

GEOGRAFIJA SLOVENIJE 5

KULTURNE POKRAJINE V SLOVENIJI

MIMI URBANC

Mimi Urbanc

Naziv: mag., univerzitetna diplomirana geografska in profesorica zgodovine, asistentka z magisterijem
Naslov: Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU, Gosposka ulica 13, 1000 Ljubljana, Slovenija
Faks: +386 (0)1 425 77 93
Telefon: +386 (0)1 470 63 54
E-pošta: mimi@zrc-sazu.si
Medmrežje: <http://www.zrc-sazu.si/giam/mimi.htm>

Rodila se je leta 1969 v Kranju. Leta 1996 je z nalogo Kmetijsko obremenjevanje okolja v energetski luči na primeru naselij Goriče, Letenice in Srednja vas, za katero je prejela študentsko nagrado Filozofske fakultete, diplomirala na Oddelku za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Istega leta se je zaposlila na Geografskem inštitutu Antona Melika Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Na Oddelku za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani je magistrirala leta 2002 z delom Poskus tipologije podeželskih kulturnih pokrajin v Sloveniji. Ukvarja se predvsem z regionalno in družbeno geografijo, geografijo podeželja in kulturnimi pokrajinami. Njena bibliografija obsega več kot 80 enot. Leta 2002 je postala nacionalna predstavica Slovenije v Stalni evropski konferenci za preučevanje podeželske pokrajine (*The Permanent European Conference for the Study of the Rural Landscape*). Je urednica spletnih strani geografskega inštituta, Ljubljanskega geografskega društva in Zveze geografskih društev Slovenije. Za svoje delo v stanovskih organizacijah je leta 2001 dobila Pohvalo Zveze geografskih društev Slovenije.

GEOGRAFIJA SLOVENIJE 5

**KULTURNE POKRAJINE
V SLOVENIJI**

Mimi Urbanc

**Z A L Ž B A
Z R C**

GEOGRAFIJA SLOVENIJE 5

KULTURNE POKRAJINE V SLOVENIJI

MIMI URBANC

LJUBLJANA 2002

GEOGRAFIJA SLOVENIJE 5
KULTURNE POKRAJINE V SLOVENIJI
Mimi Urbanc

© Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU, 2002

Urednik: Drago Perko

Recenzenta: Anton Gosar, Drago Perko

Kartografki: Jerneja Fridl, Mimi Urbanc

Fotografi: Matej Gabrovec, Marjan Garbajs, Stane Klemenc, Darko Ogrin, Jurij Senegačnik,
Aleš Smrekar, Mimi Urbanc

Prevajalec: Wayne J. D. Tuttle

Oblikovalec: Drago Perko

Izdajatelj: Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU

Za izdajatelja: Drago Perko

Založnik: Založba ZRC, ZRC SAZU

Za založnika: Oto Luthar

Glavni urednik: Vojislav Likar

Računalniški prelom: SYNCOMP d. o. o.

Tiskarna: Litera picta d. o. o.

Avtor fotografije na naslovnici je Stane Klemenc (nekatero prvino kulturne pokrajine pri Koprivniku), na predlistu Marko Zaplatil, na zalistu pa Milan Orožen Adamič.

Izid publikacije je podprlo Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport Republike Slovenije.

CIP – Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

911.53(497.4)

URBANC, Mimi

Kulturne pokrajine v Sloveniji / Mimi Urbanc ; [kartografki Jerneja Fridl, Mimi Urbanc ; fotografi Matej Gabrovec ... [et al.] ; prevajalec Wayne J. D. Tuttle]. – Ljubljana : Založba ZRC, 2002. – (Geografija Slovenije ; 5)

ISBN 961-6358-64-2

119731712

GEOGRAFIJA SLOVENIJE 5
KULTURNE POKRAJINE V SLOVENIJI
Mimi Urbanc

UDK 911.53(497.4), 911.53(043.2)
COBISS: 2.01

IZVLEČEK

Kulturne pokrajine v Sloveniji

Kulturna pokrajina je rezultat vzajemnega delovanja naravnega okolja in človekovih družbeno-gospodarskih aktivnosti v njem. Naravno okolje je temelj, ki ga je človek spreminjal. Kulturna pokrajina izraža veliko stopnjo povezanosti družbe in naravnega okolja, kar še posebej velja za podeželske kulturne pokrajine, ki so predmet te knjige.

Slovenija leži na stiku in prepletanju štirih velikih evropskih naravnogeografskih pokrajinskih enot: alpskega, dinarskega, panonskega in sredozemskega sveta ter štirih zgodovinskih, etnoloških, jezikovnih, verskih, skratka kulturnih prostorov: germanskega, romanskega, madžarskega in slovanskega, zato se je na površinsko majhnem območju oblikovalo veliko število različnih tipov kulturnih pokrajin.

Temeljni cilj je dobiti celostno podobo slovenskih podeželskih kulturnih pokrajin: opredeliti in ovrednotiti njihove sestavine, odnose med njimi, sovplivanja in povezave, dobiti zgodovinsko sliko oblikovanja kulturne pokrajine in opredeliti ter analizirati aktualne procese, ki mnogo hitreje kot v preteklosti spreminjajo kulturne pokrajine.

Pomemben del je poskus tipologije podeželskih kulturnih pokrajin, kjer sem po členitvi na osmih ravneh dobila prek 300 tipov, ki sem jih po načelu podobnosti združila v 20 skupin. V drugem delu sem izbrala 9 vzorčnih primerov, jih analizirala in ugotavljala, kaj je bilo v določenem tipu kulturne pokrajine odločilnega pomena za razvoj in oblikovanje. Temeljna ugotovitev je, da je imelo naravno okolje velik vpliv na oblikovanje slovenskih kulturnih pokrajin, še posebej tam, kjer je omejevalo človekovo delovanje. Naravne prvine so neposredno ali posredno vplivale na družbene prvine, seveda pa so lahko tudi čisto politične ali upravne odločitve določale smer razvoja.

Kulturna pokrajina je dinamična celota, ki se neprestano spreminja, najbolj neposredno zaradi kmetijstva. Procese lahko združimo v dve skupini: v prvi so razvojni procesi in v drugi procesi propadanja. Dvojno je tudi njihovo delovanje: na eni strani razvijajo kulturnopokrajinske prvine, na drugi pa pospešujejo njihovo propadanje in približevanje naravni pokrajini.

KLJUČNE BESEDE

družbena geografija, kulturna pokrajina, podeželska pokrajina, naravne prvine, družbene prvine, oblikovanje pokrajine, spreminjanje pokrajine, Slovenija

ABSTRACT

Cultural landscapes in Slovenia

The cultural landscape reflects a complex correlation between natural, historical, political, and cultural factors. Physical elements provide a changing framework that has been transformed by human activity. The cultural landscape reveals a strong link between physical and human factors, particularly the rural landscapes that are the subject of this book.

Slovenia boasts a great diversity of all natural factors. Among the first to single out is the relief of the surface reflected in altitude, inclination, and exposure of slopes to the sun. Slovenia lies at the meeting point of four major European physiographical units – the Alpine; Mediterranean, Pannonian, and Dinaric regions – as well as of four historical, ethnological, linguistic, religious, and cultural regions: Germanic, Romance, Hungarian, and Slavic. As a result, many different types of cultural landscape have developed in Slovenia's very small area.

The aims of this book are to obtain a comprehensive picture of Slovenia's cultural landscapes; to define and assess their elements, relationships, and the correlations between them; to make an historical survey of landscape shaping; and to delineate and analyze current processes and trends that are changing the rural landscapes faster than ever before.

An important part of this research is to classify landscapes at the national level. The classification model is based on a hierarchical concept with eight levels of division. More than 300 variations were defined at the lowest level, and by using a synthesis approach, twenty typological groups were created.

Later, nine case studies were analyzed to determine which elements, physical and human, were of vital importance for the examined landscape types. The results show the importance of natural elements, particularly in less favourable areas. Natural elements have direct and indirect impacts on the human elements, but the importance of political and administrative decisions are also significant.

The cultural landscape has been changing throughout time. It is clearly evident that agriculture has the most direct impact on landscape development. The primary landscape processes can be divided into intensification and marginalization. The result is twofold: on one hand, the rapid changing of landscape elements, which leads toward homogenization, and on the other, their deterioration, which results in natural succession.

KEYWORDS

cultural geography, cultural landscape, rural landscape, natural elements, human elements, landscape shaping, landscape changing, Slovenia

VSEBINA

PREDGOVOR	5
1 UVOD	11
1.1 NAMEN IN CILJI	12
1.2 SMERNICE RAZISKOVANJA	12
1.3 TERMINOLOGIJA	13
1.3.1 KONCEPT POKRAJINE V GEOGRAFIJI	13
1.3.1.1 LANDSCHAFT	15
1.3.1.2 LANDSCAPE	16
1.3.1.3 PAYSAGE	17
1.3.2 KONCEPT POKRAJINE V UMETNOSTI	17
1.3.3 KRAJINA	18
1.3.4 KULTURNA GEOGRAFIJA	19
1.3.5 KULTURNA POKRAJINA	22
2 METODOLOGIJA	25
2.1 MORFOLOŠKA ANALIZA KULTURNIH POKRAJIN	25
2.2 TIPOLOGIJA KULTURNIH POKRAJIN	25
2.3 GEOGRAFSKI INFORMACIJSKI SISTEM	25
2.4 STATISTIČNE METODE	26
2.4.1 POVEZANOST NA TEMELJU KONTINGENCE	26
2.4.2 INDEKS PREOBRAZBE OKOLJA ZARADI KMETIJSTVA	28
3 PRVINE KULTURNE POKRAJINE	30
3.1 NARAVNE PRVINE	30
3.1.1 RELIEFNE PRVINE	30
3.1.2 PODNEBNE PRVINE	35
3.1.3 HIDROLOŠKE PRVINE	37
3.1.4 PEDOLOŠKE PRVINE	37
3.1.5 VEGETACIJSKE PRVINE	38
3.1.6 NARAVNE PRVINE KOT OMEJITVENI DEJAVNIK PRI OBLIKOVANJU KULTURNIH POKRAJIN	40
3.2 DRUŽBENE PRVINE	43
3.2.1 GOSPODARSKE PRVINE	44
3.2.1.1 RABA TAL	44
3.2.1.2 POLJSKA RAZDELITEV	45
3.2.1.3 INDUSTRIALIZACIJA	47
3.2.2 PREBIVALSTVENE PRVINE	47
3.2.3 NASELBINSKE PRVINE	49
3.2.3.1 TIPI PODEŽELSKIH NASELIJ	50
3.2.3.2 TIPI HIŠ IN GOSPODARSKIH POSLOPIJ	50
3.2.4 KOMUNIKACIJSKE PRVINE	52
3.2.4.1 PROMETNE POTI	52
4 OBLIKOVANJE KULTURNE POKRAJINE	54
4.1 KULTURNE POKRAJINE IZ PREDSLOVANSKEGA OBDOBJA	55
4.1.1 RIMSKA DEDIŠČINA	57
4.2 KULTURNE POKRAJINE KOT DEDIŠČINA SREDNJEVEŠKE KOLONIZACIJE	58

4.2.1	GEOPOLITIČNI POLOŽAJ SREDNJE EVROPE	58
4.2.2	POTEK KOLONIZACIJE	58
4.2.3	ZAZNAVANJE IN IDEOLOGIJA NASELJENCEV	59
4.2.4	UČINKI KOLONIZACIJE NA POKRAJINO	60
4.2.5	KOLONIZACIJA IN SOCIALNE SPREMEMBE	61
4.3	KULTURNE POKRAJINE KOT DEDIŠČINA FEVDALIZMA	61
4.3.1	OSTANKI IZ OBDOBJA FEVDALIZMA	62
4.3.2	VPLIV KMETOV NA OBLIKOVANJE POKRAJINE	63
4.4	KULTURNE POKRAJINE KOT DEDIŠČINA (MULTI)NACIONALIZMA	64
4.4.1	GEOPOLITIČNI POLOŽAJ SREDNJE EVROPE	64
4.4.2	ZNAČILNOSTI VEČNACIONALNIH IMPERIJEV	65
4.4.3	GOSPODARSKI RAZVOJ IN SOCIALNE SPREMEMBE NA SLOVENSKEM	65
4.5	KULTURNE POKRAJINE KOT DEDIŠČINA SOCIALIZMA	68
4.5.1	SOCIALISTIČNE POKRAJINE?	68
4.5.2	POLITIČNE, GOSPODARSKE IN DRUŽBENE SPREMEMBE PO DRUGI SVETOVNI VOJNI	69
4.5.3	MODERNIZACIJA PODEŽELSKÉ POKRAJINE	69
5	NOVEJŠE SPREMEMBE KULTURNE POKRAJINE	71
5.1	VREDNOST KULTURNE POKRAJINE	71
5.2	PROCESI SPREMINJANJA PODEŽELSKÉ KULTURNE POKRAJINE	73
5.3	POMEN KMETIJSTVA ZA KULTURNO POKRAJINO	76
5.4	POTI NADALJNJEGA RAZVOJA PODEŽELSKÉ KULTURNE POKRAJINE	78
6	TIPI KULTURNIH POKRAJIN V SLOVENIJI	80
6.1	PRIMERI TIPOLOGIJ KULTURNE POKRAJINE IZ LITERATURE	80
6.2	TIPOLOGIJA SLOVENSkih PODEŽELSKIH KULTURNIH POKRAJIN	83
6.3	MORFOLOŠKA ANALIZA IZBRANIH TIPOV	102
6.3.1	KULturnA POKRAJINA POBOČIJ V ALPSKEM GOROVJU, PRIMER: KRNICa V KAMNIŠKO-SAVINJSKIH ALPAH	106
6.3.1.1	NARAVNE PRVINE	109
6.3.1.2	DRUŽBENE PRVINE	113
6.3.1.3	POVEZANOST NARAVNIH IN DRUŽBENIH PRVIN	116
6.3.1.4	PROCESI	116
6.3.1.5	POKRAJINSKO ZNAMENJE	118
6.3.2	KULturnA POKRAJINA POBOČIJ V ALPSKEM HRIBOVJU, PRIMER: VELIKA VAS V POSAVSKEM HRIBOVJU	118
6.3.2.1	NARAVNE PRVINE	119
6.3.2.2	DRUŽBENE PRVINE	121
6.3.2.3	POVEZANOST NARAVNIH IN DRUŽBENIH PRVIN	123
6.3.2.4	PROCESI	127
6.3.2.5	POKRAJINSKO ZNAMENJE	127
6.3.3	KULturnA POKRAJINA ALPSKIH RAVNIN, PRIMER: VOKLO NA SAVSKI RAVNI	127
6.3.3.1	NARAVNE PRVINE	128
6.3.3.2	DRUŽBENE PRVINE	131
6.3.3.3	POVEZANOST NARAVNIH IN DRUŽBENIH PRVIN	134
6.3.3.4	PROCESI	134
6.3.3.5	POKRAJINSKO ZNAMENJE	137

6.3.4	KULTURNA POKRAJINA SLEMEN IN POBOČIJ NA DINARSKIH PLANOTAH, PRIMER: SELA PRI HINJAH V SUHI KRAJINI	137
6.3.4.1	NARAVNE PRVINE	138
6.3.4.2	DRUŽBENE PRVINE	139
6.3.4.3	POVEZANOST NARAVNIH IN DRUŽBENIH PRVIN	148
6.3.4.4	PROCESI	148
6.3.4.5	POKRAJINSKO ZNAMENJE	148
6.3.5	KULTURNA POKRAJINA DOLIN, RAVNIN IN KRAŠKIH POLJ NA DINARSKIH PODOLJIH IN RAVNIKIH, PRIMER: PODZEMELJ V BELI KRAJINI	148
6.3.5.1	NARAVNE PRVINE	150
6.3.5.2	DRUŽBENE PRVINE	154
6.3.5.3	POVEZANOST NARAVNIH IN DRUŽBENIH PRVIN	159
6.3.5.4	PROCESI	159
6.3.5.5	POKRAJINSKO ZNAMENJE	159
6.3.6	KULTURNA POKRAJINA POBOČIJ IN SLEMEN NA PANONSKIH GRIČEVJIH, PRIMER: VINSKI VRH V SLOVENSKIH GORICAH	161
6.3.6.1	NARAVNE PRVINE	161
6.3.6.2	DRUŽBENE PRVINE	167
6.3.6.3	POVEZANOST NARAVNIH IN DRUŽBENIH PRVIN	173
6.3.6.4	PROCESI	173
6.3.6.5	POKRAJINSKO ZNAMENJE	173
6.3.7	KULTURNA POKRAJINA PANONSKIH RAVNIN, PRIMER: PREDANOVCI NA MURSKI RAVNI	173
6.3.7.1	NARAVNE PRVINE	175
6.3.7.2	DRUŽBENE PRVINE	176
6.3.7.3	POVEZANOST NARAVNIH IN DRUŽBENIH PRVIN	181
6.3.7.4	PROCESI	181
6.3.7.5	POKRAJINSKO ZNAMENJE	181
6.3.8	KULTURNA POKRAJINA RAVNIN IN DOLIN NA SREDOZEMSKIH GRIČEVJIH, PRIMER: SLAP PRI VIPAVI V VIPAVSKI DOLINI	182
6.3.8.1	NARAVNE PRVINE	183
6.3.8.2	DRUŽBENE PRVINE	184
6.3.8.3	POVEZANOST NARAVNIH IN DRUŽBENIH PRVIN	192
6.3.8.4	PROCESI	192
6.3.8.5	POKRAJINSKO ZNAMENJE	194
6.3.9	KULTURNA POKRAJINA RAVNIKOV NA SREDOZEMSKIH PLANOTAH, PRIMER: SKOPO NA KRASU	194
6.3.9.1	NARAVNE PRVINE	196
6.3.9.2	DRUŽBENE PRVINE	196
6.3.9.3	POVEZANOST NARAVNIH IN DRUŽBENIH PRVIN	204
6.3.9.4	PROCESI	205
6.3.9.5	POKRAJINSKO ZNAMENJE	205
7	SKLEP	206
7.1	TIPI KULTURNE POKRAJINE IN PROCESI V NJIH	206
7.2	POMEN NARAVNIH PRVIN ZA OBLIKOVANJE KULTURNE POKRAJINE (PRIMERJAVA IZBRANIH PRIMEROV)	210
7.3	POMEN DRUŽBENIH IN ZGODOVINSKIH PRVIN ZA OBLIKOVANJE KULTURNE POKRAJINE (PRIMERJAVA IZBRANIH PRIMEROV)	211

7.4 POVEZANOST NARAVNIH IN DRUŽBENIH PRVIN (PRIMERJAVA IZBRANIH PRIMEROV)	212
7.5 INDEKS PREOBRAZBE OKOLJA ZARADI KMETIJSTVA (PRIMERJAVA IZBRANIH PRIMEROV)	213
7.6 VREDNOTENJE POMENA NARAVNIH IN DRUŽBENIH PRVIN	213
7.7 ZA KONEC	214
8 SEZNAM VIROV IN LITERATURE	215
9 SEZNAM SLIK	219
10 SEZNAM PREGLEDNIC	224

1 UVOD

Pred več kot petdesetimi leti je britanski zgodovinar in geograf W. G. Hoskins (1908–1992) zapisal, da je kulturna pokrajina za tistega, ki jo zna brati, najpomembnejši zgodovinski dokument. Vendar je še mnogo več. Ni zgolj zgodovinski dokument, pač pa tudi sodobni, ker poleg aktivnosti človeka v preteklih obdobjih odseva tudi sedanost in nakazuje prihodnost. In nenazadnje ter nadvse pomembno, da ne gre samo za vpliv človeka, pač pa tudi za naravno okolje, ki (je) postavlja(lo) okvirje človekovemu življenju, delu in preživljanju prostega časa. Tako je hriboviti svet, kjer so bile možnosti za poselitve in gospodarske dejavnosti slabe, redko poseljen, in to v obliki samotnih kmetij ali zaselkov z domovi na sončnem pobočju, običajno na manjši uravnavi. Zaokroženo obdelovalno zemljišče v bližina doma se nadaljuje v senožeti in pašnike, senčna, strma in oddaljena zemljišča pa porašča gozd. Taka pokrajina je blizu naravni pokrajini. Popolnoma drugačno sliko nudi ravnina, kjer poteze naravne pokrajine lahko le slutimo. Gosta mreža prometnih poti povezuje številna in različno velika naselja ob prometnih poteh, na robu teras, zunaj poplavnega območja ali na stiku z gričevjem. Poljska delitev je pravilnejša, vendar so zaradi gostote naseljenosti zemljišča razdrobljena. Gozd se je ohranil na manj ugodnih mokrotnih ali kislih tleh. Močno spremenjen je tudi gričevnati svet, zlasti tam, kjer so ugodne možnosti za rast vinske trte. Ta porašča južna sončna pobočja, na vrhu katerih dominirajo naselja. Dno vlažnih dolin poraščajo travniki, osojne ter strme lege pa gozd. Spet drugačno bitko je bil človek v kraških dinarskih pokrajinah. Izsekal in požgal je gozd, da je dobil življenjski prostor, in obenem vetru in vodi nehote omogočil, da sta odnašala prst. Čistil je obdelovalne površine in kamenje zlagal v suhe zidove, ki so ščitili majhne zaplate njiv pred vetrom, ali pa je z njim zapolnil dna vrtač, da je dobil ravno površino, si zgradil hišo in obtežil streho.

Vloga človeka je povezana z njegovim gospodarskim položajem, načinom razmišljanja, s stiki s soslednjimi pokrajinami, z zgodovinskimi in s političnimi razmerami, z organiziranostjo državne tvorbe, s stopnjo tehnološkega razvoja in še z marsičem. Tako je uvedba pluga prinesla njive pravilnejših oblik, predvsem pa daljše. Zaradi lažjega dela. Brez Rimljanov, ki so prinesli vinsko trto in spodbujali razvoj vinogradništva, bi bile panonske in sredozemske gorice videti precej drugače. Nemška kolonizacija je preoblikovala dele Kranjskega in Sorškega polja ter spodbudila naselitve hribovitih predelov. Z načrtnim pogozdovanjem v preteklosti in z zaraščanjem zaradi opuščanja kmetijstva v sedanosti nekdanji goli kras dobiva gozdni pokrov. Podobni primeri se vlečejo skozi celotno zgodovino vse do danes. Administrativni in gospodarski ukrepi posredno in neposredno določajo smer sedanjega in prihodnjega razvoja.

Kulturna pokrajina je vidna, stvarna pokrajina, ki jo je določena družbena skupina oblikovala s svojim načinom življenja. Ker je vpliv človeka segel tudi v najbolj oddaljene predele, o naravnih pokrajinah skoraj ne moremo več govoriti. Slovenija je ozemelsko majhna dežela, vendar jo odlikuje velika naravna pestrost, ki izhaja iz njene lege na stiku in prepletanju štirih velikih evropskih naravnogeografskih pokrajinskih enot: alpskega, dinarskega, panonskega in sredozemskega sveta. Na križišču prometnih poti, ki so v preteklosti oblikovale podobo Srednje Evrope in Balkana, so se srečali štirje kulturni prostori: germanski, romanski, madžarski in slovanski, vsak s svojimi zgodovinskimi, etnološkimi, jezikovnimi in verskimi značilnostmi. Oblikovalo se je veliko število različnih tipov kulturne pokrajine, ki odsevajo naravne in družbene značilnosti določenega območja. Prav pestrost in prehodnost slovenskih pokrajin je temeljna geografska značilnost Slovenije in hkrati eden izmed temeljev njene identitete (Perko 1997).

Kulturna pokrajina je dinamična tvorba, ki se neprestano spreminja. Čas, v katerem živimo, postavlja v ospredje pragmatičen in materialen vidik človekovega bivanja. Ideje preteklosti je zamenjalo znanje tehnološke družbe, ki s svojim načinom življenja intenzivno preoblikuje podobo sveta. To je obdobje operativnega mišljenja, ki intenzivno posega v delovanje narave. Proces, ki so v preteklosti potekali počasi in ob upoštevanju naravnih omejitev, so danes mnogo hitrejši, njihove posledice pa številne ter izrazite. Ideje posameznika oziroma družbene skupine se s sodobnimi mediji in močnimi migracijami prenašajo na druge družbene skupine, kjer vplivajo na vrednostni sistem in mišljenje. Gospodarski in tehnološki razvoj se je razširil na večji del sveta in postal svetoven. Kljub globalizaciji, ki vodi v uni-

formiranost sveta, predvsem na področju načina življenja, dela, preživljanja prostega časa, pa je naš svet še vedno pester mozaik različnih družb, ki so ustvarile samosvoje kulturne pokrajine.

1.1 NAMEN IN CILJI

Že v uvodu sem nakazala kompleksnost in večdimenzionalnost kulturnih pokrajin v Sloveniji. Njihovo preučevanje zahteva celosten pristop, saj le tako lahko dojamemo vsestranski odnos med naravnim okoljem in družbo v časovnem prerezu in z vsemi prostorskimi povezavami. To je bil temeljni cilj, ki me je vodil skozi celotno delo. Cilj, ki me je usmerjal, spodbujal in me obenem tudi obremenjeval. Obremenjeval s svojimi zahtevami, ki presegajo sposobnosti enega samega človeka. Sicer pa ne morem trditi, da je monografija, ki je pred vami, plod samo mojega dela. Naslonila sem se na dognanja cele vrste geografov, tujih in domačih, ki so se ukvarjali s podobnimi vprašanji, in s pridom izrabila znanje, sposobnosti in izkušnje sodelavcev z Geografskega inštituta Antona Melika Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

Temelnjemu cilju, to je celostnemu prikazu kulturne pokrajine v Sloveniji, sem sledila s posameznimi koraki. V prvi vrsti sem opredelila sam izraz kulturna pokrajina, ki se uporablja zelo široko brez ustajljene vsebine, in podala razlike v pojmovanju izraza v domači in tuji literaturi. Analizirala sem sestavine, naravne in družbene, način njihovega povezovanja, medsebojno sovplivanje in procese, ki oblikujejo kulturno pokrajino, in s tem poskusila podati podobo kulturne pokrajine na vsebinski in razvojni ravni.

Današnja kulturna pokrajina je rezultat večstoletnega delovanja človeka. Vsako obdobje jo je po svoje zaznamovalo in izoblikovalo ter ji s tem dalo svoj zgodovinski pečat. Zgodovinski razrez pokaže njihovo oblikovanje skozi različna obdobja zgodovinskega razvoja. Posebej sem opredelila novejši procese, ki povzročajo hitre spremembe. V prvi vrsti gre za nazadovanje števila prebivalcev, kar vzročno-posledično povzroča spremembe v pokrajini, vidne v obliki ozelenjevanja, ogozdovanja in preloga.

Jedro knjige tvori nekaj najosnovnejših tipov kulturne pokrajine, ki sem jih določila s pomočjo obstoječih zemljevidov najpomembnejših prvin kulturne pokrajine, ki sem jih kot sloje prenesla in obdelala v geografskem informacijskem sistemu. Dosedanja obča spoznanja splošnih procesov in zakonitosti pri oblikovanju in spreminjanju kulturne pokrajine v Sloveniji sem aplicirala na posamezne izbrane tipe in prikazala odstopanja procesov oblikovanja kulturne pokrajine pri konkretnih primerih tipov kulturne pokrajine od splošnih procesov oblikovanja kulturne pokrajine v Sloveniji. Z analizo posameznih tipov sem ugotavljala intenzivnosti človekovega delovanja in povezanost naravnih in družbenih prvin kulturne pokrajine pri konkretnih primerih tipov kulturne pokrajine. Z medsebojno primerjavo sem ugotavljala regionalne razlike v oblikovanju kulturne pokrajine: katere prvine, naravne ali družbene, so bile odločujoče oziroma pomembnejše pri oblikovanju kulturne pokrajine, v kolikšni meri je intenzivnost človekovih posegov vplivala na njihovo izoblikovanje.

Predmet obravnave je le podeželska ali ruralna pokrajina in ne tudi mestna ali urbana pokrajina. Razloga sta (vsaj) dva, in sicer prvi, da je podeželje večji del Slovenije, in drugi, da podeželske pokrajine kažejo veliko večjo pestrost in odvisnost od naravnih razmer, medtem ko mestne kulturne pokrajine kažejo uniformiranost in majhno odvisnost, zlasti nekaterih prvin, od naravnih razmer. Vendar se preučevanje podeželskih kulturnih pokrajin ne more izogniti mestom in njihovim funkcijam: na primer upravnim, izobraževalnim, gospodarskim, družbenim in političnim. Mesto in podeželje sestavljata organsko celoto, pri čemer je pomemben vpliv mesta na socialni, gospodarski in prebivalstveni razvoj podeželja, ki se odseva v kulturni pokrajini.

1.2 SMERNICE RAZISKOVANJA

Kulturna pokrajina vsebuje različne sestavine. Naravne sestavine pokrajine oziroma naravno okolje so okvir, znotraj katerega je človek v skladu s stopnjo razvoja preoblikoval in spreminjal podobo pokrajine. Človekovo delovanje v pokrajini ni bilo odvisno samo od tehnološkega razvoja, pač pa tudi od kulturnih,

političnih, zgodovinskih, socioloških, verskih in drugih vidikov. Seveda pa je stopnja tehnološkega razvoja narekovala hitrost in intenzivnost spreminjanja naravnega okolja. Kmetijskih sistemov ne moremo razlagati samo z naravnimi dejavniki, pač pa tudi z družbenimi. Carl O. Sauer je pred desetletji zapisal: »... *Kulturno pokrajino je iz naravne pokrajine oblikovala družbena skupina. Družba je povzročitelj, naravno okolje je sredstvo in kulturna pokrajina je rezultat* ...« (Sauer, povzeto po Jackson 1990).

Naravno okolje je s svojimi značilnostmi lahko vir ali pa ovira za bivanje in obdelovanje zemlje. Človekovo spreminjanje oziroma njegov vpliv na izgled pokrajine je dejansko iskanje ravnovesja med danostmi in ovirami pokrajine. Gradi na prvih in skuša z najrazličnejšimi prijemi zmanjšati negativni vpliv slednjih. Poskusila sem ovrednotiti pomen naravnega okolja in kulturnih prvin. Ali je človek vedno iskal najboljše možnosti, je znal polno izrabiti naravne danosti? Ali držijo obče veljavne trditve, da so na primer v panonskem gričevju vinogradi zgolj na ugodnih južnih in jugovzhodnih legah?

Raziskavo gradim na treh predpostavkah, in sicer:

- naravne prvine v splošnem pomembno vplivajo na družbene prvine in s tem oblikovanje kulturne pokrajine,
- vplivi naravnih prvin na oblikovanje kulturne pokrajine se med konkretnimi tipi kulturne pokrajine razlikujejo,
- intenzivnost človekovega delovanja v konkretnem tipu kulturne pokrajine je povezana z naravnimi omejitvami oziroma naravnimi danostmi te pokrajine.

Prvo predpostavko so dokazali številni avtorji (Bat 1990; Drozg 1992; Ilešič 1950; Perko 1992) v različni geografski in sorodni literaturi, zato želim v knjigi pri prikazu posameznih konkretnih primerih tipov kulturne pokrajine predvsem dokazati, da je vpliv naravnih prvin kulturne pokrajine v različnih konkretnih pokrajinah različen. Poleg opisnega dokazovanja sem svoje trditve dokazovala z izbranimi statističnimi metodami.

1.3 TERMINOLOGIJA

V tem delu osvetljujem uporabljeno terminologijo in prikazujem dosedanja preučevanja kulturnih pokrajin, in sicer v širšem kontekstu družbene geografije. Podajam pregled literature, pomembne za izbrano temo, predstavljam dosedanje dosežke preučevanj in nakazujem odprte probleme. Predvsem pa poskušam podrobno razložiti oba sestavna dela termina *kulturna pokrajina*, saj je to pomembno za nadaljnje razumevanje.

1.3.1 KONCEPT POKRAJINE V GEOGRAFIJI

V najširšem pomenu je pokrajina prostor, v katerem človek živi, vendar ima v različnih jezikih različen pomen. »... *Razlike v pomenu besede pokrajina izhajajo iz opisov konkretnih pokrajin* ...« (Keisteri 1990). Kot prvo omembo pokrajine v svetovni literaturi lahko navedemo Knjigo psalmov (psalm 48). V njej je pokrajina, hebrejsko *noš*, verjetno v etimološki povezavi z *yafe*, *lep*, lep pogled na Jeruzalem s templjem kralja Salomona, gradovi in palačami (Naveh, Lieberman 1994). Besedo pokrajina, v latinski izpeljanki, najdemo v italijanščini kot *paesaggio*, španščini *paisaje* in francoščini *paysage*. Vse te besede imajo izvor v besedi *pagēnsis*, poznani iz latinščine iz cesarskega obdobja med letoma 100 in 200 n. št. Oblika *pāgus*, ki označuje prebivalca določenega oziroma območja, izhaja iz 2. stoletja pr. n. št. Zgodnji obliki francoske besede označujeta deželo: *paīs* iz 11. stoletja in *pays* iz 13. stoletja. Beseda *paysage* je prešla v splošno rabo v 16. stoletju, ko je njen pomen vseboval tudi naslikano podobo določenega območja. Prav tako je italijanska beseda *paese*, ki se pojavi v 13. stoletju in označuje deželo ali zemljo, v naslednjih stoletjih dobila estetski pomen in sčasoma pomenila sliko določene pokrajine. Oblika *paesaggio*, ki ima enak pomen, pride v uporabo v 16. stoletju. Beseda *pago*, ki se v španskem jeziku pojavi v 11. stoletju, označuje določeno ozemlje ali regijo. V 16. stoletju se preoblikuje v *país*, ki pomeni istočasno območje in njegovo sliko. Iz obeh predhodnih oblik se je v 18. stoletju oblikovala besede

da *paisaje*. Izraz *paysage* je v francoščini vse do danes ohranil dvojni pomen, in sicer označuje določen del ozemlja in tudi pejsažno podobo. Podobno je tudi z izrazoma v španskem in italijanskem jeziku (Keisteri 1990).

Latinska beseda *regiō* se v slovarjih pojavlja kot prevod angleškega izraza *landscape* in nemškega *Landschaft* (pokrajina). Ostala izraza pa sta *terra* in *loca*. Izraz *terra* se je prvič pojavil okrog leta 280 pr. n. št., ko je označeval dejansko zemeljsko površje in boginjo plodnosti zemlje, duh zemlje. Izrazi *regiō*, *terra* in *loca* danes običajno niso več povezani s pomenom besede *landscape* (pokrajina), ampak se nanašajo na območje, na ozemlje, na regijo, pokrajino na splošno oziroma na administrativno enoto. V latinščini prav tako obstaja beseda *sca(e)na* za naravni izgled ali sliko pokrajine, beseda, ki se je v 2. stoletju n. št. nanašala na določeno stopnjo v razvoju gledališča in njegove scene. Sorodna angleška beseda *scene* je prišla v splošno rabo v tem izvirnem pomenu v 16. stoletju, in izpeljanka *scenery*, istega pomena in v pomenu pokrajine oziroma razgleda pa v 18. stoletju (Keisteri 1990).

V slovenščini se izraz **pokrajina** uporablja že dolgo in pomeni del zemeljskega površja, predel, regijo, geografsko homogeno ozemlje. Poleg pojma pokrajina se pogosto uporablja regija, zlasti v izpeljavi regionalna geografija, regionalizacija, regionalni razvoj in podobno. Izraza sta vsebinsko enaka, saj regija izhaja iz latinske besede *regio*, *regionis*, kar pomeni kraj, pokrajina, območje, meja. Gams (1995) pravi: »... V regionalni geografiji je pokrajina pogosto sopomenka za regijo in ne pomeni samo kakega ozemlja, temveč območje z večjo ali manjšo vsebinsko enotnostjo ...«. To misel potrjuje Vrišer (1996), ki pravi: »... Regija, pokrajina, območje ali ozemlje, ki ga družijo podobne ali enake naravne ali družbene značilnosti ...«. V nadaljevanju pa regijo razume širše kot pokrajino, saj pravi: »... Geografsko regijo sestavljajo posamezne večje ali manjše pokrajine z značilnostmi glede na prevladujoče naravne ali družbene pojave na sosednjih ozemljih, lahko pa so tudi posledica njihovega medsebojnega prepletanja ...«.

Slika 1: Človekov vpliv je segel tudi v visokogorje, zato lahko le še s pridržkom govorimo na naravni pokrajini.

V tej knjigi razumem izraz pokrajina kot kompleksen pojem, ki odseva odnose med ljudmi in njihovi okoljem. Nanaša se na regijo kot edinstveni del zemeljskega površja ali pa na tip pokrajine. Predmet geografije je pokrajina kot del zemeljskega površja, ki jo geograf dojema kot »... *realno in kompleksno prostorsko celoto in na ta način spoznava njeno originalnost*...« (Vrišer 1998). **Pokrajina** je »... *sestavljena iz sestavin pokrajine ali pokrajinskih sestavin, te pa iz prvin pokrajine ali pokrajinskih prvin oziroma pojavov in procesov. Pokrajinske sestavine so površje, podnebje, vode, prsti, prebivalstvo, gospodarstvo itd. Reliefne prvine so na primer naklon, ekspozicija, nadmorska višina, erozija, tektonika in podobno, prebivalstvene pa gostota, starostna sestava, naravni prirastek*...« (Perko 1998b; Perko 1998c). Poleg sestavnih delov pokrajine so pomembni še odnosi med njimi, njihovo povezovanje, vplivanje in vzročno posledično učinkovanje.

Z izrazom **naravna pokrajina** označujemo tiste predele na zemeljskem površju, ki so nedotaknjeni naravni svet, kjer razvoj uravnavajo izključno naravni zakoni, brez človekovih posegov. Naravna pokrajina je torej pokrajina, v kateri so prisotne samo naravne pokrajinske sestavine oziroma kot pravi Stritar (1990), da je »... *človekova navzočnost nezaznavna*...«. Človekovi posegi so v novejši dobi postali tako intenzivni, da so posledice njegovega delovanja tako rekoč univerzalne. Zato ta termin uporabljamo z zadržkom, saj dejansko ni predela na zemeljskem površju, kjer ne bi bili vidni učinki človekovih dejavnosti. »... *Prirodna pokrajina je danes skoraj na vsej zemlji že v tolikšni meri prepojena z učinki človeškega dela, da je ločitev prirodnega okolja od družbe nesmiselna, fiktivna in izrazito idealistična*...« (Vrišer 1998).

1.3.1.1 Landschaft

Koncept pokrajine v nemščini je v sredini 19. stoletja opredelil A. von Humboldt (1769–1859) v uvodnem delu *Kozmos*, kjer je pokrajino povezal s pokrajinskimi oblikami, značilnimi pokrajinami v posameznih deželah, pokrajinskimi podobami in literarnimi opisi pokrajin. Regionalni oris vsebuje zbirko podrobnih opisov pokrajine, kot recimo na primeru otoka Tenerife, ko opisuje ljudi, bistvene značilnosti obale in morja ter lepote vegetacije. Opredelil jo je kot *der Totalcharakter einer Erdgegend* 'popoln značaj zemeljskega območja' (Naveh 1994). Istočasno je C. Ritter (1779–1859) *Landschaft* 'pokrajina' povezoval z naravnimi površinskimi oblikami območja, njenimi estetskimi predstavami, zgodovinskimi območji in umetniškimi opisi. Obe omenjeni interpretaciji, ki sta sovpadali, sta obravnavali tako pokrajino kot tudi njen opis oziroma sliko. V geografskem smislu je koncept oblikoval H. G. Hommeyer na začetku 20. stoletja kot omejen oziroma določen del ozemlja, ki je nekje vmes med pojmom *Gegend* 'okoliš' in *Land* 'dežela', vedno pa kot območje, opazovano z razgledne točke (Keisteri 1990).

Hommeyerjeva definicija temelji na tradicionalnem pomenu besede *landscape* 'pokrajina', ki poudarja konkreten, viden del površja. Natančnejšo definicijo je kasneje podal H. Lautensach (1886–1971). Pokrajino je obravnaval kot individualni prostor, ki se loči od okolice na temelju naravnih značilnosti in seštevka posameznih dosežkov človekovih telesnih ter intelektualnih aktivnosti. »... *Pokrajina je torej večji ali manjši prostor na zemeljskem površju, ki se zaradi izrazitih posebnosti, posamične fiziognomije, loči od ostalih pokrajin na zemeljskem površju – pri čemer se te posebne značilnosti kažejo tako skozi površje, podnebje, vodno omrežje, rastlinsko odejo in prebivalstvo s svojimi fizičnimi in psihičnimi posebnostmi kot tudi skozi oblike zavestnega človekovega delovanja na verskem, političnem, gospodarskem, prometnem in nasebinskem področju*...« (Westermann Lexikon der Geographie 1973). Tovrstna interpretacija koncepta pokrajine presega pomen samega izraza, ker se ne omejuje samo na tisto, kar določena oseba vidi.

Različne definicije koncepta pokrajine poudarjajo različne poglede na preučevano pokrajino. Tako je veliko znanstvenikov v ospredje postavljalo površinske oblike. Izjemni primer interpretacije pokrajine kot stvarnega površja pa je gledanje O. Schlüterja (1872–1959) na začetku 20. stoletja. Njegov pristop izključuje nematerialne vidike pokrajine, kot so podnebje, gospodarstvo ali politične okoliščine, čeprav te sestavine lahko vplivajo na vidne oblike v pokrajini. Koncept, ki poudarja zgolj vidne prvine pokrajine

ne, je še dandanes v veljavi v delih, ki razvrščajo površinske tipe znotraj določenega ozemlja (Keisteri 1990).

Z idejo pokrajine, ki poudarja vidne oblike, so procesi, ki so te oblike ustvarili, dobili večji poudarek in v tej zvezi je nastal nov koncept. H. Carol je *Landschaft* 'pokrajino' razumel kot celoto oziroma skuppek atmosfere, hidrosfere, litosfere, biosfere in antroposfere, delček celotnega sveta, *Erdlandschaft* 'pokrajino na Zemlji' ali katerikoli delček sveta. Pozornost je bila usmerjena k formalnim, funkcijskim in razvojnim vidikom. V veliki meri je poudarek na naravnih procesih in ciklusih zaobsežen tudi v pokrajinski ekologiji (*Landschaftsökologie*), vzdolž katere gre tudi termin geoeekologija (*Geoökologie*), saj se več ali manj uporabljata v enakem kontekstu (Westermann Lexikon der Geographie 1973).

Subjektivni, estetski vidik koncepta pokrajine in vpliv, ki ga ima pokrajina na človekov duh, je v svojem delu poudaril E. Banse (1883–1953), ki je poskušal opisati pokrajino ne samo na temelju njenih zunanjih oblik, pač pa tudi z notranjega vidika. Vsaka pokrajina ima svojo notranjo psihološko pokrajino (Banse 1924, povzeto po Keiseri). Ta koncept vsebuje nianse zgodnje oblike besede, ko je bila le-ta povezana z določeno deželo in duhom te dežele (*spirit of the land*). Med tistimi, ki so prevzeli subjektivni, estetski vidik kot del koncepta pokrajine, so bili A. Hettner (1859–1942), S. Passarge (1867–1958) in J. Schmithüsen. Hettner je uporabljal termin pokrajina za označevanje posameznega, majhnega dela zemeljskega površja, v katerem se je individualnost prepletala s subjektivnimi in estetskimi vrednotami. Pri Passargu pa je bila subjektivnost povezana z antropocentrično predstavo dojemanja s pomočjo čutil (Keisteri 1990).

Iz nemščine je izraz *Landschaft* prišel tudi v rusko geografsko terminologijo, ki pa izraz *landšaft* razume zgolj kot naravno pokrajino oziroma del geosfere, ki je nastala z naravnimi procesi in ki jo od ostalih delov geosfere ločijo značilne medsebojne povezave in soodvisnosti med posameznimi pokrajinskimi sestavinami, posebnosti v povezovanju majhnih teritorialnih enot in poseben potek sezonskega ritma pojavov (Westermann Lexikon der Geographie 1973).

1.3.1.2 Landscape

Angleški izraz izvira iz nizozemske besede *landschap* 'vaško, podeželsko oziroma kmečko območje', v sodobnem pomenu pa se nanaša na vse površinske oblike kakršnegakoli podeželskega ali mestnega območja in vključuje naravne in družbene pojave (Whittow 1986). Po drugih navedbah (Rugg 1984) naj bi bil izvor besede anglo-saksonski (*landscipe*), vsebinski pomen pa naj bi bil podoben.

Med geografi angleškega govornega območja, ki so se ukvarjali s pokrajino, sta se W. M. Davis (1850–1934) in C. O. Sauer (1889–1975) osredotočila na pokrajinske oblike in njihov razvoj. Sauer je poudaril oblike v konceptu pokrajine in kulturni vpliv, ki jim je dal pečat. Po njegovem je pokrajina ozemlje, sestavljeno iz oblik, ki sta jih ustvarila družba in naravno okolje (Johnston 1994). Prav tako je pokrajino razumel kot znanstveno generalizacijo individualnega pogleda nanjo, kot tip preobrazbe individualnega območja. Geomorfologa Davis je zanimal izvor naravnih prvin, ki sestavljajo pokrajino, in je ta termin uporabljal v smislu vidne pokrajine. Proces, ki so oblikovali zemeljsko površje, so pod njegovim vplivom dobili ključno vlogo v angleškem konceptu pokrajine (*landscape*). Nasprotno pa je Sauer poudarjal velik pomen človekovega vpliva na pokrajino. R. Hartshorne (1899–1992) je razumel pokrajino kot zemeljsko površje, kot ga človek vidi in ga doživlja, čeprav je kasneje rekel, da je slednje le malo uporabno v empirični geografiji. D. Harvey je svaril pred subjektivnim obravnavanjem zaznavne pokrajine in se zavedal, kako težka je objektivna obravnava, kar je ugotovil že Humboldt sto let prej. V sedemdesetih letih so nekateri geografi obravnavali pokrajino kot »stvarni proizvod človekovih odločitev«. Sauerjeve ideje o pomembnosti oblik v konceptu pokrajine so še vedno žive, saj mnogi geografi poudarjajo pomen vidnih potez pokrajine, ki so značilne za določeno družbeno skupino oziroma določeno zgodovinsko obdobje (Keisteri 1990).

E. Penning-Rowsell poudarja rekreacijsko vrednost pokrajine in vpliv političnih odločitev na spremembe v njej, medtem ko B. Hudson (1986) kaže na močno povezanost z naravnimi lepotami. Pokra-

jino lahko razumemo kot ekonomsko izkoristljiv naravni vir ali pa kot kulturno dediščino, vredno, da se zavaruje. Najnovejše teorije govorijo o intelektualni pokrajini (*intellectual landscape*), ki se nanaša na družbene stike in intelektualne vplive. »... *Intelektualne pokrajine so križišče časa in prostora, kjer lahko spoznamo svojstvena družbena srečanja in različne vzorce intelektualnih vplivov. So križišča intelektualnega razvoja posameznikov, del njihovega razumskega lišpa, izsek subjektivne, vendar dokazljive izkušnje. V celoti torej obravnavamo pokrajino misli in idej...*« (Keisteri 1990).

1.3.1.3 Paysage

S francoskim izrazom *paysage* V. de la Blache (1845–1918) v svojih delih poudarja celovitost pokrajine, ki se je izoblikovala z družbenim razvojem, in obliko pokrajine. Pokrajino razume v povezavi z vegetacijskimi značilnostmi, estetskimi vidnimi vtisi in spremembami v pokrajini. Pokrajina se neprestano spreminja in njena trenutna oblika kaže njene prejšnje značilnosti (Beaujeu–Garnier 1976).

Koncept pokrajine (*paysage*) se je v prvih desetletjih 20. stoletja nanašal na opisovanje podeželskih območij, kar so kazala dela J. Brunhesa in R. Diona. Nov koncept je prinesla definicija E. Juillarda v šestdesetih letih, saj jo je s podeželskih območij v smislu izraza *Landschaft* razširil na vse oblike človekove aktivnosti. Zunanja vidna oblika pokrajine omogoča izsleditev medsebojnega vpliva med naravo in družbo. »... *Pokrajina je za geografa več kot zunanja resničnost (kar dejansko je pokrajina). Pod vidnim površjem mora dognati trenutno ravnovesje v osnovnih odnosih med naravnimi značilnostmi, prebivalstveno strukturo, tehnologijami, ki spreminjajo okolje, dediščino preteklih in sodobnih odnosov v razvojnih procesih, gospodarskih tipih ter družbenih strukturah in odnosih...*« (Juillard 1962, povzeto po Beaujeu–Garnier 1976).

J. Beaujeu–Garnier (1976) sicer v celoti sprejema definicijo Juillarda, vendar poudarja logično povezavo med medsebojnimi razmerji v konceptu pokrajine. Tudi drugi francoski geografi so kasneje naklonjeni simbolični in metaforični interpretaciji in bolj subjektivnemu načinu preučevanja pokrajin. Na drugi strani pa je C. Bardinete koncept kulturne pokrajine uporabil v smislu vidnega območja, kar je v veljavi v italijanskih in španskih delih (Beaujeu–Garnier 1976). V novejših delih francoskih geografov (Claval 2000) je pokrajina človeška oziroma kulturna tvorba in zato njena obravnava nujno zahteva kulturno dimenzijo. Poleg tega pokrajina nudi uporaben koncept preučevanja naravnega in družbenega okolja, obenem pa odseva prisotnost tako družbe kot posameznika. Še korak dlje napravi Berque (2000), ki pravi, da »... *pomen pokrajine daleč presega tisto, kar vidimo v okolju...*«, in sicer zato, ker »... *ljudje na njim lasten način razlagajo, kaj je za njih realnost...*«.

1.3.2 KONCEPT POKRAJINE V UMETNOSTI

Mnogi geografi so umetnosti pripisovali pomembno mesto v okviru znanosti. Umetniška dela so vključevali v pokrajinske opise, ali pa so jih uporabljali kot dodaten vir pri preučevanju. »... *Določena subjektivnost je neizogibno povezana z empiričnimi raziskavami v naravoslovnih znanostih vsaj kot del miselnega procesa, medtem ko intuicija in instinkt igrata pomembnejšo vlogo v umetnosti. Znanost in umetnost nedvomno sodita skupaj v toku miselnega procesa, pri konkretnih rezultatih pa prihaja do precejšnjih odstopanj...*« (Keisteri 1990). Umetnost in znanost gresta vzporedno zlasti na področju vizualnega predstavljanja rezultatov znanstvenih raziskav, kjer se uporabljajo tehnike, ki so bile najprej uporabljene v umetnosti. Pri tem se pojavi vprašanje, če novi načini vidnega prikazovanja morejo tako močno vplivati na človekov pogled na svet, da lahko pričakujemo spremembe v znanstvenem pristopu (Kemp 2002).

Glede na zahodni način razmišljanja je cilj znanosti doseči boljše razumevanje resničnosti. Znanstvena informacija se spreminja v skladu z načinom razmišljanja, vendar ni razloga, da ne bi prišli do enakega cilja z umetniškimi sredstvi. Po prepričanju posameznih poznavalcev umetnosti in tudi geografov je umetnost tista, ki daje izraz človekovemu bivanju na svetu in mnogo pripomore k boljšemu poznavanju človeštva. Humanistične in naravoslovne znanosti se dopolnjujejo na poti, ki vodi k boljšemu razumevanju sveta. In geografija ima pri tem povezovalno vlogo (Keisteri 1990).

Slovarji, ki obravnavajo umetnost, opisujejo pokrajino kot sliko oziroma slikovno predstavitev površja s poudarkom na fizičnih in družbenih potezah s predstavitvijo ljudi in živali kot podlago. Razmerje med umetniškim delom in družbo je dvostransko. »... *Osnovni koncept pokrajine, ki prevladuje v družbi, določa način slikanja pokrajine in slika sama odseva odnos do dejanskega videnja* ...« (Keisteri 1990). Slovarji običajno povezujejo geografijo s posameznimi vejami arhitekture; urejanjem krajin in oblikovanjem parkov, ki jih skupaj imenujejo estetsko oblikovanje površja, kjer gre za prenos umetniške ustvarjalnosti v okolje (Keisteri 1990). Britanski arhitekt Hunter (1985) je govoril o pokrajini, videni skozi oči človeka in z odnosi, ki jih vsebuje. »... *Ozemlje postane pokrajina, ko ga vidi človek in ki odkriva zapis njegovih aktivnosti na površju zemlje in njegov odnos do okolja. Dojemanje pokrajine razkriva človekovo držo do nje in povzroča čustva; od nezaupanja in strahu, do pomiritve in navdušenja. Ta lahko zrastejo iz videnja resnične pokrajine ali so plod imaginarnih videnj pesnika, slikarja ali pisatelja* ...« (Hunter 1985).

Koncept pokrajine v umetnosti se še najbolje izraža skozi umetniška dela, ki jih lahko razdelimo v abstraktna dela in dela, povezana z resnično pokrajino. Ne glede na to pa imajo vsa stik z naravo, materialen ali abstrakten, in zvezo s človekovimi čutili, običajno očmi (Keisteri 1990).

Pokrajinska tradicija je najizrazitejša in najjasnejša v upodabljajočih umetnostih. V književnosti je pokrajina predstavljena skozi cel spekter človeških čutil in običajno sestavlja obsežnejši opis regije ali določenega okolja. V večini smeri v umetnosti se izgublja povezanost z resnično pokrajino, še vedno pa pokrajina oblikuje subjektivno izkušnjo umetnika, ki se kaže v umetnikovem vrednostnem sistemu in družbenem okolju (Langdon 2002). Materialna pokrajina pa je pomembna v arhitekturi in vejah umetnosti, ki se ukvarjajo s oblikovanjem površja (Ress 1978).

1.3.3 KRAJINA

V nekaterih strokah, predvsem tistih, povezanih z umetnostjo, na primer krajski arhitekturi, namesto izraza **pokrajina** uporabljajo izraz **krajina** in ga opredeljujejo skoraj enako kot geografi pokrajino (Perko 1998b). Ogrin (1997) pravi: »... *V slovenščini imamo dva izraza, ki sta si pojmovno blizu in se v rabi včasih prekrivata, to sta krajina in pokrajina. Opisuje ju že Pleteršnik v svojem velikem slovarju. Slovanske opredelitve in delno tudi raba kažejo na možnost, da bi ju bilo možno usmeriti vsakega na svoje pojmovno področje* ...«. »... *Geografi uporabljajo obe besedi in ju med seboj ločijo: pokrajina je prostorska enota, del zemeljskega površja, sklop pokrajinskih sestavin, predvsem pojem iz znanosti, krajina pa zunanji videz, pejsaž, fiziognomija, vtis, slika pokrajine, predvsem pojem iz umetnosti* ...« (Perko 1998b). »... *Ta pojem (krajina) lahko tolmačimo bodisi kot vizualno estetsko prvino narave, bodisi kot slikarski pejsaž ali poetsko idealizirano naravo, kot romantično doživetje itn.* ...« (Stritar 1990). »... *Vsaka pokrajina ima eno ali več značilnih krajin, pokrajinskih slik. Tako je na primer značilna krajina slovenskih sredogorskih pokrajin samotna kmetija s celkom na prisojnem pobočju, obdana z gozdom, značilna krajina gričevij panonskega sveta pa hišice, razložene po slemenu, pod katerim so na prisojnih pobočjih vinogradi, na osojnih pa gozd* ...« (Perko 1998b).

Slovar slovenskega knjižnega jezika iz leta 1995 (v nadaljevanju SSKJ) opredeljuje oba izraza povsem identično, pri čemer pa ima pokrajina še dodatni pomen. Pokrajina je:

- *ozemlje (na primer: pokrajina se je spremenila; občudovati lepoto pokrajine / slovenska pokrajina je zelo raznovrstna / gorata, tropska pokrajina; rodovitna pokrajina; pokrajina oljk in pomaranč / industrijska, kmetijska pokrajina //gorata pokrajina);*
- *upravna enota (na primer: država je razdeljena na pokrajine; glavno mesto pokrajine);*
- *področje, območje (na primer: to so zanimive miselne pokrajine);*
- *umetniška upodobitev pokrajine (na primer: na steni je viselo nekaj pokrajin in portretov).*

Krajini pa pripisuje samo prvi in zadnji pomen:

- *ozemlje (na primer: megla je ležala nad krajino);*
- *umetniška slika, na kateri je upodobljena pokrajina.*

Podobno izraza obravnava Slovenski pravopis (2001), vendar pokrajini ne pripiše tretjega pomena, krajina pa ima enako vsebino kot v SSKJ. V slednjem sta pridevnika pokrajinski in krajinski, ki se nanašata na pokrajino (na primer: *pokrajinska avtonomija*) oziroma krajino (na primer: *spoznati krajinske vrednote okolja*). Naveden je tudi prislov pokrajinsko (na primer: *država je pokrajinsko zelo različna*), ne pa tudi prislov krajinsko. Slovar navaja še besedi pokrajinarstvo in krajinarstvo, obe opredeli kot slikarstvo, ki upodablja pokrajino, ter besedi krajinar in pokrajinar, obe pa označujeta slikarja, ki upodablja pokrajino. Enako so omenjeni izrazi opredeljeni v Pravopisu. V SSKJ-ju je še pridevnik krajinarski, ki se nanaša na krajinarje (na primer: *krajinarska poetičnost*), ni pa pridevnika pokrajinarski. Ne omenja pa novejšje vsebine izraza krajinar, ki pomeni diplomanta univerzitetnega študija krajinske arhitekture.

V velikem splošnem leksikonu (1997 in 1998) je geslo pokrajina, gesla krajina pa ni, se pa beseda krajina večkrat pojavlja znotraj gesel s področja umetnosti. Leksikon geografija (1977) pravi, da je pokrajina »... del zemeljskega površja, kjer tvori prepletajoče se delovanje njegovih pojavov prostorsko enoto, ki ima značilno podobo ...« (Geografija 1977). Krajina pa je opredeljena kot:

- zaključen, enovit prostor zemeljskega površja, ki ga oblikovno določajo naravni faktorji (geološka struktura, vegetacija, tla, klima, veter, voda itd.), nanj vplivajo živali in še posebej človek;
- preplet fizičnih in antropogenih potez, ki dajejo določenemu območju značilno fiziognomijo in ustvarjajo enotno celoto, v kateri se navadno pojavljajo nekatere značilnosti (krajinska podoba);
- ozemlje, ki ga oko zajema z enim pogledom (vizualni prostor) (Geografija 1977).

Leksikon Okolje pravi, da je pokrajina »... območje z določenimi skupnimi naravnimi značilnostmi, ki tvori prostorske enote z značilnim videzom. Naravna pokrajina še brez vpliva človeškega delovanja, kulturna pokrajina pa že močno spremenjena zaradi človekovega delovanja ...« (Okolje 1985).

Tujih zgledov pri vsebinski opredelitvi obeh izrazov ni, ker poznajo tuji jeziki le en izraz: *landscape* v angleščini, *Landschaft* v nemščini, *paysage* v francoščini, *landšaft* v ruščini, *paesaggio* v italijanščini (Vrišer 1998). Krajina v najnovejšem času hitro izpodriva starejši in (nekoč) bolj uveljavljen izraz pokrajina, k čemer dodatno pripomorejo krajinski arhitekti, ki predlagajo, da bi slednja postala zgolj izraz za administrativno oziroma upravno ozemeljsko enoto (Kladnik 1999). »... Tako bi izraz krajina služil kot bolj splošna oznaka, pokrajina pa bi označevala konkretno ozemeljsko enoto. To bi lahko bila smiselna in za strokovne jezike dobrodošla raba, ki bi omogočala ustrežnejše izražanje ...« (Ogrin 1889). Kljub temu pa ima izraz pokrajina za geografe bistveno širši in globlji pomen in ga tako tudi razumemo v tem delu.

1.3.4 KULTURNA GEOGRAFIJA

Kulturna geografija, izraz, ki ga je sredi 19. stoletja uvedel E. Kapp in sta ga za njim razvila F. Ratzel (1844–1904) in E. Hahn, se pogosto uporablja kot sinonim za družbeno geografijo (Westermann Lexikon der Geographie 1975, Pagnini 1997). Že leta 1906 ga je Schlütter opredelil zgolj kot del družbene geografije, tistega njenega dela, ki se ukvarja z naravnim okoljem. Kulturna geografija po njegovem preučuje »... veliko skupino sledi, ki jih je v pokrajini pustila človekova dejavnost ...« (Westermann Lexikon der Geographie 1975). Tudi Hassinger je v tridesetih letih omejil kulturno geografijo na »... človekov vpliv na naravno pokrajino in na njegov odnos do kulturne pokrajine kot rezultat tega vpliva ...« (Westermann Lexikon der Geographie 1975). V tem času se je izraz iz Nemčije prenesel v Združene države Amerike in se hitro razširil. Pravi razcvet je doživela s Carlom O. Sauerjem in berkeleyjsko šolo. V središču njihovega preučevanja je bila cela vrsta človekovih posegov in njihov vpliv na spremembe površja. Njihove raziskave so obravnavale najrazličnejše teme, kot so tipi hiš in vzorci verske pripadnosti, ki so velikokrat posegale na področje historične geografije, saj je Sauer sam vedno vztrajal na zgodovinskem vidiku kulturnih raziskav. Trdil je, da je kulturna geografija del kulturne zgodovine. V šestdesetih in sedemdesetih letih je kulturna geografija doživela preporod, vendar s spremenjenimi teoretičnimi predpostavkami in metodami. Študije se niso omejevale samo na materialno kulturo in na podeželske oziroma zaostale družbene skupine, pač pa so obravnavale sodobne mestne družbe in tudi

nematerialno kulturo (Johnston 1994). Kulturna geografija preučuje aktivnosti človeške družbe, ki izhajajo iz kulturne naravnosti, vpliv materialne in nematerialne človeške kulture na okolje in organizacijo družbe v prostoru.

The Penguin Dictionary of Geography (Clark 1998) pravi, da je kulturna geografija »... *veja družbene geografije, ki se ukvarja predvsem z odnosi in sovplivanji med družbo in okoljem, z razporeditvijo in razširjenostjo posameznih družbenih skupin, razlikami med njimi in njihovim vplivom na pokrajino* ...«. A Modern Dictionary of Geography (1995) pa piše, da kulturna geografija preučuje »... *prostorski vidik človeške družbe – razporeditev njenih značilnosti, kot so jezik, vera, in prostorsko razširjenost družbenih skupin ter kulturne pokrajine* ...«.

Geograf razume kulturo kot naučeno (priučeno) vedenje družbene skupnosti v nasprotju s prirojenim, instinktivnim vedenjem. Te prirojene poteze izoblikujejo način življenja določene družbene skupnosti. Priučene podobnosti v govoru, vedenju, ideologiji, načinu preživljanja, tehnologiji in vrednostnem sistemu povezujejo ljudi. Kultura obsega komunikacijski sistem pridobljenega mišljenja, spominov, doživetij, tradicije in odnosa, ki dopolnjujejo in usmerjajo instinktivno vedenje. Kitajski geograf Y. F. Tuan je rekel: »... *Kultura je krajevni, običajen način opravljanja stvari, geografi pišejo o načinu življenja* ...« (Jordan-Bychkov 1999). V geografskih študijah se kultura nanaša na širok spekter človeških značilnosti in artefaktov od mišljenja, idej, vrednot, ki se kažejo skozi navade in vedenje, do orodij in umetniških predmetov. Kultura ima močan vpliv na način, na katerega se ljudje odzivajo in izkoriščajo okolje (Small 1995). Ni zgolj slučaj, da se kmetijstvo s tujko imenuje agrikultura. Proizvodnja in poraba hrane sta bistvena sestavina vsake kulture. Kmetijstvo oblikuje in kroji podeželje, proizvodnjo hrane in ustvarja edinstvene pokrajine. Kmetijska (agrikulturna) revolucija se je začela, ko se je nekdanji lovec, ribič in nabiralec naučil gojiti rastline ter živali in se ustalil. Iz teh začetkov so se razvile različne oblike gospodarstva, ki so vezane na določene kulture (na primer riževa polja v terasah v vzhodni Aziji, obsežna žitna polja Velikih planjav v ZDA, mlečne farme na Novi Zelandiji). Določeni pridelki (riž, olive, grozdje) in domače živali (kamela, lama, jak) so tesno povezani z določenimi kulturami.

Kulturna geografija torej preučuje prostorske spremembe, ki jih je povzročila določena družbena (kulturna) skupina in prostorsko delovanje le-te. Osredotoči se na opisovanje in analiziranje načinov, kako se jezik, vera, gospodarstvo, vladajoče strukture in drugi družbeni (kulturni) pojavi krajevno spreminjajo ali pa tudi ne, in razlaga delovanje ljudi v prostoru. »... *Kulturna geografija je v bistvu praznovanje človeške različnosti* ...« (Tuan 1970). Ruski etnogeograf L. Gumilev je zapisal: »... *Kulturna geografija je raziskovanje razlik med ljudmi* ...« (Jordan-Bychkov 1999). V zadnjih desetletjih je kulturna geografija napravila velik korak v raziskovanju odnosov med okoljem in posameznimi družbenimi skupinami, kot so na primer belci, ženske, črnci, srednji razred (Duncan 1993).

V iskanju razlag za raznolikost kulturnega prostora mora geografija upoštevati širok spekter vzročnih dejavnikov. Nekateri izmed njih so povezani z naravnim okoljem: površjem, podnebjem, naravno vegetacijo, živalstvom, prstmi in vodnim omrežjem. Kulturnega prostora nikakor ne moremo razumeti ločeno od naravnega okolja in zaradi tega kulturna geografija ne prinaša samo prostorskega vidika pač pa tudi ekološkega. Geografija je most med družbenimi in naravoslovnimi znanostmi z namenom preučevanja ljudi in njihovega življenjskega okolja. Zaradi tega se geografija kot znanost odmika od izrazite delitve oziroma specializacije v ločene akademske discipline. Geografija poudarja celovit pogled na človeštvo in njegovo okolje (Jordan-Bychkov 1999).

V slovenski geografiji se izraz kulturna geografija ni posebej uveljavil. Nastopa kot sinonim za družbeno oziroma antropogeno geografijo (Geografija 1977), ali kot pravi Vrišer (1998) »... *se za družbeno geografijo uporabljajo termini socialna geografija oziroma kulturna geografija* ...«. Tako se angleški izrazi, kot so *cultural*, *culture* in povezave z njimi običajno prevajajo oziroma uporabljajo kot 'družba', 'družbeni'. V slovenskem jeziku je izraz kultura za potrebe geografske stroke preozek, saj ne zaobjame vseh razsežnosti družbe in z njo povezanih pojavov. Slovar slovenskega knjižnega jezika (1994) med drugim pravi, da je kultura »... *skupek dosežkov, vrednot človeške družbe kot rezultat človekovega delovanja, ustvarjanja: raziskovati stare kulture; spomeniki izumrlih kultur; stičišče dveh kultur; antič-*

na, srednjeveška kultura; evropska, orientalska kultura; gotska, grška, rimska kultura / duhovna; zlasti na področju miselnega ustvarjanja, materialna kultura zlasti na področju tehničnega ustvarjanja // človeško delovanje, ustvarjanje, katerega rezultat so ti dosežki, te vrednote: mešanje kultur na področju Evrope; razvoj novejših kultur; vplivi grške, rimske kulture; kultura in civilizacija ...».

V tem delu kulturo razumem kot skupek človekovega prepričanja (verskega, političnega), institucij (pravnih, vladnih, državnih) in tehnologije (veščin, znanja in opreme). Izraz kulturna geografija razumem in uporabljam kot del družbene geografije, ki analizira odnos med družbo in naravo in se navzven kaže v kulturni pokrajini. Preučevanje temelji na tesni povezavi med družbo in naravo, na odnosih, ki so se razvili med njima, in na razvojnem vidiku.

Vpogled v vsebino kulturne geografije bomo dobili, če pogledamo teme, s katerimi se ukvarja. Ker so povezane z načinom življenja, *genre de vie*, so raznovrstne in številne. Za lažji pregled so združene v nekaj sklopov, in sicer kulturno regijo, kulturno pokrajino, kulturno razširjenost, kulturno ekologijo in kulturno integracijo. Vsi tipi, razen kulturna pokrajina, so povzeti po knjigah *The human mosaic* (Jordan-Bychkov 1999) in *The cultural landscape: an introduction to human geography* (Rubenstein 1999).

Kulturna regija je geografska enota, ki ji dajejo pečat značilnosti in delovanje družbe. To je širok termin, ki se naprej deli na formalne kulturne regije, funkcijske kulturne regije, ljudske kulturne regije in kulturne pokrajine. **Formalna kulturna regija** (*formal cultural region*) je naseljeno ozemlje, katerega prebivalci imajo vsaj eno ali več skupnih potez. Geografom so formalne kulturne regije orodje za opisovanje prostorske diferenciacije družbe, lahko jih svobodno oblikuje glede na uporabljene značilnosti, ki so odločujoč kriterij. Seveda pa dobimo kompleksnejše regije ob upoštevanju čim večjega števila značilnosti določene družbene skupine. **Funkcijska kulturna regija** (*functional cultural region*) se od formalne razlikuje po kulturni homogenosti in stvarnosti. Ni nujno, da je homogena, je pa povezana v politično, družbeno ali gospodarsko celoto in deluje enotno. Mesto, neodvisna država, okrožje ali župnija so primeri funkcijskih regij. Vsaka taka regija ima jedro oziroma osrednjo točko, kjer se dejavnosti koordinirajo in vodijo. V nasprotju z ostalimi regijami imajo večinoma točno določene in jasne meje. Tretja vrsta kulturnih regij so **ljudske kulturne regije** (*vernacular cultural region*), regije, kot jih dojemajo oziroma zaznavajo njihovi prebivalci. Kažejo se v razširjeni uporabi posebnega krajevnega imena. Nekatere ljudske regije temeljijo na naravnih značilnostih, druge na gospodarskih, političnih ali zgodovinskih. Kot večina kulturnih regij nimajo ostro začrtanih meja. Prav tako običajno niso organizirane kot funkcijske regije in ne kažejo kulturne homogenosti. Zadnja in za to knjigo najpomembnejša kulturna regija je **kulturna pokrajina** (*cultural landscape*), ki je natančneje predstavljena v naslednjem podglavju.

Vsi tipi kulturnih regij se razvijajo skozi komunikacije in stike med ljudmi in so zato rezultat **kulturne razširjenosti** (*cultural diffusion*), to je prostorske razprostranjenosti, razpršenosti priučenih idej, inovacij in vedenja. To je pomembna tema v kulturni geografiji, saj omogoča razumevanje razvoja prostorskih vzorcev znotraj določene družbene skupine.

V kulturni geografiji je ves čas v ospredju medsebojna povezanost med naravnim okoljem in ljudmi. Vsaka družbena skupnost živi v določenem delu zemeljskega površja, ki se je preoblikovalo glede na njihov način življenja. Kulturni geograf zato preučuje medsebojno vplivanje med naravnim okoljem in družbo, da bi razumel prostorske različice v družbi. Ta smer se imenuje **kulturna ekologija** (*cultural ecology*). Termin ekologija, kot se uporablja v tej zvezi, se nanaša na dvosmerni odnos med živim bitjem in njegovim naravnim okoljem. Kulturna ekologija se torej ukvarja s preučevanjem vzročno-posledičnih vplivov med družbo in naravnim okoljem. Gre za preučevanje okoljskih vplivov na družbo in obratno, to je vpliva družbe na ekosistem. Kulturna ekologija temelji na predpostavki, da se družba zoperstavlja naravnim omejitvam okolja in se jim prilagaja.

Preučevanje družbeno prostorskih različic zahteva obravnavo cele vrste družbenih in gospodarskih dejavnikov, kajti vse prvine družbe so sistematično in prostorsko prepletene oziroma povezane. Družba je kompleksna celota in ne vrsta nepovezanih prvin. Vse prvine tvorijo sistem, v katerem so deli vzročno povezani. Vsi vidiki družbe so funkcijsko medsebojno odvisni. **Kulturna integracija** (*cul-*

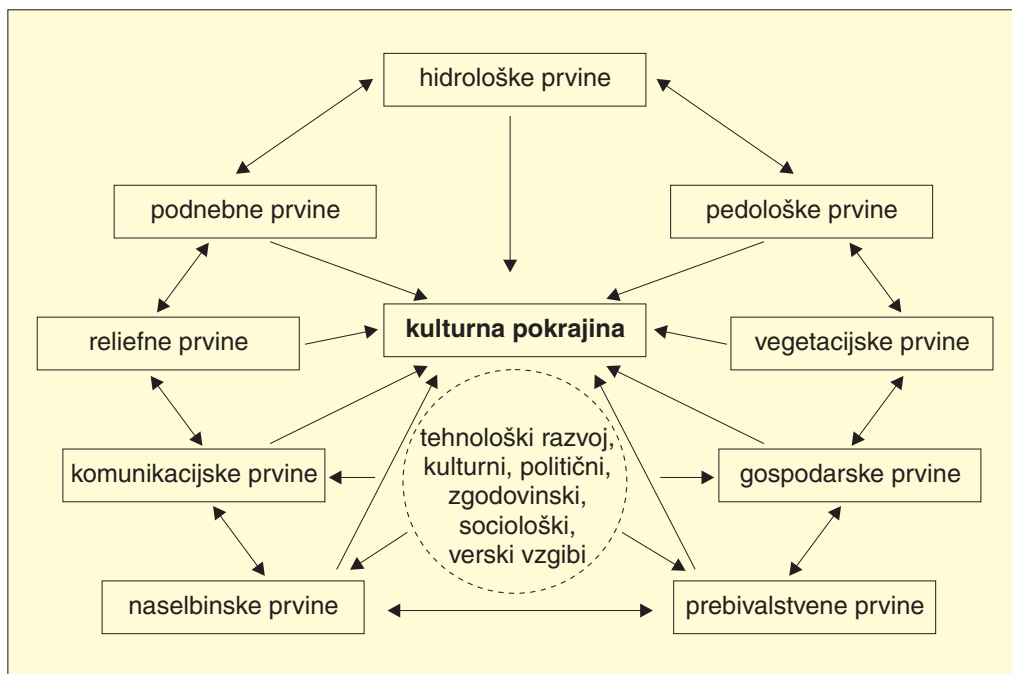
tural integration) temelji na spoznanju, da sprememba ene prvine v družbi zahteva prilagajanje in spreminjanje drugih.

1.3.5 KULTURNA POKRAJINA

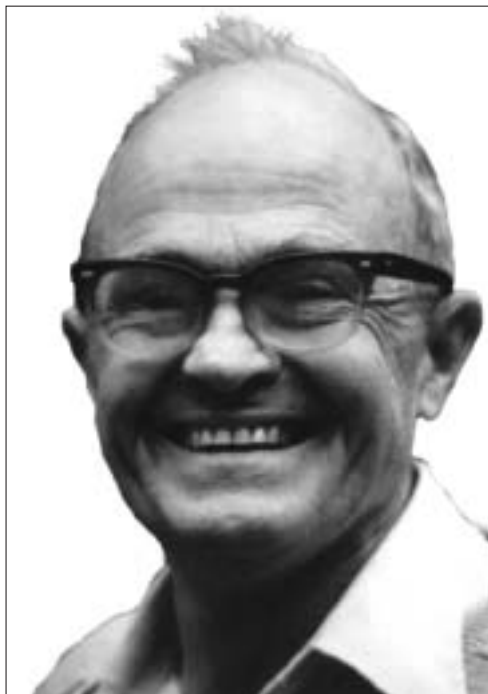
Izraz kulturna pokrajina je prišel v splošno rabo v geografiji v dvajsetih letih 20. stoletja, in sicer ga je uvedel C. O. Sauer. Leta 1925 je v delu z naslovom *Morfologija pokrajine* opredelil njegov pomen in zapisal, da je kulturna pokrajina »... oblika, naložena na naravno okolje, kar je povzročila človekova dejavnost ...« (Sauer, povzeto po Leighly 1976). Poleg izraza kulturna pokrajina (latinsko *cultura* 'vzgoja, izobrazba, spoštovanje' iz latinsko *colere* 'obdelovati, gojiti') obstajajo še humana (latinsko *humanus* 'človeški, človečen' iz latinsko *homo* 'človek'), socialna (latinsko *socialis* 'družben, tovariški' iz latinsko *socius* 'tovariš, družabnik, zaveznik') in antropogena (grško *ánthrōpos* 'človek' in grško *génesis* 'nastanek, rojstvo').

Skoraj istočasno s izrazom kulturna pokrajina se je pojavil izraz *sequent occupance*, kar bi v slovenščini pomenilo 'zaporedje posesti'. Leta 1929 je ameriški geograf D. Whittlesey (1890–1956) z njim opisal proces postopnega oblikovanja kulturne pokrajine z zaporedjem družbenih skupin, izmed katerih je vsaka preoblikovala pokrajino svojih predhodnikov. S takim gledanjem je kulturna pokrajina izgubila zgolj prostorski vidik in dobila razvojni ter dinamični značaj. Po njegovem ima torej vsaka kulturna pokrajina korenine v predhodni in je povezana z nekdanjimi in prihodnjimi naseljenci. V nadaljevanju je trdil, da so edinstvene kulturne pokrajine posledica spreminjanja in prilagajanja, to je mutiranja naravnih in družbenih značilnosti. Nastanek kulturnih pokrajin je celo primerjal z razvojem rastlinskih vrst v botaniki.

Preučevanje kulturnih pokrajin je poudarjalo njihov razvojni vidik. Sauer je napisal, da se človekovo delo odraža v kulturni pokrajini, ki se spremeni na dva načina: z razvojem kulture ali njeno premetitvijo (medmrežje 4). Študije sicer niso popolnoma zanemarjale naravnih temeljev kulturne pokrajine,

Slika 2: Zgradba kulturne pokrajine.

Slika 3: Carl Ortwin Sauer, profesor geografije na Kalifornijski univerzi Berkeley, je v knjigi Morfologija pokrajine postavil temelje kulturne geografije in uvedel izraz kulturna pokrajina (University of California, Berkeley).

pač pa so večinoma preučevale človekovo delo oziroma razumele kulturno pokrajino kot zgodovinski dokument. Vidne prvine kulturnih pokrajin so omogočale odkrivanje preteklosti, aktivnosti preteklih generacij in njihov način življenja. To idejo je prvi razvil nemški znanstvenik A. Meitzen (1822–1910). Ko je opazoval podeželsko kulturno pokrajino v srednji Evropi, je zapisal, da »... je hoja po vasi dejansko sprehod skozi preteklost...« (Keisteri 1990). Prvine kulturne pokrajine je razumel kot berljive hierogliffe, če poznamo ključ njihovega razumevanja, ki odkrivajo pretekle kulturne tokove, prilagajanje na okolje in družbene spremembe. Njegovo idejo je dopolnil ameriški geograf P. Lewis, ki je zaključil, da »... pokrajino lahko beremo kot knjigo...« (Jordan-Bychkov 1999). Še korak naprej so naredili geografi pod vplivom behaviorističnih idej. V ospredje so postavili človeka, ki ga vodijo socialne in psihološke okoliščine. V tem duhu je filozof J. O. y Gasset rekel: »... Pokaži mi pokrajino, v kateri živiš, in povem ti, kdo si...« (Norton 1989).

Poleg ostankov preteklosti pokrajina nosi v sebi tudi sporočilo o sedanjih naseljenicah oziroma družbi. Kulturna pokrajina nudi besedilo, ob branju katerega raziskovalec odkrije najpomembnejše ideje in prevladujoča ravnanja v družbi. Kulturna pokrajina ima tudi metaforično in ideološko vsebino. Geograf O. F. G. Sitwell in O. S. E. Bilash sta ugotovila, da sta naselbinska mreža in ljudska arhitektura izraz vrednot in mišljenja ljudi, ki so jih ustvarili. Po njunem mnenju kulturna pokrajina lahko služi kot sredstvo za preučevanje nematerialnih vidikov družbe (Johnston 1994). Tako Meinig pravi, da »... ima zrel narod simbolne pokrajine...« (Norton 1989).

Nekateri geografi, zlasti humanistični in postmodernistični, so kulturno pokrajino preučevali zaradi estetske vrednosti, da bi dobili popolnoma subjektivno in osebno sporočilo iz zgradbe, barve in oblike sestavin kulturne pokrajine, ki bi jim pomagal razložiti bistvo določenega območja. Ob spoznavanju različnosti prvin kulturne pokrajine je finska geografka T. Keisteri razlikovala resnične, stvarne, naravne in funkcijske pokrajine od izkustvenih, zaznavnih, simboličnih in estetskih pokrajin, čeprav je ugotovila, da je razlika med njimi precej zamegljena. Določena kulturna pokrajina je lahko ali predmet objektiv-

nega znanstvenega preučevanja ali pa subjektivne umetniške interpretacije. Še več, pokrajina lahko združuje humanistični geografski koncept prostora in naš osebni občutek pripadnosti. Kot pravi J. B. Jackson »... nudi razpoznavne znake, ki zagotavljajo, da nismo posamezniki brez korenin in identitete prostora ...« (Jordan-Bychkov 1999). Tako so gledanja, ki so se razvila v okviru tako imenovane nove kulturne geografije nanovo določila kulturno pokrajino, ki ni več le slika ali prizor, pač pa predvsem »način videnja«, kot je zapisal Cosgrove (Terkenli 2001).

Tovrstni pristopi so pripomogli, da je kljub splošnemu razumevanju kulturne pokrajine kot rezultata človekovega bivanja sam izraz dobil izrazito pozitiven pomen in izraža sožitje človeka in narave. Tako je tudi gledanje Unesca, ki pravi, da je kulturna pokrajina »... združeno delo narave in človeka ...«. Pojasnjuje zgodovinski razvoj človeške družbe in naselij pod vplivom »... fizičnih omejitev in/ali možnosti naravnega okolja ter zaporednih družbenih, gospodarskih in kulturnih značilnosti, zunanjih in notranjih ...«. Vrednost kulturnih pokrajin (za namene Unesca) je tako v »... njihovi izjemni vrednosti in njihovi predstavnosti jasno določenih geo-kulturnih območij kot tudi v njihovi sposobnosti, da ilustrirajo bistvene in izrazite kulturne prvine takih območij ...« (medmrežje 3). Kulturna pokrajina »... pogosto odseva posebne načine smotrne rabe tal ob upoštevanju značilnosti in omejitev naravnega okolja ter svojstven duhovni odnos do narave ...« (medmrežje 3). Po definicijah Unesca so kulturne samo kmetijske pokrajine, saj v smernicah za varovanje navaja, da bi morali sodobni obdelovalni načini upoštevati načela smotrne rabe tal, kajti tradicionalna raba tal zagotavlja biotsko raznovrstnost. Njihova delitev kulturnih pokrajin pa vseeno preseže »arkadijsko« dojemanje kulturne pokrajine.

Kulturna pokrajina kaže vse prvine naravne pokrajine, iz katere se je razvila. Vendar so te prvine bolj ali manj spremenjene glede na intenzivnost človekovega delovanja. Anko (1983) loči štiri stopnje preoblikovanosti kulturne pokrajine: gozdno, gozdnato, agrarno in industrijsko-urbano. Poleg tega je človekovo delovanje povzročilo členitev homogene naravne pokrajine v »... manjše zaključene celote s karakterističnim načinom izrabe tal in s specifično kulturno identiteto ...« (Gabrijelčič 1985). Gledanje na pokrajino kot na kulturno in zgodovinsko dediščino je prisotno zlasti med arhitekti in krajinskimi arhitekti (Gabrijelčič 1985; Prem 1999; Marušič 1999). Ti so poudarjali predvsem njen kulturni in ekološki pomen, v novejšem času tudi simbolni pomen (Kučan 1998). Gozdarji in agronomi jo razumejo kot gospodarski prostor, ki propada zaradi novejših procesov (zaraščanje, ozelenjevanje, prelog), povezanih s spremembami v kmetijstvu (Cunder 1998, Boštjančič 1998). Geograf razume kulturno pokrajino kot pokrajino, ki jo je preoblikoval in oblikoval človek, in sicer ne glede na to, ali ima visoko estetsko, zgodovinsko ali katerokoli drugo vrednost. Če je kulturno pokrajino naredil človek s svojim bivanjem, potem je vsaka pokrajina, tudi degradirana, kulturna. Geografska dela so večinoma obravnavala oblike in procese v določeni kulturni pokrajini (Gams 1959; Perko 1985; Vojvoda 1965; Zgonik 1977).

V pričujočem delu je kulturna pokrajina zaobjeta v celoti in je obravnavana kot pokrajina z naravnimi in družbenimi sestavinami, ki so medsebojno prepletene in soodvisne. Je prostor, v katerem človek uresničuje pglavlitne življenjske funkcije in ga tako preoblikuje. Preoblikuje v pokrajino, ki izraža različno stopnjo povezanosti družbe in naravnega okolja.

2 METODOLOGIJA

Predmet preučevanja je pokrajina s svojimi naravnimi in družbenimi sestavinami ter prvinami in odnosi med njimi. Pokrajinski odnosi so temeljni cilj geografskega preučevanja, saj je pokrajina njihov zunanji odraz (Perko 1992). Kulturna pokrajina je torej posledica delovanja pokrajinskih sestavin in prvin, njihovega součinkovanja in prepletanja. Ti odnosi so zapleteni in zahtevajo različne metode preučevanja.

2.1 MORFOLOŠKA ANALIZA KULTURNIH POKRAJIN

Morfologija je veda o zgradbi in obliki. Predmet preučevanja je vse, kar je vidno in čutno dojemljivo. Morfologija je način razumevanja zgradbe, bistva in ustroja stvari, ne opisuje, pač pa razlaga zakonitosti ustroja, zgradbe, oblike. Kot geografski izraz se morfologija povezuje s kulturno pokrajino kot tvorbo z naravnimi in družbenimi sestavinami. Morfologija kulturnih pokrajin pomeni njihovo zgradbo in obliko. Zgradba je sestav neke stvari ali pojava, pri čemer je poudarek na sestavnih delih obravnavanega pojava ter na celoti kot rezultatu sestavnih delov, prvin. Zgradba torej pomeni odnose in razmerja med sestavinami, lastnosti teh sestavin in zakonitosti ter način povezovanja prvin v celoto (Drozg 1995). Pri tem se srečujemo s posameznimi prvinami, ki jih lahko pojmuje tudi kot celoto, vendar jih moramo ves čas obravnavati kot sestavni del celote. Analiza služi kot orodje za potrditev povezav in odnosov med prvinami določene celote ter za ugotavljanje značilnosti celote. Drugi in povsem enakovreden del morfologije je oblika, ki dopolnjuje zgradbo, saj sta neločljivo povezana. Soroden izraz je fiziognomija, ki po SSKJ-ju pomeni videz oziroma podoba nečesa. Oblika pomeni »... *obliko zgradbe npr. naselja, druga pa zgradbo oblike istega pojava* ...« (Drozg 1995). Oblika je torej zunanja podoba neke stvari in je določena z zgradbo in funkcijo.

Kulturno pokrajino kot naravno tvorbo sestavljajo naravne značilnosti pokrajine in kulturne značilnosti, kot so na primer poljska razdelitev, raba tal in naselja. Za kulturno pokrajino kot celoto so pomembne prvine oziroma sestavine, in odnosi med njimi. Kulturna pokrajina je splet sestavin in njihovih oblik. Torej so pomembni tudi odnosi med sestavinami, ki pa nakazujejo »... *neki smoter oziroma globlji razlog povezanosti* ...« (Drozg 1995).

Najprej sem na analitičen in opisen način opredelila prvine kulturne pokrajine, saj je to za razumevanje njihovega oblikovanja izjemno pomembno. Na tak način sem dobila vpogled v njihovo zgradbo in sem pri prikazu zgodovinskega oblikovanja lahko prikazala razvoj vseh njihovih sestavin. Na temelju natančne analize prvin kulturne pokrajine ter njihove razporejenosti in razlik v njihovi razporejenosti po slovenskem prostoru sem oblikovala tipe kulturne pokrajine, in sicer upoštevajoč predvsem razlike med alpskim, sredozemskim, panonskim in dinarskim svetom (Perko 1998b, 2001b).

2.2 TIPOLOGIJA KULTURNIH POKRAJIN

Tipologija je razvrščanje sorodnih oblik, ki imajo bistvene prvine in značilnosti. Predmete razvrščamo na podlagi sorodnih prvin. *Typus* v latinščini in *typos* v grščini pomenita vzorec ali temeljno, značilno, posebno izrazito obliko. Najprej je treba torej opredeliti tip, treba ga je ustvariti. »... *Tip je idealizirana predstava obravnavane stvari, je miselni konstrukt, ki v naravi kot tak ne obstaja* ...« (Granč 1973). Pomemben je temeljni namen tipologije ter izbor prvin. Schirmaher pravi, da je »... *poglavitna značilnost in hkrati cilj tipologije, da raznovrstne in večdimenzionalne lastnosti predmetov omeji na eno dimenzijo, ki pa je enako pomenljiva kot prejšnja večpomenskost* ...« (Drozg 1995). Cilj tipologije je ustvariti kulturne pokrajine po načelu podobnosti.

2.3 GEOGRAFSKI INFORMACIJSKI SISTEM

Za izvedbo dela raziskave, kjer sem uporabila statistične metode, je bistvenega pomena geografski informacijski sistem (GIS), ki omogoča obdelavo velikega števila podatkov in povezovanje grafike

z bazami, saj so podatki prostorsko referencirani. V geografiji bi rekli, da je GIS zbirka zemljevidov (slojev) s poljubno vsebino in v poljubnem merilu, ki jih lahko prekrivamo, izvajamo med njimi računske in druge operacije, izdelamo nove sloje. Hkrati lahko na vse sestavine karte navežemo najrazličnejše številčne in opisne podatke, med katerimi lahko samostojno ali v skladu s prekrivanjem slojev izvajamo računske in druge operacije. Na točke, linije in poligone na teh zemljevidih, torej na pojave v pokrajini, se navezujejo najrazličnejše baze podatkov, med katerimi prav tako lahko izvajamo različne operacije, oblikujemo nove zemljevide in novem baze podatkov (Perko 2001).

2.4 STATISTIČNE METODE

Po določitvi nekaterih temeljnih tipov kulturne pokrajine sem s pomočjo GIS ob uporabi statističnih metod preučila pokrajinske odnose, in sicer odnose med naravnimi in kulturnimi sestavinami pokrajine. Pokrajinski odnosi so način delovanja pokrajinskih sestavin in pokrajinskih prvin, način povezovanja ter prepletanja.

Načini in postopki dela pri preučevanju pokrajinskih odnosov so odvisni predvsem od značilnosti odnosov in pokrajinskih pojavov, ki so nosilci teh odnosov. Pojave v pokrajini lahko določamo in razlikujemo glede na:

- mesto v prostoru (geografska dolžina in širina, absolutna in relativna nadmorska višina, absolutna in relativna lega glede na nek drug pokrajinski pojav), in mesto v času,
- obliko (formo),
- velikost,
- vsebino in kakovost (kvaliteto),
- količino oziroma število (kvantiteto) in pogostost (frekvenco) pojavljanja,
- funkcijo,
- povezanost (odvisnost, vpliv in součinkovanje),
- udeleženosť v pokrajinskem procesu in drugo (Perko 1992; Perko 2001).

V pokrajini je veliko najrazličnejših pojavov in zato se moramo pri njihovem preučevanju, zlasti medsebojnih zvez, pogosto zateči k računalniški obdelavi podatkov. Le tako lahko zveze, za katere sicer mislimo, da obstajajo, tudi dokažemo in opredelimo z višino (stopnjo) povezanosti. Večina znakov je nominalnih, torej jih lahko izrazimo številčno (na primer nadmorska višina). Računalniška obdelava tovrstnih znakov je razmeroma lahka, saj je večina matematičnih in statističnih postopkov namenjena prav številčnim znakom enot populacije. Atributivnih (neštevilčnih, opisnih) znakov ne moremo izraziti s številom in možnosti njihove nadaljnje obdelave so dokaj skromne. Ordinalni (vrstilni) znaki pomenijo, da so enote razvrščene glede na stopnjo (velikost) znaka, to pomeni, da jih rangiramo (Perko 1992; Perko 2001).

Najtežje je z opisnimi znaki, ki jih ne moremo izraziti niti številčno niti vrstilno. Tak primer so tipi kulturne pokrajine, ki so lahko tip a, tip b, tip c, tip d. V takem primeru lahko opisnim vrednostim damo po nekem ključu določene vrednosti, tipu a damo 1, tipu b damo 2, tipu c damo 3 in tako naprej. Vendar je tak način uporaben le v redkih primerih, ko ni mogoče uporabiti druge metode in če ocenimo, da bomo na hiter način prišli do končnega rezultata, za katerega sodimo, da bo kljub vsemu dokaj pravilen.

V pokrajini imamo opravka tako s številčnimi kot tudi vrstilnimi in opisnimi znaki. Pri družbenih pojavih prevladujejo številčni, pri naravnih opisni. Običajno preučevanje pokrajinskih odnosov v okviru kulturnih pokrajin zahteva preučevanje obojih in zato skrbno izbrane metode (Perko 1992).

2.4.1 POVEZANOST NA TEMELJU KONTINGENCE

Najboljši način preučevanja pokrajinskih odnosov omogočajo različni izračuni povezanosti. V delu raziskave, kjer sem ugotavljala odvisnost različnih tipov kulturne pokrajine od naravnih sestavin pokrajine, sem uporabila kontingenčne preglednice, ki omogočajo izračunavanje korelacijskih in determina-

cijskih koeficientov (stopnje povezanosti) za neštevilčne spremenljivke. V pokrajini je zelo veliko takih pokrajinskih spremenljivk, zlasti pri naravnih prvinah, in zato je metoda kontingenčnih preglednic za geografijo velikega pomena. Temelj za izračun so frekvence po razredih (Perko 1992; Perko 2001).

Preglednica 1: Primer kontingenčne preglednice.

	število celic z njivami	število celic z gozdovi	skupaj
nerazgibani svet	400	100	500
razgibani svet	100	400	500
skupaj	500	500	1000

Kot primer pogledimo kontingenčno preglednico s štirimi celicami s po dvema vrsticama in stolpce-ma (preglednica 1), stolpčnima in vrstičnima vsotama ter skupno vsoto enot. Zdaj lahko izračunamo determinacijski koeficient. Najprej vsako frekvenco v celici kvadriramo in delimo z vsoto stolpca in vsoto vrstice, v katerih je celica (na primer v prvi celici imamo frekvenco 400, ki pove, da imamo na nerazgibanem svetu 400 celic z njivami, to število kvadriramo (dobimo 160000) in delimo s 500 (vsota prvega stolpca = celice z njivami) in s 500 (vsota prve vrstice = nerazgibani svet), naredimo isto za vse štiri celice in vse štiri vrednosti seštejemo, nato pa od vsote odštejemo 1, da odpravimo vpliv števila vrstic in stolpcev, delimo rezultat še s številom stolpcev ali vrstic, ki ga zmanjšamo za 1 (če imamo število stolpcev in vrstic različno, vzamemo manjše število, v našem primeru je število vrstic oziroma stolpcev 2 in če 2 zmanjšamo za 1, dobimo 1, s kolikor delimo vrednost).

$$r^2 = ((400^2 : (500 \cdot 500)) + (100^2 : (500 \cdot 500)) + (100^2 : (500 \cdot 500)) + (400^2 : (500 \cdot 500)) - 1) : (2 - 1) = 0,36$$
$$r = 0,60$$

Dobili smo determinacijski koeficient z vrednostjo 0,36, ki pove, da si 36 % razlik v razmestitvi njiv in gozdov lahko razlagamo z razlikami med razgibanim in nerazgibanim svetom. Če izračunamo zdaj še kvadratni koren iz determinacijskega koeficienta, dobimo korelacijski koeficient, ki je v našem primeru 0,60. Če bi bile vse celice z njivami na nerazgibanem, vse celice z gozdom pa na razgibanem svetu, bi imel korelacijski koeficient maksimalno vrednost, to je 1, če pa bi bilo pol celic z njivami in pol celic z gozdom na razgibanem, pol pa na nerazgibanem svetu, bi bila vrednost korelacijskega koeficienta 0, kar je najmanjša možna vrednost.

Preglednica 2: Kontingenčna preglednica za računanje povezanosti med nadmorskimi višinami in raba tal na primeru Krnice.

	višinski pasovi v m								
raba tal	400,0 do 499,9	500,0 do 599,9	600,0 do 699,9	700,0 do 799,9	800,0 do 899,9	900,0 do 999,9	1000,0 do 1099,9	1100,0 in več	skupaj
njive	0	0	0	41	30	0	0	0	71
sadovnjaki	0	0	46	70	0	0	0	0	116
travniki	1.129	7.100	7.787	12.399	4.724	3.138	0	0	36.277
pašniki	298	136	475	1.146	244	0	0	0	2.299
zaraščanje	0	0	0	46	178	0	0	0	224
gozdovi	7.116	26.939	39.624	34.210	44.278	43.727	22.383	812	219.089
pozidano	2.421	1.498	1.810	1.923	624	302	0	0	8.578
nerodovitno	621	27	423	0	0	0	0	0	1.071
vode	1.597	409	269	0	0	0	0	0	2.275
skupaj	13.182	36.109	50.434	49.835	50.078	47.167	22.383	812	270.000

Determinacijski koeficient lahko izračunamo še drugače: najprej izračunamo hi^2 , nato pa ga delimo s številom enot (vsoto vseh frekvenc) in s številom vrstic (stolpcev), zmanjšanim za število 1 (Blejec 1976). Kvadratni koren iz dobljene vrednosti (determinacijskega koeficienta) je korelacijski koeficient. Kontingenčni korelacijski koeficient ima torej vrednosti med 0 in 1, izračuna pa se na temelju frekvenc po celicah kontingenčne preglednice. V pokrajini koeficienti le redko dosežejo vrednosti 0 in 1.

Pri vsaki kontingenčni preglednici lahko izračunamo hi^2 , s pomočjo katerega ugotovimo le **verjetnost povezave**, nato pa iz njega izračunamo korelacijski in determinacijski koeficient, ki pa že pokažeta **stopnjo povezanosti**. V našem primeru (preglednica 2) je hi^2 60029,89. Korelacijski koeficient je 0,1782, determinacijski pa 0,03176, tako da si lahko le dobre 3 % razlik v razmestitvi zemljiških kategorij razlagamo z razlikami v nadmorski višini. Pri kontingenčnih preglednicah z velikim številom enot (celic) je pomembno, da dobljeni korelacijski koeficient testiramo, ali je statistično pomemben ali ne. Najustreznejši je t-test, ki ga izračunamo po naslednji enačbi:

$$t = (r \cdot (n - 2)^{1/2}) : ((1 - r^2)^{1/2}) = 0,178 \cdot (270000 - 2)^{1/2} : (1 - 0,178^2)^{1/2} = 93,9922$$

Kritična vrednost za tako veliko populacijo ob 99 % zaupanju je 2,576 (Blejec 1976), kar pomeni, da je povezanost statistično značilna. Mejna vrednost korelacijskega razmerja, da je statistično značilno, je za omenjeni primer 0,004999. Vse vrednosti, višje od te, so statistično značilne.

Primerjala sem rabo tal z ekspozicijami, nakloni in nadmorskimi višinami. Tovrstne rezultate je treba gledati v kritični luči, saj raba tal ni nujno vzročno-posledično povezana z naravnimi prvinami. V avtarkičnem samooskrbnem kmetijstvu so bile njive sestavni del vsakega kmečkega gospodarstva, ne glede na primernost naravnega okolja. V predelih s težjimi naravnimi razmerami so izmed slabim možnosti izbrali najmanj slabo.

2.4.2 INDEKS PREOBRAZBE OKOLJA ZARADI KMETIJSTVA

Kmetijstvo je tista dejavnost, ki je dala največji pečat naši pokrajini, saj spreminja njeno podobo na velikih površinah. **Indeks preobrazbe okolja** zaradi kmetijstva omogoča številčno ugotavljanje intenzivnosti človekovega delovanja in s tem posredno slike stopnje »kulturnosti« slovenskega površja.

Z indeksom preobrazbe okolja, ki sem ga računala po Lavračevi enačbi (Jeršič, Pleško 1975), je mogoče oceniti intenzivnost preobrazbe okolja glede na vloženo delo. Kmetijska dejavnost je povezana z uporabo mehanizacije in agrokemičnih sredstev, tako lahko prek zemljiških kategorij in vložene-ga dela posredno sklepamo na preobrazbo pokrajine zaradi kmetijstva. Preobrazbe ne moremo enačiti z degradacijo, ki je splet različnih dejavnikov: poleg omenjene preobrazbe še na primer nosilnosti naravnega okolja, dinamike del v kmetijstvu, deležu gozdnih površin. Izhodišče obravnavane metode je njiva oziroma vloženo delo na njivskih površinah, druge kategorije pa z njimi primerja. Posamezne vrste rabe tal oziroma zemljiške kategorije prevedemo na skupni imenovalac, v tem primeru so to orni ekvivalenti (OE). Vrednosti ornih ekvivalentov za posamezne zemljiške kategorije kaže preglednica 3.

Preglednica 3: Vrednosti zemljiških kategorij, izraženih v ornih ekvivalentih (Radinja 1990; Slesser 1975).

zemljiška kategorija	vrednost ornega ekvivalenta
njiva	1
sadovnjak	1,2
vinograd	2,5
vrt	2,5
travnik	0,4
pašnik	0,1
gozd	0,15

Z naslednjo enačbo izračunamo indeks preobrazbe okolja:

$$I_p = (\text{število ornih ekvivalentov} \cdot 100) : (\text{skupna površina})$$

Preglednica 3 je nastala v sedemdesetih letih, ko je obdelovanje zemlje zahtevalo bistveno manj mehanizacije in agrokemičnih sredstev kot danes. Zlasti je opazna nizka vrednost travnikov. Ko je enačba nastala, so travnike kosili enkrat, kvečjemu dvakrat. Kmetijska mehanizacija je bila šele na pohodu in poraba mineralnih gnojil je bila skromna. V moderni živinoreji pa so travniki obdelani intenzivno. 4 ali 5 košenj letno zahteva veliko količino umetnih gnojil, nafte, raznovrstne mehanizacije in seveda ur človekovega dela. Tako da se na temelju vloženega dela travniške površine ne ločijo bistveno od njivskih. Še zlasti to velja za travnike z enoletno travo, ki bi jih lahko šteli med njive.

Teoretične vrednosti ornih ekvivalentov se gibljejo med 10 in 250. Teoretično najvišja vrednost bi bila, če bi celotno površino pokrivali vinogradi. Najnižjo vrednost pa bi dobili pri izključno pašniški rabi. V slovenskih razmerah indeks 100 že pomeni visoko preobrazbo.

3 PRVINE KULTURNE POKRAJINE

Najpomembnejše naravne in družbene prvine kulturne pokrajine sem opredelila z vidika oblikovanja kulturne pokrajine.

3.1 NARAVNE PRVINE

3.1.1 RELIEFNE PRVINE

Relief pomeni navpično oblikovanost zemeljskega površja in je »... *najpomembnejša naravna sestavina večine slovenskih pokrajin*...« (Perko 1992). Zaradi razgibanosti ima relief s svojimi prvinami pomemben vpliv na oblikovanje kulturne pokrajine. Daje najosnovnejšo podobo pokrajini oziroma določa morfološki tip pokrajine na primer gričevja, hribovja, ravnine, je neločljivo povezan z ostalimi naravnimi prvinami ter daje temeljne smernice oblikovanju družbenih prvin. Relief oziroma nekatere njegove prvine so imeli pomembno vlogo pri izoblikovanju poljske razdelitve, močno vplivajo na primer na rabo tal, razporeditev in zgradbo naselij in potek poti. Izraz se uporablja tudi za označevanje pokrajinskih neenakosti v razgibanosti površja. Temeljne prvine reliefa so nadmorska višina, naklon in ekspozicija (Perko 1992). Glede na nastanek in morfologijo ločimo različne tipe reliefa. Je najbolj neodvisen pokrajinski dejavnik in se skoraj ne spreminja oziroma zelo počasi.

Nadmorska višina neposredno ali posredno vpliva na številne naravne in družbene sestavine pokrajine, predvsem na poselitve in kmetijstvo, saj so se zaradi nje izoblikovale različne višinske meje. Za človeka in njegovo življenje sta predvsem pomembni dve višinski meji: zgornja gozdna meja in meja poseljenosti. Prva pove, do katere višine še uspeva sklenjeni gozd oziroma do kam segajo človekovi gospodarski posegi. Druga se navezuje na višinske meje uspevanja različnih kultur. S poseganjem v po-

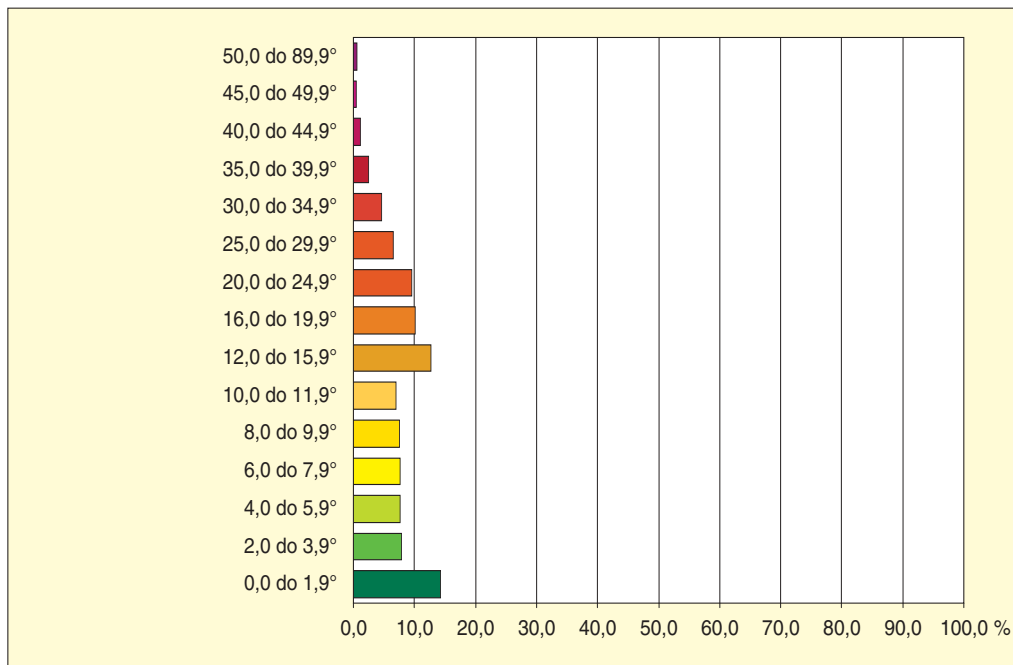
MARJAN GARBAUS

Slika 4: Na položnejšem površju ob vodnih izviroh je človek uredil planinske pašnike, znižal gozdno mejo in s tem oblikoval antropogeno gozdno mejo.

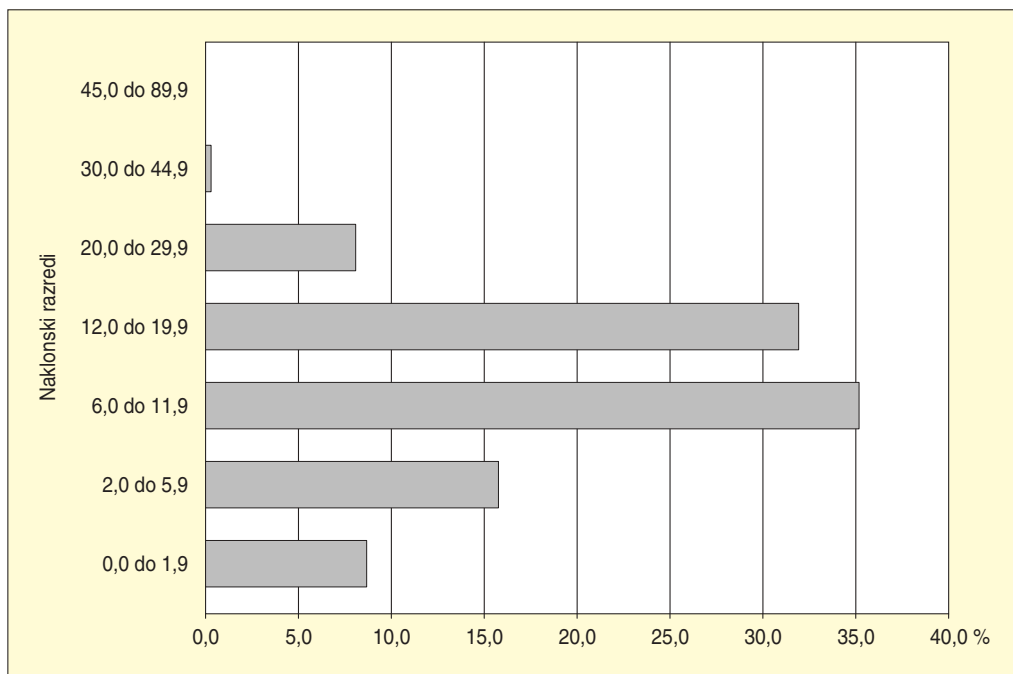

MARJAN GARBAUS

Slika 5: Rečne doline so hrbtenica prometnega omrežja v Sloveniji. Obenem z gospodarskimi in prebivalstvenimi tokovi so po njih prihajale nove ideje, ki so vnašale spremembe v kulturno pokrajino.

Slika 6: Delež površine Slovenije po naklonskih razredih (Perko 1999).

Slika 7: Delež naselij po naklonskih razredih (Perko 1992).

krajino lahko človek spremeni naravne višinske meje. Krčenje gozda za pašnike je zgornjo gozdno mejo ponekod znižalo za 100 m (Gams 1960). V srednjem veku, v obdobju načrtne kolonizacije, je poselitev in s tem kmetijska raba tal segla do skrajnih meja. V zadnjih desetletjih gre tok v obratni smeri.

Na nadmorske višine se navezuje gostota naseljenosti in razporeditev naselij. Večina prebivalstva živi v spodnjih višinskih pasovih in že tako redko poseljeni višji predeli se izrazito praznijo. Z gostoto naseljenosti je povezana tudi razporeditev naselij glede na nadmorsko višino.

Z nadmorsko višino so povezani **nakloni**. V splošnem velja, da z naraščanjem nadmorske višine narašča tudi naklon. Najbolj strm del površja Slovenije je alpski svet, nato dinarski, sredozemski in nazadnje panonski svet. Nakloni so usmerjali človekovo bivanje in delo v določeni pokrajini. Z vidika kulturnih pokrajin je pomembno dejstvo, da ima le slaba šestina površja Slovenije naklon pod 2° , predvsem ravnine, polja, dna kotlin in dna večjih dolin (Perko 1992). Naslednji pomembne mejnik je 12° . To je zgornja meja uporabe kmetijske mehanizacije. Vendar je meja za uporabo sodobnih strojev, ki omogočajo velikopotezno obdelovanje zemlje, že precej nižje.

Naklon vpliva na gostoto poseljenosti in razporeditev naselij. Slika 7 kaže, da delež naselij rase v naklonskih razredih do 12° in potem pada, zato govorimo o inverzni razporeditvi naselij (Perko 1992). Podoben bi bil tudi prikaz razporeditve gostote prebivalstva. Območja z večjimi nakloni so najbolj občutljiva za vplive gospodarskih, družbenih in socialnih gibanj, kar se kaže na številnih področjih, na primer gostoti poseljenosti, starostni in izobrazbeni sestavi prebivalstva, opuščanju kmetijstva in rabi tal.

Ekspozicija oziroma izpostavljenosti površja pove, kam je glede na strani neba obrnjeno površje. Je pomembna naravna pokrajinska prvina, saj skupaj z nekaterimi drugimi prvinami določa, koliko sončne energije sprejme določen del površja in vpliva na številne naravne procese, pomembna pa je za poselitev in različne človekove dejavnosti v prostoru. Pomen ekspozicij se zlasti poveča v predelih z višjim naklonom, tam rase izrazitost ekspozicij in njen vpliv na druge pokrajinske sestavine. Najbolj strme so severozahodne lege in nato severne. Najmanjši povprečni naklon pa imajo jugovzhodne in vzhodne lege. Ekspozicije med drugim vplivajo na rabo tal, na razporeditev naselij ter število prebivalcev in gostoto prebivalstva (Perko 1998a). V reliefno razgibani Sloveniji, kjer so v preteklosti kmetijske kulture in ljudje segli do skrajnih meja uspevanja in naselitve, je ekspozicija velikega pomena. V hribovitem in gorskem svetu so kmečki domovi in kmetijska zemljišča predvsem na prisojnih legah, to je južnih, jugovzhodnih in jugozahodnih. V osojnih legah je ostal gozd. Tudi planinski pašniki so se naslonili na prisojne police. Podobna slika je v gričevnatih pokrajinah panonskega in sredozemskega sveta. Na sončnih južnih pobočjih so vinogradi, na senčnih severnih pa gozdovi.

Slovenija leži na stiku štirih velikih reliefnih enot, kar se kaže v razgibanem površju. Tektonski in geomorfološki procesi so v geološki preteklosti izoblikovali pokrajino, ki jo sestavljajo raznovrstni **genetski in morfološki tipi reliefa**. Med genetskimi tipi reliefa prevladujeta kraški in rečno-denudacijski, medtem ko so ledeniški, obalni in antropogeni relief omejeni na manjša območja. K morfološkim tipom reliefa sodijo ravnine, gričevja, hribovja in gorovja ter visoke in nizke planote (Natek 1993; Gabrovec in Hrvatini 1998).

Na določen tip površja se navezuje naselitev človeka in njegove aktivnosti v prostoru. Na neprepustnih kamninah se je razvil rečno-denudacijski relief, ki ga delimo na destruktivski in akumulacijski relief. Za prvega je značilno prepletanje dolin in vmesnih slemen. Večje in širše doline so bile že zgodaj naseljene, saj so po njih tekale prometne poti (dolina Kokre), zato lahko rečemo, da doline ustvarjajo temeljno poselitveno mrežo v Sloveniji. Naselitev in kmetijstvo so se umaknili na rob poplavnega območja na prisojno stran. Akumulacijski rečno-denudacijski relief se pojavlja na ravninah, v kotlinah ter na dnu širših dolin in kraških polj. Območja z akumulacijskim reliefom so najgostejše naseljena. Tukaj so najboljše kmetijske površine, saj ležijo na ravnini z ugodnimi pedološkimi in hidrološkimi značilnostmi. To je edini del Slovenije, kjer poljedelske površine zavzemajo večje razsežnosti. Naselja in gospodarske dejavnosti so se umaknili poplavnim območjem na rob doline ali na višje (starejše terase) in na spodnje dele vršajev. Gozd se je ohranil v vlažnih ilovnatih predelih, nizi dreves sledijo vodotokom, posamezna drevesa členijo pretežno raven prostor, v celoti pa so z gozdom pokrite konglomeratne terase,

MARJAN GARBAJS

Slika 8: Prodne ravnine so zaradi mnogih porabnikov prostora najbolj obremenjene pokrajine v Sloveniji.

zlasti najstarejše, ki jih je že zajelo zakrasevanje. Že od začetkov industrializacije se tukaj prepletajo interesi številnih uporabnikov prostora: na primer naselitve, industrije, prometa, kmetijstva. Zato je to najbolj obremenjen del površja, nekdanj prevladujoča dejavnost, kmetijstvo, pa se mora umikati predvsem naseljem, industriji in prometu. Prodne kotline s podtalnico so tudi najpomembnejši vir pitne vode, še pomembnejše so zato, ker oskrbujejo največja slovenska mesta (Gabrovec, Hrvatin 1998).

Ledeniški relief je – kot pove že samo ime – posledica delovanja ledenikov. Ta območja so redko poseljena, predvsem zato, ker so omejena na gorski svet. Na položnih prisojnih pobočjih in izravninah morenskega gradiva so nastali planinski pašniki. Nižje v dolinah, ki so jih ledeniki preoblikovali v široke doline z uravnanim dnem, so na morenskem gradivu nastali grbinasti travniki, na dvignjenih pobočnih delih pa sklenjeni gozdovi. Na prisojnih robovih so zrasle hiše, običajno v razpotegnjenem nizu (Radovna). Za poselitev in kmetijstvo je to območje manj primerno, zaradi velike pestrosti in razgibanosti pa je pomembno za preživljanje prostega časa. Prenekatero planino so se spremenile v naselja počitniških hišic, kotlina Bohinjskega jezera je pomemben dopustniški, visokogorje pa je priljubljen pohodniški cilj.

Kraški relief je značilen predvsem za dinarski in alpski svet, kjer je zaradi prepustnosti kamnin malo površinske vode. Zlasti alpski kras je zaradi velikih nadmorskih višin in strmin redko poseljen in zato tudi gospodarsko manj izkoriščen. Igra pa pomembno vlogo za rekreacijo, kar se kaže v izgradnji planinskih koč, spreminjanju planšarskih hiš v počitniške hiše, smučiščih in podobno. Temeljna značilnost dinarskega krasa so drobne kraške oblike. Veliko kmetijske zemlje so pridobili s čiščenjem kamenja in zlaganjem v vrtače, terase in suhe zidove. Na razgibanem in valovitem površju prevladujejo travne površine z gozdnimi zaplatami, na dnu dolin in vrtač pa majhne njive. Kraške planote so najbolj gozdnote pokrajine v Sloveniji, poselitev je omejena le na redka naselja, večinoma gručasta na izravninah slemen in na obrobju dolin naselij. Kmetijske površine, predvsem travniki in pašniki, se pojavljajo v krčevinah sredi gozdov, dostikrat v obliki celkov. Poti so običajno nastale v suhih dolinah in na slemenih. Obsežnejše kmetijske površine so nastale v kraških poljih, ki so jih vode uravnale. Na poplavnih območ-

jih kraških polj so travnate površine, v rahlo dvignjenem delu polja in intenzivnejši travniki, prav tako na vršajih. Naselja so nastala običajno na robu polj in vedno zunaj poplavnega območja ali ob cesti. Cesta je pomemben dejavnik na velikih kraških poljih, zato prevladujejo obcestne vasi z domovi v dveh vrstah in z zemljiško delitvijo na proge.

3.1.2 PODNEBNE PRVINE

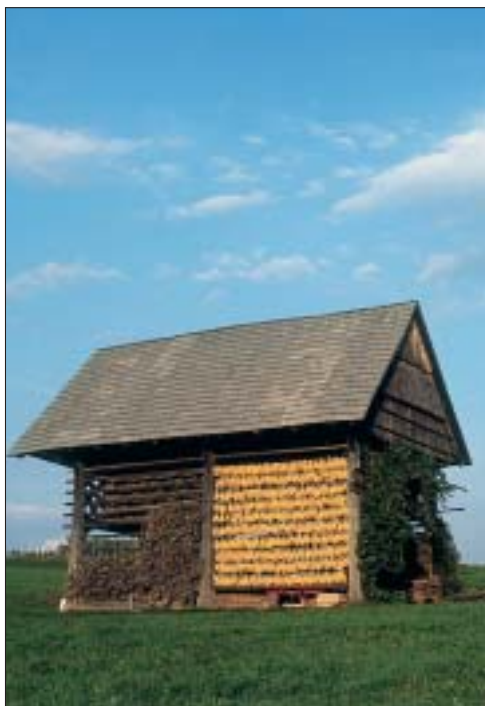
Za podnebje so v naših krajih pomembni naslednji dejavniki: zmerna zemljepisna širina, relativna bližina Atlantika in prehodnost med Sredozemljem ter evrazijsko celino. V drobnem pa je podnebje odvisno predvsem od višinske razčlenjenosti površja. Pomembna je razlika med dnem dolin, kotlin in kraških kotanj, kjer je pogost temperaturni obrat, ter toplim in hribskim pasom. Z vidika kulturnih pokrajin so značilne podnebne prvine padavine, temperature in sončno obsevanje.

Zemljepisna lega in razgibanosti površja se izražata v veliki razlikah v prostorski, časovni in količinski razporeditvi letnih **padavin**. Njihova količina se zmanjšuje z oddaljenostjo od morja. V zahodnih in jugozahodnih delih države (Julijske Alpe in robovi visokih dinarskih planot) pade največ padavin, najmanj (manj kot 900 mm na leto) v krajih ob meji z Madžarsko (Gams 1983). Poleg skupne količine je pomembno tudi število dni s padavinami in razporeditev prek leta. Slednje je pomembno predvsem za rastje in kmetijstvo. Rastline potrebujejo vodo le v vegetacijskem obdobju, to je od aprila do konca sep-

MIMI URBANČ

Slika 9: Voda je vir življenja. Rečno omrežje, talna voda in izviri pitne vode so dali temeljni pečat poselitveni sliki Slovenije, količina in razporeditev padavin pa sta usmerjali kmetijsko pridelavo, vplivali na dinamiko del ter soustvarjali arhitekturno podobo dežele.

STANE KLEMENC

Slika 10: S kozolcem je kmet rešil vprašanje sušenja sena in žita v snopih, kar je v dobro namočeni Sloveniji močno olajšalo pridobivanje krme za zimo. Zaradi požarno-varnostnih razlogov so ga v dobi razsvetljenstva prestavili iz naselja na polje.

tembra. Zato količina v vzhodnem delu Slovenije zadošča za uspevanje žit, vinske trte in ostalih kultur, saj padavine padejo predvsem poleti, v času rasti, ob jesenskih opravilih pa je suho. Slaba stran poletnih padavin je, da padejo predvsem kot plohe in nevihte, te pa pogosto spremljata toča in močan veter. Kraji v bližini morja dobijo največ padavin jeseni (Zupančič 1998), kar v Vipavski dolini in Goriških brdih otežuje trgatav.

Zračne temperature so odvisne od več dejavnikov: zemljepisne širine, oddaljenosti od morja, nadmorske višine, izoblikovanosti, naklona in ekspozicije površja, rastja, pa tudi od toplotnih značilnosti tal in stopnje urbaniziranosti. Za Slovenijo je značilen velik dnevni in letni temperaturni razpon. Povezanost te podnebne prvine z oblikovanjem kulturne pokrajine v Sloveniji se v največji meri kaže ob podnebnih mejah poselitve ter kmetijski rabi tal. Najvišja naselja v Sloveniji segajo domnevno do gornje meje uspevanja žit. Planinsko pašništvo se je naslonilo na zgornjo gozdno mejo, ki se je oblikovala na reliefnih in podnebnih razmer. Za uspevanje rastlin in gozda so pomembne še maksimalne in minimalne temperature ter s slednjimi povezana slana: zadnja spomladanska in prva jesenska, kar vpliva na izbor kultur in na časovno razporeditev del. Temperature določajo izbor kultur, ki so pri nas na meji uspevanja, na primer oljka, smokva in vinska trta (Cegnar 1998).

Sončno obsevanje pove, koliko kvaziglobalnega sevanja prejme določeno območje. V reliefno razgibani Sloveniji se sončno obsevanje spreminja na kratke razdalje. Razlike med prisojnimi in osojnimi pobočji so večje kot med območji, ki spadajo v različne podnebne tipe. Na istem podnebnem območju najbolj sončna pobočja prejmejo namreč šestkrat več sončne energije od najbolj osenčenih (Gabrovec 1996). Trajanje sončnega obsevanja in njegova energija, ki pride do tal, sta pomembna za pridelavo hrane in za naselitev. Kot naravna sestavina pokrajine pa nedvomno neposredno in posredno prispeva k njeni podobi in razpoznavnosti.

V Sloveniji prevladuje zmerno toplo vlažno **podnebje**, razen v visokogorju in vzdolž obale. Najtoplejši del je obalni pas, pri čemer je pomembno, da v pasu do nadmorske višine 250 do 300 m še uspeva oljka (Ogrin 1996). Najhladnejši pa je gorski svet Julijskih Alp, Karavank, Kamniško-Savinjskih Alp, Pohorja, Trnovskega gozda in Snežnika, ki imajo gorsko podnebje. S temperaturami v gorskem svetu je povezana drevesna meja, ki je ločnica človekovega bivanja. Večji del Slovenije pa ima različne podtipe celinskega podnebja, kjer zaradi višinske razčlenjenosti površja nadmorska višina odigra pomembno vlogo. Ločimo tri pglavitne višinske pasove: dna dolin, ravnin, kotlin in kraških kotanj, topli (termalni) pas in hribski pas (Gams 1972). Najnižje dele dolin in kotlin prizadene temperaturni obrat, kar med drugim pomeni, da so pogostejše zmrzali: zadnje spomladanske so kasneje in prve jesenske prej, kar vpliva na izbor občutljivih kultur. Klimatsko ugoden je topli pas nad dnem kotlin z višjimi srednjimi temperaturami, manjšimi nihanji in manj megle, na kar vpliva tudi boljša prevetrenost. V sredozemskem in panonskem delu Slovenije v tem pasu uspeva vinska trta in tudi sicer je ugoden za naselitev, kar kaže poselitvena slika. V današnjem času je še posebej priljubljen topli pas v bližini večjih mest, ki se zato hitro urbanizira. V vinogradniških krajih pa se nekdanji domovi spreminjajo v počitniške hiše. Stoletja nazaj je v tem pasu tudi v alpskem svetu uspevala vinska trta, kar kažejo imena naselij, na primer Goričane in Goriče. V slednjem zasledimo celo ledinsko ime Vingrad (Urbanc 1996). Hribski pas, kjer so zaradi višje nadmorske višine podnebne razmere ostrejšje, je predvsem živinorejsko območje. V preteklosti so gojili tudi poljske kulture, zlasti krompir, koruzo in proso, danes pa so vse površine večinoma namenjene prehrani živine. Kmetijska poselitve je razmeroma gosta, a vedno bolj omejena na prisoje (Gams 1972).

Z izrazom **mikroklima** označujemo podnebje zelo majhnega koščka zemeljskega površja in plasti ozračja neposredno nad njim. Značilnosti mikroklime so posebnosti v razporeditvi temperatur, moči vetrov in izdatnosti evapotranspiracije, ki se odražajo v kmetijski rabi tal, značilnostih naselij in legi prometnic. Pri kmetijski rabi tal mikroklimatske razmere vplivajo na krajevno razporeditev in uspevanje kulturnih rastlin. Na rast posameznih rastlin lahko ti dejavniki v povezavi z reliefom (uveljavljajo se zlasti prisojnost/osojnost, privetnost/zavetnost) delujejo pospeševalno ali zaviralno. Primer prilagoditve mikroklimatskim razmeram je razporeditev vinogradov nad dnem dolin in kotlin (Gams 1972). Mikroklimatske značilnosti naselij se najpogosteje kažejo v legi naselij in posameznih hiš ter njihovi konstrukcijski

zasnovi. Lego naselij na Krasu določa predvsem zavetrna lega pred burjo, smeri vetrov pa določajo tudi lego posamezne hiše znotraj naselja. O padavinskih značilnostih veliko pove že prevladujoča oblika streh objektov v naselju.

3.1.3 HIDROLOŠKE PRVINE

Za hidrološko sliko Slovenije sta pomembna predvsem dva dejavnika: količina padavin in prepletanje prepustnih in neprepustnih kamnin. Na prvih se je razvila gosta mreža površinskih tokov, na slednjih pa so bogate zaloge podtalne vode. Pitna voda je temeljna zahteva za naselitev, zato so številna naselja nastala ob potokih in rekah ali pa v bližini studencev oziroma izvirov. Če teh ni bilo, je morala biti na voljo talna voda. V prodnih kotlinah in dolinah, kjer je največ podtalnice, je nastalo gospodarsko in poselitveno jedro države, seveda v povezavi z ostalimi pokrajinskimi sestavinami. Naselja so se vedno umaknila na rob poplavnega območja, prav tako tudi poljedelske površine. Najnižje rečne terase, ki so občasno poplavljene, so neposeljene in poraščene s travniki. Na krasu so naselja pogosto nastala na stiku z neprepustnimi kamninami, kjer je voda prišla ponovno na dan. Na pitno vodo so se navezale tudi planine v Alpah, saj brez nje planinsko pašništvo ni bilo mogoče.

Ob rekah in potokih so v preteklosti nastali prvi obrtni in industrijski obrati. Vodna sila je pritegnila ljudi k naselitvi določenega območja. Podobno vlogo kot reke imajo tudi največja naravna jezera. Okolica Blejskega, Bohinjskega in Cerkljanskega jezera je bila zgodaj poseljena. Ledeniška jezera v Alpah te vloge niso imela, zato pa danes pripomorejo k razmahu pohodniškega turizma in s tem k gradnji planinskih koč, tovarnih žičnic ipd.

Slovenija ima malo morja, vendar je na kratki obalni črti nastal svojevrsten tip kulturne pokrajine: gosto zazidana stara mesta z italijansko govorečimi naseljenci, nova turistična naselja, kmetijske površine, ki se umikajo novim dejavnostim, in ostanki preteklih gospodarskih oblik – soline. Mineralizirane in termalne vode v severovzhodni Sloveniji in Krški kotlini so povzročile nastanek term, ki so prinesle nove možnosti zaposlitve. Izgradnja velikih kompleksov in ureditev parkovnih površin je precej spremenila podobo naselij. Obenem vplivajo tudi na zaposlitveno sestavo prebivalstva in gospodarstvo in s tem posredno na podobo kulturne pokrajine.

3.1.4 PEDOLOŠKE PRVINE

Tako kot druge naravne prvine v Sloveniji tudi prsti odlikuje velika pestrost, saj se menjajo že na kratke razdalje. Prsti se tesno navezujejo na ostale naravne prvine pokrajine, predvsem na kamninsko podlago, podnebje, površje, vodo, rastlinstvo in živalstvo, obenem pa tudi na človekove aktivnosti. Prsti vplivajo na razvoj rastlinskih združb in so pomembne za rabo tal. Na kamnišču (litosolu) kulturne rastline ne morejo uspevati in zato je pogozdovanje zamudno in dokaj neuspešno. Na drugi strani pa so evtrične rjave prsti rodovitne in primerne za rast različnih kultur. V ravninah so na njih polja, na gričevjih sredozemskega in panonskega sveta vinogradi in sadovnjaki, v osrednji Sloveniji pa jih zlasti zaradi naklona in podnebnih razmer preraščajo gozdovi. V severovzhodni Sloveniji in Koprskem primorju so na prisojnih pobočjih ljudje napravili kulturne terase, da bi zaščitili prst pred erozijo in si olajšali delo. Z intenzivnim obdelovanjem oziroma globokim oranjem so jo preoblikovali in nastala je rigolana prst ali rigosol. Na njej gojijo predvsem vinsko trto in sadno drevje. Prav tako je človek z obdelovanjem izboljšal lastnosti distričnih rjavih prsti. Z agrotehničnimi ukrepi se da izboljšati sprane rjave prsti, ki so na najstarejših terasah v Ljubljanski kotlini, sicer pa so na njih travniki in pašniki. V Beli krajini so z delovanjem človeka na spranih prsteh nastali steljniki, ki prekinjajo niz travnikov in njiv (Lovrenčak 1998).

Pogosti prsti v Sloveniji sta rjava pokarbonatna prst in rendzina na karbonatnih kamninah v alpskem in dinarskem svetu. Zaradi slabših lastnosti je njiv malo, na položnejših so travniki, na strmejših gozdovi. Kjer je plast prepereline debelejša, to je na položnejših pobočjih kraških polj in v vrtačah, so obdelane. Rendzini podoben je ranker, ki nastaja na nekarbonatnih kamninah (Pohorje, silikatni nanosi Mure,

MIMI URBANC

Slika 11: Na Krasu se je razvila posebna prst terra rosa, na kateri rase trta refošk, ki daje znamenito vino teran.

ponekod v Posavskem hribovju). Delež gozda je še večji. Posebna prst v Sloveniji je terra rossa ali jero-vica v sredozemskem svetu, ki pokriva večje površine med Dutovljami in Komnom na Krasu, pomemb-na pa je za gojenje vinske trte.

V dobro namočeni Sloveniji je nastalo več tipov hidromorfni prsti. Na nanosih proda in drobnozr-natih usedlin vzdolž rek in potokov je nastala obrečna prst. Ob vodi na njej rasejo vrbe in topoli, malo stran so travniki, njive in tudi naselja so se umaknila na rob zunaj dosega poplav. Psevdoglej nastaja na laporju in flišu ter na pleistocenskih terasah iz nekarbonatnih usedlin v severovzhodni Sloveniji in Koprskem primorju, kjer voda zastaja zaradi slabe prepustnosti. Ker je prst vlažna, je na njej težko gojiti kulturne rastline, zato jo preraščajo vlagoljubne rastline. Oglejene prsti so razširjene zlasti ob rekah Ledavi, Ščavnici, Pesnici in Dravinji ter na Ljubljanskem barju (Stepančič 1984). Med hidromorfne prsti spada-jó tudi šotne prsti na Ljubljanskem barju in šotne prsti visokih barij na Pokljuki, Jelovici in Pohorju. Pre-raščajo jih močvirne trave in druge vlagoljubne rastline, šotni mahovi in mestoma rušje (Stepančič 1984).

3.1.5 VEGETACIJSKE PRVINE

Prehodna lega Slovenije je vplivala na pestrost njenega rastlinstva, ki pa se manjša zaradi člove-kovih posegov (Zupančič 1996). Po ledenih dobah je skoraj vse ozemlje Slovenije prekril gozd, na današ-njo sliko rastlinstva pa je odločilno vplival človek. V legah, ugodnih za poselitev in pašništvo, je sčasoma izkrcil gozd in spremenil njegovo sestavo. Od druge polovice 20. stoletja se zaradi spremenjenega nači-na gospodarjenja gozd ponovno vrača na nekdanja rastišča in zdaj porašča več kot polovico površja Slovenije, kar je za kulturno pokrajino veliko. Takšen razvoj se vidi v zaraščanju Krasa in nekaterih opuš-čenih naselitenih območij (Kočevsko). Gozd postopoma prodira tudi na opuščene višinske pašnike.

Kljub oglarjenju in mnogovrstni rabi lesa bukev ostaja glavna drevesna vrsta. Skrčile pa so se površine nekaterih vrst hrastov in belega gabra, zlasti zato, ker rasejo na območjih, ugodnih za naselitev.

Slika 12: Hmelj, ki so ga omenjali že srednjeveški urbarji, se je močno razširil v drugi polovici 19. stoletja obenem z razvojem pivovarske industrije in spremenil podobo Savinjske doline.

Zaradi človekovih potreb so se razširile nove drevesne vrste, kot je na primer severnoameriška robinija na toplih sredozemskih in panonskih območjih. Nekatere vrste so zaradi pretiranega izkoriščanja (tisa, veliki jesen, gorski brest), uničenja primernih rastišč (obrežne vrbe, veliki jesen) ali bolezni (pravi kostanj, gorski brest) postale redke (Marinček 1987). Predvsem zaradi gozdnatosti in precejšnjega deleža travnikov in pašnikov rastlinska slika kaže ohranjenost prvotne podobe.

Starim poljedelskim kulturam v Sloveniji, kot so pšenica, rž, ječmen, oves, proso, hmelj in sirek, so se v novem veku pridružili ajda, krompir, koruza, fižol, buče in sončnice. Ajda, ki so jo začeli gojiti v 15. stoletju in je ugodno vplivala na razvoj čebelarstva, je po drugi svetovni vojni začela postopoma izginjati, kar velja tudi za proso. Koruza in krompir sta v Sloveniji splošno razširjena od 19. stoletja. Z gotovostjo lahko trdimo, da sta poleg vinske trte to posevka, ki sta najbolj vplivala na podobo slovenske pokrajine in na prehrabene navade Slovencev. Poleg ječmena in ovsja je krompir nezahteven glede toplote. Te kulturne rastline so zaradi ugodnih reliefnih, vodnih in talnih razmer omogočile naselitev človeka v vzhodnih Karavankah do višine 1300 m. Koruza za zrnje in siliranje je po drugi svetovni vojni najbolj pogost posevek (okoli 40 % njiv), krompir pa je na tretjem mestu za pšenico, ki je bila do druge svetovne vojne najbolj razširjena poljščina. Pomembna kulturna rastlina, zlasti za panonsko in sredozemsko gričevje, je vinska trta, ki so jo v naše kraje prinesli Rimljani. Njena zgornja meja uspevanja je med 400 in 500 m, na primorski strani skoraj do 600 m.

Stare kulture zamenjujejo nove in razmerja med njimi se spreminjajo, na kar vplivajo gospodarski, politični ter tržni tokovi, prehrabene navade in kulturna oblačenja. Tako se je v zadnjih desetletjih v severovzhodni Sloveniji razširila sladkorna pesa, lan je skoraj popolnoma izginil, oljko pa v obmorski Sloveniji znova pospešujejo. Na splošno je značilno zmanjševanje površin z žitom oziroma njihovo gojenje v najugodnejših delih Sloveniji. V hribovitih predelih nekdanje njive preraščajo travniki, kar je povezano s specializacijo kmetijstva v živinorejo, razvojem trgovskih poti, ki omogočajo redno oskrbo s hrano, in zmanjševanjem deleža kmečkega prebivalstva, kar zahteva racionalizacijo v kmetijstvu.

3.1.6 NARAVNE PRVINE KOT OMEJITVENI DEJAVNIK PRI OBLIKOVANJU KULTURNIH POKRAJIN

Prepletanje posameznih naravnih prvin lahko bistveno poveča ali zmanjša primernost površja za naselitev in gospodarjenje človeka in s tem vpliva na oblikovanje kulturne pokrajine.

Nadmorska višina je eden od temeljnih omejitvenih dejavnikov. Na prehodu v novo tisočletje sta v višinskih pasovih med 200 in 400 m živeli dve tretjini slovenskega prebivalstva. V višinskih pasovih nad 600 m se delež in gostota naselij hitro zmanjšujeta. Nad to višino so običajno le še redke hribovske in gorske kmetije. Usmerjene so predvsem v gozdarstvo, saj je delež gozda največji v višinskih pasovih med 1100 in 1300 m.

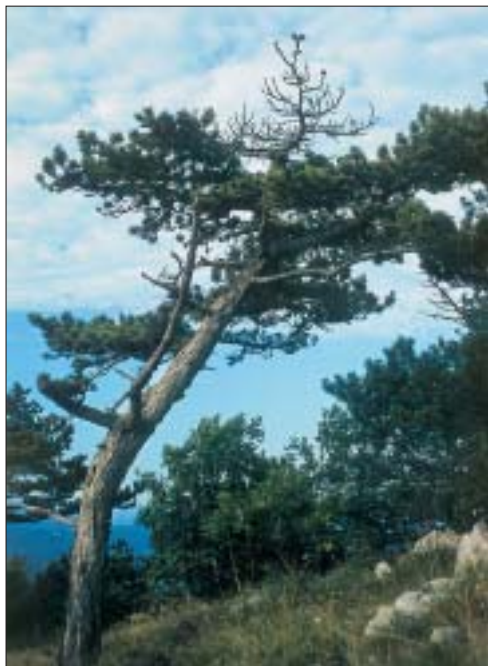
Še pomembnejši omejitveni dejavnik je **naklon** zemljišč. Okrog 50 % slovenskega površja ima naklon večji od 12°, strojna obdelava kmetijskih zemljišč pa je možna približno do 12°. Z večanjem naklona se povečuje delež gozda. Gostota naselij do 12° narašča, nato pa do 30° postopoma upada. Kjer prevladujejo večji nakloni, je število naselij zanemarljivo. Leta 1991 je bilo v naklonskem razredu med 0 in 2° 188 ljudi na km², med 2 in 6° 165, v razredu med 6 in 12° pa 119. Pri višjih naklonih gostota prebivalstva hitro upada (Perko 1992).

V povprečju so v Sloveniji najbolj strme severozahodne, severne in severovzhodne lege, ki prejmejo hkrati najmanj sončnega obsevanja. Severozahodne lege so povprečno tudi najvišje. Delež gozda se manjša od severnih proti južnim legam. Gostota naselij se od severnih proti južnim legam veča. Leta 1991 je v severnih, severovzhodnih in severozahodnih legah živela komaj petina slovenskega prebivalstva. Gostota prebivalstva je najvišja na jugozahodnih legah, najnižja pa na severovzhodnih legah. Do leta 1991 je razmerje naraslo na 3 proti 1. V gričevnatih, hribovskih in gorskih pokrajinah Sloveni-

ALEŠ SMREKAR

Slika 13: Temperaturni obrat in z njim povezana megla sta pogosta pojava v dnu dolin in ravnin v mirnih in jasnih nočeh. Pobočja nad njim pa se že kopajo v soncu.

Slika 14: Veter oziroma boj proti njemu sta usmerjala človekovo življenje in delo na Krasu in v Vipavski dolini. Moč burje se kaže tudi v preoblikovanosti drevja.

je v prisojnih legah prevladujejo obdelovalne površine, v osojnih pa gozd. Severne, severozahodne in severovzhodne lege skupaj predstavljajo tretjino slovenskega površja (Perko 1993).

Približno štiri desetine Slovenije so kraške. Na teh območjih je velika težava pomanjkanje površinske vode, drobna razčlenjenost površja s številnimi vrtačami pa otežuje sodobno strojno obdelavo kmetijskih zemljišč.

Vpliv **podnebja** je neposreden ali posreden. V povezavi z ostalimi naravnogeografskimi dejavniki oblikuje določen način življenja, ki sooblikuje pokrajino. Skozi zgodovino se je moral človek neprestano prilagajati, kar se dobro vidi v zgradbi naselij. Prvine kažejo tesen odnos do pokrajine in naravnih razmer: izbor lokacije, postavitve objektov, zasnova naselja, izbor gradbenega materiala, klimatskim razmeram prilagojena konstrukcija. Zlasti lega naselja kaže veliko navezanost na naravne razmere oziroma dejavnike, ki varujejo prebivalce pred naravnimi nevšečnostmi – burjo, poplavami, zemeljskimi plazovi, ali pa mu nudijo posebne prednosti – zaščito, bližino različnih površin za kmetovanje, vodni vir. Zasnova naselij je odvisna od vetra, osončenosti (ekspozicije) in iz tega izhajajočih temperaturnih razlik. Najbolj izrazita je ta prvina v predelih, kjer je velika vetrovnost (Primorska, Kras), kjer so se pred vetrom in burjo zavarovali s kamnitimi zidovi, razporeditvijo oken, lego hiše. V Prekmurju so se proti vetru zavarovali tudi z drevjem.

Vpliv temperatur je posreden, razviden v povezavi z drugo prvino – najpogostejše reliefom. Naselja v dolini se zaradi pedoloških ali hidroloških razlogov držijo njenega roba, včasih tudi zaradi podnebnih, kar je povezano z lego v tako imenovanem toplem pasu. Med pomembnejše temperaturne pojave spada temperaturni obrat ali inverzija. V notranjosti Slovenije je pogost v mirnih in jasnih nočeh. Pogosto ga spremlja še megla.

Mikroklimatske razmere vplivajo na krajevno razporeditev in uspevanje kulturnih rastlin. Ti dejavniki skupaj z reliefom (prisojnost/osojnost, privetnost/zavetrnost) delujejo pospeševalno ali zaviralno. Primer prilagoditve mikroklimatskim razmeram je razporeditev vinogradov nad dnem dolin in kotlin. Mikroklimatske značilnosti naselij se najpogostejše kažejo v legi naselij in posameznih hiš ter njihovi konstruk-

ALEŠ SMREKAR

Slika 15: V dobro namočeni Sloveniji so se razvili raznoliki načini sušenja sena in žita.

DARJO OGRIN

Slika 16: Naselja so se izognila območjem rednih poplav, ki so na kraških poljih dokaj predvidljive, mirne in dolgotrajne.

cijski zasnovi. Podnebne prvine so pomembne za turizem, saj so zaradi določenih značilnosti nastala turistična središča z določeno ponudbo. Tako so se izoblikovali obmorski in gorski turistični kraji ter območja, deloma pa tudi zdraviliški turizem, kjer še posebej izstopajo nekatera manjša klimatska zdravilišča (Rakitna, Jezersko do druge svetovne vojne).

Vode in nevšečnosti, povezane z njo, suša, erozija in onesnaženje, so pomemben omejevalni dejavnik. Zlasti poplave ogrožajo veliko zemljišč. Obseg in posledice so se zaradi človekovih posegov povečali, saj so se zaradi izkrčenja gozda, obdelave tal in pozidave vodne razmere spremenile. Človek se je prilagodil na redne poplave, ki so pričakovane glede na čas in obseg, medtem ko katastrofalne poplave povzročijo veliko škode. V obmorskem pasu se občasno pojavljajo kratkotrajne poplave ob najvišji plimi. Redne poplave in človekovo življenje z njimi je izoblikovalo značilne poplavne pokrajine v nižinskih predelih ob Muri in Dravi ter njunih pritokih, ob Savi od Krškega navzdol in ob Krki od Otočca navzdol. Prav tako se je človek prilagodil poplavam na kraških poljih, za katere je značilno, da so mirnejše, rednejše in dolgotrajnejše. Pokrajine z visoko talno vodo so preprejene s sistemom prekopov, hiše stojijo na odcednem najvišjem delu, na Ljubljanskem barju stojijo na lesenih pilotih in nimajo kleti. Tudi njive so se umaknile visoki vodi, take površine preraščajo travniki in logi. **Suša** občasno ogroža večino Slovenije. Pojavlja se predvsem zaradi izostanka padavin. Na posameznih manjših območjih pa je lahko rezultat součinkovanja več dejavnikov, kot so kamninska zgradba, izoblikovanost površja ter debelina in sestava prsti. Značilni primeri tako imenovane kamninske sušnosti so kraški svet s prevladujočim otekanjem padavinske vode skozi plasti prepustnih kamnin ter dna ravnin in kotlin, ki so zapolnjena s prepustnimi pleistocenskimi nanosi. Marsikje sušo pospešuje majhna vodna retencijska kapaciteta mladih in plitvih prsti. Ob hudi suši lahko posamezni vodni tokovi skoraj ali popolnoma presahnejo.

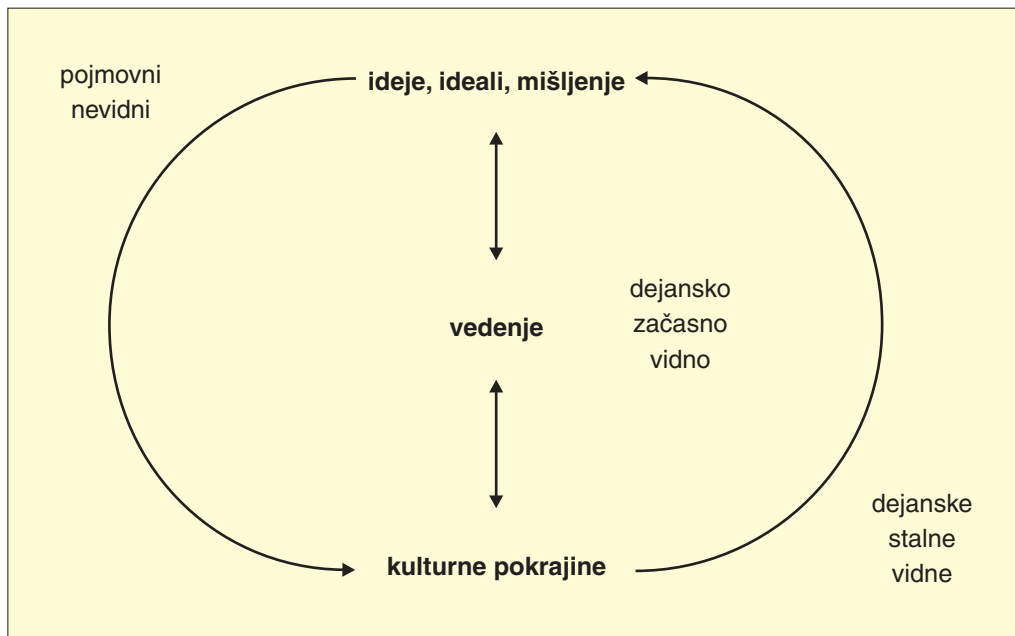
Zaradi velike razčlenjenosti reliefa in precejšnje količine padavin so v Sloveniji obsežna območja izpostavljena **eroziji**. Posebej močna utegne biti tam, kjer v občutljivo naravno ravnovesje z nepremišljenim ravnanjem, na primer s pretiranim izsekavanjem gozda, poseže človek. Na golih njivskih in vinogradniških površinah se zaradi neustreznega načina obdelovanja lahko poveča erozija prsti.

Prst je pomemben omejitveni dejavnik za razvoj kmetijstva in je tesno povezana z ostalimi naravnogeografskimi dejavniki. Debelina prsti, kislost ali bazičnost, možnost zadrževanja vode so poleg naklona najpomembnejši dejavnik, ki določa kmetijsko rabo tal. Edino rjave prsti na produ in pesku ne postavljajo nobenih omejitev, še zlasti ker pokrivajo ravnine in doline, kjer je možno velikopotezno obdelovanje. Izbor kulturnih rastlin je širok. Ostale prsti v Sloveniji nudijo omejeno izrabo, še zlasti ker je kakovost prsti mnogokrat povezana z neugodnimi reliefnimi razmerami. Mlade in plitve rendzine na pobočjih so primerne edino za rast gozda in izjemoma tudi za travnike. Prsti na mehkih karbonatnih kamninah so najprimernejše za sadjarstvo in vinogradništvo, saj jih omejuje nagnjenost površja. Kisle, opodzoljene in oglejene prsti nudijo sprejemljive rastne razmere edino gozdu in travnikom.

3.2 DRUŽBENE PRVINE

Družbene prvine so posledica človekovega delovanja v pokrajini in obenem kažejo veliko povezanost z naravnimi prvinami. Ker kulturno pokrajino ločijo od naravne pokrajine, jih geografi dostikrat obravnavajo kot edine prvine kulturne pokrajine. Tako tudi ameriški geograf Vogeler, ki pravi: »... *Kulturna pokrajina je istočasno vzrok in posledica družbenih vrednot, družbenih institucij in človeškega vedenja* ...« (medmrežje 4).

Vendar družbenih prvin ne moremo obravnavati ločeno od naravnega okolja, saj v večini primerov kažejo tesno navezanost nanj. Če pogledamo razporeditev njivskih in gozdnih površin, je očitno, da je naravno okolje vplivalo na rabo tal. Družbene prvine so zelo kompleksen dejavnik, saj poleg povezanosti z naravnim okoljem odsevajo še človekovo delovanje, na katerega so vplivali številni dejavniki: stopnja tehnološkega razvoja, gospodarska gibanja, administrativni in gospodarski ukrepi oblasti, mentaliteta ljudi, komunikacije, stiki in podobno.

Slika 17: Oblikovanje kulturne pokrajine (medmrežje 4).

3.2.1 GOSPODARSKE PRVINE

3.2.1.1 Raba tal

Raba tal je navezana na način življenja človeka in stopnjo tehnološkega razvoja. Kamenodobni človek je bil življenjsko navezan na svetle listnate gozdove, bogate s podrastjo in velikimi živalmi, s katerimi se je prehranjeval. Ustalitev naselitve in razvoj v poljedelca ter živinorejca pa pomeni začetek preobrazbe naravnega okolja v kulturno pokrajino. »... *Podoba krajinam je vtisnil človek med agrarno-zgodovinskim razvojem, ki je krojil naravni plašč rastlinstva glede na lastne potrebe in na osnovi pridobljenih izkušenj dal prednost taki ali drugačni rabi tal...*« (Stritar 1990). Vse do prihoda Slovanov in srednjeveške nemške kolonizacije je bil gozd prevladujoč, šele gostejša naseljenost je povečala obseg obdelovalnih površin.

Raba tal je pomembno vplivala na izoblikovanje pokrajinske podobe. »... *Raba tal odraža zapleten soodnos med naravnimi, zgodovinskimi in družbenogospodarskimi dejavniki. Med prvimi velja izdvojiti izoblikovanost površja, ki se odraža v kameninski zgradbi, nadmorski višini, nagibu in osončenosti pobočij. Med zgodovinskimi dejavniki jo opredeljujejo predvsem značilnosti kolonizacije, gospodarske razmere v preteklosti in z njimi tesno povezani zemljiškoposestni odnosi, ki že segajo na področje družbenoekonomskih razmer...*« (Gabrovec, Kladnik 1997). V nasprotju z ostalimi prvinami kulturne pokrajine se dokaj hitro spreminja, saj je povezana z družbenimi in gospodarskimi razmerami. Današnji rabi tal v Sloveniji je dala pečat predvsem razpršena, načrtna industrializacija in vzporedna urbanizacija, kar se je pokazalo v begu prebivalstva z dežele in urbanizaciji. Poleg teh procesov pa je v naravno ugodnejših predelih pomembna zlasti specializacija in tržna usmerjenost kmetijstva.

Shema je dokaj preprosta: njive in vinogradi so na najugodnejših tleh, gozdovi na najslabših tleh, travniki in pašniki so povsod, kjer naravne razmere ne dopuščajo vinogradov oziroma sadovnjakov in njiv. Vendar je to le temeljna shema, ki je v drobnem zelo zapletena in se spreminja v skladu s trenut-

nimi tržnimi in cenovnimi razmerami. Njive, ki se večinoma razprostirajo na prodnih in ilovnatih ravninah, se v bližini mest umikajo drugim uporabnikom prostora. Tudi sicer so najbolj ogrožena kategorija, ki najhitreje izginja v naravno manj ugodnih predelih v gričevju, kjer naklon ne omogoča strojne obdelave. Na njihov račun se povečujejo travne površine, še zlasti zaradi usmeritve v živinorejo. Travniki v višjih nadmorskih višinah in senožeti se zaraščajo z gozdom. Vinogradi so na prisojnih pobočjih gričevij v sredozemskem in panonskem svetu. Prav tako se po panonskih gričevjih razprostirajo sadovnjaki, ki pa so tudi v Ljubljanski in Celjski kotlini. Precejšen del sadovnjakov je kmečkih, kar pomeni, da so ekstenzivni, z redkimi drevesi starih visokih sort. Pašniki so predvsem v visokogorju nad gozdno mejo in v sredozemskem svetu. Alpska gorovja in hribovja ter dinarske planote pa so v glavnem poraščene z gozdom.

3.2.1.2 Poljska razdelitev

Poljska razdelitev je ena izmed najznačilnejših prvin agrarne pokrajine in je odraz prilagoditve človeka pokrajini. Je rezultat součinkovanja nekaterih pomembnih dejavnikov kmetijske pokrajine: kolonizacije, zgodovinskega razvoja kmetijstva, tipov naselij ter kmečkih domov in pridelovalne usmerjenosti. Poljska razdelitev označuje značilne oblike v razdelitvi njiv in vmesnih travnikov. »... *Zakaj le razdelitev njiv in z njimi pomešanih travnikov korenini v starih agrarnih sistemih, je z njimi genetsko povezana ter nam pojasnjuje dosedanja gospodarski in socialni ustroj naše vasi...*« (Ilešič 1950). Širši pojem pa je zemljiška razdelitev, ki zajema razdelitev vseh površin, tudi gozdov in pašnikov, ki je »... *bolj nestalna in podvržena vsakokratnim spremembam ter tako ne pušča tako usodnih sledov v oblikovanju kulturnega pejzaža...*« (Gabrijelčič 1985).

JURIJ SENEČAČNIK

Slika 18: Poljska delitev je povezana z obdelovalnimi tehnikami. Uporaba železnega pluga, ki se je v Evropi razmahnila od 11. stoletja dalje, je tedanje široke grudaste njive preoblikovala v ozke in dolge, saj so se tako izognili prepogostemu obračanju težkega pluga.

Temeljno delo poljske razdelitve je Tipi poljske razdelitve na Slovenskem (Ilešič 1950). Tipi poljske razdelitve si sledijo po hipotetičnem razvojnem redu, čeprav Ilešič ugotavlja, da so istočasno na kratkih razdaljah in v podobnih razmerah nastajali različni tipi. Verjetno je bila ekonomska razvitost priseljencev in dostopna tehnologija odločilna pri oblikovanju poljske razdelitve. Prometno odprta dolinska in kotlinska območja, zlasti pa tista na križiščih poti in v bližini mest, so doživljala hitrejša in intenzivnejša sprememba agrarnih sistemov in tehnologij skozi vsa pretekla obdobja. Na drugi strani pa so se na odmaknjenih območjih zakoreninili prvobitni ali le malo spremenjeni načini poljske obdelave. Pa še znotraj teh predelov je prišlo do diferenciacije na temelju krajevnih podnebnih in reliefnih razmer.

Polja v grudah (blokkih) so vezana na razgiban relief in tla slabše kakovost, na zaselke in gručaste vasi v hribovju ter na obrobju dolin. Verjetno so odraz primitivnejšega, starejšega načina oranja oziroma obdelovanja zemlje z ralom, čeprav so lahko nastala tudi kasneje, kar nam kažejo **drugotne grude**, ki so nastale z delitvijo celkov. Zemljiška posest je močno pomešana, deleži posamezne kmetije so precej enakomerno razmetani po vsem zemljišču, vendar brez sistema, parcele so najrazličnejših oblik in smeri. Polje je odprto, torej njiva meji na njivo, razen če relief tega ne dovoljuje. Sledovi skupne posesti, tako imenovane gmajne, so še ohranjeni v pašnikih in gozdovih. Na ravnih tleh grude preidejo v pravilnejše oblike prehodnih kategorij od grud k delcem ali v grudaste delce. Tudi **grudasti delci** se vežejo na staro naselitveno plast. Še vedno je posest vsake kmetije razmetana v več deležih. Večjih neobdelanih kompleksov ni, polje je odprto, vse njive, ki so povečini podolgovate in potekajo do neke mere vzporedno v istih smereh, niso dostopne po svoji poljski poti. Ohranili so se ostanki nekdanje vaške skupnosti. Poljske skupine so manjše in se močno prepletajo med seboj, prav tako meje med njimi niso izrazite. Udeležba v posameznih kompleksih ni enakomerna in dosledna. Velikost in oblika njiv se na kratke razdalje spreminja. **Druge prehodne oblike med grudami in delci** so bližje delcem. Delitev je pravilnejša in se navezuje ne le na reliefne značilnosti, pač pa tudi na tehnološki razvoj. **Polja v pravih delcih** so vezana na ravninski svet. Vaško polje je razdeljeno na več poljskih skupin različnih oblik in velikosti. Vsaka skupina je razkosana na med seboj vzporedne njive različnih dolžin, včasih do 20 krat daljših kot širokih. Smer njiv se spreminja od skupine do skupine in polje je odprto. Ta delitev ponekde prehaja v kombinacijo **sklenjenih prog in pravih delcev**, ki nastopa pri ravninskih, navadno obcestnih ali dolgih vaseh, postavljenih nad ježo rečne terase ali pa vzdolž mokrotnih in poplavnih območij ob ravninskih vodah. Približno tretjina obdelovalne zemlje je v sklenjenih progah, proge niso nikdar širše kot 30 m, običajno še precej ozje, poleg tega tudi ni poti, ki bi vodila od vsake kmetije na polje.

Pri **razdelitvi na sklenjene proge** vsakemu kmečkemu gospodarstvu pripada ena sama široka in dolga sklenjena zemljiška proga polja, običajno od 50 do 100 m široka in lahko več kilometrov dolga, ki se vleče od kmetije prek travnikov in polj do bližnjega gozda, skupnega pašnika ali do meje vaškega zemljišča. Naselje, običajno veliko in dolgo, je postavljeno v vrsto prečno na strogo vzporedne proge, na rob obdelovalnega zemljišča. Pokrajina ima videz obsežnega, odprtega polja.

Celek imenujemo kmetijo z zemljiščem v enem kosu okrog doma. Zemljišče je široko in kratko, njive so grudaste, le redko bolj pravilne in podolgovate. *Pravi, samotni ali zaprti* se pojavljajo večinoma le v goratem, posebno v alpskem svetu. Običajno so to velike kmetije, razporejene po sončnih policah visoko nad gorskimi dolinami, včasih v več etažah, ali pa se posest vleče iz dna doline v široki progi v goro, dom običajno stoji na prisojnem delu, na polici ali terasi. Včasih lahko obsega kmetija celotno stransko ali celo glavno dolino. Med seboj so ločeni s širšimi ali ožjimi kompleksi gozda. *Razloženi ali poldoprni celki* so tam, kjer se drug drugemu močno približajo ali pa se celo docela strnejo, posest pa je še vedno v enem kosu. Polje in travnik sta le rahlo ločena od sosedovega z majhnim kosom redkega gozda. Namesto samotnih kmetij se pojavijo zaselki in razložena naselja. Pri *odprtih celkih* se polje ene kmetije drži sosedovega, parcelacija je nepravilna, njive se mešajo s travniki in pašniki. Domovi so postavljeni v strnjenem naselju, zaselku ali vasi, če je celkov več. Razširjenost celkov ne sovпада s samotnimi kmetijami, saj jih najdemo tudi pri razloženih naseljih, in zaselkih, ponekod so že razpadli v grude. Marsikje se pri drugotnih grudah in razloženih naseljih drugotne grude tako močno mešajo

s še nerazkosanimi celki, da je treba o njihovi razširjenosti govoriti skupaj. Vse oblike celkov so najbolj pogoste v močno razgibanem svetu, prave samotne kmetije celo v izrazito goratih krajih. V ravninah najdemo samo osamljene primere.

3.2.1.3 Industrializacija

Predmet pričujoče knjige so podeželske kulturne pokrajine, vendar je industrializacijo treba omeniti, saj je povzročila tudi socialnoekonomsko in prostorsko preobrazbo podeželja. Poleg tega je za seboj potegnila razvoj ostalih panog: energetike, prometa, trgovine, ki so tudi spremenile kmetijstvo. Razvoj industrije je skoraj popolnoma uničil manufakture in kmečko obrt, razvoj železnice pa tovarništvo. S tem so bili kmetije ob dodatni zaslužek, kar je v drugi polovici 19. stoletja povzročilo depopulacijo podeželja zaradi zapostavljanja podeželskega prebivalstva v mestih in izseljevanja v zahodno Evropo in Severno Ameriko.

Prostorski učinki industrijskega razvoja se kažejo zlasti v rasti mest in nastajanju novih industrijskih ter rudarskih naselbin, ki so se širile na nekdanje podeželje. Kulturne pokrajine v neposredni bližini so se hitro spreminjale, saj sta mesto in njegov gospodarski razvoj vplivala na preobrazbo tradicionalnega kmetijstva in gozdarstva. Razvoj industrije je v kmetijstvo vnesel nove tehnike in mehanizacijo, kar je omogočalo intenzivno obdelavo zemlje. Izbor posevkov se je prilagodil potrebam mesta. Ugoden gospodarski razvoj je pozitivno vplival na prebivalstveno podobo. Odvečna kmečka delovna sila se je zaposlila v industriji, kar je pomenilo, da pritisk na zemljo ni bil tako močan in ni prišlo do pretirane razdrobljenosti posesti. Pod vplivom mesta in mestnega načina življenja se spreminjajo miselnost in navade podeželskega prebivalstva, ki se vse manj razlikuje od mestnega.

Po drugi svetovni vojni, ko je bila industrija edina pot in jamstvo za gospodarski in družbeni napredek, je nastal sloj polkmetov, ki je izjemnega pomena za ohranjanje in razvoj podeželske kulturne pokrajine. Kmet, ki je sicer delal v bližnji tovarni, je imel dodatni dohodek od kmetije in je z obdelovanjem vzdrževal kulturno pokrajino. Obenem je iz mesta prinesel nove ideje, način življenja in svoj zaslužek. Pri tem je treba izpostaviti vlogo policentričnega razvoja industrije in razmah avtomobilizma. V prvem obdobju sta omogočala vsakodnevno vožnjo v službo, ki je bila v bližini, v zadnjem času pa to omogoča ljudem, da se lahko preselijo iz mesta na podeželje. S tem je podeželje dobivalo vse bolj mestno podobo. Zlasti okolica velikih mest je že skoraj popolnoma izgubila kmečko podobo. V nekdanjih kmečkih naseljih so danes kmečki domovi v manjšini in tudi nova kmečka hiša se v ničemer več ne razlikuje od mestne.

3.2.2 PREBIVALSTVENE PRVINE

Prebivalstvo je zagotovo najpomembnejša družbena prvina kulturne pokrajine, saj se najhitreje spreminja in ima veliko moč spreminjanja pokrajine. Od začetka razvoja človeške družbe, ko se je človek predvsem prilagajal in podrejal naravnim danostim oziroma omejitvam, se je njegova vloga v preoblikovanju pokrajine neprestano večala. Na današnji stopnji razvoja je aktivni preoblikovalec pokrajine, na katero pa je še vedno navezan, saj mu nudi življenjsko okolje in prostor za gospodarske in druge dejavnosti. »... *Značilnosti prebivalstva so torej rezultat najrazličnejših naravnih in družbenih dogajanj v pokrajini, po drugi strani pa pokrajina odseva mnoge značilnosti prebivalstva ...*« (Perko 1998e). Človek je (bil) tisti, ki je naravno pokrajino preoblikoval v kulturno, vzdrževal in je obenem tisti, ki kulturno pokrajino (tudi) uničuje, če izgubo tradicionalnih prvin razumemo kot propad kulturne pokrajine. Vendar je to preozko gledanje na problematiko, še zlasti če kulturno pokrajino razumemo kot spreminjajočo celoto, v okviru katere človek uresničuje svoje gospodarske, bivanjske in druge zahteve.

Z vidika kulturnih pokrajin so pomembni zlasti prostorska razporeditev, gostota in gibanje števila prebivalcev. Sredi 19. stoletja je število prebivalcev prekoračilo 1 milijon, popis leta 1991 je zabeležil nekaj manj kot 2 milijona ljudi. V 134 letih se je število povečalo za manj kot 900.000 ljudi (Perko 1998d).

Počasno naraščanje gre v prvi vrsti na račun negativnega selitvenega prirastka. To je bilo obdobje intenzivnih selitev zaradi gospodarskih vzrokov: agrarne prenaseljenosti, razkrajanja ustaljenih agrarnih odnosov, počasne industrializacije, katerim so se po drugi svetovni vojni pridružili še politični. Prebivalstveno rast sta dodatno prizadeli obe svetovni vojni in šele v šestdesetih letih je zaznati večje naraščanje števila ljudi, predvsem zaradi doseljavanja ljudi iz drugih republik nekdanje skupne države. Obenem z naraščanjem pa so se začeli tudi prebivalstveni premiki k gospodarskim središčem.

Na skoraj polovici slovenskega ozemlja število prebivalcev po letu 1961 upada (Perko 1998d). To so območja alpskega in kraškega sveta, višjih predelov alpskih hribov ter obmejni predeli. Ta območja se nadaljujejo v območja s šibko depopulacijo, ki obsegajo zlasti nižje predele razgibanega sveta in območja nad dnem velikih dolin. Na desetini slovenskega ozemlja se je število rahlo dvigovalo, in sicer v bližini velikih središč. Na 15 % površja pa se je število neprestano večalo. To so območja v ravninskem svetu, vzdolž prometnic, v bližini velikih središč in na obali. V tem delu je prebivalstveno jedro Slovenije in kulturna pokrajina je podvržena hitremu spreminjanju zaradi potreb številnih dejavnosti, ki so se tu osredotočile.

Slika 19: Kmečko prebivalstvo hribovitih in odročnih predelov je večinoma ostarelo. S kmetijstvom se ukvarja zaradi tradicionalne navezanosti na zemljo in tako še vzdržuje kulturno pokrajino. Mladi ljudje – tudi če so ostali na podeželju – te navezanosti ne čutijo več. Poleg tega jim izobrazba omogoča drugačno zaposlitev, ki pa zaradi evropskega delovnega časa in modernejšega načina življenja ne dopušča popoldanskega obdelovanja zemlje.

Gostota prebivalstva večinoma sovпада z demografskimi območji. Tista z močnim zgoščevanjem prebivalstva so obenem tudi najgostejše naseljena in obratno. Tako se je prebivalstveno jedro Slovenije v zadnjih 100 letih iz gričevnatega panonskega in sredozemskega sveta premaknilo v doline in ravnine. Še posebej je ta proces izrazil v zadnjih desetletjih, ko se je naselitev zgostila v pasu do 400 m, tako da so v njem leta 1991 živele štiri petine vsega prebivalstva, višje predele pa je v celoti zajela depopulacija.

Za nadaljnjo usodo podeželskih kulturnih pokrajin je pomembna tudi starostna sestava, ki kaže na potencialno (ne)vitalnost prebivalstva. »... *Prikazuje zgodovinski razvoj prebivalstva, saj kaže preteklost, odseva sedanost in nakazuje bodoči razvoj prebivalstva* ...« (Perko 1998d). Na splošno velja za Slovenijo, da se njeno prebivalstvo stara. Slika razporeditve po posameznih predelih je podobna demografskih tipom. Območja z depopulacijo in redko poseljenostjo imajo višji indeks staranja, ki kaže razmerje med deležema starejšega (nad 65 let) in mlajšega (do 20 let) prebivalstva. Za Slovenijo je bil za leto 1991 indeks staranja 53, pri idealnem demografskem razvoju naj bi bil okrog 40 (Perko 1998d). Indeks staranja nad 80 pa kaže na pričakovano zmanjšanje števila prebivalcev v prihodnosti. Posledice depopulacije in visokega deleža starejših se kažejo v opuščanju kmetijstva in zaraščanju kulturne pokrajine.

3.2.3 NASELBINSKE PRVINE

Naselje je »... *skupina stanovanjskih stavb s pripadajočim funkcionalnim zemljiščem in s spremljajočimi objekti, pomeni v gospodarskem in včasih tudi v administrativnem pogledu temeljno naselbinsko oziroma urbanistično enoto* ...« (Leksikon Cankarjeve založbe Geografija 1977). Veliki splošni leksikon (1998) pa pravi, da je naselje »... *vsaka oblika trajne človeške naselbine* ...«. Naselja in njihova zgradba razkrivajo raznolikost vplivov in povezav med naravo in človekom. Vpliv naravnih razmer je očiten, saj razporeditev in njihova zgradba odražata prilagojenost naravnim razmeram. V preteklosti so bile naravne omejitve nepremagljiva ovira. Naravno okolje je vplivalo na razporeditev in razvoj naselij na dveh ravneh, in sicer neposredno na lego in zasnovo ter na gradbeni material (Drozg 1992).

Človek je poselil današnji podeželski prostor na temelju njegove primernosti za kmetijsko rabo in ga razmejil oziroma organiziral za kmetovanje. Začetni poselitveni vzorec je bil odraz prvotne organiziranosti odprtih poljskih kompleksov. Obseg plodne zemlje je določal velikost naselja. Vaško ozemlje je obsegalo samo tisti del pokrajine, ki je bil pri tedanji tehnični stopnji razvoja dostopen. Kasneje je s tehnološkim razvojem in novimi agrotehničnimi metodami prišlo do drugačne organiziranosti podeželskega prostora. Povečane potrebe po hrani so vodile v kolonizacijo naravno manj primernih območij. Tako so se začela med stara naselja vrvati nova, ki so v obdobju nemške kolonizacije dobila videz organiziranosti. Uvajanje novih kultur iz Amerike in novih obdelovalnih načinov je omogočalo večje hektarske donose in s tem boljše možnosti za preživetje večjega števila ljudi. Tako se je na eni strani povečal delež agrarnega in na drugi strani tudi neagrarnega prebivalstva, ki se je ukvarjalo z obrtjo ali drugimi dejavnostmi. Nove dejavnosti v naselju pa so pomenile spremembe v organiziranosti domov in spremembe v zemljiški razdelitvi.

Poglavitne značilnosti naselij oziroma lastnosti, na temelju katerih naselja razlikujemo, so lega, oblika in velikost. Pomemben dejavnik za nastanek podeželskega naselja je neposredna bližina plodnega zemljišča, primernega za obdelovanje. Na drugi strani pa je bilo naselje locirano tako, da je čim manj posegalo na plodno zemljo. Zato je pogosto nastalo na meji med dvema kulturama, recimo njivami in travniki, na robu terase ali na tleh slabše kakovosti. Lega naselij se je naslonila na reliefne, podnebne in vodne razmere. V ravninah so nastala na terasah, na vrhu ježe, na robu ravnine. V dolinah in ravninah so se izognila poplavnemu svetu. Na kraških poljih so se naslonila na rob, do koder povodenj ni več segala. Na pobočjih so upoštevali naklon, osončenost in stabilnost zemljišča. Pomen prisojne lege je naraščal obenem z nadmorsko višino. V krajih z močnim vetrom so iskali zavetrno lego. Izjemnega pomena za nastanek naselij je možnost oskrbe z vodo. Zato so naselja pogosto nastajala pri rekah in potokih, vendar zunaj obsega poplav, in ob izvirih. Naselja sredi polja ali ravnine so povezana z vod-

nim virom: kalom ali mlakužo. Na krasu, kjer površinske vode ni bilo in so jo ali zbirali v kapnicah ali vozili od daleč, je bila obdelovalna zemlja odločilnejšega pomena.

Velikost naselja je povezana z možnostmi, ki jih neko območje nudi. V preteklosti je bila to zlasti količina in kakovost obdelovalne zemlje, danes so pomembni drugačni dejavniki: možnost zaposlitve, šolanja, prometna dostopnost. Na splošno so naselja na ravninah in v dolinah večja kot v hribovitem svetu, čeprav zadnji trendi kažejo, da so najbolj priljubljena območja za naselitev gričevnata obrobja dolin in kotlin. Podobno velja tudi za obliko oziroma tloris naselja. Na odprtem ravnem prostoru je tloris pravilnejši in sledi temeljni ideji. Z razgibanostjo površja po tudi naselja dobivajo vse bolj pestro obliko.

Za podobo kulturne pokrajine je pomembna tudi vpetost naselja v okolje ali njegovo izstopanje. Izstopajoča (dominantna) naselja so vidna že od daleč, saj so na vrhu slemena ali vzpetine, druga se vidi samo od blizu. Skrita naselja ne izstopajo, saj so v ozkih dolinah, v gozdu, na ravnini ali razložena po pobočju ali slemenih. Med obema omenjenima skupinama so zaznavno neizrazita naselja, ki ne izstopajo, so pa prilagojena oblikam površja (Droz 1992).

3.2.3.1 Tipi podeželskih naselij

Pojem podeželskega naselja že dolgo ne obsega zgolj naselja kmečkega prebivalstva, saj se je funkcionalna in fiziognomska preobrazba začela že ob koncu srednjega veka z nastankom kajžarjev. Že takrat je bil delež nekmečkega prebivalstva precejšen. Prav tako so takrat začela nastajati naselja, ki so imela le rahle vezi s kmetijstvom: glažute, lovske hiše, gradovi, samostani, pristave in kasneje rudarska in turistična naselja, bivališča planšarjev, planinske koč, počitniški domovi.

Samotne kmetije so predvsem v hribovitem svetu v večjih nadmorskih višinah in v vzhodni Sloveniji tudi v položnejšem gričevju. **Zaselki** so nastali tam, kjer je bilo že nekaj več naselitvenega prostora, vendar še vedno ne dovolj za strnjeno naselje. Zato se pojavljajo zlasti na razgibanem površju. Včasih je to manjši del naselja, ki pa je prostorsko ločen od jedra. Lahko so nastali z delitvijo samotne kmetije. V gričevnatih, zlasti panonskih pokrajinah, so nastala **razložena naselja**, za katere je značilna razprostranjenost kmečkih domov na večjem območju. Med hišami so kmetijska zemljišča.

Strnjena naselja so najbolj razširjena oblika naselij pri nas. Ločimo **obcestna**, ki so predvsem na ravninah, in **gručasta** v hribovitih pokrajinah. Največje območje obcestnih naselij je Murska ravan, najdemo pa jih tudi po drugih ravninah (Savinjska ravan, Kranjsko-Sorško polje). Vsa so nastala kot posledica načrtnega krčenja gozda in razdelitve na delce.

Zgoraj omenjena podoba je zgolj »idealizirana slika s pridihom nostalgije«. Tako kot celotno podeželje so tudi naselja v zadnjih desetletjih doživela temeljite spremembe: funkcijske in morfološke. Zlasti v bližini gospodarskih središč so postala prebivališča nekmečkega prebivalstva. S tem se je spremenil njihov tloris in oblika hiš, naselja se urbanizirajo. Nekdanje ravnotežje v razmestitvi hiš se je porušilo: hiše silijo ven iz zgoščenega poselitvenega jedra, tako da so se neke naselja med seboj zlila. Zlasti to velja za rastoča naselja, medtem ko naselja v območjih praznjenja ohranjajo nekdanji videz.

3.2.3.2 Tipi hiš in gospodarskih poslopj

Tipi hiš in gradbeni materiali v veliki meri odražajo krajevne naravne značilnosti posameznih delov Slovenije. Ljudska arhitektura odseva geografske, kulturno-zgodovinske, upravne, socialno ekonomske in gospodarske značilnosti določenega območja (Fister 1993). Še posebej tesno je navezana na podnebne in vegetacijske razmere ter na kulturnozgodovinske značilnosti. Zato je kmečka hiša pomembna prвина kulturne pokrajine. Temeljna tipologija izhaja iz naravnogeografskih enot. **Alpska hiša** se pojavlja v goratem in hribovitem alpskem svetu s prevladujočim iglastim gozdom. Deli se na gorenjsko, bovško, škofjeloško-cerkljansko in koroško hišo. **Primorska hiša** se navezuje na submediteransko podnebje in kamnito površje. Deli se na tri podtipa: kraški, istrski in severnoprimorski. **Panonska hiša** se deli na pomursko in belokranjsko. **Osrednjeslovenska** hiša je nastala z mešanjem prej omenjenih tipov

na območjih z zmernocelinskim podnebjem. Vzhodnoosrednjeslovenska hiša ima nekatere lastnosti panonske, zahodnoosrednjeslovenska se približuje alpski, notranjska pa ima značilnosti primorske.

Kmečka hiša je poleg prebivalstva tista prva, ki doživlja najhitrejšo in najbolj temeljito spremembo. Zgoraj omenjeni tipi so zgolj izjema, idealizirana predstava in nosilec identitete posameznih pokrajin. »... Žal so bili strokovni in politični cilji gradnje druge polovice 20. stoletja zapisani v čim večjem uniformiranju stavb ali v čim bolj poudarjenem posnemanju tujih vzorov – namesto da bi iskali lastno identiteto vzporedno z upoštevanjem tujih vzorov in da bi tudi preprostemu človeku – prebivalcu omogočili sodelovati v teh naporih ...« (Fister 1993). Značilni tipi kmečkega doma, ki so jih zamenjale tako imenovane tipske hiše, za okolje pogosto popolnoma neznailne, delavske hiše samograditeljev, ki nimajo odnosa do identitete prostora, in prestižne vikend hiše, so v nevarnosti, da bodo le še del zgodovinskega spomina.

Najpogostejši tip hiše je danes **semiurbana hiša** (Drozg 1998a), ki ima korenine v mestu in ne odseva povezave z naravnimi in kulturnimi prvini pokrajine. Ima enotno podobo v vseh pokrajinah in se razlikuje glede na čas nastanka. Šele v zadnjih letih se stanje na tem področju rahlo izboljšuje in nove hiše vsebujejo vsaj temeljne značilnosti pokrajinske identitete.

Poleg teh poglavitnih stavb na podeželju velja omeniti še nekatere druge, ki dopolnjujejo stavbno podobo pokrajine. V prvi vrsti so tu **kozolci** kot način prilagoditve na obilne padavine. Njihova oblika kaže ustvarjalno moč ljudi in njihovo povezanost z naravno pokrajino. So značilen odraz določene dobe in stopnje tehnološkega razvoja in zato v današnjem času ogroženi zaradi naprednejših načinov sušenja krme. V vinorodnih območjih **zidanice**, ki so bile postavljene iz praktičnih vzgibov, ustvarjajo vtis razložene poselitve. V zadnjem času v ospredje vstopa njihova vloga počitniških bivališč. Za njih velja podobno kot za stalne stanovanjske objekte, da so z izbiro lege, načina gradnje, uporabo materialov marsikje porušili njihovo vpetost v pokrajino. Med **arhitekturno dediščino** na podeželju štejemo tabor-

MATEJ GABROVEC

Slika 20: Znamenja ob poti in cerkve na vrhovih gričev so sestavni del podeželske kulturne pokrajine v Sloveniji.

ske cerkve, gradove, dvorce, samostane in cerkve. Njihova skupna značilnost je izpostavljena lega in večinoma, kar velja še zlasti za posvetne zgradbe, neučinkovito in neustrezno upravljanje z njimi. Med posebnosti slovenske pokrajine, zlasti na Gorenjskem in Štajerskem, bi lahko šteli **znamenja** ob poteh in cestah. Presenetljiva je njihova neenakomerna razporeditev. Poleg že omenjenih delov jih redkeje najdemo še Dolenjskem in v Beli krajini, medtem ko jih v Primorju, Brdih in v Prekmurju skoraj ni zaslediti (Zadnikar 1991). Polpretekla dediščina socializma se kaže v velikih gospodarskih poslopih nekdanjih družbenih posestev v ravninah in dolinah. Nastala so z načrtnimi ukrepi v kmetijstvu, zaradi lastniških sprememb v zadnjem desetletju pa mnoga prepuščena propadu. V zadnjo skupino stavb na podeželiu štejemo industrijske objekte iz obdobja razpršene industrializacije Slovenije, med katere bi lahko uvrstili tudi železniške postaje in bencinske črpalke.

3.2.4 KOMUNIKACIJSKE PRVINE

3.2.4.1 Prometne poti

Vloga prometnih poti za oblikovanje kulturne pokrajine je dvojna: neposredna in posredna. Na mikro-nivoju je vloga poti v kulturni pokrajini neposredna, saj značilno oblikujejo pokrajino in ustvarjajo red v njej. Organizacija ne samo podeželske ampak tudi mestne pokrajine se začne z nastankom poti, ki so seveda prilagojene dejavnosti, kateri so služile. Za razvoj in pomen prometnega omrežja pa je poleg razgibanosti površja pomembna tudi stopnja gospodarskega oziroma tehnološkega razvoja. Celostno gledano pa so poti vez z zunanjim svetom, stične točke, ki omogočajo kulturna, politična, družbena in gospodarska prepletanja, ki so skozi stoletja ustvarila pestre slovenske kulturne pokrajine. V zadnjih desetletjih je razvoj cestnega in železniškega omrežja marsikje uničil oziroma bistveno preoblikoval kulturno pokrajino. Kljub temu da z modernimi gradbenimi principi lahko presežejo naravne omejitvene dejavnike, pa prometnice najpogosteje nastajajo na naravno ugodnih površinah in zmanjšujejo že tako skromne njivske površine. Mreža vaških poti deli vaško zemljišče na posamezne sklope zemljišča. Njihov potek in gostota sta odvisni od izoblikovanosti terena ter seveda od zemljiške razdelitve. Nekateri tipi naselij so neločljivo povezani s prometnico, ki določa temeljno razporeditev hiš in vaškega zemljišča.

O posrednem pomenu cest za oblikovanje kulturnih pokrajin lahko govorimo v povezavi z geopolitičnim položajem dežele. Slovenija je prehodna dežela na stiku štirih geografskih enot. Zato ni naključje, da so se tu srečale štiri kulture, vsaka s svojimi zgodovinskimi, etnološkimi, jezikovnimi in verskimi posebnostmi. Narodne skupine, ki so prihajale v ta prostor, so prinašale novosti: gospodarske, kulturne in politične, ki so se odrazile v kulturni pokrajini. Vsaka je pustila svoj pečat. Trgovske poti, ki so že v pradavnini vodile prek slovenskega ozemlja, so Slovenijo vključile v kulturni in gospodarski prostor srednje Evrope. V antiki so bile poti arterije, po katerih se je širilo Rimsko cesarstvo in z njim pridobitve visoko razvite kulture tudi v naše kraje. Stare rimske ceste so se v dobršni meri ohranile tudi v srednji vek in postale temelj za razvoj današnjega cestnega omrežja. Po rimskih cestah so prevažali noriško železo v Italijo, po njih je prišla vinska trta v Slovenijo.

Naselitev Slovanov in razvoj fevdalizma je prinesel razvoj krajevnih cest, ki so vodile do novonastajajočih podeželskih in mestnih naselij. Po cestah so v naše dežele prihajali kolonisti, ki so pustili trajni pečat, še danes viden v dediščini poljske razdelitve. V poznem fevdalizmu so poti pripeljale nove dejavnosti. Razvoj obrti in trgovine je omogočil nastanek novih gospodarskih vej in boljše možnosti preživetja tudi podeželskega prebivalstva.

Poti so bile v preteklosti pomemben lokacijski dejavnik za nastanek številnih naselij. Najprej so to podeželska naselja, ki niso živila izključno od kmetijstva, ampak od neagrarnih dejavnosti, ki jih je omogočil razvoj cest. Stare furmanske vasi so zrastle v predželezniški dobi, ljudje so se preživljali s prevozništvom in tovarjenjem. Okrog Lašč in Cerknice, kje je bilo središče za sol, so cele vasi živele od tovarjenja (Melik 1963). Z razvojem železnice so številna naselja nazadovala, ljudje so se morali preusmeriti v nove dejavnosti, mnogokrat pa je to pomenilo revščino in večji pritisk na zemljo, ki se je še bolj drobila (Si-

tar 1999). Rasla pa so naselja ob železniški progi, ki je mnogo pripomogla k razvoju industrije (Holz 1994). Smer prometnih poti se je spremenila, izoblikoval se je prometni križ severozahod-jugovzhod in severovzhod-jugozahod, ki je nanovo načrtal prostorsko sliko Slovenije. Območja zunaj tega križa so najbolj izpostavljena depopulaciji in s tem razkrajanju kulturne pokrajine.

Pomen poti za današnji oziroma prihodnji razvoj kulturne pokrajine je treba osvetliti z dveh strani. V prvi vrsti so poti oziroma ceste poglavitna zahteva, da bodo ljudje ostajali na podeželju in s svojim bivanjem in aktivnostmi ohranjali kulturno pokrajino. Pomanjkanje ustreznih komunikacij nezadržno pomeni gospodarsko nazadovanje in s tem razkroj kulturne pokrajine. Na drugi strani pa so prometnice tujek v pokrajini, sekajo enotno pokrajinsko podobo in vanjo vnašajo nove dejavnosti. Prometnice so lahko prostorsko zelo moteče in pomenijo razvrednotenje kulturnopokrajinskih prvin.

4 OBLIKOVANJE KULTURNE POKRAJINE

Vsaka kulturna pokrajina je zgodovinski dokument, ki vsebuje zbirko sledi oziroma ostankov iz različnih časovnih obdobj. Tako imenovani zgodovinski razrez pokaže njihovo oblikovanje skozi različna obdobja zgodovinskega razvoja. Vsako obdobje jih je po svoje zaznamovalo in izoblikovalo in jim s tem dalo svoj pečat. V nekaterih predelih so bili mnogi ostanki uničeni oziroma zbrisani, v nekaterih drugih pa so tako bogati, da povedo celotno zgodbo samo, če razvozlamo ključ za razumevanje. Kulturne pokrajine zato lahko razumemo kot skupek kulturnih slojev, ali kot je zapisal Wagner »... *ohranitev sledi materialnih ostankov človekove volje in duha, en napis na drugem, pol nerazumljivo – z občutkom, da taki ostanki nudijo možnosti za razumevanje prostorskega in okoljskega vpliva na zgodovinske procese* ...« (Rugg 1985). Pestre kulturne pokrajine so se razvile pod vplivom narodnih skupnosti, še bolj pa pod vplivom določenih družbenih skupin, ki so nepretrgoma živele na določenem območju. Kulturna pokrajina ni rezultat enega samega procesa, pač pa dela več generacij, ki so s svojim načinom mišljenja in stopnjo tehnološkega razvoja preoblikovale naravno pokrajino (Uhlig 1956).

Pokrajina je živa prvina, biofizična struktura, ki se tudi sama neprestano spreminja glede na razvojne spremembe posameznih pokrajinsotvornih prvin. Večina procesov v naravi poteka zelo počasi in zato ima pokrajina z vidika človeka oziroma trajanja njegovega življenja videz stalnosti. Sprememba ene izmed prvin vpliva na vse ostale, kar se pokaže v spremenjeni pokrajinski podobi. Nekatere spremembe so trajnejše in pomembnejše, druge skoraj ne povzročijo vidnih sledi.

Kulturna pokrajina nastaja predvsem v odvisnosti od naslednjih dejavnikov:

- naravnih razmer kot temelja, ki usmerja rabo in v precejšni meri tudi obliko njihove umestitve v prostor,
- značilnosti dejavnosti, ki ima največjo pokrajinsotvorno moč,
- načina, kako določena raba deluje (Ogrin 1997).

Zgodovina razvoja človeške družbe je pravzaprav tudi zgodovina sprememb, ki jih je človek vnašal v naravo (Gorjup 1977). S svojim delovanjem je preobrazil naravno pokrajino, in sicer v treh stopnjah tako imenovane antropogene preobrazbe. To so:

- sprememba samo nekaterih delov narave kot odraz agrarne preobrazbe pejsaža,
- izoblikovanje novih meja in drobljenje pokrajine kot posledica tehničnih ukrepov in
- vnašanje povsem novih prvin v pokrajino, ki spremeni svojo fiziognomijo in funkcionalno okolje. Ustvari se antropogeno okolje (Gorjup 1977).

In kateri zgodovinski procesi so izoblikovali kulturne pokrajine? Najlažje jih določimo, če družbene prvine kulturne pokrajine: rabo tal, zemljiško razdelitev, prebivalstvene značilnosti, naselbinske značilnosti in poti, poskušamo umestiti v zgodovinski prostor. Tako se pokažejo trije vodilni procesi oziroma temeljne razvojne stopnje, rezultat katerih je tudi današnja podoba slovenske pokrajine. Seveda so se ti procesi, ki so s svojimi vplivi izoblikovali ali sooblikovali prvine današnjih kulturnih pokrajin, odvijali v določenem časovnem zaporedju. Če pokrajino razumemo kot večslojen sistem, lažje razumemo tudi zgodovinske spremembe in vsakokratno prostorsko organizacijo pokrajine.

Pridobivanje in obdelovanje zemlje je več stoletij potekalo z enim samim namenom, in sicer zaradi preživetja oziroma samooskrbe. Človek je svoje načine obdelovanja zemlje prilagodil naravnim razmeram, predvsem prsti in površju. Največji del ozemlja je pokrival gozd, sicer pa so ob prevladi živinoreje obstajali ekstenzivni načini poljedelstva, ki so zajemali celo vrsto kultur. Celo na obrobju Alp so gojili vinsko trto, kar pa je do konca srednjega veka zamrlo (Blaznik 1970). Naslednja stopnja oblikovanja kulturnih pokrajin se je začela z razvojem **prometa in industrije**. Razširitev nekdanjih pešpoti v kolo-voze in kasneje izgradnja železnice so pomenili pravo revolucijo v kmetijski proizvodnji. Blagovna menjava je omogočila specializacijo in s tem povečano proizvodnjo. Razvoj industrijskih panog je pomenil na eni strani nastanek velikih proizvodnih objektov in na drugi strani nastanek in razvoj mest. **Sodoben razvoj kmetijstva** pa je dal pečat tretji in zadnji stopnji v razvoju kulturne pokrajine. Moderna mehanizacija omogoča velikopotezno obdelavo ravninskih plevelov in pušča ob strani hribovite. Obenem s teh-

ničnim razvojem potekajo tudi družbenoekonomske spremembe, ki se odražajo predvsem v praznjenju odročnejših in hribovitih predelov in zgoščanju prebivalstva v mestnih in primestnih območjih.

Dolgotrajni procesi, ki so skozi različna obdobja naše zgodovine izoblikovali slovenske pokrajine, so se časovno prekrivali in zlivali. Tako lahko ločimo 5 glavnih obdobj izoblikovanja kulturnih pokrajin: prazgodovinsko obdobje, naselitev Slovanov ter nemško srednjeveško kolonizacijo, fevdalizem, obdobje večnacionalnih držav in socializem. Med temi je treba zlasti poudariti pomembnost srednjeveške kolonizacije, saj je slovenska pokrajina takrat dobila svoje najosnovnejše poteze, ki so se delno spremenjene ohranile v današnji čas. Proces spreminjanja v preteklosti so tekli bistveno počasneje, saj je imel človek omejena sredstva za preobrazbo pokrajine in vsak poseg je ob upoštevanju tradicije sproti prilagajal naravnim razmeram. Zaradi dolgotrajnosti razvojnih procesov imajo pretekla zgodovinska obdobja videz stabilnosti in nespremenljivosti. Za pokrajine, ki so nastale kot rezultat teh procesov, pa je značilno prepletanje naravnih in družbenih pokrajinskih prvin, kjer ni »... nobena stvar prepuščena naključju in kjer je vzpostavljen harmoničen odnos med oblikami izrabe in primernostjo pokrajine za tako izrabo ...« (Gabrijelčič 1985).

4.1 KULTURNE POKRAJINE IZ PREDSLOVANSKEGA OBDOBJA

Poselitev v najstarejših obdobjih zgodovine so določevale geomorfološke in ekološke razmere. Temeljni pečat so dale poledenitve, ki so z vmesnimi toplejšimi obdobji trajale vse do okoli 10.000 let pred našim štetjem. Menjavanje hladnejših in toplejših obdobj je oblikovalo način bivanja in kulturo ledenodobnega človeka, ki se je moral prilagajati izjemnim življenjskim razmeram. Lov in nabiralništvo kot edini in temeljni vir preživetja sta bila odvisna od izginjanja in selitev rastlinskih in živalskih vrst. O stalnih

ALEŠ SMREČAR

Slika 21: Naselitvene zahteve človeka so se spreminjale v skladu z njegovim načinom življenja in s stopnjo tehnološkega razvoja. Dokler je bil še lovec in nabiralec, so bili najprivlačnejši svetli bukovi gozdovi z bogato podrastjo, ki so prehranjevali velike živali.

bivališčih v tem obdobju še ne moremo govoriti, saj so majhne skupine ljudi izrabljale naravne vire in zavetišča. Slovensko ozemlje je v tistem času ustrezalo naselitvenim zahtevam, saj je bilo na voljo dovolj jam, problem pa sta bila slaba oziroma težka prehodnost ozemlja in pomanjkanje kakovostnih surovin za izdelavo orodja in orožja. Že v kameni dobi je imelo naše ozemlje pomembno povezovalno vlogo med gosteje naseljenima Panonsko in Padsko nižino. Glavne poti so vodile prek rečnih dolin in nizkih kraških prevalov, in sicer v smeri do vzhoda proti zahodu, saj je bila smer od juga proti severu zaradi nepremostljivosti Alp neuporabna (Turk 1999).

Gostejša mreža bivališč je iz zadnjega obdobja ledene dobe, po nastanku sodobnega človeka, ki je uporabljal tudi že odprta nahajališča v nižinskem pasu, v rečnih dolinah, na obrobju ravnin in kotlin, ob nekdanjih jezerih in barjih. Nahajališča so enakomerno razpršena po celotnem slovenskem ozemlju. Zaradi spremenjenih temperaturnih razmer se je okolje začelo hitro spreminjati. Gozdovi so se razraščali in oteževali komunikacijo med skupinami lovcev in nabiralcev. Človek se je iz lovca in nabiralca prelevil v poljedelca in živinorejca in tako začel močnejše posegati v okolje. Prehodnost ozemlja je odločilno vplivala na poselitvene vzorce tudi v prihodnjih tisočletjih, saj so se ves čas kazali vplivi sredozemskih in podonavskih kultur. Novi naprednejši načini gospodarjenja so narekovali stalnejšo poselitev. Najintenzivnejša kolonizacija v tem obdobju je bila v Podravju, Pomurju, na Savinjskem, v okolici Kranja in na Ljubljanskem barju. Ločimo višinska naselja, jamska bivališča, naselja na odprtem oziroma v okljukih rek in kolišča na Ljubljanskem barju. »... *Obstoj mešanega hrastovega gozda in tipičnega pašniškega rastja je verjetno dokaz, da je tedanji človek vsaj posredno odločujoče posegel v okolje* ...« (Velušček 1999). Kasnejša obdobja je zaznamovalo predvsem znanje o pridobivanju kovin, ki se je širilo vzdolž trgovskih smeri, in s tem razmah novih gospodarskih panog, predvsem rudarstva in metalurgije.

Med 16. in 14. stoletjem pr. n. št. se je število prebivalcev in s tem naselij zlasti v celinski Sloveniji precej zmanjšalo. Nekatera območja so skoraj povsem opustela. Močnejša poljedelska kolonizacija se

STANE KLEMENC

Slika 22: Rimljani so prinesli vinsko trto v slovenske dežele in tako korenito spremenili sredozemske in panonske gorice. V času cesarja Probusa se je razširila povsod, kjer so bili zanjo ugodne možnosti. Latinski izraz vinum je prišel v vse romanske, slovanske in germanske jezike. Preseljevanje narodov je novo dejavnost sicer prizadelo, ni je pa uničilo.

je začela v 13. stoletju, to je v mlajši bronasti dobi. Obenem je to čas novosti, ki so prihajale iz Sredozemlja in Podonavja in so se odražale v duhovnem svetu, v gospodarstvu in sestavi družbe, ki jo je zajelo razslojevanje. »... *Jugovzhodni alpski prostor je postal resnično kultiviran šele v mlajši in pozni bronasti dobi. Nemirni čas, ki so ga zaznamovale velike spremembe, je močno preoblikoval tudi podobo pokrajine. To velja še posebej za pozno bronasto dobo, ko so na Notranjskem, Dolenjskem, v Podravju in ob Muri vzniknila številna nova naselja* ...« (Dular 1999). Trajanje bronaste dobe in pestrost slovenske pokrajine sta narekovala raznolikost takratnih naselij. Na Ljubljanskem barju so še vedno živela koliščarska naselja, na Krasu in v Istri z obzidji obdana naselja na vzpetinah, podobno tudi v osrednji in vzhodni Sloveniji, v uporabi pa so bila še vedno jamska bivališča. V 10. stoletju, to je na prehodu v železno dobo se je začela hitrejša rast prebivalstva in s tem nastanek večjih naselbin. Tip poselitve se je spremenil, nižinske naselbine so zamenjala utrjena gradišča na vzpetinah. Pod vplivom sredozemskih kultur lahko govorimo o prvih zametkih mestnih središč. Dolenjska je bila družbeno in gospodarsko najmočnejše območje z gosto poseljitveno mrežo. Naselbine so se naslonile predvsem na robove dolin; njihova velikost pa je bila odvisna od gospodarskih razmer oziroma gospodarske moči in je temeljila na razviti obrti, železarstvu in trgovini. Železarstvo je omogočila limonitna ruda, ki jo je bilo v naših krajih veliko, zlasti na Gorenjskem in Dolenjskem. S pridobivanjem železa je povezano tudi intenzivnejše krčenje gozdov (Dular in Božič 1999).

4.1.1 RIMSKA DEDIŠČINA

V 3. stoletju pr. n. št. se je začela keltska kolonizacija nižinskih delov osrednje in vzhodne Slovenije. Pred prihodom Rimljanov je bilo poseljeno spodnje Posavje, dolina Krke, Podravje, Savinjska dolina ter širše ljubljansko območje, Primorje, Kras in južna Notranjska. Rimsko obdobje je prineslo velike

MINI URBANČ

Slika 23: Z rimskimi vojaki, trgovci in uradniki, ki so se iz vzhodnih provinc vračali domov, je v naše kraje prišlo skrivnostno čaščenje boga Mitre. Eden redkih mitrejev je v dobro skritem opuščenem kamnolomu pri Rožancu v Beli krajini.

spremembe v slovenski prostor. Poselitvena slika se je spremenila. Težišče poselitve se je premaknilo iz dobro zavarovanih višinskih naselbin v doline in ravnine, v bližino prometnic in obdelovalnih površin. Na temelju arheoloških najdb lahko sklepamo, da je bila poselitev gosta. Mesta so postala središča uprave, obrti, trgovine in kulture. Za podeželje so značilne posamične kmetije, ki so bile središča večjih posestev. »... *Hrbtenica antičnega gospodarstva je bilo kmetijstvo, nekateri zaselki pa so se lahko specializirali tudi za rudarstvo, kamnoseštvo in druge obrti...*« (Horvat in ostali 1999). V pozni antiki so v večjem obsegu izvajali krčenje gozdov in izsuševanje barij ter močvirij. V bogatih obsežnih gozdovih – antični pisatelji so jim pravili neskončni gozdovi – je bila razvita paša prašičev, les pa so sekali v gradbene in ogrevalne namene. Na temelju virov lahko sklepamo, da so bile poznane tudi druge oblike gozdnega gospodarjenja: oglarstvo in smolarstvo.

S propadom rimskega cesarstva se je podoba današnjega slovenskega ozemlja spremenila. Del prebivalstva se je preselil v bizantinska mesta, saj so antična mesta, razen tistih v Primorju, v celoti propadla, del pa se je umaknil v hribovite dele, kjer je na samotnih vrhovih postavil utrjene višinske naselbine. To so bila majhna naselbinska jedra na odlično zavarovanih mestih. Pomembno vlogo so dobile cerkve, ki so vedno stale v središču. Precej teh naselij je bilo v bližini pomembnih prometnic, in sicer zato, da bi jih varovali. Ti otoki staroselskega prebivalstva so se sčasoma stopili s prišleki Slovani, ki so prinesli usodne spremembe na naše ozemlje (Ciglencečki 1999).

4.2 KULTURNE POKRAJINE KOT DEDIŠČINA SREDNJEVEŠKE KOLONIZACIJE

Prihod in naselitev Slovanov in kasnejša nemška srednjeveška kolonizacija so začrtali podobo slovenskega ozemlja za več stoletij in pustili vrsto pomembnih ostankov. Njihova dediščina je neizbrisna in jo še danes srečujemo tako rekoč na vsakem koraku. Spremembe v kulturni pokrajini v srednjem veku predstavljam v skladu s priznanim zgodovinopisjem o teoriji preseljevanja ljudstev.

4.2.1 GEOPOLITIČNI POLOŽAJ SREDNJE EVROPE

Odločilni dogodek, ki je spremenil tok zgodovine, prinesel velike spremembe na političnem zemljevidu Evrope in nenazadnje pomenil konec več stoletij dolgega obdobja, je bil propad rimske države. Stevilni spremljajoči dogodki – zlasti vdor Hunov, ki je sprožil selitev narodov in tako spremenil podobo tedanjega sveta – so pomenili uvod v novo obdobje. Za Slovence je pomembna bitka pri Ajdovščini, kjer je Teodozij dokončno ločil imperij. Ozemlje Slovenije je padlo v romanski kulturni krog in latinice, vezi s helenistično dediščino klasičnih kultur pa so se pretrgale.

Hunski val je s seboj ponesel tudi slovanske naseljence, ki so iskali življenjski prostor in priložnosti v vzhodnih Alpah. Na ozemlju Slovenije sta se srečali dve veliki skupini plemen: germanska na zahodu in slovanska na vzhodu. Nova oblast se je naslonila na razredčeno staroselsko prebivalstvo ter prevzela njihovo gospodarsko, politično, kulturno in cerkveno organizacijo. Politična slika se je spremenila v 8. stoletju, ko so Franki podjarmili slovenske pokrajine in bistveno vplivali na tok zgodovine, ki je v prihodnjih stoletjih zaznamoval slovenski prostor. Germanizacija in razvoj fevdalnega sistema sta s seboj prinesla spremembe v narodnostni meji in v gospodarskem razvoju. Germanska pokoritev karantanskih Slovanov je vplivala na izoblikovanje posebnega slovenskega ljudstva, saj je s tem njihov razvoj ubral samosvojo pot, ločeno od ostalih slovanskih ljudstev (Pleterški 1999).

4.2.2 POTEK KOLONIZACIJE

Kolonizacija slovenskega ozemlja je tekla v 4 stopnjah. **Starejša slovenska kolonizacija** je značilna za obdobje po naselitvi Slovanov v vzhodnih Alpah. Naselitev je usmerjala razširjenost gozdnih površin, kakovost plodne zemlje in prisotnost vode. Tako so v primorskem svetu Slovenije najprej naselili neprepustna flišna tla, na apnenčastih tleh pa so nastala naselitvena jedra le v oazah plodne zem-

lje. Naselili so stara, že kultivirana zemljišča na nižjem gričevju, hribovju in sredogorju ter na plodnih ravninah in dolinah. Tu se naselja praviloma drže višjih leg in se izogibajo zamočvirjenega dna. Obsežni gozdovi, zlasti iglastega drevja in bukve, so zavirali naseljevanje tako kot tudi ozke doline in močvirja. Prišleki so povsod najprej prevzeli že izkrčeno zemljo in tudi pri oblikovanju upravnih enot so se opirli na starejšo mrežo višinskih utrjenih postojank. Zato lahko govorimo o tako imenovani kontinuiteti naseljenosti kulturne pokrajine (Blaznik 1970). Prišleki so prinesli požigalništvo, s katerim so pridobivali nove obdelovalne površine. Iz tega obdobja je ohranjena poljska razdelitev na grude oziroma bloke nepravilnih oblik z zaselki. Posamezne kmetije so bile majhne, saj je bilo obdelovanje požgane zemlje težko opravilo. Dodaten vir zaslužka so bili živinoreja, lov in ribolov. Njive so bile ograjene, saj se je živina pasla v neposredni bližini naselja. V ta čas segajo tudi prve planine, saj je naseljem zaradi zgostitve začelo primanjkovati zemlje. Najstarejše planine so bili naravni travniki nad gozdno mejo, nižje planine pa so nastale v izsekanem gozdu. Na odprtem zemljišču brez gozda je prevladovalo kopaštvo, ki je omogočalo obdelavo za polovico večjega zemljišča. Orno poljedelstvo, ki se je razvilo kasneje, je zahtevalo novo, pravilnejšo delitev obdelovalne zemlje.

Drugo obdobje kolonizacije zaznamujeta predvsem dve dejstvi: uvajanje novih, naprednejših oblik kmetovanja in precejšen delež nemških naseljencev. Orno poljedelstvo z natriletnim kolobarjenjem je omogočalo preživetje večjega števila ljudi, zahtevalo pa je tudi več delovne sile. Zato so na že naseljeno območje naseljevali nove kmete. Poleg tega je bilo precej primerne zemlje še nenaseljene, večji del Slovenije pa je bil še vedno pokrit z obsežnimi gozdovi. Nemškega kmeta so mikali odprti, podnebno ugodni in za obdelavo primeri predeli. Tako preskočil hribovite in gorate predele in zapolnil območja, ki so ob slovanski naselitvi ostala prazna ali redko poseljena. Nemške vasi so običajno nastale poleg starih slovenskih, v nekaterih predelih pa so se skupine nemških vasi združile in nemški kmetje so krčili gozdnato in neobljudeno zemljo.

Tretja, **višinska oziroma mlajša kolonizacija** od 12. do 15. stoletja je zajela višje, hribovite, z gozdom porasle predele. Dotok nemških kmetov na podeželje je prenehal, še vedno pa so tujci naseljevali novo nastajajoča mesta in bili delovna sila v novonastalih rudnikih. Slovensko etnično ozemlje se je skrčilo in izginili so slovenski otoki znotraj nemškega poselitvenega prostora. Fevdalni gospodje so vodili naporno krčenje gozdov, sredi katerih so rasla nova naselja. Z gospodarskimi ugodnostmi so spodbujali naseljence k poselitvi težje dostopnih predelov. Višinska kolonizacija je zajela obsežne predele slovenskega ozemlja: na Koroškem obronke in doline v Karavankah, pobočja Golice in Svinje planine, na Štajerskem Pohorje, Kobansko in obsežne dele Savinjske doline, na Gorenjskem doline v zgornjem toku Kokre, Tržiške Bistrice in Save, Mežakljo in Pokljuko, okolico Bohinja ter zgornjo Selško dolino. Na Dolenjskem je bil v tem času koloniziran predel Gorjancev, v Posočju pa okolica Bovca in Trenta. Slovenci so prodirali tudi v zaledje in v neposredno bližino romanskih mest ob morju, kjer so se hitro romanizirali. Gorati predeli niso bili primerni za skupinsko obdelovanje, zato so tu nastajale predvsem samotne kmetije z zemljo v enem kosu. Poleg njih so nastajali tudi zaselki in posebna kolonizacijska oblika »... *sirnice, živinski dvori (švajce) v planinskih legah, ki so jih gospodje postavljali za pridobivanje sira. Planinski pašniki so se morali pod pritiskom kolonizacije umakniti še višje...*« (Grafenauer 1979a).

V 15. stoletju je potekalo četrto obdobje kolonizacije, to je **dodatna kolonizacija**, ki je zajela predvsem večje gozdnate površine. Posamezna naselja so nastajala popolnoma na novo, včasih pa ob starejših naseljih. Zajela je obrobje Karavank in Kamniško-Savinjskih Alp ter predele na Kočevskem, kasneje pa še Poljansko in Selško dolino. Nova naseljevanja je sprožila turška nevarnost, zaradi katere je prišlo do umika prebivalstva s srbskega in hrvaškega ozemlja proti severozahodu. Poleg rovtarske kolonizacije in preseljevanj prebegov je na podobo kulturne pokrajine vplivalo tudi razslojevanje družbe, in sicer nastanek kmečkega prebivalstva z malo ali nič zemlje.

4.2.3 ZAZNAVANJE IN IDEOLOGIJA NASELJENCEV

Začetno obdobje kolonizacije so vodili slovanski naseljenci, ki so ob selitvah narodov prišli na naše ozemlje in s tem korenito spremenili družbeno in gospodarsko podobo slovenskega ozemlja. Nova območ-

ja so osvojili in porušili ter ostro nastopili proti staroselcem. Gospodarsko in družbeno Slovani niso bili dorašli meščanskim naselbinam in uveljavljenim gospodarskim in kulturnim dosežkom rimskega cesarstva. Po naselitvi so od staroselcev deloma sprejeli znanje in uveljavljene oblike gospodarske in družbene organiziranosti in z njimi oplodili svoje lastne. Bistveno manjši je bil vpliv staroselcev na kulturnem področju. S propadom antičnih mest je izginila antična pismenost mestnega prebivalstva, prav tako tudi krščanstvo, ki se je le v drobcih ohranilo med staroselci. »... *O pravem nepretrganem stiku slovanske dobe z antiko je torej mogoče govoriti le pri kulturnem zemljišču, nova slovenska središča so se po zunanjem položaju naslonila na poznoantična. Rimske ceste so ostale v uporabi še dolgo v srednji vek.* ...« (Grafenauer 1979b).

V novi domovini so Slovani hitro prerasli staro rodovnoplemensko obliko družbenega življenja. Odpravili so skupno obdelovanje zemlje in le-to razdelili med posamezne velike družine. Okrepilo se je družbeno razslojevanje, staroselski oziroma vlaški sužnji so kazali na razvoj razredne družbe, ki je začela preraščati v fevdalno. Frankovski gospodarji so pomenili prvi neposredni stik s fevdalnim zahodom in sprožili nov tok kolonizacijskih gibanj. Slovenci, ki so se v tistem obdobju imenovali Karantanci ali Sloveni, so postali del zahodnega fevdalnega in krščanskega kulturnega kroga.

Od frankovske osvojitve dalje je srednjeveška kolonizacija tekla v okviru fevdalnega sistema, ki je kot socialni sistem temeljil na natančno določenih obveznostih med vladarjem, fevdalnim gospodom, podložnikom in kmetom. Različni dejavniki so pospeševali in tudi zavirali kolonizacijska gibanja znotraj posameznega sloja prebivalstva. Kolonizacijo je vodil fevdalni gospod nemškega izvora, ki je bil motiviran za pridobivanje novih obdelovalnih površin, saj je obenem z materialno močjo pridobival tudi na družbeni in politični lestvici. Cerkev je kolonizacijo vodila ne samo iz gospodarskih nagibov, pač pa predvsem iz verskih. Temeljni cilj je bil pokristjanjevanje poganskih Slovanov in vzpostavitev krščanske hierarhije.

Nosilec kolonizacije je bil kmet, slovenski in nemški. Oba odlikuje asimilacijska in ekspanzijska sila ter odpornost. Kmet je v preselitvi v nove pokrajine videl predvsem boljše življenjske priložnosti. Nekateri predeli frankovske države so bili gosto poseljeni in zato je bil prebivalstveni pritisk na zemljo močan. Močan pa je bil tudi pritisk na ljudi zaradi širjenja posestev in zlasti mali kmetje so prehajali v sloj nesvobodnih podložnikov, vedno bolj obremenjenih z obveznostmi. Za njih je torej preselitev na novo ozemlje pomenila večjo stopnjo osebne svobode oziroma manjšo odvisnost od fevdalnega gospoda. V gospodarsko šibkejšo naselitveno območje Slovencev je kolonizacija prinesla nove obdelovalne tehnike in s tem hitrejši gospodarski napredek.

Ideologijo kolonizacijskih gibanj je težko natančno opredeliti. Knight pravi, da je »... *skupek vrednot, mišljenja, čustev, ki povezujejo člane ene družbene skupnosti in jih tako ločujejo od ostalih skupin* ...« (Knight 1971). »... *Ideologije so opredeljene kot stabilen in trdovraten element v vseh socialnih sistemih in zato ne samo, da lahko pospešujejo socialne spremembe, pač pa jih lahko tudi preprečujejo ali zavirajo* ...« (Rugg 1985). Srednjeveška ideologija je podpirala poseben zakonski in socialni sistem razslojevanja družbe, ki je v novo naseljenih deželah zaživel v milejši obliki.

4.2.4 UČINKI KOLONIZACIJE NA POKRAJINO

Kolonizacija je prinesla velike spremembe v razvoju podeželja in vplivala na izgled slovenske pokrajine. Slovanski naseljenci so dosledno opustili antični način delitve zemlje na njive kvadratnih oblik. Ohranila so se stara kmečka naselja in se povečala, med njimi so nastala nova. Najprej so spremembe zajele ravninske, naravno ugodnejše predele, v kasnejših stoletjih tudi težje dostopnejše predele v večjih nadmorskih višinah ter gozdnate predele. Na izoblikovanje kulturne pokrajine so vplivali tako naseljenci z novo, drugačno mentaliteto in drugačnimi obdelovalnimi tehnikami kot tudi naravno okolje oziroma naravne danosti.

V prvem obdobju je bil poseljen ravninski in gričevnati svet, kasneje še hribovit in gozdnat. Podo- ba staroslovenske vasi ni popolnoma jasna. Naselja so bila majhna in niso bila utrjena. Domovi v gru-

častih vaseh in zaselkih, razmetani brez reda, so bili verjetno leseni z enim prostorom in odprtim ognjiščem. Zidarska tehnika in materiali, ki so se uporabljali v antiki, so se deloma ohranili le v Istri. Pomembno vlogo pri oblikovanju naselij je imel način delitve vaškega zemljišča. V starejšem obdobju kolonizacije so nastajale predvsem gručaste vasi z razdelitvijo na grude nepravilnih oblik. Kasneje so se kmečka naselja povečala, med njimi so nastala številna nova. Več novih vasi skupaj je nastalo samo na dotlej neposeljenem območju izkrčenih gozdov. Zaradi novih obdelovalnih tehnik so prevladoval pravilnejše delitve na delce z dolgimi in ozkimi njivami, ki so marsikje prekrile starejšo razdelitev na nepravilne grude. »... Pri kultivaciji gozdnih in močvirnatih zemljišč, kjer se pred tem še ni uveljavil starejši tip poljske razdelitve, so praviloma nastajala polja v sklenjenih progah ...« (Mihelič 1998). Nove in dokaj velike vasi so nastajale po načrtu. Nastajale so tudi vasi v vrsti, kjer so bile hiše razporejene v nizu ali dveh ob cesti.

Nemški kolonisti so prinesli nove oblike doma. Hiša je imela več prostorov, še vedno pa je bila lesena. V tretjem obdobju kolonizacije je število vasi doseglo sedanje, ponekod ga je celo preseglo. V tem času so nastajala mesta, ki so postala upravna, gospodarska, kulturna in verska središča. Mlajše kolonizacijsko obdobje je dalo pečat predvsem hribovitim in gorskim predelom. Samotne kmetije in delitev na celke pomenijo izjemno prilagoditev naravnih razmeram. S samotnimi kmetijami je poselitev posegla najvišje in danes so zaradi spremenjenih gospodarskih in socialnih razmer najbolj ogrožene.

Na prebivalstveni, gospodarski in kulturni razvoj so vplivala mesta, ki so se zaradi šibke trgovine in slabo razvite obrti pozno razvila. Od 11. stoletja dalje pa je tudi v slovenskih pokrajinah nastajalo meščanstvo in se kot poseben družbeni razred naseljevalo v meščanskih naselbinah. V notranjosti, kjer so antična mesta propadla, so mesta nastajala na novo, na obali pa na temeljih rimskih mest. Mesta so kmalu postala gospodarska, kulturna in politična središča, ki so vplivala na razvoj podeželja. Zaradi večjega števila ljudi so se opazno povečale potrebe po hrani. Okoliški kmetje so zato povečali pridelavo hrane in s presežki trgovali v mestih.

4.2.5 KOLONIZACIJA IN SOCIALNE SPREMEMBE

Srednjeveška kolonizacija ni zaznamovala samo pokrajine, pač pa posegla tudi v družbeno, še posebej socialno sestavo prebivalstva. Zlasti nemški naseljenci so uveljavili številne novosti v gospodarskem razvoju, tehnologiji in uvedli nov pravni red, vse to pa je imelo velik vpliv na družbo. Nove obdelovalne tehnike so omogočale preživetje večjega števila ljudi in zato se je prebivalstvo od 11. stoletja do prve polovice 14. stoletja neprestano povečevalo. Obdobju ugodnega gospodarskega razvoja je sledilo nazadovanje, ki se je pokazalo v zmanjševanju števila prebivalcev. Kmečko prebivalstvo se je začelo seliti v bližino rudnikov in fužin, kjer so potrebovali veliko delovne sile. Zaradi novonastalih mest in širjenja mestnega načina življenja so se v deželah uveljavljali tržna ekonomija in delitev dela. Obveznosti kmetov kolonistov so bile v novih deželah manjše, kolonizacija pa je povzročila tudi večjo stopnjo osebne svobode, ki je izjemno pomembna socialna sprememba. Mesta so se razvila v tržna središča, v katerih so kmetje prodajali viške pridelave.

Velik vpliv na socialne in družbene spremembe je imel razvoj mestne uprave. Podložnik, ki se je naselil v mestu, je po enem letu, če ga fevdalni gospod ni zahteval nazaj, dobil osebno svobodo. Načelo, da »mestni zrak osvobaja«, je zaradi dotoka kmečkega prebivalstva iz okolice omogočalo hiter razvoj mest, podložnikom pa odpiralo pot do osebne svobode. Uvajanje denarnega gospodarstva namesto naturalnega je dalo samo še večji zagon obrti in trgovini.

4.3 KULTURNE POKRAJINE KOT DEDIŠČINA FEVDALIZMA

Fevdalizem je kot dolgotrajen proces pustil številne posledice. Glavni nosilec odločitev je bil fevdalni gospod. Številne gospodarske in socialne spremembe so vplivale na prostorsko organizacijo in zato pustile posledice na izgledu pokrajine. Kolonizacija je s številnimi gospodarskimi spremembami pome-

nila uvod v fevdalizem in je v zadnjem obdobju postala njegov sestavni del. Fevdalizem je širok pojem, ki ga razumemo kot socialni sistem pravic in dolžnosti med fevdalnim gospodom in podložnikom. Slednji je dobil zemljo v fevd v zameno za opravljanje vojaške službe in druge usluge v obliki tlake in dajatev. Nesvobodni podložnik je bil na svojega gospoda in zemljo privezan bolj z zakonskimi kot pa s pogodbenimi vezmi. Na položaj gospoda v družbi je bolj kot fevdalna pogodba z vladarjem vplival njegov dejanski položaj v vojski, velikost posesti in kolonizacijske aktivnosti. Zemljiški gospod se je moral neprestano boriti za večji vpliv v odnosu do vladarja in ostalih fevdalnih gospodov. Njegova gospodarska in s tem tudi politična moč je slonela na posesti, na kateri so delali drugače govoreči podložniki. Ti so bili sicer vezani na zemljo in gospoda, vendar so s preselitvijo v mesto lahko dobili osebno svobodo. V kasnejših stoletjih se je položaj podložnika poslabšal, predvsem zaradi povečane moči fevdalnih gospodov na račun oslavitve vladarja. Fevdalni gospod je tako lahko povečal pritisk na podložnika in postal njegov sodnik, policaj, gospodar, ječar, pobiralec davkov in nenazadnje tisti, ki jo določal njegovo versko pripadnost.

Fevdalizem je prinesel sistem delitve na prave delce in z njimi povezan sistem poselitve. V večini primerov ne gre za novo poselitev, pač pa za preoblikovanje starejših naselij in zemljišč v skladu z uvažanjem modernejših obdelovalnih tehnik (železni plug) in sistematske lastniške ureditve po tako imenovanih hubah. Tako imamo prave delce na pozno izkrčenih tleh, ki se razlikujejo od starejših polj, kjer se je nova parcelacija na delce morala prilagoditi prejšnji ureditvi. Preoblikovanje polj iz nepravilnih v pravilne delce je potekalo nekje v 10. in 11. stoletju obenem s preoblikovanjem prvotnih gručastih naselij, ki so dobila pravilno tlorisno zasnovo.

V zrelem obdobju fevdalizma, to je konec 15. in na začetku 16. stoletja, so se tudi v slovenskih deželah pojavili zametki zgodnjega kapitalizma. Nastal je nov socialni razred, mezdni delavci, ki so pustili svoj pečat v mestih. Ta smer gospodarskega razvoja, ki ga je vodil bančni in trgovski kapital, je bil povsem nasproten fevdalnemu in cehovskemu načinu dela. Ob razvoju kapitalizma in propadanju gospodarskih temeljev gospostva se je začelo postopno propadanje fevdalizma. Absolutistična oblast je najprej zmanjšala moč zemljiškega gospoda v sodstvu in upravi. Nevoljniški patent je dal kmetu osebno svobodo in gospodu omejeno pravico do izkoriščanja podložnikov. V celoti pa je bil fevdalizem odpravljen šele z zakonom o odpravi tlačanstva leta 1848. Z zemljiško odvezo so kmečka gospodarstva prešla v last kmetov, veleposestva pa so se preusmerila v kapitalistične načine gospodarjenja.

4.3.1 OSTANKI IZ OBDOBJA FEVDALIZMA

Kolonizacija je z novo nastajajočimi naselji pomenila uvod v spreminjanje notranje ureditve zemljiških gospostev v fevdalizmu. Obseg pridvornega zemljišča se je zmanjševal in s tem tudi tlaka, povečevale pa so se dajatve. Zemljiška veleposest se je drobila na manjše enote, ki so jih gospodje proti določenim dajatvam dodeljevali nesvobodnjakom v užitek. Do 15. stoletja je pridvorno gospodarstvo skoraj povsem propadlo in na njegovo mesto so stopile številne kmetije. Razdelitev gospostva na kmetije je kmetom dajala večjo gospodarsko samostojnost. Fevdalni gospod je samo s prisilnimi sredstvi kmeta prisilil k opravljanju dolžnosti. Zato se je v tem obdobju okrepila povezava zemljiškega gospostva v celoto, ne le v njegovi notranji upravi, marveč tudi v sodni organizaciji in v razmerju do pokrajinske uprave.

Najvidnejši ostanki plemstva, ki so preživel dolgo obdobje fevdalizma, so podeželske in mestne graščine. Zemljiška posestva pa se niso ohranila. V redkih primerih so kasnejša družbena oziroma državna posestva nastala iz veleposesti enega lastnika. Pogosteje so se v enem kosu obdržale gozdne površine veleposestnikov. Veleposestniki so dohodek, ki je izviral iz zemlje, vlagali v razvoj manufaktur, iz katerih so kasneje zrasli industrijski obrati. Podeželske fevdalne graščine, v nasprotju z zgodnesrednjeveškimi, niso nastajale na naravno zavarovanih legah, saj ni bilo več potrebe. Varnostni sistem je v tem času že precej napredoval, saj je vladar z močno vojsko skrbel za varnost. Fevdalne palače so se v mestih dobro ohranile, saj so zaradi izjemne arhitekturne in zgodovinske vrednosti po izumrtju rodbine ali njenem finančnem zlomu prešle v mestno last in postale sedež pomembnih ustanov.

V obdobju fevdalizma se je spremenila tudi cerkvena organizacija slovenskega ozemlja. Uveljavila se je značilna razdeljenost pokrajine med različne upravitelje oziroma verske gospode. Samostani, ki so nastali v tem obdobju, so bili ne samo daleč vidni spomeniki srednjeveške arhitekture, pač pa tudi in predvsem važna cerkvena in kulturna središča. Cistercijski samostan v Stični je razpredel bogate trgovske in gospodarske vezi, ki so segale daleč prek deželnih meja. Na oblikovanje kulturne pokrajine so vplivali samostani kartuzijancev, ki so vodili krčenje gozdov in spodbujali kolonizacijo. Redovi (frančiškani, dominikanci, minoriti, nemški viteški red), ki so nastali v poznem srednjem veku kot protiutež raznim krivoverskim gibanjem, so se naseljevali predvsem v mestih. Njihovi samostani in cerkve še danes dajejo pečat mestnim jedrom.

Gospodarski razvoj je prinesel nove možnosti preživetja, ki je poleg novih bremen, ki so pritiskala na kmeta, pospeševal beg kmeta s podeželja v mesto. Število opustelih kmetij je v 15. stoletju marsikje precej naraslo. »... V salzburškem Posavju okrog Brežic je bilo v začetku 14. stoletja zapuščenih do 70 % kmetij; tudi v okolici Ptuja je doseglo število zapuščenih kmetij tedaj že okrog 15 %. V 15. stoletju se je položaj še močno poslabšal. Tako je bilo v zadnjih letih 15. stoletja v ptujskem gospostvu okrog 30 %, v ormoškem okrog 45 %, v gospostvu Devin, Senožeče, Prem, Postojna in Vipava okrog 30 %, v začetku 16. stoletja pa v Posavju okrog Sevnice okoli 50 % opustelih kmetij in kajž. Tudi urbarji za okolico Slovenj Gradca kažejo v drugi polovici 15. stoletja postopno večanje števila opustelih kmetij. Zlasti Kras, Notranjska, Dolenjska, Bela krajina in Spodnja Štajerska so občutili to nazadovanje vaškega prebivalstva ...« (Grafenauer 1979a). Opuščanje kmetijstva so pospeševale še naravne katastrofe in notranji boji, vojne ter tudi pustošenje plemiške vojske ob kmečkih uporih.

Opuščanje je v dobršni meri zajelo slabša zemljišča, ki so bila kolonizirana v zadnjih obdobjih kolonizacije. Slabša zemljišča so se zaradi nezadostnega gnojenja hitro izčrpala. Kmetje so se odselili in zemljišče je kmalu prerasel gozd. K opuščanju so dodatno pripomogli gospodarski vzroki. Denar je izgubljal na vrednosti in obenem z njim so padale tudi cene poljedelskih pridelkov. Cene obrtniških izdelkov so ostajale nespremenjene. Kjer se je kmet dodatno ukvarjal še z obrtjo ali trgovino, je manj občutil denarna nihanja, na splošno pa se je njegov dohodek zmanjševal.

Na rast mest, predvsem na račun doseljevanja kmečkega prebivalstva, je vplivala tudi uredba Friderika III. v drugi polovici 15. stoletja, s katero je razveljavil ustaljeno določbo, da zemljiški gospod v enem letu lahko zahteva, da se pobegli podložnik vrne na kmetijo. Obrambna moč mest je v tem času zaradi izumiranja mestnega prebivalstva slabela, in to ravno ob turških vpadih. »... Prav zaradi večje varnosti in boljše obrambe mesta je Friderik III. že leta 1476 dovolil Ljubljani, da ji ni treba vrniti nobenega podložnika, ki se je hotel stalno naseliti v mestu. Podobne pravice so dobila tudi mesta Slovenska Bistrica, Radgona, Novo mesto, Višnja gora, Kamnik, Radovljica, morda tudi Kranj ...« (Grafenauer 1979).

Iz tega obdobja je cela vrsta podeželskih naselij, ki od svojega nastanka dalje ne živijo samo od zemlje, pač pa tudi od dopolnilnih neagrarnih dejavnosti. To so stare farne vasi, furmanske vasi, ki so zrastle ob velikih cestah v predželezniški dobi, predmestne vasi in podeželska naselja s posebno obrtno funkcijo, kot so železarski in rudarski kraji. Za njih je značilno kajžarstvo, mnogokrat je staro agrarno jedro povsem zabrisano. Ponekod so kajžarske vasi nastale popolnoma na novo na manj ugodnem mokrotnem in bolj odmaknjenem zemljišču. Za vsa ta naselja je značilno, da imajo za svoje število hiš malo zemljišča in da je prvotni agrarni sistem že povsem zabrisan. V teh naseljih je sloj kmetov šibak v primerjavi z obrtniki, trgovci, gostilničarji ali vozniki.

4.3.2 VPLIV KMETOV NA OBLIKOVANJE POKRAJINE

Kmetje so bila edina povsem slovenska družbena plast. Manjši del nižjega plemstva je bil sicer slovenski, vendar so bili po načinu življenja in jeziku bližje Nemcem. »... Zgodovina kmečkega človeka je zato do srede 18. stoletja središče vse zgodovine slovenskega naroda ...« (Grafenauer 1979a). Kulturno pokrajino iz obdobja fevdalizma tvorijo vasi, bivališča za delavce na dvorih in majhne parcele. Podeželska naselja so kljub številnim spremembam, zlasti v obdobju po zadnji vojni, ohranila pridihi prete-

klosti. Skoraj povsem nespremenjena je ostala poljska razdelitev, razen na nacionaliziranih površinah. Za razvoj podeželja je bila pomembna industrializacija, ki je razbremenila podeželje. Presežek kmečke delovne sile je dobil zaposlitev v mestu in tako se je zmanjšal pritisk na zemljo. Predeli v bližini industrijskih obratov niso poznali agrarne prenaseljenosti, kar se je posledično odrazilo v manjši zemljiški razdrobljenosti. Na območjih brez industrije pa je bil pritisk na zemljo izredno močan. Še posebej močno se je v tem obdobju razkosala zemlja v Pomurju, kjer so poleg gospodarskih svoje doprinesli še politični oziroma upravni vzroki.

Pod vodstvom fevdalnega gospoda je nastala posebna oblika zemljiške razdelitve, ki bi jo lahko šteli tudi h kolonizacijskim oblikam, saj je rezultat sistematičnega pridobivanja novih zemljišč. Razdelitev na sklenjene proge je mlajša kolonizacijska oblika, saj je nastala šele v poznem srednjem veku, ko je skupinsko obdelovanje zemlje že popolnoma zamrlo. Individualno obdelovanje zemljišča je fevdalnemu gospodu prinašalo več dobička. Posamezna kmetija je imela zemljo v enem kosu, zemljišče celotne vasi je imelo značaj odprtega polja. Poseben značaj tovrstni zemljiški delitvi dajejo kozolci in poti, ki vodijo vzdolž posamezne proge. Taka čista oblika sklenjenih prog se je le redko ohranila. Zaradi povečanega pritiska na zemljo so se obdelovalne površine razširile na račun gozdnih.

Poljedelska tehnika je le malo napredovala. Še vedno je prevladoval triletni kolobar, le v nekaterih predelih so ga podaljšali na štiri leta. Pomembno je bilo uvajanje novih rastlin, predvsem ajde, ki so jih sejali po žetvi. Na ta račun so se zmanjšale pašne površine. Novost je bila koruza, ki je terjala več delovne sile oziroma je prinašala večji dohodek zaradi boljšega donosa in tudi zaradi zmanjšanih dajatev. V hribovitih predelih je bilo še naprej v veljavi požigalništvo za krčenje gozda in pridobivanje stalnih njiv. Še do 18. stoletja se je ohranilo gnojenje z lesnim pepelom.

Donosnejše kulture so zamenjevale manj donosne. V Istri je v 17. in 18. stoletju napredovalo gojenje vinske trte in oljke, širiti pa se je začela tudi murva. Na Goriškem so se večali vinogradi na račun njiv in skupnih pašnikov. Kajžarji so naseljevali skupno srenjsko zemljo, zato so kmetje v hribovitih predelih poskušali povečati srenjske pašnike s krčenjem gozda v višjih legah. Tudi sicer je bil pritisk na gozd velik. Zaradi razvoja lesne obrti in kasneje fužinarstva. Zato so z natančnimi gozdni redi uvedli strogo nadzorstvo nad izkoriščanjem gozda.

Tak gospodarski razvoj je povzročil velike razlike med posameznimi slovenskimi pokrajinami. V primorskih krajih je naraščal pomen vinogradništva in oljkarstva, nazadoval pa pomen pridelave žita. Podobno je tudi Goriška žito uvažala in izvažala vino. V alpskih predelih je žito zadoščalo za prehrano vaškega prebivalstva in za dajatve, sicer je prevladovala goveja živina. Vinogradništvo je napredovalo tudi na vzhodnem Štajerskem. Pridelovanje žit se je še najbolj razvilo na Dolenjskem. V celoti pa kmetijstvo ni moglo preživeti vsega podeželskega prebivalstva, ki je iskalo dodatne vire zaslužka v vaški obrti in podeželski trgovini.

Zunanji videz vasi se do sredine 18. stoletja ni dosti spremenil. Še vedno je bila v rabi hiša s črno kuhinjo, tip hiše, ki ga je kolonizacija močno razširila. Poleg tega pa se je začela uveljavljati vsaj dvočelična hiša z ločeno kuhinjo in sobo, v kateri je bila lončena peč. Ob koncu srednjega veka se je kmečki dom znotraj naselij razlikoval po velikosti kot odraz razslojevanja kmečkega prebivalstva. Nastanek manjših bivališč je povezan s pojavom kajžarjev in kočarjev. V zrelem obdobju fevdalizma se prvič pojavi kamnita hiša, in sicer kot dom premožnega kmeta. Sicer še vedno prevladuje lesena hiša. Les je bil razširjen gradbeni material, saj Valvasor omenja, da je bil še leta 1704 velesovski samostan skoraj ves lesen (Valvasor 1994).

4.4 KULTURNE POKRAJINE KOT DEDIŠČINA (MULTI)NACIONALIZMA

4.4.1 GEOPOLITIČNI POLOŽAJ SREDNJE EVROPE

Srednja Evropa je bila organizirana v okviru večnacionalnih monarhij, ki so stoletja oblikovale politično sliko tega dela sveta. Kljub temu da jih je prva svetovna vojna odnesla s političnega prizorišča,

je njihova dediščina še dobro vidna. Zlasti močne sledi je pustila habsburška monarhija, ki je omejevala razvoj malih narodov in z močno centralistično politiko dolgo ter uspešno brzdala njihove politične apetite. Slovencem ob koncu vojne v nasprotju z mnogimi drugimi narodi ni uspelo uresničiti ideje o lastni državi. Ponovno so postali del večnacionalne države, ki je zanikala enakopravnost državotvornih narodov. Za nadaljnji razvoj dežele je pomembno dejstvo, da so slovenske dežele v novo državo južnih Slovanov prinesle bogato dediščino, ki je omogočila hiter gospodarski, kulturni, politični in družbeni razvoj slovenskega ozemlja. Na politično sliko srednje Evrope je vplivalo Otomansko cesarstvo, ki je sicer imelo sedež daleč stran, vendar je zaradi osvajalnih pohodov preoblikovalo prebivalstveno sliko precejšnjega dela jugovzhodne Evrope.

4.4.2 ZNAČILNOSTI VEČNACIONALNIH IMPERIJEV

Večnacionalno okolje, v katerem se je stoletja razvijala srednja Evropa, je črpalo svojo moč v ideologiji, ki se je odrazila tudi v pokrajini. Vladarji so s svojo politiko in organizacijo države preoblikovali pokrajino. Večnacionalni imperiji so sloneli na ozemeljskem širjenju, poenotenju države in neenakopravnosti posameznih predelov. Poenotenje oziroma zedinjenje imperijev je zajemalo patriotizem, asimilacijo in gospodarske posege. Pripadnost narodu se je razvila šele v 19. stoletju, kar pomeni, da so se tudi nacionalna gibanja razvila razmeroma pozno. Majhni narodi so imeli le malo možnosti, da bi razvili oziroma izoblikovali svoje skupne značilnosti, saj je družbeni in geografski vidik večnacionalnih držav to uspešno preprečeval. Razlogov je bilo več. Stanovska pripadnost je bila pomembnejša od narodnostne. Izobraženi sloj ljudi je uporabljal latinščino, grščino, francoščino ali nemščino, zato je bila komunikacija med gospodom in podložnikom ter med kapitalistom in delavcem mnogokrat otežena. Prebivalci določenega območja so se zavedali le svoje krajevnе pripadnosti. Tudi cerkev je s svojo nadnacionalno organiziranostjo preprečevala izražanje nacionalnih čustev. In nazadnje: državno ozemlje ni sovpadalo z narodnim. Večnacionalne države so tako dolgo živele zato, ker je bil lokalni patriotizem oziroma pripadnost vladarju močnejša od pripadnosti narodu. V absolutističnih imperijih je vladar posedoval veliko moč in je zato vplival na družbeni razvoj, prostorsko organizacijo in na pokrajino.

4.4.3 GOSPODARSKI RAZVOJ IN SOCIALNE SPREMEMBE NA SLOVENSKEM

Večji del slovenskega ozemlja je bil združen pod habsburško krono, ki je z vladavino močne roke začrtala gospodarski, kulturni, družbeni in politični razvoj pridruženih pokrajin. Absolutistični vladarji so odigrali tudi pozitivno vlogo v narodni zgodovini: prinesli so ideje razsvetljenstva, humanizma, liberalizma, podpirali razvoj znanosti, kar je bogatilo tudi navadnega človeka v arhaični socialni zgradbi. Avstrija je sredi 19. stoletja doživljala številne pretese. Vrsta meščansko-demokratskih revolucij je dodobra razgibala tudi slovensko družbo. Revolucionarni duh se je iz meščanstva razširil na kmečko in delavsko prebivalstvo, ki je poleg nacionalnega izpostavilo tudi kmečko vprašanje. Pomlad narodov je pomenila uvod v prelomne spremembe v Habsburški monarhiji: zlom absolutizma, dualistično ureditev in z njimi povezane številne reforme.

Celostni razvoj slovenskih pokrajin je v drugi polovici 18. stoletja omogočil razvoj slovenskega narodnega prebujenja, ki je prineslo zavest o obstoju slovenskega naroda. Spremenjene gospodarske razmere so omogočile močnejše vezi med slovenskimi pokrajinami. Povečala se je mobilnost kmečkega prebivalstva, manufakturni in industrijski obrati so prinesli novo naraščanje mestnega prebivalstva. Za potrebe kapitalističnega gospodarstva je država vpeljala osnovno šolo. Poleg slovenskega kmečkega in delavskega prebivalstva se je začel razvijati tudi slovenski srednji sloj.

Naraščajoča industrializacija in razvoj prometa ter bančništva so vplivali na agrarno gospodarsko sestavo. Kmečki obrat se je povsem individualiziral, podeželje pa je v celoti izgubljalo neposredne povezave z neagrarnimi panogami: kmečko trgovino, fužinarstvom, prevozništvom, ki so kmetom stoletja dajale dodatni zaslužek. Slovensko podeželje, ki je dobilo mnogo bolj agraren značaj, kot ga je imelo

prej, je dodatno ogrožala tuja konkurenca. Kmet ni zmožgal odplačevati odškodnine za zemljiško odvezo, kar se je pokazalo v propadanju vasi. Drobljenje zemlje je preprečil šele poseben zakon ob koncu 19. stoletja, ki je omejeval delitev srednjih posesti. Zaradi velike zadolženosti so kmetje prodajali svoje posesti. Na ta način se je kmečka posest na eni strani drobila, na drugi pa kopičila v rokah vaškega mogotca. Podeželsko prebivalstvo se je še bolj razslojilo.

Pomembno spremembo je v prostorski razvoj Slovenije sredi 19. stoletja prinesla železnica. Stare dejavnosti, povezane s prometom in trgovino, so propadle in v veljavo so stopile nove. Železnica je ugodno vplivala na industrializacijo, ki se je hitro uveljavljala.

Konec 19. stoletja je močno nazadovalo vinogradništvo, saj je vinska trta, ki jo je uničila trtna uš, potrebovala več desetletij, da se je ponovno opomogla. Uvajanje hmelja je preoblikovalo izgled določenih predelov Slovenije, zlasti spodnje Savinjske doline. Ovčereja v alpskem in kraškem svetu je nazadovala in zato so se planine, namenjene paši ovac, začele zaraščati z gozdom. Tudi murva je zaradi propada sviloprejšstva začela izginjati.

Znotraj večnacionalnega imperija se je Ljubljana razvila v neformalno prestolnico Slovencev, kljub temu da je bil Trst večji od nje. Bila je deželno glavno mesto, sedež nekaterih državnih in vojaških uradov, znotraj Avstrije pa le manjše mesto ob železnici, ki je povezovala Dunaj s Trstom. Že od srede 19. stoletja je dobivala vlogo kulturnega, šolskega in političnega središča in je zato dobila nekatere ugledne stavbe, ki še danes krasijo izgled mesta. Njen pomen je narasel v prvi Jugoslaviji, ko je postala prestolnica okrnjene Slovenije. Pomembno vlogo je odigral potres leta 1895, saj je obnova porušenega mesta pomenila uvod v obsežen urbanistični in gradbeni razvoj. »... Župan Hribar je želel mesto postaviti ob bok evropskim, vedel pa je tudi, da bo le z napredkom postala Ljubljana moderno mest, dostojno, da je središče dežele in naroda ...« (Drnovšek 1995). Z nastankom prve jugoslovanske države in pridobitvijo nekaterih novih ustanov (univerza), se je Ljubljani status mesta dodatno okrepil, še vedno

MATEJ GABROVEC

Slika 24: Za obrambo pred Turki so ljudje utrdili cerkve na ugodnih strateških legah. V kasnejših stoletjih so nekatera obzidja propadla, nekatera pa so se lepo ohranila vse do današnjih dni.

MIMI URBANČ

Slika 25: V 15. in 16. stoletju se je zaradi turških vpadov spremenila prebivalstvena podoba Bele krajine. Hrvaški in srbski priseljenci so vse do danes ohranili svoje jezikovne, verske in etnološke posebnosti.

pa je bila v senci državne prestolnice, tokrat Beograda. V novih političnih okoliščinah je mesto dobilo povsem nove zgradbe (pravoslavna cerkev).

Slovenske pokrajine niso bile nikoli v okviru Otomanskega imperija, vendar pa je njegov vpliv segal tudi na naše ozemlje. Prizadete so bile vse slovenske pokrajine, najdlje Štajerska in Prekmurje, zaradi pogostih vpadov so trpeli Bela krajina, Kočevsko in Kras. Vpadi, ki so se zarežali globoko v podzavest ljudi, so vplivali na socialno in prebivalstveno podobo. Turški vpadi so povzročali gmotno škodo, človeške izgube, selitve in opustelost nekaterih območij. Opustela so območja vzhodne Štajerske, južne Kranjske ter severne Istre. »... V Posavju okrog Brežic in Sevnice je bilo pustot okoli 34 %, v ptuj-skem gospostvu okoli 30 %, v ormoškem okoli 45 %, v gospostvih Devin, Senožeče, Prem, Postojna in Vipava okoli 30 %, ob severni istrski meji tudi do 98 %. Na pustote so se že v 15. stoletju naseljevali begunci iz Bosne in Hrvatske (Prosek, Kontovel, Lucija, okolica Pirana, Kras). Sprva je bilo naseljevanje v glavnem stihijsko, od sredine 16. stoletja pa organizirano (Žumberk, Bela krajina, spodnja Štajerska) ...« (Simoniti 1996). Za obrambo pred Turki so po celotnem slovenskem ozemlju nastajali kmečki tabori, naravno zavarovana pribežališča, ki so jih še dodatno utrdili, najpogosteje okrog cerkva ali ob vhodih v podzemne jame. Nekateri so prerasli v velike tabore, ki so dajali pribežališče tudi do 2000 ljudem. Na ozemlju današnje Slovenije je bilo ugotovljenih okrog 200 tovrstnih utrd, na preostalem etničnem ozemlju pa še več kot 100 (Simoniti 1999a). Taborska obzidja so bila sorazmerno nizka in skromna, prav tako tudi taborski stolpi. Ponekod so v ta namen uporabili kar cerkvene zvonike (Marjina cerkev na Svetini). Z nastankom načrtnega obrambnega sistema Vojne krajine so tabori izgubili svojo pomen, njihovi ostanki pa še danes spominjajo na obdobje, v katerem se je zaradi ogroženosti močno okrepila zavest o pripadnosti enako »... ogroženemu psihofizičnemu okolju ...« (deželi ali skupini dežel) (Simoniti 1999b).

Velike spremembe je prinesla nova jugoslovanska država. Slovenske dežele so iz gospodarsko pasivnega predela Avstro-Ogrske monarhije postale nosilec gospodarskega razvoja nove, pretežno agrar-

ne države. Dediščina vojne se je pokazala v izjemno nizki vrednosti denarja, pomanjkanju hrane in surovin ter zastareli in izrabljeni industrijski opremi. Z različnimi gospodarskimi ukrepi so spodbudili razvoj gospodarstva, ki naj bi med drugim zajezil izseljevanje. Zaradi neugodne gospodarske in socialne sestave prebivalstva ter nerazvitosti se je ves čas do prve svetovne vojne zmanjševalo prebivalstvo na Dolenjskem, v Beli krajini, na Primorskem, v Prekmurju in na Notranjskem. Številne vasi, zlasti na Kočevskem, so popolnoma opustele. Eden prvih gospodarskih ukrepov nove države je bila agrarna reforma, vrsta »... ukrepov, ki jih za spremembo agrarnih odnosov izvede država iz socialnih, ekonomskih in političnih razlogov...« (Janša-Zorn 1987). Pod pritiskom revolucionarnih kmečkih zahtev je Narodni svet SHS malim kmetom obljubil zemljo. Za razlaščeno veleposestniško zemljo je bila predvidena odškodnina. Na slovenskem podeželju so bile velike socialne razlike. Zaradi zgodovinskih razlogov je bila zemlja zelo razdrobljena, največ je bilo male kmečke posesti (do 2 ha), veliko zemlje je bilo v nekmečkih rokah, veleposestva so bila večinoma v lasti tujcev. Zemljo naj bi dobili tisti, ki je niso imeli, a so se preživljali s kmetijstvom, ali pa kmetje, ki je niso imeli dovolj. Agrarna reforma naj bi zajela veleposesti, ki so presegale 75 ha. »... Določeni maksimum je v Sloveniji presegalo 208 veleposestev s skupno površino 200.000 ha. Površina obdelovalne zemlje, ki je bila predvidena za razlastitev, je obsegala 30.142 ha, dejansko pa jo je bilo razlaščene le dobra polovica. Dve tretjini zemljišč so razlastili na desetih veleposestvih v Prekmurju, preostalo tretjino pa drugod po Sloveniji. Obdelovalno zemljo so razdelili med 22.000 kmetov, tako da je kmečka družina dobila v povprečju le borih 0,66 ha zemlje...« (Lazarevič 1995). Še neuspešnejša je bila razlastitev gozdov, ki je zajela le dobrih 20.000 ha. Izvedena agrarna reforma je bila zato predvsem političen ukrep, ki ni imel velikih gospodarskih učinkov. Socialna in posestna sestava kmečkega prebivalstva se ni dosti popravila. Veleposest je ostala neokrnjena, razdrobljenost posesti se ni zmanjšala in propadanje kmeta se je nadaljevalo. Prav tako tudi izseljevanje, ki se je preusmerilo v evropske države, saj so Združene države Amerike začele zapirati svoje meje. Vzroki so ostali enaki: propadanje kmetij in pomanjkanje delovnih mest zunaj kmetijstva.

Skupna značilnost vseh večnacionalnih držav, turške, habsburške in jugoslovanske, je, da se je kulturna pokrajina spreminjala predvsem zaradi političnih razmer in ukrepov, bistveno manj pa zaradi gospodarskih vzpodbud, kot je bilo to v predhodnih obdobjih.

4.5 KULTURNE POKRAJINE KOT DEDIŠČINA SOCIALIZMA

Za popolno sliko kulturnih pokrajin je potrebna analiza socialističnega obdobja in procesov, ki so bili kljub polstoletni kratkosti dokaj intenzivni. Komunizem oziroma socializem je povzročil spremembe v politični, gospodarski in socialni organizaciji prostora in družbe. Pomenil je prelom s preteklostjo in začrtal drugačno pot v prihodnost. Kljub določenim nasprotovanjem je bilo to obdobje precejšnje stabilnosti in hitre gospodarske rasti. Ravno v tem je največja sprememba glede na prejšnja obdobja. Vpliv gospodarskih in socialnih sprememb je viden na vsakem koraku. Pojavlja pa se vprašanje dejanske povezanosti modernizacije in socialistične ideologije, ki jo je spremljala. To poglavje se je dotaknilo sprememb, ki jih je socializem pustil na pokrajini, in razložilo nekatere dejavnike, ki razlagajo te spremembe. Pri tem je pomemben vidik političnih sprememb in sprememb prostorske organizacije družbe po drugi svetovni vojni ter seveda narava socializma vključno z načrtovanjem in ideologijo.

4.5.1 SOCIALISTIČNE POKRAJINE?

Značilna socialistična pokrajina – velika polja, obdelana s težko mehanizacijo – je komunistični poskus razvoja modernega, smotrnega, mehaniziranega kmetijstva, ki bi preseglo neugodno dediščino preteklosti. V Sloveniji je tovrstno preoblikovanje zajelo le manjši del kmetijske zemlje. Podeželska naselja so se po obsegu, videzu in funkciji ohranila taka kot v preteklosti. Seveda pa je tudi njih zajel vsesplošni napredek, razvoj in spremembe pa so potekale pod vplivom bližnjih mest, kamor se je kmečko prebivalstvo dnevno vozilo na delo v tovarne. Tudi mesta so doživljala hitre in obsežne spremembe: nastajale

so industrijske cone, blokovska naselja za tovarniške delavce in novi uradi. Vse te spremembe je narekovala socialistična ideologija, zato z gotovostjo lahko govorimo o tako imenovanih socialističnih pokrajinah. Vsekakor je pomemben tudi kasnejši policentrični razvoj, ki je zadržal prebivalstvo na podežlju in ohranil razpršeno poselitev.

4.5.2 POLITIČNE, GOSPODARSKE IN DRUŽBENE SPREMEMBE PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

Slovenija je po drugi svetovni vojni sicer ostala v okviru nekdanje države, povečana za matično ozemlje, ki je bilo po prvi svetovni vojni priključeno Italiji, vendar na popolnoma novih temeljih. Kot prehodna država med centralističnim planskim in svobodnim tržnim gospodarstvom je ubrala samosvojo pot razvoja. V novo obdobje je zakorakala etnično čistejša kot kdaj koli prej. Vojna je odplaknila še zadnje ostanke nemške skupnosti v Sloveniji: Kočevarje (Ferenc 1993) in nemški otok na Apaškem polju. Svobodno tržno gospodarstvo in privatno lastnino je zamenjala državna in družbena lastnina ter plansko gospodarstvo. Z izenačevanjem prebivalstva so se zabrisale razlike med nekdanjimi sloji. Socialistična ideologija je bila mnogo močnejša od predhodnih zaradi obljubljenih in uresničenih socialnih sprememb. Temelj nove družbe so bili industrijski delavci, ki so nastali iz odvečne delovne sile na podežlju. Tako se je obenem rešila tudi agrarna prenaseljenost. Za prostorski razvoj dežele pa je pomembno to, da si je socializem prizadeval za zmanjšanje oziroma odpravo geografskih razlik znotraj pokrajine. Policentrični razvoj je predvideval razpršeno razporeditev prebivalstva okrog regionalnih središč. Precejšen del slovenskega ozemlja je gravitiral k mestom, ki so ostala zunaj matičnega ozemlja, in za zapornitev vrzeli so nastala nova regionalna središča (Nova Gorica, Gornja Radgona).

Ob spremembah v pokrajini je treba omeniti pomen načrtovanja oziroma planskega gospodarstva, ki je določevalo smernice gospodarske politike. V obdobju svojega razvoja se je spreminjalo in obenem se je spreminjal tudi odnos do socialistične ideologije. Hiter gospodarski razvoj je spremenil sestavo Slovenije. Delež kmečkega prebivalstva je hitro padal na račun zaposlenih v industriji. Urbanizacija je zaostajala, saj je razvoj motorizacije med drugim obdržal ljudi na podežlju.

4.5.3 MODERNIZACIJA PODEŽELSKÉ POKRAJINE

Socialistična ideologija je poudarjala nastanek novega prostora, v katerem ne bo več razlik med mestom in podeželjem. Odpravili naj bi jih z velikopoteznimi metodami v kmetijstvu in modernizacijo podeželskih območij. Agrarna reforma je poleg gospodarskih imela tudi politične cilje, to je vezati kmete, ki so bili večina prebivalstva, na novo oblast. Potekala je pod geslom »*zemljo tistemu, ki jo obdeluje*« in bila naperjena proti posestvom, cerkvenim ustanovam in tujcem. V zemljiški sklad je tako prešlo dobrih 250.000 ha, to je 13 % celotnega ozemlja, od tega največ gozda (63 %). Zemljo so razdelili kmetom s premalo oziroma brez zemlje, večji del pa je ostal v rokah družbenih posesti, to je okrog 80.000 ha in večina gozda. Število kmetij, zlasti tistih z do 5 ha zemlje se je zmanjšalo, povečalo pa tistih s 5 do 10 ha zemlje. Del odvzete zemlje so dobili kolonisti Kočevske in Apaškega polja in tako ponovno naselili izpraznjeno pokrajino (Čepič 1995).

Za razvoj podeželja je pomemben odnos do kmetov, ki se je začel spreminjati s pospešeno industrializacijo kot edino pravo potjo v socializem. Negativen odnos do kmeta kot zasebnega proizvajalca in ukrep zemljiškega maksimuma, zaradi katerega se je povprečna velikost posesti še zmanjšala, sta onemogočila normalen razvoj slovenskega kmetijstva (Klemenčič 1991). Zemljiška razdrobljenost, majhna posest, zastareli načini dela ter nerazumljivi ukrepi so kmetu omogočali komaj kaj več od borgega preživetja. Delež kmečkega prebivalstva je hitro upadal. Beg z zemlje je zajel neizobraženo kmečko prebivalstvo, ki je našlo novo zaposlitev v hitro rastočih industrijskih obratih. Obenem se je razvil poseben sloj ljudi: polkmetov, ki so v bližnjih tovarnah iskali dodatni zaslužek. Iz mesta so na podežlje prinašali ne le denar, pač pa tudi mestni način življenja. Na podežlju so rasle nove hiše, drugačne od starih kmečkih. Razvoj cestnega omrežja in motorizacija sta omogočala vsakodnevno vožnjo do delov-

nega mesta, delovni čas pa popoldansko delo na kmetiji. Deagrarizacija je zajela oddaljene in hribovite predele, kjer so ostajali večinoma starejši. V bližini večjih mest pa se je videz vasi precej spremenil. Na naravno ugodnejših predelih so izvajali zaokroževanje posesti (arondacije in komasacije), kar pa ni dosti pripomoglo k manjši razdrobljenosti posesti. Tako so administrativni in politični ukrepi pripomogli k vzdrževanju kulturne pokrajine, ki je bila še dediščina srednjeveške kolonizacije in fevdalizma. Drobni pokrajinski vzorci, pestra raba tal, polikulturno kmetijstvo je ohranilo arhaični videz naših kulturnih pokrajin, saj je bil le manjši del kmetov, ki so imeli zadosti obdelovalnih površin in jim je kmetovanje dajalo edini dohodek, finančno in strokovno sposobnih izpeljati modernizacijo pridelave.

Na drugi strani pa so izstopale družbene oziroma državne posesti z velikopotezno obdelavo zemlje, ki je zajemala uvajanje mehanizacije in velike posege, kot so arondacije, komasacije, hidromelioracije in agromelioracije. Izgubila se je pestrost oziroma slikovitost pokrajine. Žive meje, posamezna drevesa in raznolikost kultur so izginile, na njihovo mesto pa so prišle monokulture. Zrasli so veliki gospodarski objekti, popolnoma drugačni od sicer uveljavljenih krajevni arhitekturnih zakonitosti.

5 NOVEJŠE SPREMEMBE KULTURNE POKRAJINE

Kulturna pokrajina je rezultat vzajemnega delovanja naravnega okolja in človekovih družbenih, predvsem gospodarskih aktivnosti v njem. V preteklosti so bili zaradi nizke stopnje tehnološkega razvoja in popolnoma drugačnih družbenoekonomskih razmer vsi procesi počasni in zato v veliki meri uravnoteženi z naravnim okoljem. Z razvojem tehnike pa so se pospešili in s tem bistveno prehiteli sonaravni oziroma tako imenovani trajnostni razvoj. V osnovi je gibalno vsega razvoja in s tem tudi sprememb v kulturni pokrajini »... *globalizacija kot vseobsežen in večplasten proces. Globalizacija usmerja naše družbeno življenje, produkcijske načine, prostorski razvoj*...« (Ogrin 1999).

Kulturno pokrajino ogrožajo opuščanje kmetijske pridelave in zaraščanje, prestrukturiranje kmetijstva zaradi gospodarskih in družbenih sprememb ter urbanizacija s pozidavo in gradnjo infrastrukturnih objektov. Tako imamo v zadnjih desetletjih pri oblikovanju kulturnih pokrajin dvojen razvoj. Na eni strani tehnološki razvoj in sodobne gospodarske značilnosti povzročajo hitre spremembe v pokrajini in nastanek nove, drugačne kulturne pokrajine in s tem degradacijo stare pokrajine. Na drugi strani zaradi istih procesov prihaja do razlikovanja znotraj pokrajine in določeni predeli začnejo zaostajati, kar se na zunaj kaže v propadanju kulturne pokrajine.

V tem poglavju sem podala družbene in gospodarske spremembe, ki vplivajo na preoblikovanje kulturne pokrajine. Opredelila sem poglavitne procese, ki vodijo v spreminjanje kulturne pokrajine, pomen kulturne pokrajine za človeka in možne poti nadaljnjega razvoja.

5.1 VREDNOST KULTURNE POKRAJINE

Podeželske kulturne pokrajine imajo ekološki, gospodarski in kulturni pomen.

Ekološki pomen podeželske kulturne pokrajine je v pestrem rastlinskem in živalskem svetu, kar ustvarja naravno ravnovesje. Kulturne pokrajine blizu naravni pokrajini imajo številne drobne prvine (na primer gozdni obronki, omejki, grmičevje, sadno drevje, suhi zidovi), ki nudijo domovanje številnim rastlinam in živalim. Zaradi prepletanja teh prvin je bogastvo živih bitij še večje kot v sklenjenem gozdu. Vzdrževanje take kulturne pokrajine s kmetijstvom je najboljša zaščita pred naravnimi nesrečami in jamstvo za ekološko ravnovesje. Vzdrževane terase v vinogradniških območjih varujejo pred usadi, erozijo, prav tako suhi zidovi in krasu. Vodni tokovi, močvirja in barja vzdržujejo vodno ravnovesje. Z intenzifikacijo in specializacijo se je precejšen del drobne razčlenjenosti že izgubil, kar poleg opuščanja kolobarja vodi k ekološkemu neravnovesju.

Neposreden **gospodarski pomen** kulturnih pokrajin je v pridelovanju hrane. Slovenija je že presegla kritično mejo prehranske varnosti, saj na prebivalca pride samo 0,12 ha njiv (Gabrovec, Kladnik 1997). Po obsegu kmetijskih zemljišč (0,44 ha na prebivalca) pa smo v evropskem povprečju. Slika samozadostnosti v pridelavi hrane je še posebej črnogleda, če vemo, da je skoraj 3/4 kmetijskih površin v manj primernih predelih in le četrtina v ravninah in dolinah. V prvih beležimo intenzivno opuščanje kmetijstva, v slednjih pa velik pritisk ostalih porabnikov. V zadnjem času podeželje pridobiva večji turistični pomen. Lepo vzdrževana kulturna pokrajina, zlasti v hribovitih in vinorodnih območjih, privablja ljudi na podeželje. Zaradi sprememb v kmetijstvu oziroma socialne, gospodarske in preobrazbe sodobne družbe je prišlo do dvojnega razvoja kulturnih pokrajin. Dolinska območja in območja na robu gospodarskih središč so postala intenzivna in specializirana kmetijska območja. S tem se je nekdanja tradicionalna kulturna pokrajina spremenila, nastala je moderna kmetijska pokrajina, ki nima več turistične vrednosti.

Kulturno-čustveni pomen se navezuje zlasti na tradicionalne kmetijske kulturne pokrajine z drobno razčlenjenostjo. Nekatere oblike zavzemajo pomembno mesto v zavesti Slovencev. Pomembne so za njihovo identiteto, saj jim dajejo občutek pripadnosti in domačnosti ter pomenijo pot do zgodovinskih korenin. S tem je povezan tudi odnos ljudi, ki za kulturno pokrajino še vedno štejejo edino pokrajino z drobno členitvijo, ekstenzivno pridelavo in tradicionalnimi načini obdelovanja. Zato vsako spremem-

STANE KLEMENC

MIMI URBANC

Slika 26 in slika 27: Kulturno pokrajino lahko razumemo kot kultivirano pokrajino, ki jo je iz naravne ustvarila in negovala človeška družba, in pokrajino s kulturo, ki je zaradi svoje oblikovanosti in negovanosti kulturna dobrina in zgodovinska dediščina preteklih generacij.

Slika 28: Vzdrževanje pestre in drobno razčlenjene kulturne pokrajine je zagotovilo ekološkega ravnovesja, vendar je težko združljivo s tržno naravnanim kmetijstvom.

bo v smeri modernizacije dojemajo kot uničenje in razvrednotenje kulturne pokrajine, ne pa kot novo stopnico v razvoju kmetijstva kot gospodarske dejavnosti.

5.2 PROCESI SPREMINJANJA PODEŽELSKÉ KULTURNE POKRAJINE

Dejavnosti, ki vodijo v spreminjanje funkcijske in morfološke podobe kulturnih pokrajin, so:

- **kmetijstvo:**
 - opuščanje kmetijstva v bolj oddaljenih in naravno manj ugodnih predelih (depopulacija, ogozdovanje, ozelenjevanje, propad arhitekturne dediščine);
 - intenzifikacija kmetijstva v ravninskih predelih (agromelioracije in hidromelioracije, specializacija);
- **poselitev:**
 - naselitev nekmečkega prebivalstva na podeželju (rast podeželskih naselij zunaj strnjenih jeder in vnašanje novih arhitekturnih prvin, podeželsko naselje izgubi kmečki videz);
- **turizem:**
 - gradnja turističnih zmožljivosti, zaposlovanje prebivalstva zunaj kmetijstva, opuščanje kmetijstva;
- **promet in infrastrukturni objekti:**
 - izguba prvovrstnih kmetijskih zemljišč v ravnini, avtocesta je tujek in pomeni ozemeljsko delitev nekoč enotnega območja;
 - ceste v bolj oddaljenih območjih omogočajo dnevno vožnjo v službo zunaj kraja bivanja in zato ljudje lahko ostanejo na podeželju.

Ogozdovanje, ozelenjevanje in depopulacija so med seboj vzročno-posledično povezani procesi. Poznani so že iz preteklosti, posebno hitri pa so v zadnjem desetletju, ko so Slovenijo zajele intenzivne gospodarske, družbene in socialne spremembe. Prebivalstvo se seli v nižje in dostopnejše prede-

le, zaradi boljše izobrazbe se zaposluje zunaj kmetijstva, ker ta ne nudi več ustreznega življenjskega standarda. Ob odpiranju in liberalizaciji trga s kmetijskimi pridelki domača pridelava v težjih naravnih razmerah in razdrobljeni posesti cenovno ne more konkurirati uvoženi hrani. S kmetijstvom se ukvarjajo večinoma samo še starejši predvsem zaradi čustvene navezanosti na zemljo. Nekatere kmetijske panoge so ti procesi zajeli bolj kot druge. Najbolj so prizadete panoge, ki zahtevajo vsakodnevno delo, kot sta govedoreja in mlečna govedoreja. Na slednjo vplivajo tudi najnovejši ukrepi, povezani s približevanjem Evropski skupnosti. Pri tem je pomembno tudi dejstvo, da je govedoreja segala v najvišje in najstrmejše predele. Nekatere druge panoge, ki so delovno in higiensko manj zahtevne, vinogradništvo na primer, so utrpeli manjše pretese, saj so mogoče kot postranska dejavnost ob rednem delu zunaj kmetijstva.

Ogozdovanje je proces spreminjanja njiv, travnikov, sadovnjakov, vinogradov ter pašnikov v gozd oziroma zaraščanje z gozdovi. Proces je skoraj izključno stihijski in praviloma povezan z negativnimi demografskimi in družbeno-gospodarskimi gibanji na podeželju ter s prilagajanjem nekdanje maksimalne rabe tal današnji optimalni rabi tal, kar vodi do opuščanja zemljišč s slabšimi naravnimi razmerami, zlasti v višjih nadmorskih višinah in z večjim naklonom. Pri nas je ogozdovanje najbolj izrazit proces spreminjanja rabe tal skoraj v vsem zahodnem, severnem in južnem delu države, prevladuje pa tudi na vzhodu Goričkega. Posebno izrazito je v goratih in prometno odmaknjenih predelih (Gabrovec, Kladnik 1997; Gabrovec, Kladnik 1998).

Ozelenjevanje je proces spreminjanja njiv v travnike in je praviloma posledica preusmerjanja kmetijske pridelave v živinorejo, razlog pa je lahko tudi pomanjkanje kmečke delovne sile in z njim povezana ekstenzifikacija obdelave. Ozelenjevanje je kot posledica prilagajanja maksimalne obdelave optimalni obdelavi zaradi uvajanja kmetijske mehanizacije (opuščanje prestrmih in preveč oddaljenih njiv) ter spreminjanja pridelovalne usmerjenosti (povečana vloga živinoreje) prevladujoč proces na vzhodu države, na severnem obrobju Ljubljanske kotline in ponekod v hribovitih predelih v njenem zahodnem delu. Tu

MIMI URBANC

Slika 29: Moderna kmetijska pokrajina ima velik gospodarski pomen, vendar zanemara ekološki in kulturno-čustven vidik.

Preglednica 4: Spremembe v kulturni pokrajini.

tradicionalna kulturna pokrajina	moderna kulturna pokrajina
raznolika: drobna zemljiška posest, žive meje, grmičevje, potoki, suhi zidovi, pešpoti, znamenja, kapelice, kozolci, skednji, zaselki, samotne kmetije ...	enolična: agromelioracije in hidromelioracije so pripeljale do intenzivne kmetijske pokrajine brez tako imenovanih motečih dejavnikov; gospodarska vrednost se je povečala, pokrajina pa je izgubila na estetski in doživljajski vrednosti
podobna naravni pokrajini: potoki v naravnih strugah, cvetoči travniki, žive meje, močvirja, grmičevje, pestro živalstvo	različna od naravne pokrajine: velika, ravna polja, regulirani potoki, namakalni jarki, električni vodi, kmečki dom zunaj strnjene naselja
strukturirana: v preteklosti so relief, podnebne in talne razmere določevale rabo tal in naselitev; pokrajina je uravnoteženo razmerje med naravnimi in družbenimi prvinami	neurejena pokrajina: z industrializacijo v 19. in 20. stoletju so na robu industrijskih središč zrastle delavske naselja, ki so se zlila s podeželskimi naselji; v nasprotju s prejšnjimi so zanemarila tradicionalne lokacijske dejavnike, arhitekturne prvine in se vrnila med kmetijska zemljišča
regionalni pečat: kulturna pokrajina ima regionalno pripadnost: oblike rabe tal in naselij odsevajo zgodovinsko dediščino in tradicijo območja	uniformirana pokrajina: arhitekturne prvine so enake v celi Sloveniji in razen redkih izjem ne upoštevajo podnebnih značilnosti; moderna arhitektura je zabrisala regionalni pečat

še najbolj bode v oči v bližini državne meje s Hrvaško, na območju med Koprskimi brdi in Snežnikom (Gabrovec, Kladnik 1997; Gabrovec, Kladnik 1998). Ozelenjevanje tako ni vedno odraz opuščanja kmetijstva in depopulacije, pač pa je v ravninskih predelih v bližini središč odraz opuščanja monokulturnega kmetijstva in specializacije v živinorejo.

Depopulacija je proces zmanjševanja števila prebivalcev na določenem območju, kar posredno in neposredno vpliva na številne procese, ki spreminjajo kulturno pokrajino, predvsem na rabo tal in naselja. Prebivalstveni procesi so opisani v poglavju o prebivalstvenih prvinah.

Intenzifikacija in specializacija sta nasprotna procesa od zgoraj omenjenih, kjer ne gre za opuščanje kmetijstva, pač za njegovo intenziviranje in usmeritev v zgolj eno panogo. Značilna je za območja, kjer so velikopotezno izvajali melioracije ali širili vinograde in sadovnjake, predvsem v naravno najugodnejših območjih v Sloveniji (doline, kotline), in območja v neposredni bližini gospodarskih in mestnih središč, to je na najrodovitnejših zemljiščih v zaledjih. O posebne vrste intenzifikaciji lahko govorimo tudi v visokogorju, predvsem tam, kjer so na novo uredili smučišča, zgradili gozdne ceste ali pa so zrastle naselja počitniških hišic. V precejšnjem obsegu se pojavljajo tudi v zaledju zgornjega toka reke Kolpe, a so tam, podobno kot na Bovškem in v Bohinju, spremembe površinsko sorazmerno skromne (Gabrovec, Kladnik 1997; Gabrovec, Kladnik 1998).

Intenzifikacija kmetijstva vodi v spremembe v kulturni pokrajini, ki se vidijo predvsem v poljski delitvi, tlorisu naselij in izgledu podeželskega doma. Te spremembe le s pridržkom štejemo k razkroju kulturne pokrajine, saj njene prvine ne izginjajo, pač pa dobivajo nove vrednosti. Kulturne pokrajine so podvržene neprestanemu spreminjanju in zato bi lahko te, ki so posledica specializacije in intenzifikacije, imenovali tip moderne podeželske kulturne pokrajine, ki se najprej deli glede na vodilno kmetijsko pridelavo: na primer vinogradniška, govedorejska, mlečnogovedorejska, poljedelsko-vrtnarska.

Propadanje arhitekturne dediščine je povezano z vsemi zgoraj naštetimi procesi. Na eni strani gre za opuščanje nekdanjih domov zaradi odseljavanja ljudi in na drugi strani za vnašanje novih arhitekturnih prvin v pokrajino. To vprašanje sem že obdelala v poglavju o naselbinskih prvinah.

Spremembe, ko so jih prinesli zgoraj opisani proces, so večplastne. Prikazane so v preglednici 4, ki je povzeta in prirejena po knjigi Kulturlandschaften der Schweiz (1996).

5.3 POMEN KMETIJSTVA ZA KULTURNO POKRAJINO

Podeželske kulturne pokrajine obsegajo večji del Slovenije, saj nerodovitna območja (mesta, prometnice, industrijski objekti) obsegajo manj kot desetino površja (Gabrovec, Kladnik 1997). Torej je izgled kulturne pokrajine neposredno povezan s kmetijstvom in gozdarstvom. Seveda pa je veliko neposrednih vplivov, vendar bom na tem mestu posebej izpostavila kmetijstvo kot dejavnost, ki zahteva največ prostora in ga zato tudi najbolj preoblikuje. »... *Kje so se s krčenjem prvobitne vegetacije oblikovali kmetijski zemljiški kompleksi, je bilo odvisno predvsem od primernosti zemljišč za kmetijsko rabo in od njihove kakovosti, obseg krčenja pa je bil odvisen od potreb prebivalstva po hrani. Tudi danes sta to ključna dejavnika, ki vplivata na to, kje in koliko zemlje bo obdelane ...*« (Kovačič 1999). Zato razvojne smerice v kmetijstvu v marsičem pišejo usodo tudi kulturni pokrajini. Skrb za kulturno pokrajino je v prvi vrsti povezana s skrbjo za kmetijstvo. To pa v zadnjem času doživlja korenite spremembe: gospodarske, družbene, tehnološke. S kmetijstvom se ukvarja manj kot 7 % ljudi. Pri tem se zastavi vprašanje, kako naj manj kot desetina prebivalstva ohranja izgled večine površja?! Na začetku 20. stoletja se je s kmetijstvom ukvarjalo tri četrtine prebivalstva. Pri tem je treba upoštevati dejstvo, da je »... *danes velik del zemlje v posesti od kmetijske obdelave eksistenčno neodvisnega prebivalstva ...*« (Ravbar 1999).

Človek je v tisočletjih svojega bivanja in s svojimi dejavnostmi oblikoval kulturno pokrajino, nad katero se mi danes navdušujemo. Brez delovanja človeka bi bila Slovenija v celoti pokrita z gozdom, saj je le-ta primarna vegetacija v Sloveniji. Pokrajina se neprestano spreminja, tudi brez človekovega posega. Tu prihaja do temeljne dileme. Na kateri stopnji ohranjati tako imenovano kulturnost pokrajine? Pokrajino naredi kulturno šele človek. Vendar sodobni razvoj kmetijstva teži k preseganju naravne pestrosti pokrajine, kar vodi v homogenost: večje površine, večje črede, odvisnost od naravnih sposobnosti posta-

MIMI URBANC

Slika 30: Širjenje gozda je največja grožnja kulturni pokrajini, obenem pa to pomeni vračanje k naravni pokrajini, ki zagotavlja ekološko ravnovesje. V naših podnebnih razmerah se gozd hitro širi, tako da ponekod že skoraj popolnoma prerašča tudi vrhove, na katerih stojijo cerkve.

ja vse manjša. Na drugi strani pa opuščanje kmetijstva prinese propad stavbne dediščine, razkroj kmetijskih površin in v končni stopnji izginotje kulturne pokrajine. Praznjenje nekdanjih kmetijskih območij pomeni vračanje narave, ki pa ni nujno prvobitna v pravem pomenu besede. Ravno ogozdovanje, to je širjenje z gozdom pokritih površin, je danes največja grožnja kulturni pokrajini, čeprav so gozdne pokrajine najbližje naravnim pokrajinam in so zagotovilo naravnega ravnovesja. Če hočemo ohraniti kulturno pokrajino, je treba spodbujati gospodarske aktivnosti človeka v njej. Toda kateri posegi oziroma v kolikšni meri so ti še dobrodošli? Ob današnji stopnji tehnološkega razvoja te aktivnosti hitro postanejo preveč intenzivne in povzročijo negativne spremembe v pokrajini.

Naslednje dejstvo, ki ga velja upoštevati, je, da so kulturne pokrajine, zlasti podeželske, ki so danes predmet največjega občudovanja, rezultat revščine oziroma gospodarskega mrtvila. Samotne kmetije in zaselki, ki segajo visoko v sredogorje, so odraz gospodarstva, ki se je razvilo v arhaični fevdalni družbi. Prav tako pester oblike drobne zemljiške razdelitve, ki vnašajo izjemno slikovitost v slovenski prostor, pomenijo že zdavnaj preživeto obliko kmetijstva. Kmečki dom, ki velja za značilnega v določeni pokrajini, je nastal glede na trenutno stopnjo tehnološkega razvoja. Bil je prilagojen drugačnim potrebam drugačnega človeka. Napredek pa za svoje udejanjanje rabi prostor. Razvoj, saj že sama beseda to pove, pomeni kakovostno spreminjanje nečesa, kar že obstaja. V preteklosti ni bilo nič drugače. Slovani so skoraj popolnoma uničili rimske dosežke. Redke ostanke cenimo kot prvovrstno znamenitost. Podobno je bilo s poznoantičnimi staroselskimi naselbinami: propadle so ali se umaknile novim. Tudi klimatske spremembe so vplivale na razvoj pokrajine. Ob koncu srednjega veka je zaradi ohladi-tve v celoti propadlo vinogradništvo na Gorenjskem. O njem pričajo danes samo še ledinska in krajevna imena. Bi ga veljalo obnoviti? Primer Krasa je zelo značilen primer dilem, povezanih s kulturno pokrajino. Avstrijska oblast je že v 19. in celo v 18. stoletju spodbujala pogozdovanje Krasa, ki naj bi bil sinonim

MIMI URBANC

Slika 31: Stara in opuščena kmečka hiša v Savinjskih Alpah ne ustreza zahtevam, potrebam in predstavam sodobnega človeka. Za ohranitev stavbnih posebnosti slovenskih pokrajin bi bilo nujno vključevanje regionalnih arhitekturnih prvin v moderne objekte.

za prvovrstno razvrednotenje naravnega okolja, ko je čudovite gozdove zamenjala kraška goličava. Ravno ta kraška goličava je ne le ponesla slavo kraškega površja v svet, pač pa bila temelj za izoblikovanje svojevrstne kulturne pokrajine. Pogozdovanje bi v tem primeru pomenilo izgubo naravnih in kulturnih vrednot. »... *Oba procesa (izguba naravnih in kulturnih vrednot) sta v največji meri posledica sprememb v sodobnih kmetijskih pridelovalnih postopkih in v spreminjanju oblik življenja na podeželju* ...« (Marušič 1999).

V preteklosti so bile spremembe majhne, saj je bil gospodarski razvoj in z njim povezane družbene spremembe počasen. Industrijska revolucija pa je prelomnica, ki je prinesla nove oblike dela in miselnosti ne samo v mesta, pač pa tudi na podeželje. Pospešen razvoj se je v zadnjih desetletjih samo še stopnjeval. Kulturna pokrajina se hitro spreminja, nastaja nova, nekdanji pokrajinski vzorci kot priče preteklosti pa se izgubljajo. Spremembe kulturne pokrajine so torej neločljivo povezane z gospodarskim razvojem. »... *Človekovo delovanje in bivanje v krajini je razpeto med spreminjanjem, ustvarjanjem novega, in ohranjanjem starega. Ohranjanje ni iznajdba sodobnega časa. To nam velikokrat potrjujejo mnoge krajinske prvine, ki ostajajo kot priča preteklosti zgolj zaradi zavestne odločitve o njihovem varstvu. In dejstvo, da je sedanost hkrati tudi preteklost, da je prav sedanost krajine tista tvarina, do katere se moramo dejavno opredeliti, vedeti, kaj z njo početi znotraj zapletene zgradbe naših potreb, hotenj, pričakovanj in želja, narekuje skrben in premišljen odnos do nje* ...« (Marušič 1999).

5.4 POTI NADALJNEGA RAZVOJA PODEŽELSKÉ KULTURNE POKRAJINE

Temeljno vprašanje je torej, kako naprej. Kakšno pot ubrati? Bruun (1999) govori o treh popolnoma različnih principih. **Brezbržični** (*laissez-faire approach*) je najpogostejše v veljavi v Evropi. Trdovratno kmetijstvo naj bi se soočilo s tekmovalnostjo svobodnega trga. »*Naj gre razvoj svojo pot*«, je pogosto uporabljen slogan. »... *Posledice lahko opazimo na vsakem koraku v skoraj vseh deželah: prazna in zapuščena obrobna kmetijska območja, pradedne obdelovalne sisteme je zamenjalo velikopotezno moderno kmetijstvo ter specializacija in modernizacija ugodnejših kmetijskih območij, ki ne spoštujeta ekoloških zakonitosti* ...« (Bruun 1999). Tovrsten pristop bi bil za Slovenijo oziroma njene kulturne pokrajine poguben. Žal se je deloma že začel uveljavljati. Pridružitve Evropski skupnosti bo tak razvoj samo pospešila, razen če si bomo v pogajanjih znali pridobiti poseben status, povezan z možnostmi našega kmetijstva, ki izvirajo iz naravnih danosti in zgodovinskega razvoja. Politika svobodnega trga bo še pospešila diferenciacijo podeželja, ki jo poznamo že nekaj desetletij in še posebej občutimo od osamosvojitve dalje. Na naravno ugodnejših predelih (Savska, Savinjska, Dravska, Murska, Krška ravan) se bo razvilo intenzivno kmetijstvo. Za doseglo rentabilnosti se bo povprečna velikost kmetije povečala na račun manjših kmetij, ki ne bodo sposobne preživeti v novih gospodarskih razmerah. Velikopotezna obdelava zahteva velike parcele, brez motečih dejavnikov (živa meja, posamezna drevesa, poljske poti, kozolci). Drobna zemljiška razdelitev z bogastvom kultur se bo izgubila na račun monokultur. Stavbna dediščina (je) bo izgubljena, saj hiša, na podeželju ali v mestu, dobiva enotno podobo. Te kmetije bodo gradile »... *nove proizvodne zmogljivosti, ki se praviloma ne bodo mogle organsko vključiti v obstoječo strukturo podeželskih naselij. Proizvodni objekti teh kmetij bodo nemara locirani predvsem v odprt prostor* ...« (Kovačič 1999). Nastal bo nov tip kulturne pokrajine, enoten za celo Slovenijo, brez regionalnih oziroma krajevnih posebnosti. »... *Starostna sestava prebivalstva, stanje nasledstva na kmetijah in razvojne ambicije kmetij kažejo, da se bo število kmetij do leta 2010 zmanjšalo za 40–50 % glede na leto 1991* ...« (Kovačič 1999). »... *Približno 10.000 kmetij naj bi se posodobilo, da bi lahko vzdržale svetovno konkurenco* ...« (Prem 1999).

Doline in kotline so obenem tudi civilizacijska središča, kjer se prepletajo številne dejavnosti, in kjer različni uporabniki prostora tekmujejo med seboj. Del prvovrstne kmetijske zemlje bo izgubljen na račun avtocest ter ozemelske rasti mest. Podeželska naselja bodo imela status spalnih naselij. Podeželje vedno bolj dobiva tudi drugačno funkcijsko vlogo, postaja prostor za bivanje in rekreacijo prebivalstva, ki s kmetijstvom ni povezano. Meje med mestom in podeželjem se bodo še bolj zabrisale.

Na drugi strani pa bo večji del Slovenije prepuščen razkroju kulturne pokrajine. Kmetijstvo v gričevnatih in hribovitih predelih nikakor ne more samo preživeti ob uveljavljanju svobodnih tržnih zakonitosti. Najbolj oddaljeni predeli že nekaj desetletij beležijo opuščanje kmetijstva in odseljevanje prebivalstva. Na kmetijah ostaja večinoma ostarelo prebivalstvo, ki s svojim delom zaenkrat še ohranja izgled in funkcijo kulturne pokrajine. Opuščene njivske in travniške površine se v naših podnebnih razmerah hitro zaraščajo z gozdom. Delež gozda se v zadnjem času hitro večja in postaja zaskrbljujoče visok. V podeželskih območjih, ki so bližje mestom, prebivalstvo sicer ostaja na podeželju, vendar se zaposluje v neagrarnih poklicih in se dnevno vozi v kraj zaposlitve. Zemljo so obdržali, obdelujejo pa je ne več, razen vrtička ob hiši. Če bi popolnoma zaživela liberalizacija mednarodnega trga s kmetijskimi proizvodi, bi to pomenilo precejšnje zmanjšanje kmetijstva in postopno izpraznitev hribovitih in oddaljenih območij. Identiteta podeželja bi bila povsem izgubljena.

Zaščitni pristop (*conservation approach*) predvideva zaščito kulturnih prvin pokrajine. Je v nasprotju z gospodarskim razvojem in zato težko uresničljiv, tudi zaradi nasprotovanja tako imenovanega kmetijskega lobija. V nobenem primeru pa ne more veljati za celotno državo, ampak samo za določene značilne predele, ki jih odlikujejo izjemne kulturne prvine. Tovrstni pristop bi pomenil izoblikovanje tako imenovanih kulturnih parkov oziroma zaščitenih območij, v katerih bi ljudje dobivali denarno podporo za ohranjanje preživetih oblik gospodarjenja. Tržna niša je v pridelovanju biološko neoporečne hrane, ki bi ga lahko združili z varovanjem podeželskih kulturnih pokrajin. Nekatere izjemne oziroma redke prvine kulturne pokrajine bi lahko zaščitili v okviru skansenov, to je muzejev na prostem.

Model skladnega razvoja (*sustainability approach*) predvideva razvoj v smeri obnavljanja pokrajine ob upoštevanju biotske raznolikosti, ekološkega ravnovesja in kulturne dediščine. »... Upoštevanj naj bi bili 3 vidiki preoblikovanja pokrajine: pridobitveno-poselitveni, ekološki in kulturni, kar pomeni, da je (kulturna pokrajina) gospodarsko učinkovita, prežeta z naravnimi prvinami in da odseva skladno podobo...« (Ogrin 1992). Koncept zagovarja ohranitev zadostnega števila kmetij, da se ohrani poseljenost in sonaraven ali trajnosten način kmetovanja, ki zagotavlja obnovljivost naravnih virov in boljšo kakovost hrane (Riegler et al 1999). Gospodarski in tehnološki razvoj, ki bi sočasno upošteval tržne zakonitosti in temeljne kulturne prvine pokrajine, je na današnji stopnji razvoja bolj ali manj utopija. Čeprav je to za Slovenijo verjetno edina pot, če hočemo, da bodo kulturne pokrajine živele in bile odraz današnjih aktivnosti človeka.

6 TIPI KULTURNIH POKRAJIN V SLOVENIJI

Tipologija naj bi, kot pove že samo ime, razvrstila kulturne pokrajine po njihovih značilnostih v skupine, v tipe kulturnih pokrajin. Če kulturno pokrajino razumemo kot rezultat naravnih in družbenih dejavnikov, slednji imajo še zgodovinsko razsežnost, je jasno, da se je v naravnogeografsko razgibani Sloveniji na stičišču štirih kulturnih prostorov razvilo nepregledno število tipov kulturnih pokrajin. Zaenkrat še nobena veda ni dala ustrezne tipologije kulturnih pokrajin s popolno hierarhijo in dosledno sistematiko, ampak le morfološko opisovanje izstopajočih, to je značilnih pokrajinskih tipov.

6.1 PRIMERI TIPOLOGIJ KULTURNE POKRAJINE IZ LITERATURE

V svetovni literaturi je moč najti več tipologij. Nobena ni izvedena dosledno po enotnih kriterijih, pač pa se omejuje na nekatere izjemne oziroma izstopajoče pokrajine oziroma na prevladujočo dejavnost. Prav tako so izpeljane samo na najnižjem, makronivoju in se ne spustijo v podrobnejše razčlenjevanje.

Avstralski geograf Heathcote (1975) je enakovredno obravnaval naravne in družbene prvine in Avstralijo razdelil na:

- morske,
- pašniške (ekstenzivne, intenzivne pašniške, intenzivne mlečnogovedorejske),
- poljedelske (žitne, sladkorne, namakalne in ostale),
- rudarske,
- mestne,
- reliktno kulturne pokrajine.

Preglednica 5: Kulturne pokrajine v Rusiji (Parker 1983).

predrevolucionarne kulturne pokrajine	gozdni pas		
	pas stepe		
	sušni pas		
	gorski pas		
sovjetske kulturne pokrajine	pas tundre		
	gozdni pas	severnoruska smrekova tajga	
		zahodnosibirska močvirska tajga	
		srednesibirska macesnova tajga	
		pas mešanega gozda	baltske dežele in severo-zahodna Rusija
			Belorusija
			zahodna Rusija in severna Ukrajina
			industrijsko središče
			pas ob Volgi
	pas stepe	gozdna stepa	
		travna stepa	
	sušni pas	polsušni pas	
		sušni pas	
		rečne doline	
		delta Volge	
	gorski pas		

Francoska geografa Beaujeu-Garnierjeva (1975) je po delitvi na mestne in podeželske pokrajine slednje razdelila na temelju poljske delitve, rabe tal in poljskih poti na:

- kulturne pokrajine odprtih polj (*champs ouverts*),
- kulturne pokrajine zaprtih polj (*bocages*),
- sredozemske kulturne pokrajine.

Parker (1983) je razumel oktobrsko revolucijo kot najpomembnejši dejavnik v oblikovanju ruskih kulturnih pokrajin in jih razdelil na temelju naravnogeografskih območij, opredeljenih z rastlinskimi pasovi, kar kaže preglednica 5.

Lichtenbergerjeva in Bobek (1956) sta Jugoslavijo (brez Makedonije) razdelila na temelju različnih kriterijev, zgodovinskih in naravnogeografskih. Tudi njima je bil zgodovinski razvoj najpomembnejši kriterij in šele v drugem koraku sta jo delila na temelju pokrajinskih enot.

Preglednica 6: Kulturne pokrajine v Jugoslaviji (Lichtenberger in Bobek 1956).

kulturne pokrajine srednjeevropskega kulturnega kroga	Kranjska in Spodnja Štajerska Osrednja Hrvaška Lika Srem Slavonija
sredozemske kulturne pokrajine	prava sredozemska kulturna pokrajina severnodalmatinsko prehodno območje hrvaška obala preddverje Istre in Kranjske prehodno območje dalmatinskih kraških polj južna Hercegovina osrednja Črna gora
orientalsko vplivno območje	Metohija
osredje	Bosna: južnobosanska kraška polja, notranjebosansko osredje severovzhodna Črna gora severna Hercegovina Srbija: dolina Ibra, severna Srbija

Nekateri avtorji so naravno okolje razumeli zgolj kot okvir in kulturne pokrajine ločili na temelju družbenih prvin. Tako Ruy (2000) v Koreji loči naslednje kulturne pokrajine:

- verske,
- ljudske,
- jezikovne,
- podeželske,
- mestne kulturne pokrajine.

Še korak naprej je napravil Vogeler (1995), ki je v ZDA ločil:

- utopične (naselja Amišev),
- verske (mormoni),
- kulturne pokrajine rasizma (na primer indijanski rezervati, meja z Mehiko),
- mestne, brezkrayevne (*placeless*) (Central Business District),
- kulturne pokrajine greha in čutnosti (Las Vegas, New Orleans),
- prave fantazijske kulturne pokrajine (Hollywood, Disneyland).

Za potrebe varovanja kulturnih pokrajin posebnih vrednosti je Unesco ločil 3 tipe:

- **oblikovane kulturne pokrajine** (*designed cultural landscapes*) so rezultat človekovega načrtnega dela v pokrajini, mnogokrat so tesno povezane s cenjeno stavbno dediščino;

Preglednica 7: Tipi kulturnih krajin v Prekmurju (Marušič in ostali 1998b).

submezoregija	krajinski vzorci	mikroregija	krajinski vzorci
Prekmurje	ravninska krajina z njivami ravninska krajina s travniki obvodna krajina gričevje z vinogradi in gozdom široke doline v gričevju ozke doline v gričevju	Goričko	drobno členjena krajina z gozdom na gričevju sadovnjaki v gričevju vinogradi z razpršeno pozidavo široka, zamočvirjena dolina členjena njivska krajina v široki dolini manj členjena krajina v široki dolini
		Lendavske gorice	vinogradi v gričevju
		ravninsko območje Prekmurja	drobno členjena krajina na ravnini nečlenjena njivska krajina na ravnini obvodna krajina s poplavnimi logi ob Muri izravnani vodotoki mokrišča in močvirja na ravnini

Preglednica 8: Tipi kulturnih krajin v Osrednjeslovenski ravnini (Marušič in ostali 1998a).

submezoregija	krajinski vzorci	mikroregija	krajinski vzorci
osrednjeslovenska ravnina	pobočja, porasla s strnjnim gozdom gričevnata drobno členjena krajina ravninska nečlenjena njivska krajina kmetijske mozaične površine na ravnini vodna in obvodna krajina	Blejsko-Radovljiska kotlina	drobno členjena krajina valovitega obrobja ravnine njivsko-travniški svet na ravnini vodna in obvodna krajina gozd na ravnini
		Brezjanska ravnina	Dobrave kmetijska krajina ravnin vodna in obvodna krajina
		Kranjsko in Sorško polje	drobno členjena kmetijska krajina ravnin nečlenjena kmetijska krajina ravnin gozd na ravnini drobno členjena krajina gričevnatega obrobja kotline vodna in obvodna krajina
		Ljubljansko–Kamniška kotlina	drobno členjena krajina na gričevnatem obrobju ravnin drobno členjena krajina ravnin nečlenjene kmetijske površine gozd na ravnini vodna in obvodna krajina močvirnata krajina na ravnini osamelci

- **skladno razvite pokrajine** (*organically evolved landscapes*) so se razvile zaradi začetnih družbenih, gospodarskih, administrativnih ter/ali verskih zahtev in dobile svojo današnjo podobo glede na danosti naravnega okolja. Delijo se na **fosilne pokrajine** (*fossil landscapes*), katerih razvoj se je že končal, lahko nepričakovano ali postopoma, njihovi materialni ostanki so dobro vidni v pokrajini (na primer srednjeveški gradovi, rimski mitreji) in na **žive pokrajine** (*living landscapes*), ki imajo aktivno vlogo v neprestano spreminjajoči se sodobni družbi, vendar pa so še tesno povezane s tradicionalnim načinom življenja, številni materialni ostanki so pokazatelj zgodovinskega razvoja);

- **povezovalne kulturne pokrajine** (*associative cultural landscapes*) opredeljuje povezanost naravnih prvin z verskimi, umetniškimi in kulturnimi vsebinami, materialni družbeni ostanki pa so manj pomembni ali jih celo ni.

V Sloveniji so se s tipologijo kulturne pokrajine največ ukvarjali krajinski arhitekti, in sicer za potrebe načrtovanja in varstva. Naredili so tipologijo na temelju geografske regionalizacije in potem na ravni mezoregij in mikroregij na podlagi krajinske podobe izdvojili krajinske vzorce. Vizualni izgled pokrajine je bilo temeljno vodilo. Njihovo delo je izšlo v 5 zvezkih: Krajine alpske regije, Krajine predalpske regije, Kraške krajine notranje Slovenije, Krajine primorske Slovenije in Krajine subpanonske Slovenije. Preglednici 7 in 8 prikazujeta primer tipologije za prekmurski del Subpanonske regije in Srednjeslovensko ravnino Predalpske regije.

6.2 TIPOLOGIJA SLOVENSkih PODEŽELSKIH KULTURNIH POKRAJIN

Kulturna pokrajina združuje naravne in družbene sestavine in te mora upoštevati tudi tipologija, če hoče dati vsaj približno sliko tipov kulturnih pokrajin v Sloveniji. Zaradi velikega števila kriterijev je tipologijo moč izvesti le v posameznih korakih, ki pripeljejo do končnega cilja.

V prvem delu sem upoštevala naravne prvine pokrajine. Tukaj sem se v celoti naslonila na regionalizacijo in tipizacijo pokrajin, ki so ju naredili na Geografskem inštitutu Antona Melika Znanstveno-raziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti ter Inštitutu za geografijo. Pokrajinski tipi združujejo najosnovnejše naravne značilnosti, torej vse naravne prvine, ki sem jih opredelila v uvodnem delu.

Preglednica 9: Prvi kriterij tipizacije – naravnogeografske makroregije.

naravnogeografske makroregije	Alpe (alpski svet)	Dinarsko gorovje (dinarski svet)	Panonska kotlina (panonski svet)	Sredozemlje (sredozemski svet)
-------------------------------	--------------------	----------------------------------	----------------------------------	--------------------------------

Preglednica 10: Drugi kriterij tipizacije – pokrajinski tipi.

pokrajinski tipi	gorovje	hribovje	ravnina	planota	podolje in ravnik	gričevje
------------------	---------	----------	---------	---------	-------------------	----------

Tako sem dobila 9 temeljnih enot (alpska gorovja, alpska hribovja, alpske ravnine, dinarske planote, dinarska podolja in ravniki, panonska gričevja, panonske ravnine, sredozemska gričevja, sredozemske planote), ki so služile nadaljnjemu opredeljevanju tipov kulturne pokrajine.

V naslednjem koraku sem pokrajinske tipe razdelila po reliefnih tipih. V naravno razgibani Sloveniji je relief igral pomembno vlogo pri oblikovanju kulturnih pokrajin, saj je dal temeljne smernice naselitvi in gospodarjenju. Uporabila sem temeljne reliefne enote (ravnina, gričevje, hribovje, gorovje, nizke planote, visoke planote), izločila tiste, katerih temeljna značilnost je zaobjeta že v predhodni delitvi (na primer alpsko hribovje, alpsko gorovje) in nekatere značilne reliefne oblike, ki imajo pomembno vlogo za oblikovanje kulturnih pokrajin (slame, kraško polje, kraški ravnik, dolina, obalna ravnica). Na temelju primerjav med kulturnimi pokrajinami in razlikami med njimi na določenih tipih reliefa sem dobila reliefne tipe, kot jih prikazuje preglednica 11. Ugotovila sem, da so razlike med kulturnimi pokrajinami na pobočju in slemu majhne in zato sem ti reliefni enoti združili v eno skupino. Od ravnine pa sem ločila valovito obrobje oziroma prehod v pobočje.

Preglednica 11: Tretji kriterij tipizacije – reliefne enote.

reliefni tip	dolina in kotlina	slame, pobočje, vzpetina	planota	ravnina	valovito obrobje ravnine	kraško polje	kraški ravnik	obalna ravnica	podolje
--------------	-------------------	--------------------------	---------	---------	--------------------------	--------------	---------------	----------------	---------

Dobila sem 23 enot, ki odsevajo naravne prvine kulturnih pokrajin, in sicer:

- kulturne pokrajine v dolinah in kotlinah alpskih gorovij,
- kulturne pokrajine na pobočjih alpskih gorovij,
- kulturne pokrajine na planotah alpskih gorovij,
- kulturne pokrajine na pobočjih alpskih hribovij,
- kulturne pokrajine v dolinah alpskih hribovij,
- kulturne pokrajine na pobočjih alpskih hribovij,
- kulturne pokrajine valovitega obrobja alpskih ravnin,
- kulturne pokrajine na alpskih ravninah,
- kulturne pokrajine na slemenih dinarskih planot,
- kulturne pokrajine na kraških poljih, dolinah in kotlinah dinarskih planot,
- kulturne pokrajine na uravnane svetu dinarskih planot,
- kulturne pokrajine v dolinah, ravninah in kraških poljih dinarskih podolij in ravnikov,
- kulturne pokrajine na pobočjih, vzpetinah in slemenih dinarskih podolij in ravnikov,
- kulturne pokrajine na kraških ravninah dinarskih podolij in ravnikov,
- kulturne pokrajine v dolinah panonskih gričevij,
- kulturne pokrajine na pobočjih in slemenih panonskih gričevij,
- kulturne pokrajine na panonskih ravninah,
- kulturne pokrajine na pobočjih in slemenih sredozemskih gričevij,
- kulturne pokrajine na ravninah in dolinah sredozemskih gričevij,
- kulturne pokrajine na obalni ravnici sredozemskih gričevij,
- kulturne pokrajine na vzpetinah in pobočjih sredozemskih planot,
- kulturne pokrajine v dolinah in podoljih sredozemskih planot,
- kulturne pokrajine na ravninah sredozemskih planot.

Na te tipe sem v naslednjih korakih »vpela« zemljevide družbenih prvin pokrajine. Najprej rabo tal, kjer sem uporabila zemljevid najpomembnejše rabe tal leta 1994 (Gabrovec, Kladnik 1998), ki upošteva rabo tal glede na orne ekvivalente.

Preglednica 12: Četrty kriterij tipizacije – raba tal.

raba tal	gozd	travnik	pašnik	njiva	sadovnjak	vinograd
----------	------	---------	--------	-------	-----------	----------

Ta zemljevid je najprimernejši, ker so tako prišle do izraza kmetijske dejavnosti, ki so v določeni katastrski občini. Če bi upoštevala prevladujočo rabo tal, bi v veliki meri prevladoval gozd, ki je močno razširjen. Slaba stran pa je, da pašniška raba deloma izgubi pomen, ker ima nizko vrednost ornega ekvivalenta (za preračunavanje ornih ekvivalentov glej preglednico 3).

Iz prejšnjih 23 enot sem dobila 60 novih.

V naslednjem koraku sem upoštevala poljsko delitev. V celoti sem se naslonila na Ilesičeve Sisteme poljske razdelitve na Slovenskem (1950).

Preglednica 13: Peti kriterij tipizacije – poljska delitev.

poljska delitev	prave grude	prehodne oblike med grudami in delci	pravilni delci	grudasti delci	kombinacija sklenjenih prog in pravičnih delcev	sklenjene proge	celki in drugotne grude s prevlado drugotnih grud	celki in drugotne grude s prevlado celkov
-----------------	-------------	--------------------------------------	----------------	----------------	---	-----------------	---	---

Dobila sem novih 142 tipov. V naslednjih korakih sem upoštevala tip naselja (Drozg 1998b in 1995), prebivalstvene značilnosti (Perko 1998č) in tip hiše (Drozg 1998a).

Preglednica 14: Šesti kriterij tipizacije – tip naselja.

tip naselja	samotna kmetija	zaselek	gručasto naselje	razloženo naselje	obcestno naselje	suburbano naselje
-------------	-----------------	---------	------------------	-------------------	------------------	-------------------

Preglednica 15: Sedmi kriterij tipizacije – prebivalstveni tip naselja.

prebivalstveni tip naselja	močno redčenje	šibko redčenje	stagnacija	šibko zgoščevanje	močno zgoščevanje
----------------------------	----------------	----------------	------------	-------------------	-------------------

Preglednica 16: Osmi kriterij tipizacije – tip hiše.

tip hiše	bovska različica alpske hiše	gorenjska različica alpske hiše	škofjeloško- cerkljanska različica alpske hiše	koroška različica alpske hiše	severnoprimor- ska različica primorske hiše	kraška različica primorske hiše	istrska različica primorske hiše
	belokranjska različica panonske hiše	pomurska različica panonske hiše	notranjska različica osrednjelo- venske hiše	zahodno- slovenska različica osrednjelo- venske hiše	vzhodno- slovenska različica osrednjelo- venske hiše		

Na tej stopnji je delitev že tako podrobna in posamezni tipi že tako prepleteni, da ni bila več mogoča popolna nadaljnja hierarhija. Zato sem k prejšnjim 142 tipom dodala še pripadajoče skupine tipov naselij, prebivalstvenih tipov naselij in tipov hiš. Popolno razdelitev tipov kulturnih pokrajin v posameznem pokrajinskem tipu kažejo preglednice od 17 do 25.

Kulturno pokrajino lahko členimo do prostorsko zelo majhnih enot. Tako bi lahko rekli, da je na primer suhi zid svoja kulturna pokrajina z določenimi značilnostmi. Vendar je ta členitev segala do ravni naselja in njemu pripadajočega zemljišča. Na tej ravni se da jasno opredeliti vse prvine kulturne pokrajine. Enote na nižji ravni (živice, suhi zidovi, jagned), ki dodatno opredeljujejo kulturno pokrajino, so kot krajevno ali regionalno obeležje.

Med zgornje tipe, ki bi jih zaradi razširjenosti lahko imenovali ploskovni, se vrivajo posamezni točkovni tipi, ki dopolnjujejo podobo podeželskih kulturnih pokrajin. Znotraj podeželskih kulturnih pokrajin bi lahko izdvojili na primer:

- verske kulturne pokrajine (samostanski kompleksi na podeželju, cerkve na vrhovih, evangeličanski del Prekmurja, kjer je manj kapelic in znamenj ter dvojno pokopališče),
- kulturne pokrajine marginalnih skupin (romska naselja),
- kulturne pokrajine prostega časa (smučarski centri, naselja počitniških hišic),
- kulturne pokrajine smeti (deponije).

Poseben tip podeželskih kulturnih pokrajin so še tako imenovane linijske kulturne pokrajine (prometnice, daljnovodi ...), ki so po vsebini mestne oziroma industrijske kulturne pokrajine, vendar zasedajo podeželski prostor in ga členijo po novih principih. Mnogokrat presekajo sicer enotno kmetijsko pokrajino in prinesejo novo organizacijo prostora.

Zgornje preglednice pokažejo veliko pestrost slovenskih kulturnih pokrajin. Na splošno lahko rečemo, da njihova pestrost narašča z razgibanostjo površja. Prvine kulturne pokrajine nastopajo skoraj v vseh kombinacijah. Seveda so nekatere kombinacije pogoste, nekatere pa nastopajo zgolj kot izjema. V členitvi smo upoštevali samo pogostost določenega tipa, ne pa tudi površine, ki jo določen tip zajema.

Preglednica 17: Kulturne pokrajine alpskih gorovij.

reliefna oblika	raba tal	poljska razdelitev	tip naselja	prebivalstveni tip naselja	tip hiše
dolina in kotlina	gozd	prave grude	gručasto naselje zaselek	stagnacija šibko zgoščevanje šibko redčenje	gorenjska različica alpskega tipa bovška različica alpskega tipa
		celki in drugotne grude, s prevlado celkov	gručasto naselje (razpotegnjeno) razloženo naselje (razpotegnjeno) zaselek samotna kmetija	stagnacija šibko zgoščevanje šibko redčenje močno redčenje	gorenjska različica alpskega tipa bovška različica alpskega tipa
		prehodne oblike med grudami in delci	gručasto naselje samotna kmetija	šibko redčenje močno redčenje	bovška različica alpskega tipa gorenjska različica alpskega tipa
	travnik	grudasti delci	gručasto naselje	šibko redčenje močno redčenje	bovška različica alpskega tipa
		celki in drugotne grude, s prevlado celkov	gručasto naselje (razpotegnjeno) razloženo naselje (razpotegnjeno) zaselek samotna kmetija	stagnacija šibko zgoščevanje šibko redčenje močno redčenje	gorenjska različica alpskega tipa bovška različica alpskega tipa
		pravilni delci	gručasto naselje	šibko redčenje močno redčenje	bovška različica alpskega tipa
		prave grude	gručasto naselje zaselek	stagnacija šibko zgoščevanje šibko redčenje	gorenjska različica alpskega tipa bovška različica alpskega tipa
		prehodne oblike med grudami in delci	gručasto naselje samotna kmetija	šibko redčenje močno redčenje	bovška različica alpskega tipa gorenjska različica alpskega tipa
		celki in drugotne grude, s prevlado celkov	zaselek samotna kmetija razloženo naselje	močno redčenje šibko redčenje	gorenjska različica alpskega tipa bovška različica alpskega tipa
		prehodne oblike med grudami in delci	gručasto naselje zaselek	močno redčenje šibko redčenje	bovška različica alpskega tipa
		celki in drugotne grude, s prevlado celkov	zaselek samotna kmetija	močno redčenje šibko redčenje	gorenjska različica alpskega tipa bovška različica alpskega tipa
pobočje	gozd	celki in drugotne grude, s prevlado celkov	zaselek samotna kmetija razloženo naselje	močno redčenje šibko redčenje	gorenjska različica alpskega tipa bovška različica alpskega tipa
		prehodne oblike med grudami in delci	gručasto naselje zaselek	močno redčenje šibko redčenje	bovška različica alpskega tipa
planota	gozd	celki in drugotne grude, s prevlado celkov	zaselek samotna kmetija	močno redčenje šibko redčenje	gorenjska različica alpskega tipa bovška različica alpskega tipa
		celki in drugotne grude, s prevlado celkov	razloženo naselje razloženo naselje samotna kmetija	močno redčenje	gorenjska različica alpskega tipa zahodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa

Preglednica 18: Kulturne pokrajine alpskih hribovij (1. del).

reliefna oblika	raba tal	poljska razdelitev	tip naselja	prebivalstveni tip naselja	tip hiše
pobočje	gozd	celki in drugotne grude, s prevlado celkov	samotna kmetija zaselek razloženo naselje	šibko redčenje močno redčenje	škofjeloško-cerkljanska različica alpskega tipa zahodnoslovenska različica osrednjeloslovenskega tipa koroška različica alpskega tipa
		celki in drugotne grude, s prevlado drugotnih grud	samotna kmetija zaselek razloženo naselje	šibko redčenje močno redčenje	zahodnoslovenska različica osrednjeloslovenskega tipa škofjeloško-cerkljanska različica alpskega tipa
		prave grude	samotna kmetija zaselek gručasto naselje	šibko redčenje močno redčenje	škofjeloško-cerkljanska različica alpskega tipa zahodnoslovenska različica osrednjeloslovenskega tipa
		grudasti delci	gručasto naselje razloženo naselje	šibko redčenje močno redčenje	škofjeloško-cerkljanska različica alpskega tipa
	travnik	prave grude	samotna kmetija zaselek gručasto naselje	šibko redčenje močno redčenje	škofjeloško-cerkljanska različica alpskega tipa zahodnoslovenska različica osrednjeloslovenskega tipa
		celki in drugotne grude, s prevlado celkov	samotna kmetija zaselek razloženo naselje	šibko redčenje močno redčenje	škofjeloško-cerkljanska različica alpskega tipa
	njiva	prave grude	samotna kmetija zaselek gručasto naselje	šibko redčenje močno redčenje stagnacija šibko zgoščevanje	škofjeloško-cerkljanska različica alpskega tipa zahodnoslovenska različica osrednjeloslovenskega tipa koroška različica alpskega tipa
		celki in drugotne grude, s prevlado celkov	samotna kmetija zaselek razloženo naselje gručasto naselje	šibko redčenje močno redčenje	škofjeloško-cerkljanska različica alpskega tipa notranjska različica osrednjeloslovenskega tipa zahodnoslovenska različica osrednjeloslovenskega tipa koroška različica alpskega tipa
		celki in drugotne grude, s prevlado drugotnih grud	samotna kmetija zaselek razloženo naselje	stagnacija šibko redčenje močno redčenje	zahodnoslovenska različica osrednjeloslovenskega tipa
		prehodne oblike med grudami in delci	samotna kmetija zaselek razloženo naselje	šibko redčenje močno redčenje	zahodnoslovenska različica osrednjeloslovenskega tipa

Preglednica 18: Kulturne pokrajine alpskih hribovij (2. del).

reliefna oblika	raba tal	poljska razdelitev	tip naselja	prebivalstveni tip naselja	tip hiše
	sadovnjak	prave grude	gručasto naselje	močno redčenje šibko redčenje	zahodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa
dolina	gozd	prave grude	gručasto naselje	šibko zgoščevanje stagnacija šibko redčenje	zahodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa škofjeloško-cerkljanska različica alpskega tipa
		prehodne oblike med grudami in delci	gručasto naselje (razpotegnjeno)	močno zgoščevanje šibko zgoščevanje stagnacija	škofjeloško-cerkljanska različica alpskega tipa
		grudasti delci	gručasto naselje razloženo naselje	šibko zgoščevanje stagnacija šibko redčenje močno redčenje	škofjeloško-cerkljanska različica alpskega tipa
	njiva	grudasti delci	gručasto naselje razloženo naselje	šibko zgoščevanje stagnacija šibko redčenje močno redčenje	zahodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa koroška različica alpskega tipa
		prave grude	gručasto naselje obcestno naselje suburbaniziran tip	šibko zgoščevanje stagnacija šibko redčenje	zahodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa koroška različica alpskega tipa
		prehodne oblike med grudami in delci	gručasto naselje suburbaniziran tip	šibko zgoščevanje stagnacija	škofjeloško-cerkljanska različica alpskega tipa koroška različica alpskega tipa
		kombinacija sklenjenih prog in pravih delcev	gručasto naselje razloženo naselje suburbaniziran tip	šibko redčenje močno redčenje	zahodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa
		grudasti delci	gručasto naselje (razpotegnjeno) suburbaniziran tip	močno zgoščevanje šibko zgoščevanje	zahodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa
		celki in drugotne grude, s prevlado drugotnih grud	samotna kmetija zaselek razloženo naselje obcestno naselje	stagnacija šibko redčenje močno redčenje	zahodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa
		pravilni delci	obcestno naselje gručasto naselje	šibko redčenje močno redčenje	zahodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa
	sadovnjak	pravilni delci	gručasto naselje suburbanizirani tip obcestno naselje (središčno)	močno zgoščevanje šibko zgoščevanje stagnacija	zahodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa

Preglednica 19: Kulturne pokrajine alpskih ravnin.

reliefna oblika	raba tal	poljska razdelitev	tip naselja	prebivalstveni tip naselja	tip hiše
valovito obrobje ravnine	gozd	prave grude	gručasto naselje suburbaniziran tip	šibko zgoščevanje stagnacija šibko redčenje	gorenjska različica alpskega tipa zahodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa
		prehodne oblike med grudami in delci	gručasto naselje suburbaniziran tip	šibko zgoščevanje stagnacija	gorenjska različica alpskega tipa
		prave grude	gručasto naselje suburbaniziran tip	šibko zgoščevanje stagnacija	gorenjska različica alpskega tipa
	travnik	prehodne oblike med grudami in delci	gručasto naselje suburbaniziran tip	šibko zgoščevanje	gorenjska različica alpskega tipa
	njiva	celki in drugotne grude s prevlado celkov	gručasto naselje zaselek samotna kmetija	stagnacija šibko redčenje	zahodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa
ravnina	travnik	grudasti delci	gručasto naselje (razpotegnjeno) obcestno naselje	močno zgoščevanje šibko zgoščevanje stagnacija	gorenjska različica alpskega tipa
		prehodne oblike med grudami in delci	gručasto naselje suburbaniziran tip	šibko zgoščevanje	gorenjska različica alpskega tipa
	njiva	grudasti delci	gručasto naselje (razpotegnjeno) obcestno naselje	močno zgoščevanje šibko zgoščevanje stagnacija	gorenjska različica alpskega tipa zahodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa
		pravilni delci	gručasto naselje (razpotegnjeno) obcestno naselje suburbaniziran tip	močno zgoščevanje šibko zgoščevanje stagnacija	zahodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa
		kombinacija sklenjenih prog in pravilnih delcev	obcestno naselje gručasto naselje suburbaniziran tip	močno zgoščevanje šibko zgoščevanje stagnacija šibko redčenje	zahodnoslovenska različica osrednje- slovenskega tipa
		sklenjene proge	obcestno naselje gručasto naselje suburbaniziran tip	močno zgoščevanje šibko zgoščevanje stagnacija	zahodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa

Preglednica 20: Kulturne pokrajine dinarskih planot (1. del).

reliefna oblika	raba tal	poljska razdelitev	tip naselja	prebivalstveni tip naselja	tip hiše	
sleme, pobočje	travnik	prave grude	gručasto naselje zaselek razloženo naselje	močno redčenje	severnoprimorska različica primorskega tipa vzhodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa	
		prehodne oblike med grudami in delci	gručasto naselje	močno redčenje	zahodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa	
		celki in drugotne grude, s prevlado celkov	zaselek samotna kmetija razloženo naselje	močno redčenje	škofjeloško-cerkljanska različica alpskega tipa severnoprimorska različica primorskega tipa	
	gozd	celki in drugotne grude, s prevlado celkov	zaselek razloženo naselje	močno redčenje	severnoprimorska različica primorskega tipa	
		prehodne oblike med grudami in delci	zaselek razloženo naselje	močno redčenje	severnoprimorska različica primorskega tipa	
		prave grude	gručasto naselje zaselek	močno redčenje	severnoprimorska različica primorskega tipa	
		celki in drugotne grude, s prevlado drugotnih grud	gručasto naselje	močno redčenje	zahodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa vzhodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa	
	njiva	celki in drugotne grude, s prevlado drugotnih grud	gručasto naselje zaselek	močno redčenje	vzhodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa	
		prave grude	gručasto naselje	močno redčenje šibko redčenje	vzhodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa	
	kraško polje, dolina, kotlina	travnik	prave grude	zaselek gručasto naselje	šibko redčenje močno redčenje	severnoprimorska različica primorskega tipa
			grudasti delci	središčno naselje (razpotegnjeno) zaselek gručasto naselje	šibko zgoščevanje šibko redčenje močno redčenje	severnoprimorska različica primorskega tipa

Preglednica 20: Kulturne pokrajine dinarskih planot (2. del).

reliefna oblika	raba tal	poljska razdelitev	tip naselja	prebivalstveni tip naselja	tip hiše
		prehodne oblike med grudami in delci	gručasto naselje	močno redčenje	zahodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa
		pravilni delci	gručasto naselje obcestno naselje	močno redčenje šibko redčenje	zahodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa
	gozd	grudasti delci	gručasto naselje	šibko redčenje močno redčenje	severnoprimorska različica primorskega tipa
		prave grude	zaselek gručasto naselje	šibko redčenje	severnoprimorska različica primorskega tipa
		celki in drugotne grude, s prevlado celkov	gručasto naselje (razpotegnjeno) zaselek razloženo naselje	šibko redčenje močno redčenje	severnoprimorska različica primorskega tipa
		pravilni delci	gručasto naselje (razpotegnjeno)	močno redčenje	zahodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa
	njiva	celki in drugotne grude, s prevlado celkov	zaselek razloženo naselje	močno redčenje	notranjska različica osrednjeslovenskega tipa
		celki in drugotne grude, s prevlado drugotnih grud	razloženo naselje	šibko redčenje močno redčenje	zahodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa
		pravilni delci	gručasto naselje obcestno naselje	močno redčenje šibko redčenje	zahodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa
		prave grude	gručasto naselje obcestno naselje	močno redčenje šibko redčenje	vzhodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa
		prehodne oblike med grudami in delci	gručasto naselje	močno redčenje	vzhodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa
	pašnik	celki in drugotne grude, s prevlado drugotnih grud	gručasto naselje obcestno	močno redčenje	vzhodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa
		prave grude	gručasto naselje obcestno	močno redčenje	vzhodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa

Preglednica 20: Kulturne pokrajine dinarskih planot (3. del).

reliefna oblika	raba tal	poljska razdelitev	tip naselja	prebivalstveni tip naselja	tip hiše
ravnik	travnik	grudasti delci	zaselek gručasto naselje	močno redčenje	severnoprimorska različica primorskega tipa
		prave grude	zaselek gručasto naselje	močno redčenje	severnoprimorska različica primorskega tipa zahodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa vzhodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa
		prehodne oblike med grudami in delci	gručasto naselje	močno redčenje	zahodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa
	gozd	celki in drugotne grude, s prevlado drugotnih grud	samotna kmetija razloženo naselje zaselek	močno redčenje	škofjeloško-cerkljanska različica alpskega tipa notranjska različica osrednjeslovenskega tipa
	njiva	prehodne oblike med grudami in delci	zaselek gručasto naselje	zmerno redčenje močno redčenje	zahodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa
		celki in drugotne grude, s prevlado drugotnih grud	razloženo naselje gručasto naselje zaselek	močno redčenje	zahodnoslovenska različica osrednje- slovenskega tipa
		prave grude	gručasto naselje	močno redčenje	vzhodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa vzhodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa

Preglednica 21: Kulturne pokrajine dinarskih podolij in ravnikov (1. del).

reliefna oblika	raba tal	poljska razdelitev	tip naselja	prebivalstveni tip naselja	tip hiše
dolina, ravnina, kraško polje	njiva	prave grude	gručasto naselje	šibko redčenje stagnacija šibko zgoščevanje	zahodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa vzhodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa
		grudasti delci	gručasto naselje obcestno naselje	močno redčenje šibko redčenje stagnacija šibko zgoščevanje	notranjska različica osrednjeslovenskega tipa zahodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa belokranjska različica panonskega tipa
		pravilni delci	gručasto naselje obcestno naselje	močno redčenje šibko redčenje stagnacija šibko zgoščevanje	notranjska različica osrednjeslovenskega tipa zahodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa
		kombinacija sklenjenih prog in pravilnih delcev	obcestno naselje suburbaniziran tip	šibko zgoščevanje	zahodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa
		prehodne oblike med grudami in delci	gručasto naselje	močno redčenje šibko redčenje	zahodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa
		celki in drugotne grude, s prevlado drugotnih grud	gručasto naselje razloženo naselje suburbaniziran tip	šibko redčenje stagnacija šibko zgoščevanje	vzhodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa
	travniki	kombinacija sklenjenih prog in pravilnih delcev	gručasto naselje	močno redčenje	notranjska različica osrednjeslovenskega tipa
		prehodne oblike med grudami in delci	razloženo naselje zaselek suburbaniziran tip gručasto naselje	šibko zgoščevanje	zahodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa
		prave grude	gručasto naselje zaselek	šibko zgoščevanje	zahodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa
		pravilni delci	gručasto naselje obcestno naselje suburbaniziran tip	močno redčenje šibko redčenje stagnacija šibko zgoščevanje	zahodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa notranjska različica osrednjeslovenskega tipa

Preglednica 21: Kulturne pokrajine dinarskih podolij in ravnikov (2. del).

reliefna oblika	raba tal	poljska razdelitev	tip naselja	prebivalstveni tip naselja	tip hiše
		grudasti delci	gručasto naselje obcestno naselje	močno redčenje šibko redčenje stagnacija šibko zgoščevanje	notranjska različica osrednjeslovenskega tipa
	gozd	grudasti delci	gručasto naselje	močno redčenje	notranjska različica osrednjeslovenskega tipa
pobočje, vzpetina, sleme	njiva	celki in drugotne grude, s prevlado drugotnih grud	gručasto naselje razloženo naselje	močno redčenje močno redčenje šibko redčenje stagnacija	zahodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa vzhodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa
		prave grude	gručasto naselje	močno redčenje šibko redčenje	zahodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa
		prehodne oblike med grudami in delci	gručasto naselje	močno redčenje	zahodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa
	vinograd	prehodne oblike med grudami in delci	razloženo naselje	šibko redčenje stagnacija	belokranjska različica panonskega tipa
	travnik	pravilni delci	gručasto naselje (razpotegnjeno)	močno redčenje šibko redčenje	notranjska različica osrednjeslovenskega tipa
	gozd	prave grude	gručasto naselje	močno redčenje	zahodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa
ravnik	njiva	celki in drugotne grude, s prevlado drugotnih grud	razloženo naselje zaselek	močno redčenje	notranjska različica osrednjeslovenskega tipa
		prehodne oblike med grudami in delci	razloženo naselje zaselek	močno redčenje	belokranjska različica panonskega tipa
	travnik	celki in drugotne grude, s prevlado celkov	samotna kmetija zaselek	močno redčenje	notranjska različica osrednjeslovenskega tipa
	gozd	celki in drugotne grude, s prevlado celkov	samotna kmetija	močno redčenje	notranjska različica osrednjeslovenskega tipa

Preglednica 22: Kulturne pokrajine panonskih gričevij (1. del).

reliefna oblika	raba tal	poljska razdelitev	tip naselja	prebivalstveni tip naselja	tip hiše
dolina	njiva	prehodne oblike med grudami in delci	obcestno naselje razloženo naselje	močno redčenje	pomurska različica panonskega tipa zahodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa
		prave grude	gručasto naselje razloženo naselje obcestno naselje	močno redčenje šibko redčenje	zahodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa pomurska različica panonskega tipa vzhodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa
		grudasti delci	gručasto naselje razloženo naselje	močno redčenje šibko redčenje	pomurska različica panonskega tipa
		pravilni delci	razloženo naselje zaselek	močno redčenje šibko redčenje	pomurska različica panonskega tipa
		celki in drugotne grude, s prevlado celkov	gručasto naselje razloženo naselje	močno redčenje šibko redčenje	zahodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa
		prehodne oblike med grudami in delci	gručasto naselje (razpotegnjeno)	stagnacija šibko redčenje močno redčenje	vzhodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa
pobočje, sleme	travnik	prave grude	obcestno naselje zaselek	šibko redčenje močno redčenje	vzhodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa
		prehodne oblike med grudami in delci	razloženo naselje zaselek obcestno naselje gručasto naselje	močno redčenje šibko redčenje	pomurska različica panonskega tipa vzhodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa belokranjska različica panonskega tipa
		celki in drugotne grude, s prevlado celkov	razloženo naselje	stagnacija šibko redčenje močno redčenje	vzhodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa pomurska različica panonskega tipa
	vinograd	celki in drugotne grude, s prevlado drugotnih grud	razloženo naselje zaselek	šibko redčenje močno redčenje	zahodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa
		prave grude	razloženo naselje	močno redčenje šibko redčenje	vzhodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa
		celki in drugotne grude, s prevlado celkov	razloženo naselje zaselek	močno redčenje	pomurska različica panonskega tipa

Preglednica 22: Kulturne pokrajine panonskih gričevij (2. del).

reliefna oblika	raba tal	poljska razdelitev	tip naselja	prebivalstveni tip naselja	tip hiše
	travnik	prave grude	razloženo naselje zaselek	močno redčenje	vzhodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa
		celki in drugotne grude, s prevlado celkov	razloženo naselje zaselek	močno redčenje šibko redčenje	vzhodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa
	gozd	prave grude	razloženo naselje zaselek	močno redčenje šibko redčenje	vzhodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa
		celki in drugotne grude, s prevlado celkov	razloženo naselje zaselek	močno redčenje	vzhodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa
		celki in drugotne grude, s prevlado drugotnih grud	razloženo naselje zaselek	močno redčenje šibko redčenje	vzhodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa
	sadovnjak	celki in drugotne grude, s prevlado celkov	razloženo naselje zaselek	močno redčenje šibko redčenje stagnacija šibko zgoščevanje	zahodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa
		prave grude	razloženo naselje zaselek	šibko zgoščevanje stagnacija	zahodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa

Preglednica 23: Kulturne pokrajine panonskih ravnin.

reliefna oblika	raba tal	poljska razdelitev	tip naselja	prebivalstveni tip naselja	tip hiše
ravnina	njiva	pravilni delci	obcestno naselje suburbaniziran tip	močno redčenje šibko redčenje stagnacija šibko zgoščevanje	pomurska različica panonskega tipa zahodnoslovenska različica osrednjeslovenskega tipa
		grudasti delci	obcestno naselje suburbaniziran tip	močno redčenje šibko redčenje stagnacija šibko zgoščevanje	pomurska različica panonskega tipa
		kombinacija sklenjenih prog in pravilnih delcev	obcestno naselje	močno redčenje šibko redčenje	pomurska različica panonskega tipa

Preglednica 24: Kulturne pokrajine sredozemskih gričevij.

reliefna oblika	raba tal	poljska razdelitev	tip naselja	prebivalstveni tip naselja	tip hiše
pobočje, sleme	vinograd	prave grude	gručasto naselje zaselek samotna kmetija suburbaniziran tip	močno redčenje šibko redčenje stagnacija šibko zgoščevanje močno zgoščevanje	severnoprimorska različica primorskega tipa istrska različica primorskega tipa
	gozd	prave grude	gručasto naselje zaselek	močno redčenje šibko redčenje stagnacija šibko zgoščevanje	severnoprimorska različica primorskega tipa
	travnik	prave grude	gručasto naselje zaselek	močno redčenje šibko redčenje stagnacija šibko zgoščevanje	severnoprimorska različica primorskega tipa
		grudasti delci	gručasto naselje zaselek	močno redčenje	kraška različica primorskega tipa
	njiva	grudasti delci	gručasto naselje (razpotegnjeno)	močno redčenje	kraška različica primorskega tipa
		prave grude	gručasto naselje zaselek	močno redčenje šibko redčenje	istrska različica primorskega tipa
ravnina, dolina	vinograd	prave grude	gručasto naselje zaselek	močno redčenje šibko redčenje	kraška različica primorskega tipa
		grudasti delci	gručasto naselje	šibko zgoščevanje	kraška različica primorskega tipa
	njiva	prave grude	gručasto naselje	močno redčenje šibko redčenje	kraška različica primorskega tipa
		prehodne oblike med grudami in delci	gručasto naselje	močno redčenje šibko redčenje	kraška različica primorskega tipa
		grudasti delci	gručasto naselje suburbaniziran tip	močno redčenje šibko redčenje stagnacija šibko zgoščevanje	kraška različica primorskega tipa
	gozd	prave grude	gručasto naselje	močno redčenje	kraška različica primorskega tipa
	travnik	grudasti delci	gručasto naselje	močno redčenje	kraška različica primorskega tipa
obalna ravnica	njiva	prave grude	gručasto naselje suburbaniziran tip	šibko redčenje	istrska različica primorskega tipa

Preglednica 25: Kulturne pokrajine sredozemskih planot.

reliefna oblika	raba tal	poljska razdelitev	tip naselja	prebivalstveni tip naselja	tip hiše
vzpetine in pobočja	pašniki	prave grude	gručasto naselje	močno redčenje	kraška različica primorskega tipa
	travniki	prave grude	gručasto naselje	močno redčenje šibko redčenje stagnacija	kraška različica primorskega tipa
doline in podolja	travniki	prave grude	gručasto naselje	močno redčenje šibko redčenje	kraška različica primorskega tipa
ravni	njive	prave grude	gručasto naselje	močno redčenje šibko redčenje	kraška različica primorskega tipa
		prehodne oblike med grudami in delci	gručasto naselje	močno redčenje šibko redčenje	kraška različica primorskega tipa
	gozd	prave grude	gručasto naselje	močno redčenje	kraška različica primorskega tipa
	travniki	prehodne oblike med grudami in delci	gručasto naselje	močno redčenje šibko redčenje	kraška različica primorskega tipa
		prave grude	gručasto naselje	močno redčenje šibko redčenje stagnacija	kraška različica primorskega tipa

Vsega skupaj je 322 različnih tipov, od tega jih je največ, kar 108 v alpskem svetu. Relativno pa to pomeni, da 33 % tipov najdemo na 42 % površine, kolikor zavzema alpski svet v Sloveniji. 103 tipi ali 31 % vseh je v dinarskem svetu, ki pokriva 28 % Slovenije. 50 tipov ali 15 % je v panonskem svetu, ki pokriva dobrih 21 % Slovenije. 61 ali skoraj 19 % vseh tipov pa je na 8,6 % sredozemskega sveta. Relativno vzeto ima torej sredozemski svet najbolj pisano podobo kulturnih pokrajin, najmanj pa panonski svet.

Znotraj alpskega sveta je največje število tipov kulturnih pokrajin v hribovju, ob upoštevanju relativnega deleža hribovja in tipov pa je največja pestrost na alpskih ravninah, ki imajo obenem tudi največjo pestrost med vsemi pokrajinskimi tipi v Sloveniji. Na prvi pogled se to morda zdi presenetljivo, saj ima ravnina dokaj enotno podobo. Vendar to velja v pokrajinskem in reliefnem pogledu, v družbenogeografskem pa kaže veliko pestrost: omogoča najrazličnejšo rabo tal in prav tako najrazličnejše tipe poljske delitve, pa tudi pri prebivalstvenih tipih naselij so zastopani vsi, saj so na ravnini vsa naselja od takih z močnim redčenjem prebivalstva do takih z močnim zgoščevanjem.

Dinarska podolja in ravniki obsegajo dobrih 9 % celotne površine Slovenije, tu pa najdemo 51 različnih tipov ali 19 %. V panonskem svetu imajo ravnine dokaj enotno podobo: na dobrih 6 % je le dobrih 3 % vseh tipov kulturnih pokrajin. Obenem so panonske ravnine najbolj enoten pokrajinski tip. Obe sredozemski pokrajinski enoti imata veliko pestrost, skoraj 2 in polkrat več tipov, kot je površja.

V naslednjem koraku sem začela obratni postopek. Posamezne tipe na mikronivoju sem združevala v skupine po načelu podobnosti. Tako sem dobila tipe, ki veljajo za večje območje, in tako dajo jasnejšo sliko o kulturni pokrajini. Posamezne prvine so v preglednici prikazane zvezno in tako lahko sledimo spremembam določene kulturnopokrajinske prvine.

Uporabljena metoda ima nekaj slabosti, ki izhajajo iz same narave kulturnih pokrajin. Popolna tipologija mora upoštevati vse prvine kulturne pokrajine oziroma kriterije in izpeljana mora biti dosledno na vseh ravneh. Takoj se postavi vprašanje, s katerimi kriteriji začeti in jim s tem dati večjo težo. Po natančnem pregledu prvin kulturne pokrajine, njihovega oblikovanja in prostorske ureditve sem se odločila, da tipologijo naslonim na naravnogeografsko regionalizacijo in tipizacijo na makronivoju in submakronivoju, v nadaljnjem koraku pa na reliefni tip. Na prvi pogled se zdi, da sem precenila naravne prvine, vendar je dejstvo, da so v Sloveniji površje in z njim povezane sestavine zelo pomembne za oblikovanje kulturne pokrajine, saj dajejo temeljno podobo pokrajini in predstavljajo okvir, v katerem se je kulturna pokrajina lahko razvijala. Tak pristop je pripeljal do izredno pestre slike kulturnih pokrajin. Če bi vztrajala pri humanističnih oziroma socialnih pristopih (predstavljenih na začetku tega poglavja), potem bi lahko uporabila doslej znane tipologije posameznih družbenih prvin pokrajine: kmetijski sistemi, raba tal, poljska razdelitev. Tudi če bi ubrala obratno pot in začela s tipom hiš in naprej členila po ostalih, najprej družbenih in nato naravnih prvinah, bi bila končna slika podobna.

Pomembno vprašanje pri tipologiji je poimenovanje enot. Pri členjenju na mikronivoju enot nisem poimenovala, ampak sem jih podala le opisno z njihovimi prvinami. Temeljnih dvajset tipov pa sem poimenovala po reliefnih enotah na submakronivoju. Razloga sta dva: prvič zato, ker sem tipologijo naslonila na naravnogeografsko regionalizacijo in tipizacijo, in drugič, ker so imena za pokrajinske in reliefne enote najbolj dodelana.

Pri tipologiji se srečamo s podobnimi dilemami kot pri regionalizaciji: kako soočiti naravne in družbene prvine v pokrajini, ki imajo tako različno dinamiko. V nasprotju z naravnimi prvinami, ki imajo zaradi počasnega spreminjanja videz stalnosti, se družbene prvine hitro spreminjajo. Še posebej to velja za nekatere v zadnjih desetletjih. Kulturna pokrajina je dinamična kategorija, podvržena neprestanim spremembam. Nadalje se družbene prvine spreminjajo na kratke razdalje, zlasti prebivalstvena dinamika in gospodarske značilnosti, predvsem pa poljska delitev. Zaradi omenjenih lastnosti je skoraj nemogoče izdelati zemljevid tipov kulturnih pokrajin, zemljevid, ki bi zajel vso pestrost in kazal tudi dinamiko. Dejansko bi šlo za prekrivanje in prehajanje enega tipa v drugega ali za risanje tako imenovanih otokov.

Preglednica 26: Skupine tipov kulturnih pokrajin v Sloveniji in njihove prvine (1. del).

reliefna oblika	raba tal	poljska razdelitev	tip naselja	prebivalstveni tip naselja	tip hiše
kulturna pokrajina dolin in kotlin v alpskem gorovju	ekstenzivna raba tal, prepletanje gozda in travnikov	grude, celki in podobne oblike	redka poselitve v obliki gručastih in razloženih naselij, neke zaselke in samotne kmetije	stagnacija in redčenje prebivalstva	različice alpskega tipa hiše
kulturna pokrajina pobočij v alpskem gorovju	ekstenzivna raba tal, prepletanje gozda in travnikov	grude, celki in podobne oblike	redka poselitve v obliki razloženih naselij, zaselkov in samotnih kmetij	močno redčenje prebivalstva	različice alpskega tipa hiše
kulturna pokrajina planot v alpskem gorovju	ekstenzivna raba, močna prevlada gozda	celki in grude	redka poselitve v obliki razloženih naselij, zaselkov in samotnih kmetij	močno redčenje	različice alpskega tipa hiše, ki proti vzhodu prehajajo v različice osrednjeslovenskega tipa
kulturna pokrajina pobočij v alpskem hribovju	prepletanje gozdne in travniške rabe, s prehajanjem na njivsko rabo na obrobju	celki in grude	redka poselitve v obliki razloženih naselij, zaselkov in samotnih kmetij	redčenje prebivalstva	različice alpskega tipa hiše, ki proti vzhodu prehajajo v različice osrednjeslovenskega tipa
kulturna pokrajina dolin v alpskem hribovju	prepletanje gozdnih in njivskih površin, ponekje že tudi sadovnjaki	grude prehajajo v pravilnejše oblike, delci in njim podobne oblike	naselitve je že gostejša, delež gručastih naselij se večja	območja redčenja in krajevno tudi območja zgoščevanja	različice alpskega tipa hiše, ki proti vzhodu prehajajo v različice osrednjeslovenskega tipa
kulturna pokrajina valovitega obrobja alpskih ravnin	prepletanje njivskih, travniških in gozdnih površin	grude, delci in prehodne oblike med njimi	gosta poselitve v obliki gručastih naselij, krajevno zaselki in samotne kmetije, proces suburbanizacije	večinoma območje stagnacije, posamezno šibko redčenje in šibko zgoščevanje	različice alpskega tipa hiše, ki proti vzhodu prehajajo v različice osrednjeslovenskega tipa
kulturna pokrajina alpskih ravnin	prepletanje njivskih in travniških površin, s prevlado prvih	pravilnejša delitev v obliki delcev, sklenjenih prog in prehodne oblike med njimi	gosta poselitve v obliki razpotegnjenih gručastih in obcestnih naselij, proces suburbanizacije	območje zgoščevanja	različice alpskega tipa hiše, ki proti vzhodu prehajajo v različice osrednjeslovenskega tipa
kulturna pokrajina slemen in pobočij na dinarskih planotah	prepletanje njivskih in travniških površin s posameznimi njivami	nepravilna delitev v obliki celkov in grud	redka poselitve v obliki zaselkov, gručastih in razloženih naselij, redko samotnih kmetije	območje močnega redčenja	različice primorskega in osrednjeslovenskega tipa
kulturna pokrajina kraških polj, dolin, ravnin in ravnikov na dinarskih planotah	prepletanje travnikov, gozdov in njiv	celki in grude in vmesne oblike med njimi, delci in njim podobne oblike	redka poselitve v obliki gručastih in razloženih naselij, posameznih zaselkov in tudi že obcestnih naselij	območje šibkega do močnega redčenja, ki prevladuje zlasti na zakraselem svetu	različice primorskega in osrednjeslovenskega tipa
kulturna pokrajina dolin, ravnin in kraških polj na dinarskih podoljih in ravninah	prepletanje njiv in travnikov, gozdovi so redki	prevladujejo grude in delci in prehodne oblike med njimi, celki so redki, prav tako tudi pravilnejše oblike, kot so proge	največ je gručastih in obcestnih naselij, slednje je zajel proces suburbanizacije, razložena naselja so redka	prevladuje stagnacija in redčenje, šibko zgoščevanje je redko	različice osrednjeslovenskega tipa, ki proti jugu in vzhodu prehajajo v različice panonskega tipa

Preglednica 26: Skupine tipov kulturnih pokrajin v Sloveniji in njihove prvine (2. del).

reliefna oblika	raba tal	poljska razdelitev	tip naselja	prebivalstveni tip naselja	tip hiše
kulturna pokrajina pobočij, vzpetin in slemen na dinarskih podoljih in ravninah	prepletanje njiv, travniki in gozdovi so redki, na skrajnem obrobju prvi vinogradi	celki in grude ter prehodne oblike, delci in njim podobne oblike	prevladujejo gručasta naselja, razložena so redka	redčenje prebivalstva	različice osrednjeslovenskega tipa, ki proti jugu in vzhodu prehajajo v različice panonskega tipa
kulturna pokrajina ravnin na dinarskih podoljih in ravninah	prepletanje njiv, travnikov in gozda	prevladujejo celki in grude ter prehodne oblike med njimi, redko delcem podobne oblike	redka poselitve v obliki zaselkov, samotnih kmetij in razloženih naselij	močno redčenje prebivalstva	različice osrednjeslovenskega tipa, ki proti jugu in vzhodu prehajajo v različice panonskega tipa
kulturna pokrajina dolin na panonskih gričevjih	prevlada njiv, vmes travniki oblike med njimi	grude in delci ter prehodne	poselitve v obliki gručastih, razloženih in obcestnih naselij	stagnacija in redčenje prebivalstva	različice osrednjeslovenskega tipa, ki proti jugu in vzhodu prehajajo v različice panonskega tipa
kulturna pokrajina pobočij in slemen na panonskih gričevjih	prepletanje njiv, vinogradov, sadovnjakov, travnikov in gozda	prevlada celkov in grud ter prehodnih oblik med njimi	prevlada razloženih naselij in zaselkov	redčenje prebivalstva	različice osrednjeslovenskega tipa, ki proti jugu in vzhodu prehajajo v različice panonskega tipa
kulturna pokrajina panonskih ravnin	prevlada njiv	delci in mestoma sklenjene proge	obcestna naselja, proces suburbanizacije	od šibkega zgoščevanja do stagnacije in redčenja prebivalstva	različice osrednjeslovenskega tipa, ki proti jugu in vzhodu prehajajo v različice panonskega tipa
kulturna pokrajina pobočij in slemen na sredozemskih gričevjih	prevlada vinogradov z vmesnimi njivami, travniki in gozdovi	prevladujejo prave grude in prevladujejo prave grude in	gručasta naselja in zaselki, redko samotne kmetije, proces suburbanizacije v zaledju obale	vsi prebivalstveni tipi	različice primorskega tipa
kulturna pokrajina ravnin, dolin in obalne ravnice na sredozemskih gričevjih	prevlada njiv, z vinogradi, gozdovi in travniki	grude in delci ter vmesne oblike med njimi	prevlada gručastih naselij, ob obali urbaniziranih	vsi prebivalstveni tipi	različice primorskega tipa
kulturna pokrajina vzpetin in pobočij na sredozemskih planotah	prepletanje pašnikov in travnikov	prave grude	redka poselitve v obliki gručastih naselij	močno redčenje prebivalstva	različice primorskega tipa
kulturna pokrajina dolin in podolij na sredozemskih planotah	travniki	prave grude	redka poselitve v obliki gručastih naselij	redčenje prebivalstva	različice primorskega tipa
kulturna pokrajina ravnin na sredozemskih planotah	prepletanje njiv, travnikov in gozdov	grude in delci ter prehodne oblike	redka poselitve v obliki gručastih naselij	redčenje prebivalstva	različice primorskega tipa

Potrditve za upravičenost tovrstnega pristopa sem našla pri *European Centre for Nature Conservation*, ki pripravlja monografijo evropskih pokrajin (pokrajino razumejo kot kulturno pokrajino) dežel Evropske zveze vključno z Norveško in Švico (medmrežje 1). Temeljno vodilo je celosten pristop, členitev pa so izvedli na 4 ravneh na temelju različnih kriterijev:

- podnebje (4 podnebni tipi),
- geomorfologija in vegetacija (10 temeljnih pokrajinskih enot),
- tip površja (31 tipov kulturne pokrajine),
- kulturne prvine (250 različic).

6.3 MORFOLOŠKA ANALIZA IZBRANIH TIPOV

V dosedanjem delu sem prikazala zgradbo, obliko ter zgodovinski razvoj kulturne pokrajine in izdvojila skupine tipov. Pri tem sem izhajala iz stališča, da je Slovenija celota, ki se deli na nepregledno število sestavnih delov. Členitev se konča, kot sem že omenila, na ravni podeželskega naselja in pripadajočega zemljišča.

V drugem delu knjige sledi analiza po enega tipa konkretne kulturne pokrajine v vsakem pokrajinskem tipu. Vzorčni primeri so bili izbrani na temelju pogostosti in raznovrstnosti. Tako so bile zajete kulturne pokrajine v različnih pokrajinskih enotah, reliefnih oblikah, z različno poljsko delitvijo, različnim tipom naselja, različno prebivalstveno dinamiko in različno stavbno dediščino. Izbor je zajel primere, ki že znotraj sebe kažejo veliko pestrost. Trije primeri so na stiku dveh tipov reliefa: Podzemelj, ki leži na stiku obrečne ravnice s kraškim ravnikom, dodatno pestrost pa prinaša vzpetina Kučar, Slap pri Vipavi, ki leži na stiku Vipavske doline in Vipavskih brd, ter Sela pri Hinjah na prehodu iz uravnanege zakraselega sveta v položno pobočje. To je omogočilo dodatno osvetlitev oblikovanja kulturne pokrajine ob spremembi površja. Prav tako je vzorčenje zajelo primere, ki kažejo posebnosti nekaterih prvin ter tako odražajo spremembe, ki se v določenih tipih dogajajo (Krnica – skrajna meja naselitve človeka, Vinski vrh – vpliv viničarstva, Slap pri Vipavi – posledice hidromelioracij).

Z analizo sem hotela dobiti čim bolj natančno sliko izbranega tipa in s tem informacijo o povezanosti naravnih in družbenih prvin kulturne pokrajine. Ugotovitve lahko apliciramo na ostale tipe kulturne pokrajine v izbrani naravnogeografski enoti. Tako sem ugotovila, kakšne spremembe se dogajajo v določenem tipu kulturne pokrajine, kar omogoča nadaljnjo primerjavo.

Izbrala sem naslednje tipe:

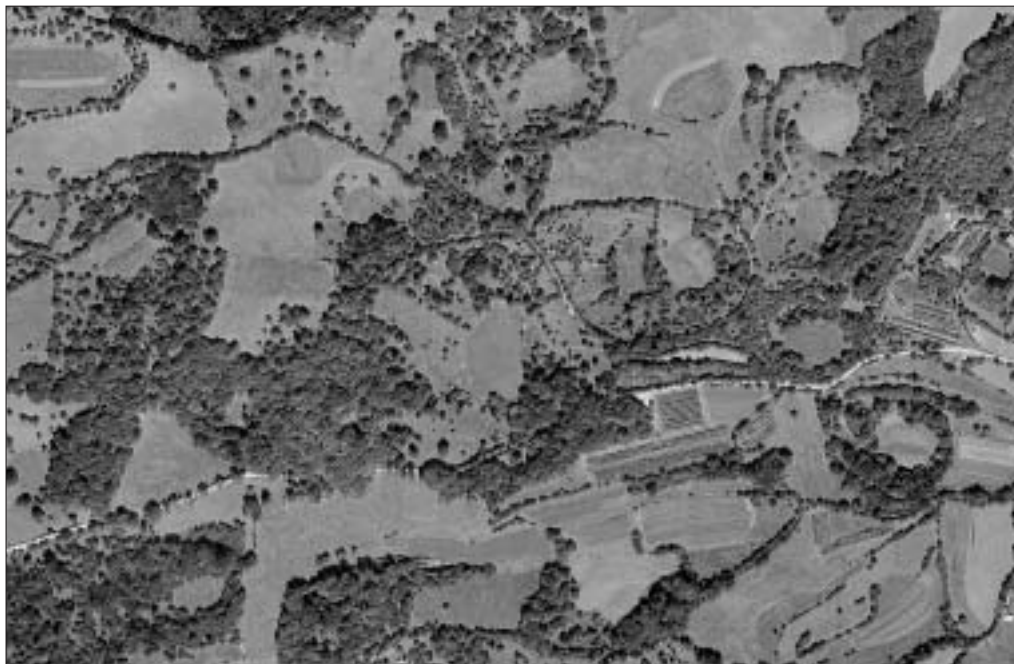
- kulturna pokrajina pobočij v alpskem gorovju, primer Krnica,
- kulturna pokrajina pobočij v alpskem hribovju, primer Velika vas,
- kulturna pokrajina alpskih ravnin, primer Voklo,
- kulturna pokrajina slemen in pobočij na dinarskih planotah, primer Sela pri Hinjah,
- kulturna pokrajina dolin, ravnin in kraških polj na dinarskih podoljih in ravninah, primer Podzemelj,
- kulturna pokrajina pobočij in slemen na panonskih gričevjih, primer Vinski Vrh,
- kulturna pokrajina panonskih ravnin, primer Predanovci,
- kulturna pokrajina ravnin in dolin na sredozemskih gričevjih, primer Slap pri Vipavi,
- kulturna pokrajina ravnin na sredozemskih planotah, primer Skopo.

Lego izbranih tipov prikazuje slika 33.

Za vsako izbrano tesno območje sem potrebovala 3 vrste podatkov:

- podatke iz literature,
- statistične podatke,
- digitalne podatke.

V literaturi sem dobila temeljne informacije o izbranem območju. Statistični podatki so obsegali podatke o številu prebivalcev od leta 1869 do leta 2000. Za obdobje do zadnjega popisa sem uporabila že zbrane podatke iz krajevnih leksikonov (Savnik 1968, 1971, 1976 in 1980; Orožen Adamič, Perko, Kladnik 1995), za leto 2000 (avgust) pa sem jih dobila na Statističnem uradu Republike Slovenije, točneje

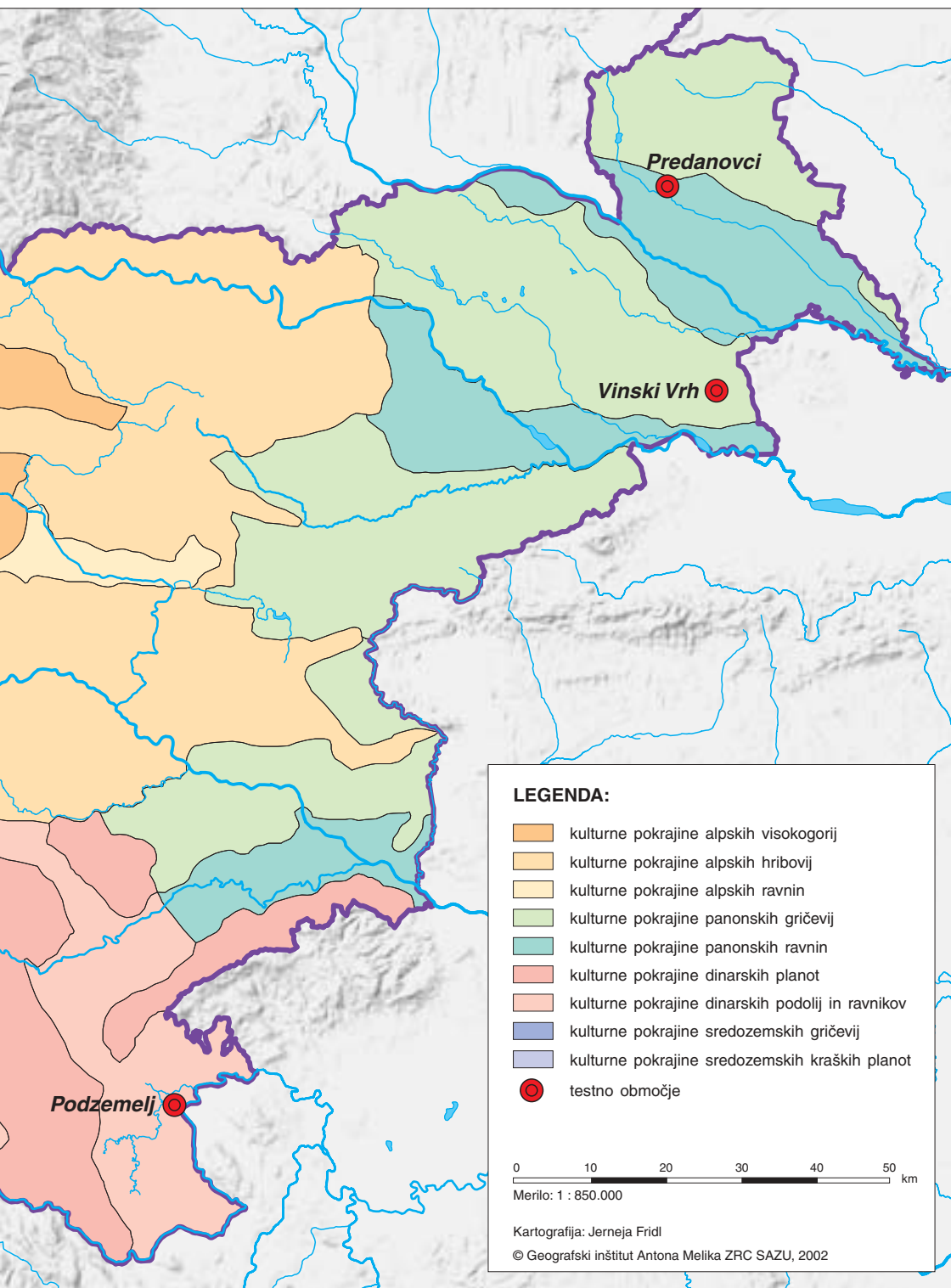
Slika 32: Interpretacija nekaterih DOF-ov je bila zaradi nejasnih mej med rastri, ki kažejo določeno rabo tal, zahtevna in zamudna ter povezana z obsežnim terenskim delom.

v Sektorju za demografske in socialne statistike. Na najnovejših podatkih temeljijo slike, ki prikazujejo starostno in zaposlitveno sestavo prebivalcev, in izračuni indeksov staranja.

Najpomembnejši so bili digitalni podatki, saj so omogočali različne izračune, izdelave zemljevidov in njihovo prekrivanje. Za vsako izbrano območje so bile v programu Roots digitalizirane plastnice na topografski karti v merilu 1 : 5000, in sicer v velikosti naselja in pripadajočega zemljišča. Na prvi stopnji sem v programu Idrisi32 izdelala digitalni model reliefa s celico 1 krat 1 m, iz njega pa v naslednjih korakih zemljevide nadmorskih višin, naklonov in ekspozicij površja. Podatke za zemljevide rabe tal sem dobila na dva načina: za nekatera testna območja v digitalni obliki na Ministrstvu za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, kjer jih zajemajo z interpretacijo DOF 5, za nekatera pa na temelju lastnega digitaliziranja DOF 5. DOF 5 je nadvse uporaben kot temeljni informacijski sloj; to je skenirani aeroposnetek, ki je z upoštevanjem centralne projekcije posnetka in digitalnega modela reliefa transformiran (razpačen) v državni koordinatni sistem. 5 pomeni, da je v merilu 1 : 5000. Ujema se z razrezom Slovenije na temeljne topografske načrte 1 : 5000, pokriva ozemlje celotne države in je relativno sodoben, saj je nastal s snemanjem med letoma 1997 in 2000. Vendar je interpretacija rabe tal z njega izjemno zahtevna, saj so pogosto rastri določene rabe tal nejasni, si podobni in brez izrazitih meja, kar se je še posebej pokazalo pri vzorcih na kraških planotah. Zato sem morala najprej na terenu ugotoviti, kakšen raster prikazuje določeno rabo tal, in šele potem sem digitalizirala s programom Cartalinx 1.04 in pridobljene podatke naprej obdelala v programu Idrisi32. V naslednjem koraku sem s terenskim delom preverila dobljeno stanje in razčistila dileme, ki so se pojavljale (zaraščanje, gozdni rob, meja med dvema načinoma rabe tal). Problem DOF 5 je tudi, da je nastal na temelju letalskih posnetkov, na katere vplivajo na primer letni in dnevni čas, vreme in količina vlage v zraku. Kakovost posnetkov zato precej niha.

Slika 33: Izbrani tipi kulturnih pokrajin v Sloveniji. ► 104, 105

Zemljevide tlorisov naselij in poljske delitve sem v celoti dobila z digitaliziranjem DOF 5. V nekaterih primerih (razgibanost površja, nepravilna poljska delitev na grude, velik delež gozdih, pašniških in travniških površin, slaba kakovost posnetka) je bila poljska delitev nedoločljiva, v tem primeru sem prikazala samo tloris naselja.

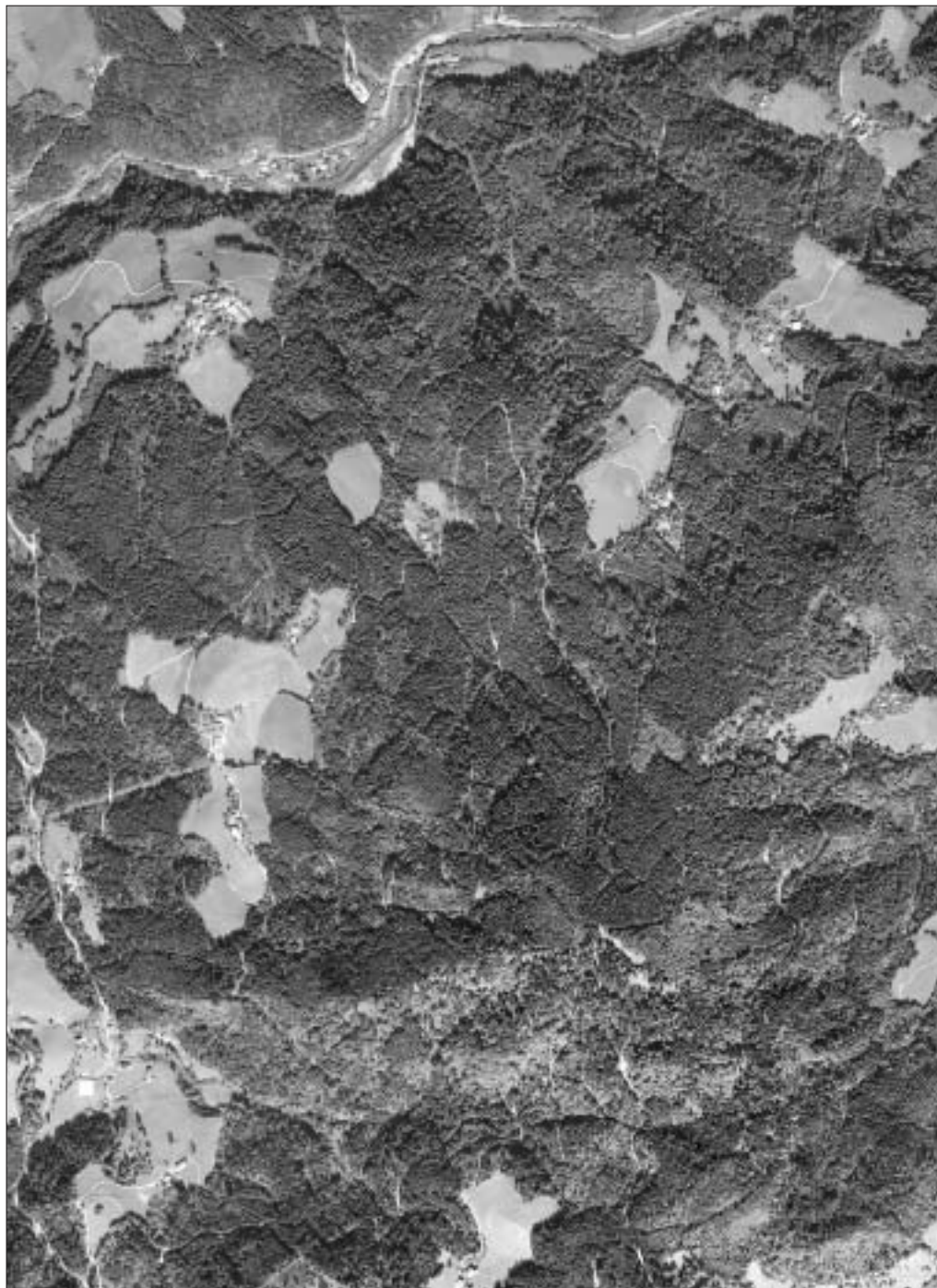
S terenskim delom sem dobila vpogled v aktualne procese, ugotovila stanje na področju stavbne dediščine in pridobila slikovno gradivo.

6.3.1 KULTURNA POKRAJINA POBOČIJ V ALPSKEM GOROVJU, PRIMER: KRNICAV KAMNIŠKO-SAVINJSKIH ALPAH

Kamniško-Savinjske Alpe so del visokogorskega sveta Slovenije. Skoraj polovica površja je v nadmorski višini med 500 in 1000 m in le posamezni vrhovi segajo prek 2000 m (Kladnik 1998). Zaradi relativnih višin dajejo vtis višjih gora, kot so v resnici. Večji del jih sestavljajo prepustne karbonatne kamnine, zlasti apnenci, na katerih je nastalo razgibano površje s površinskimi in podzemnimi kraškimi pojavi. Številni so ostanki pleistocenske poledenitve, ko je bila snežna meja med 1400 in 1600 m. Severna pobočja so strmejša od južnih, prav tako so doline na severni strani bolj ledeniško preoblikovane kot na južni. Posamezne gorske skupine so razrezane z ozkimi dolinami, ki se na prehodu v ravnino razširijo. Vode so tam odložile gradivo in v svoje nanose vrezale terase. Zaradi velike količine padavin in strmega površja ima večina rek hudourniški značaj, zato so poplave v Zgornji Savinjski dolini dokaj pogost pojav. Pretočni viški v pomladanskih mesecih so povezani s taljenjem snega v hribih, viški v jesenskih mesecih pa s padavinami. Kljub temu, da se količina padavin manjša od zahoda proti vzhodu, je celotno območje dobro namočeno, saj nikjer ne pade manj kot 1300 mm padavin letno. Dni s padavinami je kar 120, dnevni maksimum pa je skoraj 200 mm. V zimskem času padavine padejo v obliki snega, ki obleži skoraj pol leta v višinah nad 1500 m, v najnižjem delu območja pa 60 dni. Temeljna značilnost temperatur je, da le-te z višino padajo, pri čemer je za življenje velikega pomena topli pas, ki izkorišča sončno južno lego. Tu je zato sončnega obsevanja največ, najmanj pa na vrhovih gora. Za dna dolin in kotlin je značilen temperaturni obrat.

Razgibano zakraselo površje, gruščnati vršaji, melišča, strmine, nadmorske višine in z njimi povezane talne in podnebne razmere, zlasti temperaturne, so vzrok redke poseljenosti. Prva, sicer redka naselitev človeka sega v pradavnino in v rimsko obdobje, v večji meri pa se je to območje naselilo šele ob srednjeveški kolonizaciji, ki je zajela tudi naravno manj ugodne predele in s planinskimi pašniki segla do gozdne meje. V preteklosti je bil relief najpomembnejši za nastanek naselij, poti in rabo tal. Večja naselja in mesta so nastala na stičiščih rek v dolinah in kotlinah ali pod gorskimi prehodi. V rečnih dolinah v nižjih legah, na prisojnih legah nad dolinami, na rečnih ali hudourniških vršajih so nastala gruščasta naselja. Z naraščanjem nadmorske višine in z oddaljevanjem od središča poselitev postaja vse redkejša. Na pomolih in višjih terasah, na položnih prisojnih pobočjih in na dnu širših ledeniških dolin so v zadnjem obdobju kolonizacije nastali zaselki in samotne kmetije. Pojavlja se alpski tip hiše, in sicer v dveh različicah glede na nekdanjo historično delitev na pokrajine: gorenjska različica v zahodnem in koroška v vzhodnem delu.

Na površje se tesno navezujeta tudi poljska razdelitev in raba tal. Območja nad gozdno mejo so večinoma gola, sicer prevladujejo gozdovi. Do gozdne meje in še čez sežejo planinski pašniki, ki se v zadnjem času zaraščajo, tako da se gozdna meja ponovno dviguje. Hribovske kmetije, ki so zaradi gozda večje od nižje ležečih, so usmerjene v živinorejo in gozdarstvo. Večji del kmetijskih površin prekrivajo travniki oziroma pašniki. Meja med njimi je nejasna, saj gre običajno za pašno-košni sistem. Njiv je zelo malo. Večinoma so le vrtovi ob hišah. Alpsko gorovje in z njim Kamniško-Savinjske Alpe doživljajo v zadnjih desetletjih intenzivne spremembe, povezane z upadanjem števila prebivalcev in opuščanjem kmetijstva. Območje je privlačno za turizem: nastala so nova vikend naselja, iz nekdanjih planšarskih koč in kmečkih hiš pa počitniška bivališča. Precej od še ohranjenih kmetij se ukvarja s kmečkim turizmom.

Slika 34: Digitalni aeroposnetek Krnice (DOF 5 F2633).

MIMI URBANC

Slika 35: Krniške samotne kmetije so nastale na pobočnih uravninah.

MIMI URBANC

Slika 36: Na največji uravnavi, ki je v drobnem močno razgibana, je nastala kmetija Moličnik. Po drugi svetovni vojni se je zaradi grožnje z zaplembo premoženja razdelila na tri dele.

6.3.1.1 Naravne prvine

Reliefne prvine: Krnica je naselje samotnih kmetij na pobočjih na desnem bregu Savinje ter Lučnice in na pobočjih Arničevega in Mlačkega vrha v Kamniško-Savinjskih Alpah. To je razgiban relief, razrezan s številnimi potoki. Iz doline reke Savinje v nadmorski višini okrog 460 m se površje najvišje dvigne v Mlačkem vrhu (1119 m) in na skrajnem južnem robu v Velikem Rogatcu (1557 m). Povprečna nadmorska višina je okrog 800 m. Nakloni površja so veliki, v povprečju kar 23° . Prevladuje razred od 20 do 30° . Le majhen del površja ima naklon manjši od 12° . Prevladujejo severovzhodne, severozahodne in severne lege, ki so povezane s slemenitvijo skupine Rogatca, ki poteka od jugozahoda proti severovzhodu. Večji del površja je zgrajen iz prepustnih karbonatnih kamnin, za poselitev pa so izjemnega pomena predornine s tufi.

Podnebne prvine: Temeljne podnebne razmere so povezane z lego v alpskem svetu, natančneje na južnem robu alpskega sveta, kjer se prepletajo gorske in celinske podnebne lastnosti. Najbližja postaja je v Lučah, vendar večina samotnih kmetij leži višje in bi bili zato primernejši podatki za Jezersko. Januarsko povprečje je v Lučah $-2,3^\circ\text{C}$, na Jezerskem pa $-3,5^\circ\text{C}$. Za naselitev je pomemben topli pas, kjer so višje temperature in manj megle. Največ od približno 1600 mm padavin pade septembra, drugi najbolj namočen mesec je junij. Najmanj padavin pade pozimi. Pomembno je tudi debelina in trajanje snežne odeje, zlasti za najvišje ležeče kmetije (Mlačnik, 900 m). Zaradi nadmorske višine je rasna doba precej skrajšana.

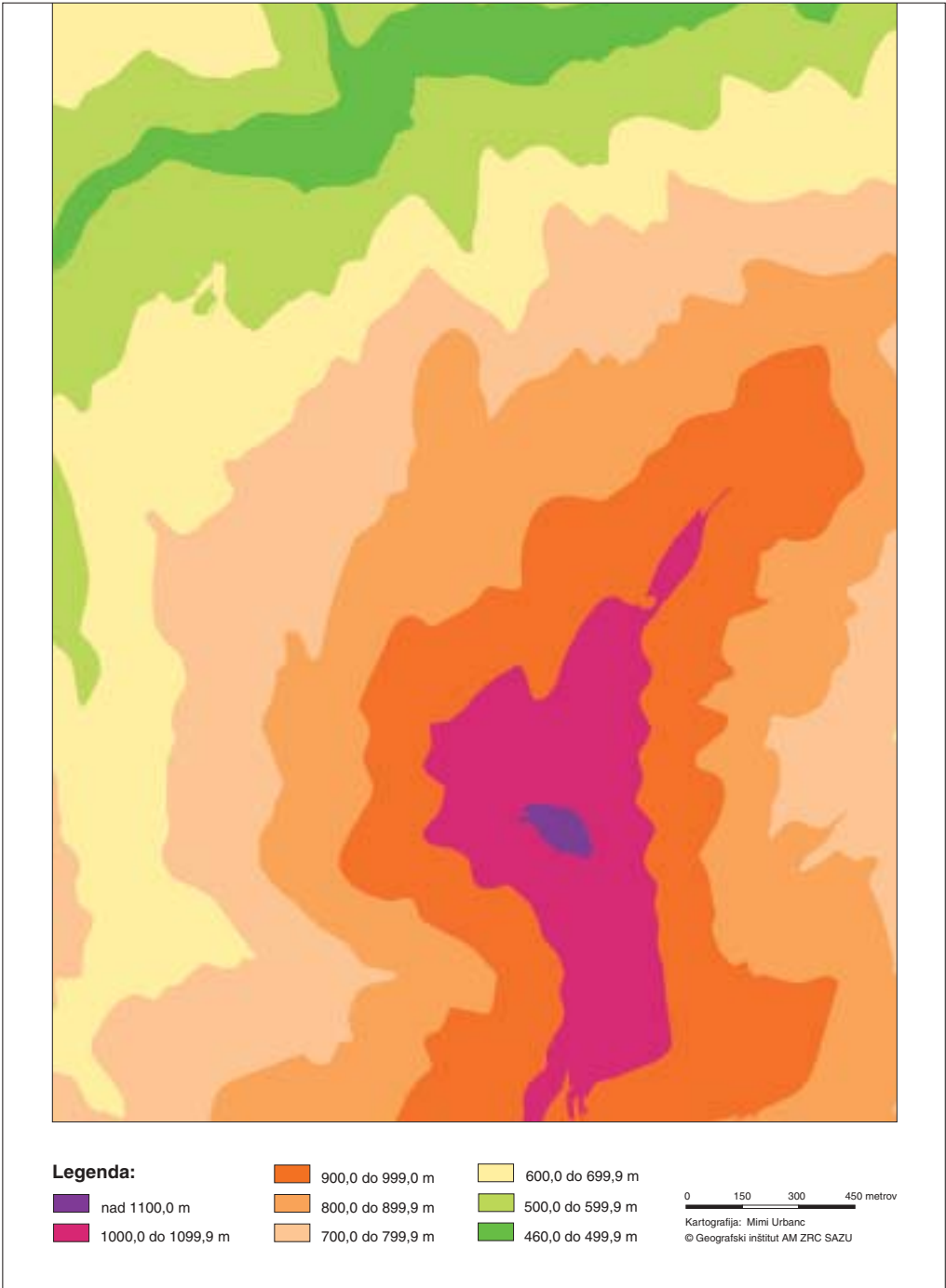
Hidrološke prvine: Vode iz omenjenega območja zbira Savinja, v katero se zlivajo številni potoki in hudourniki. Padavin za rast je dovolj, zaradi vložkov neprepustnih tufov v karbonatnih kamninah tudi dovolj izvirov pitne vode. Pri Jezerniku (ime?!) je v grušču nastala manjša kotanja, v kateri je jezero, ki se napaja iz talne vode.

Pedološke prvine: Pedološka slika je povezana s kamninsko zgradbo. Na karbonatnih kamninah so na pobočjih rendzine in na bolj uravnanih tleh rjava pokarbonatna tla. Na andezitnem tufu so nastale kisle prsti, ki pa so zaradi debeline in uravnanosti izkoriščene v kmetijske namene.

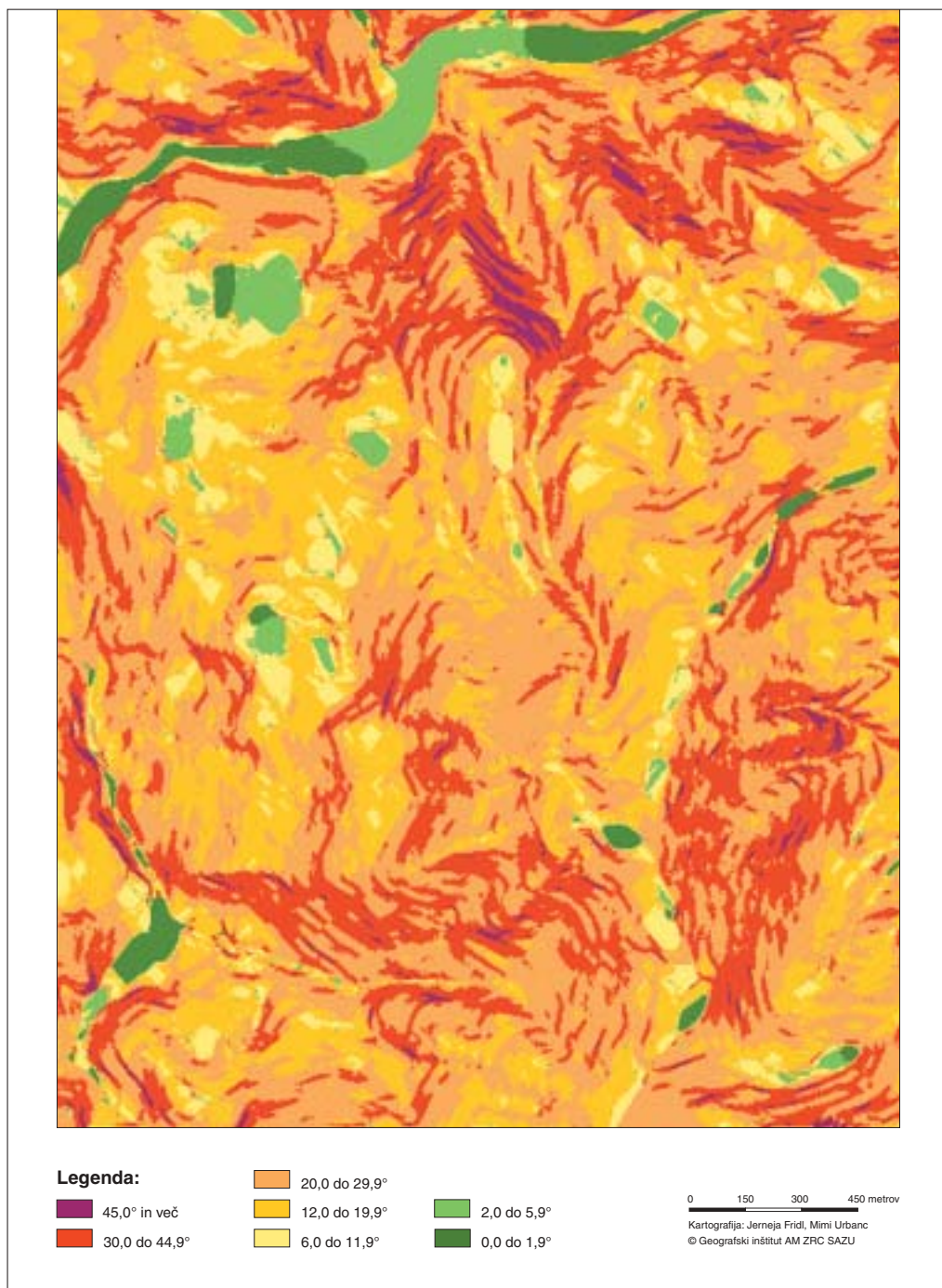

MIMI URBANC

Slika 37: Kmečki dom ene najvišje ležečih kmetij v Krnici na vznožju Velikega Rogatca je zapuščen že dolga leta in kmalu ga bo drevje povsem preraslo. Zemljišče je obdelano, saj se njeni lastniki še ukvarjajo s kmetijstvom, vendar živijo na drugi kmetiji nižje v dolini.

Slika 38: Nadmorske višine površja v Krnici.

Slika 39: Nakloni površja v Krnici.

Slika 40: Ekspozicije površja v Krnici.

Vegetacijske prvine: Krnica je z gozdom porasla pokrajina. Na ugodnejših naravnih legah, kjer je več uravnanelega sveta in sončna ter zavetrna lega, je bil gozd izkrčen za samotne kmetije. Gozdovi so večinoma iglasti.

Naravne prvine kot omejitveni dejavnik: Najpomembnejše omejitve, ki jih postavlja naravno okolje, so povezane z reliefom, zlasti z nadmorsko višino, nakloni in ekspozicijami. Z višino se razmere za življenje in rast kulturnih rastlin hitro slabšajo, saj se vse bolj uveljavlja gorsko podnebje in s tem krajša vegetacijska doba, ki omejuje izbor kultur. Ekspozicija je bila pomemben dejavnik za poselitev. Samotne kmetije v obravnavanem delu Krnice imajo dokaj neugodno lego, o čemer pričajo tudi domača imena. Osojnik je najnižje ležeča kmetija, vendar je pozimi dva meseca in pol brez sonca (Meze 1965). Podobno je tudi z ostalimi nižje ležečimi kmetijami v bližini Luč. Najugodnejšo lego imajo kmetije pod Arničevim vrhom. Te kmetije so tudi večje in intenzivneje obdelane kot ostale.

Primerjava lege samotnih kmetij in naklona kaže, da so domovi na uravnanih pobočnih policah, kjer je naklon pod 12°. To je naklon, ki še omogoča v večini primerov strojno obdelavo. Večji del kmetijskih površin pa je v bolj strmih pobočjih. Kmetije, ki imajo zemljo z večjimi nakloni, so manjše od kmetij na večjih ostankih uravnave. Meze (1965) domneva, da so manjše kmetije v slabših naravnih razmerah mlajšega nastanka. Domovi so se izognili vetrovnim legam, zlasti sedlom in slemenom.

6.3.1.2 Družbene prvine

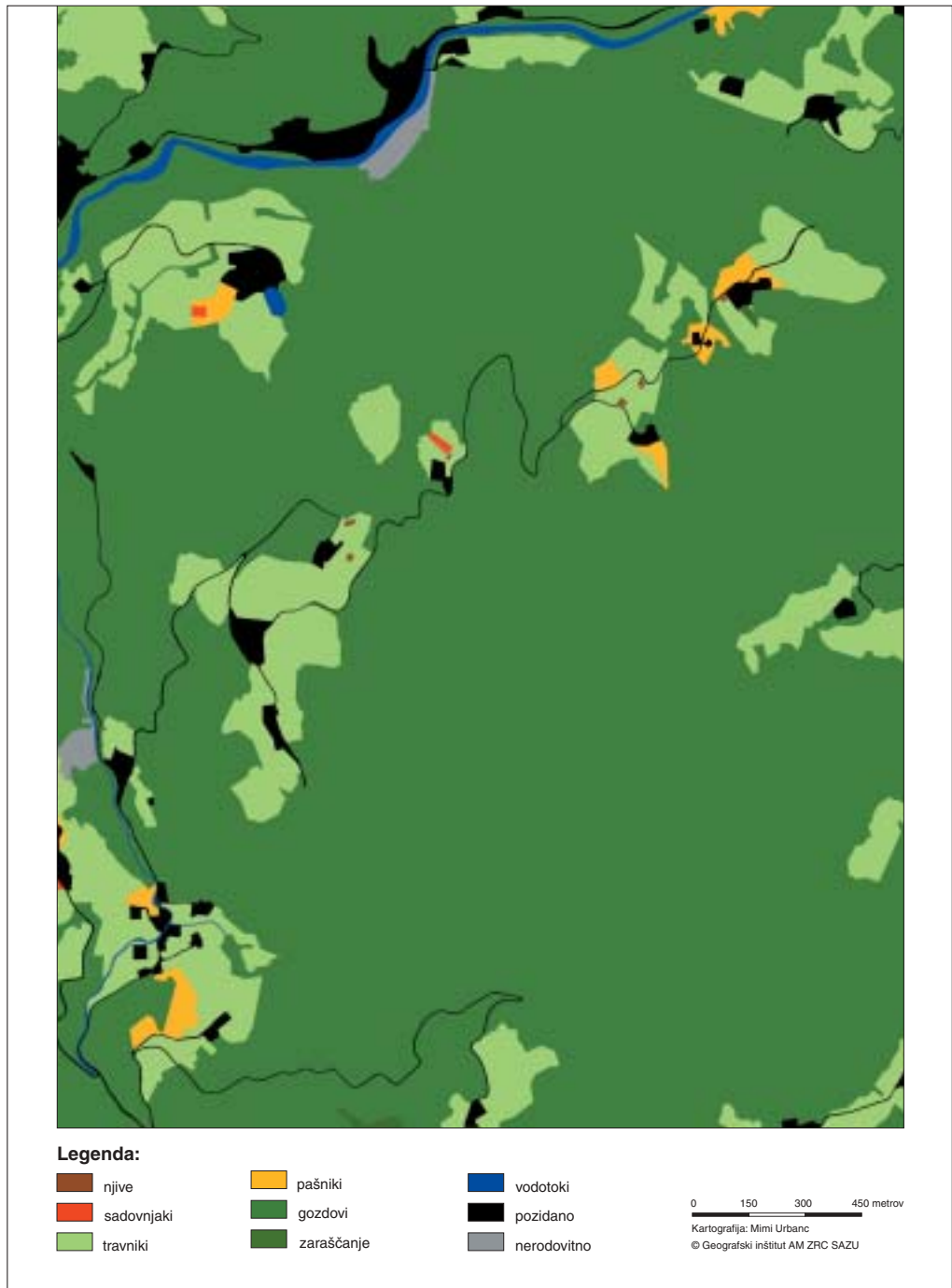
Gospodarske prvine: Raba tal je tesno povezana z naravnimi danostmi. Gozd pokriva prek 80 % ozemlja, travniki 13 % ozemlja, ostale kategorije pa manj kot 1 % površja. Na prvi pogled preseneča majhen delež pašnikov, vendar gre za vsebinski problem katastra, ki travnike in pašnike loči. V hribovskih območjih, kot je Krnica, so to običajno iste površine. Kmetje travinje dvakrat letno kosijo in nato v jeseni še pasejo. Le redke travinje so namenjene izključno paši. S tako rabo tal je povezan način gospodarjenja. Poleg gozdarstva je temeljni vir dohodka živinoreja. V zadnjih letih so na manjših kmetijah govejo živino zamenjali z ovci in skoraj povsod opustili mlečno prirejo, ki v teh razmerah ni bila več smotrna. Ovčereja zahteva manj dela in ovce so primernejše za pašo strmih pobočij. Indeks preobrazbe okolja je 26, kar pomeni, da je blizu spodnji meji. Glede na prevladujoči delež gozdov to ni presenetljivo.

Zemljišče je razdeljeno na celke. Nekateri so v celoti zaprti, kar pomeni, da so posamezne samotne kmetije med seboj ločene s pasom gozda. Kjer je bilo več uravnanelega poselitvenega prostora, pa so odprti, saj polje ene kmetije sega do polja druge kmetije. Iz več celkov je nastal zaselek. Na splošno velja, da so celki v Krnici majhni v primerjavi s celki na Solčavskem ali v Kokri, vendar gosteje nanižani. Velikost celkov je povezana tudi s slabšimi naravnimi razmerami in severno lego. Krnica je bila poseljena prav v zadnjem obdobju višinske kolonizacije, že v dodatni kolonizaciji. Krniški celki so majhni tudi zato, ker so v večini primerov razpadli na dva dela. O tem pričajo na primer imena Zgornji in Spodnji Voler, Zgornji in Spodnji Jezernik. K dodatni delitvi je prispevala tudi politika po drugi svetovni vojni. Največja kmetija Moličnik se je z delitvijo na tri dele uspela ubraniti nacionalizacije.

Prebivalstvene in naselbinske prvine: Število prebivalcev ostaja dokaj stalno. Rahlo se je dvignilo po drugi svetovni vojni in raslo do konca šestdesetih let, ko je začelo upadati. V zadnjem desetletju je ponovno zaznati rahlo rast. Starostna sestava kaže dokaj ugodno stanje. Indeks staranja, ki pokaže razmerje med prebivalci nad 65 in prebivalci pod 20 let, je 44, kar je v primerjavi s slovenskim za leto 1991 (53) ugodnejše.

Delež prebivalstva, zaposlenega v primarnih dejavnostih, je visok. To je povezano z visokim deležem kmečkega prebivalstva ter z lesno industrijo oziroma z njo povezanim gozdarstvom. Pred desetletjem je bil dobrih 60 % in se v zadnjih letih sicer zmanjšal, vendar je še vedno nadpovprečno visok za slovenske razmere.

Z razdelitvijo na celke je povezana tudi naselbinska slika. Domovi so nastali na uravninah oziroma pobočnih policah. Če primerjamo karte osončenosti, naklonov in nadmorskih višin, je bil raven oziroma uravnan svet zagotovo najpomembnejši dejavnik pri poselitvi.

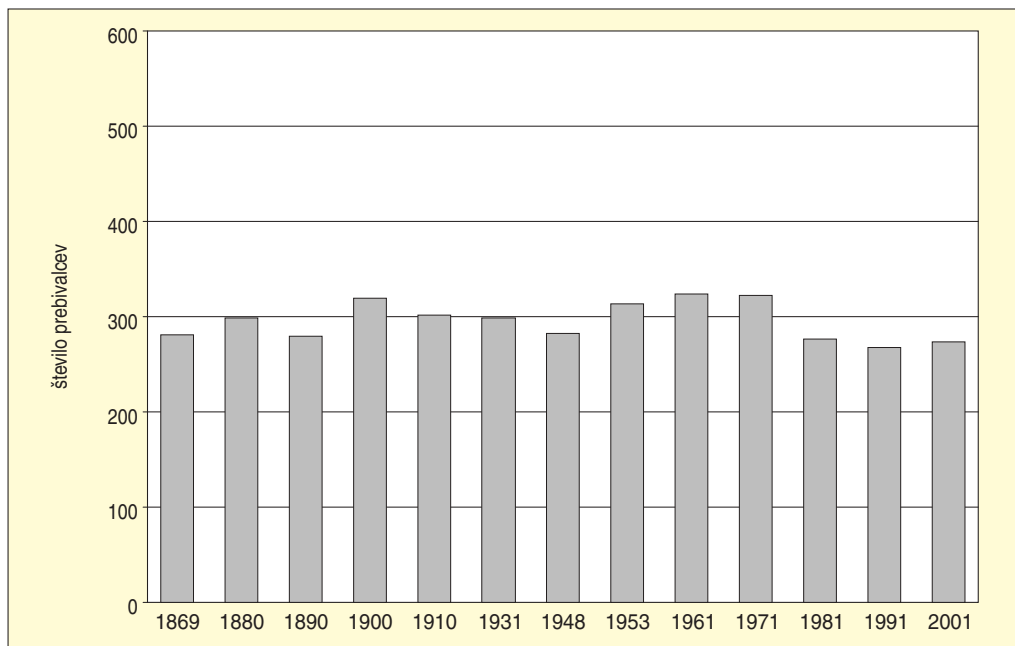

Slika 41: Raba tal v Krneci.

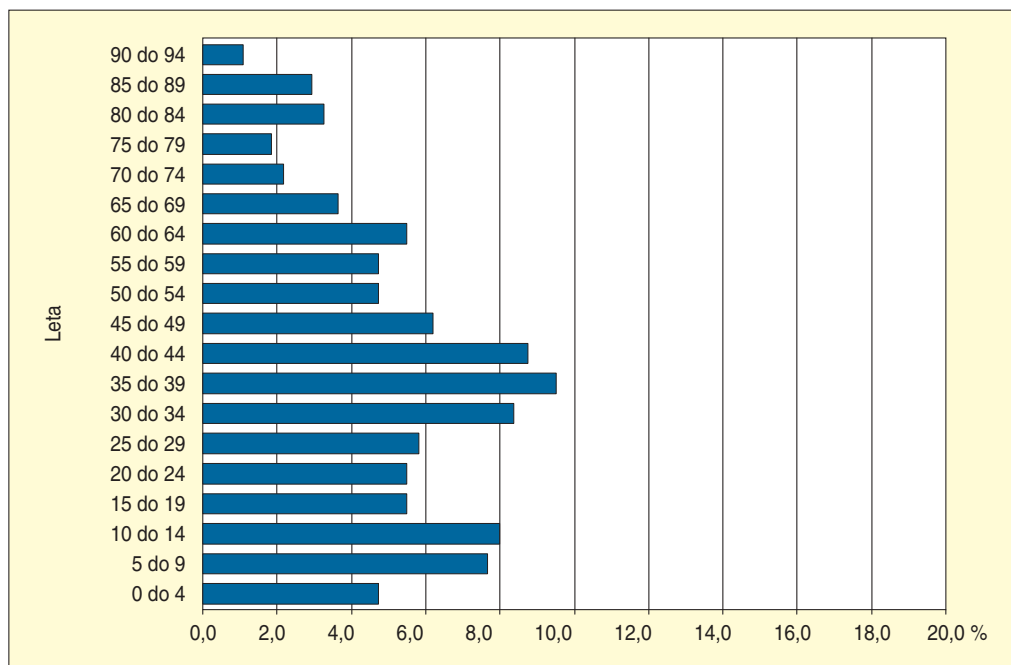
MIMI URBANČ

Slika 42: Precejšnje strmine otežujejo kmetovanje v Krnici in okolici. Kljub temu pa imajo v bližini doma manjše njive, kjer poleg zelenjave pridelajo še nekaj koruze.

Slika 43: Gibanje števila prebivalcev Krnice med letoma 1869 in 2000.

Slika 44: Starostna sestava prebivalstva Krnice.

Komunikacijske prvine: Posamezne samotne kmetije povezujejo ceste, ki tečejo od Luč do najvišje ležeče kmetije. Običajno teče cesta prek celka, le redko je umaknjena na rob gozda. V redkih primerih je hiša na eni, gospodarsko poslopje pa na drugi strani ceste.

6.3.1.3 Povezanost naravnih in družbenih prvin

Preglednica 27: Povezanost rabe tal z nekaterimi naravnimi prvinami v Krnici.

	determinacijski koeficient	korelacijski koeficient
ekspozicije	0,0131	0,114
nakloni	0,0520	0,228
nadmorske višine	0,0312	0,178

Determinacijski koeficient pove, da si manj kot desetino razlik v rabi tal lahko razlagamo z ekspozicijami, nadmorskimi višinami in nakloni. Mejna vrednost korelacijskega koeficienta, da je statistično značilen ob 99 % zaupanju, je 0,004999. Vse vrednosti, višje od te, so statistično značilne.

6.3.1.4 Procesi

Krnica v zadnjem desetletju doživlja precejšnje spremembe, povezane z najnovejšim gospodarskim in družbenim razvojem. Govedorejo je v večini primerov zamenjala ovčereja, ki je pripomogla k temu, da so tudi najstromejše površine ostale obdelane. Zaraščanja, razen redkih izjem, ni, niti tam, kjer so domovi opuščeni. Lastniki živijo drugje, vendar zemljo še vedno obdelujejo, pasejo in enkrat oziroma

Slika 45: Tloris dela naselja Krnica.

MIMI URBANC

Slika 46: Na najvišji točki obdelovalnih zemljišč v Krnici stoji kapela.

dvakrat letno kosijo, ali pa so jo dali v najem. Kulturna pokrajina se ohranja. Težko je napovedati, kaj se bo zgodilo v prihodnje; ali bo nova generacija še vztrajala na zemlji. Na kmetijah z ugodnejšimi razmerami (bližina Luč, nižja nadmorska višina, kakovostnejša kmetijska zemlja) verjetno da, če bodo imeli naslednike. Na najvišjih in težje dostopnih pa je vprašanje. Zaenkrat ni očitnejših znakov opuščanja kmetijske pridelave in s tem zaraščanja.

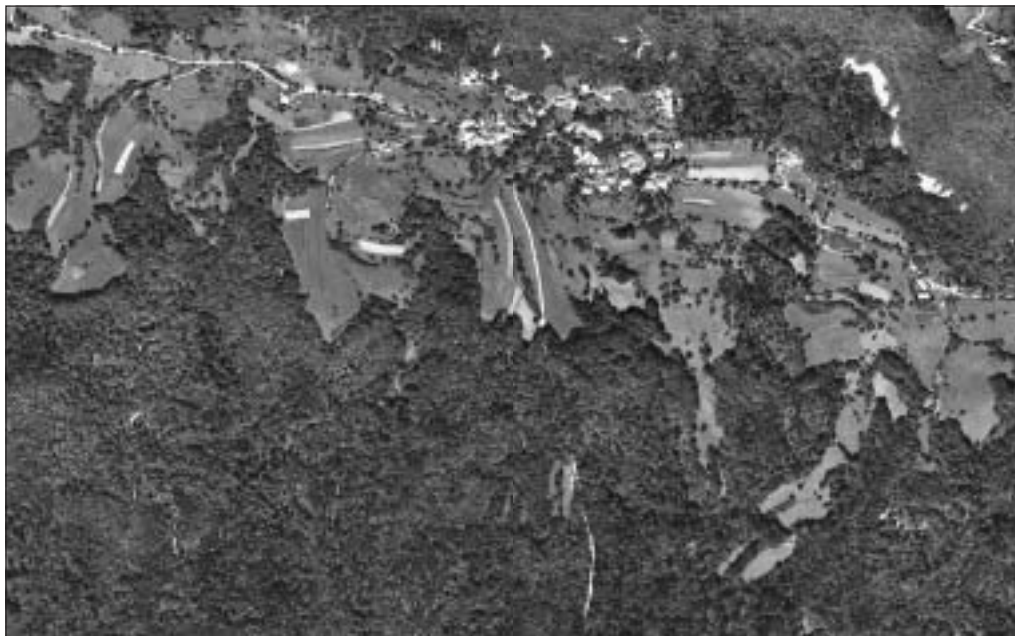
6.3.1.5 Pokrajinsko znamenje

Značilna pokrajinska znamenja so:

- izkrčeni celki na uravnanih delih pobočij,
- kapela na izpostavljenem mestu.

6.3.2 KULTURNA POKRAJINA POBOČIJ V ALPSKEM HRIBOVJU, PRIMER: VELIKA VAS V POSAVSKEM HRIBOVJU

Posavsko hribovje je hribovita in močno razčlenjena pokrajina podolžnih slemen in globoko vrezanih dolin. Kamninska sestava je zelo pestra, saj obsega kamnine iz vseh obdobij geološke zgodovine. Na starih neprepustnih karbonskih in permskih kamninah so nastale grape in globoke doline. Največji del pokrajine pokrivajo prepustne karbonatne kamnine, iz katerih so najvišja slemena in vrhovi. Med njimi prevladuje dolomit, zato so večji del površja preoblikovale površinske vode. Terciarna kamninska podlaga pokriva dna dolin in kotlin ter nekatera pobočja, na katerih so zaradi nestabilnosti teh kamnin pogosti zemeljski usadi. Proti vzhodu se delež terciarnih kamnin povečuje. Ravnega sveta je malo, prevladujejo nakloni med 12 in 30° (Hrvatini 1998). Pokrajina je prepletena z gosto rečno mrežo, ki ima glavno os v dolini Save. Reke imajo najvišji vodostaj spomladi zaradi padavin in istočasnega taljenja snega, dru-

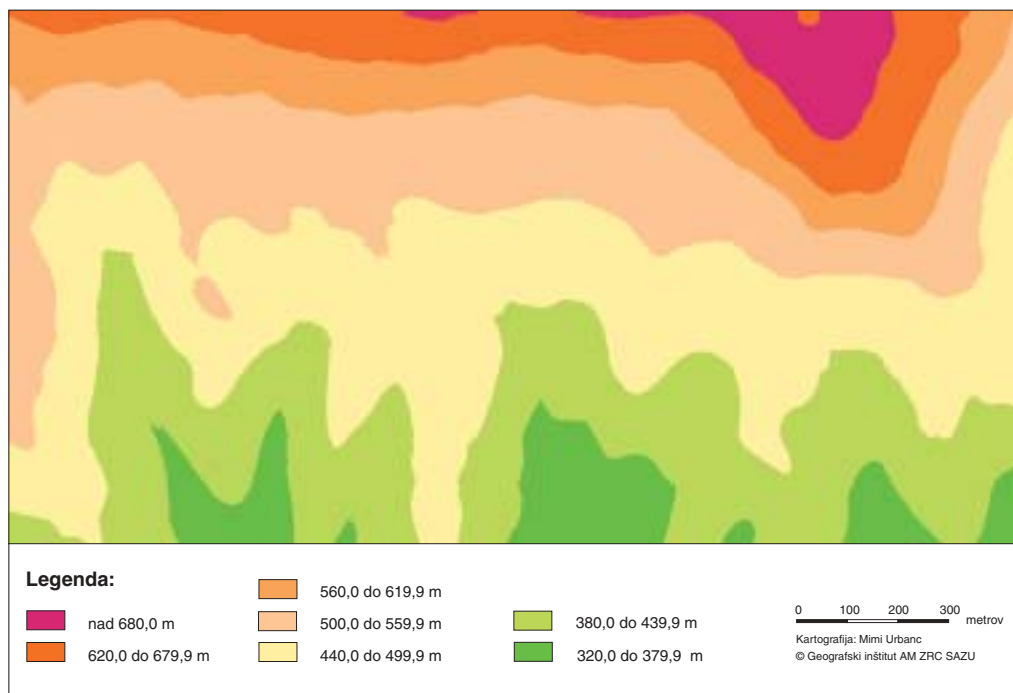
Slika 47: Digitalni aerospnetek Velike vasi (DOF 5 F2421, F2422).

gi višek je ob novembrskem deževju, najnižji vodostaj pa je ob koncu poletja. Pokrajina ima zmerno celinsko podnebje, ki z višino postaja ostrejša. Za naselitev in kmetijstvo je pomemben topli pas, ki dviguje povprečne temperature. Celotna pokrajina je dobro namočena. Od 1200 mm padavin jih največ pade v poletnih mesecih, kar je ugodno za vegetacijo. Zimske padavine so v obliki snega, ki obleži do 60 dni, v višjih in senčnih legah pa tudi precej več. Manj jesenskih padavin proti vzhodu na robu pokrajine že omogoča vinogradništvo. Na kamninsko zgradbo se navezujejo prsti. Na permokarbonskih kamninah so nastale kisle rjave prsti in rankerji, na strmih karbonatnih kamninah plitve rendzine in na terciarnih usedlinah globoke rjave prsti. Gozd – med drevesnimi vrstami prevladuje bukev – pokriva dve tretjini pokrajine.

Pokrajina je bila naseljena že v pradavnini in potem ponovno v obdobju preseljevanja ljudstev. Naselbinska mreža je nastala v obdobju srednjeveške kolonizacije. Za razvoj pokrajine je pomembno premogovništvo, ki je omililo izseljevanje v tujino. Danes je podpovprečno gosto naseljena, hriboviti agrarni predeli se praznijo in prebivalstvo se seli proti dolini. Z razgibanostjo pokrajine je povezana razpršena poselitev v obliki večjih gručastih naselij v dolini in manjših razloženih naselij ter samotnih kmetij v višjih legah. Med kmetijskimi panogami je najbolj razširjena mlečna in mesna govedoreja, med obdelovalnimi zemljišči prevladujejo travniki.

6.3.2.1 Naravne prvine

Reliefne prvine: Velika vas leži na razgibani pobočni polici na strmem pobočju Ciclja (836 m). To je močno razgiban relief, ki se iz Savske doline v nadmorskih višinah od 300 m dvigne do Sv. Miklavža (741 m). Naselje leži dobrih 500 m nad morjem. Uravnanelega sveta je zelo malo; prevladujejo naklonski razredi nad 12° in povprečni naklon je prek 20° . Naselje in njegovo zemljišče ležijo na južnem pobočju, zato močno prevladujejo južne lege. Poleg teh pa še jugovzhodne in jugozahodne. Najvišji in najstrmejši predeli so iz apnenca, na uravnanih in nižjih prevladujejo peščenjaki in konglomerati.

Slika 48: Nadmorske višine površja v Veliki vasi.

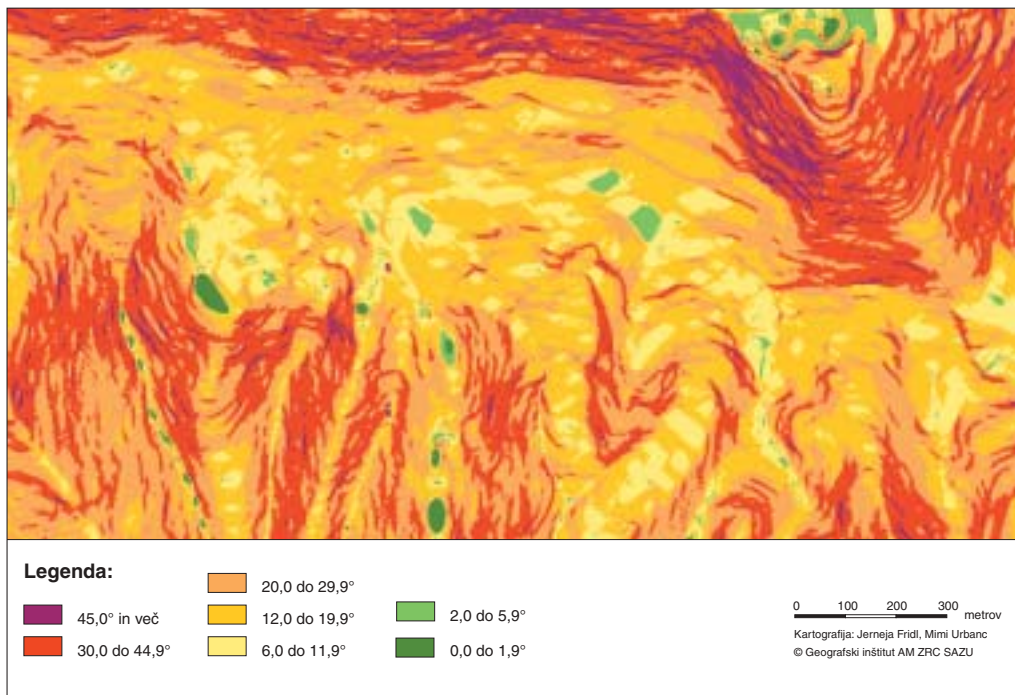
Podnebne prvine: Poleg zmernega celinskega podnebja je pomembna lega v toplem pasu nad dnem doline, kar se pozna v manjšem številu meglenih dni. Lega na južnem pobočju omogoča višje temperature kot v dolini. Prav tako prve jesenske slane nastopajo kasneje in zadnje spomladanske prej. Prednosti sončne južne lege izkorišča obilica sadnega drevja, zlasti orehov. Količina padavin okrog 1200 mm zadošča za rast kulturnih rastlin, še posebej, ker je višek v poletnih mesecih.

Hidrološke prvine: Velika vas leži nad dolino Save, v katero se stekajo vode iz južnega pogorja Ciclja. Zaradi lege na stiku neprepustnih in prepustnih kamnin ter zaradi obilnih padavin, je dovolj izvir pitne vode.

Pedološke prvine: Na nekarbonatnih kamninah v celoti prevladujejo kisle rjave prsti, ki zaradi kislosti in pomanjkanja hranilnih snovi niso rodovitne. Na njih prevladujejo travniki in le redko njive, v strmih predelih pa kisloljubne gozdne združbe. Na karbonatnih kamninah so nastala plitva rjava tla z obilico kamenja na površju.

Vegetacijske prvine: Kisloljubne gozdne združbe so naravna vegetacija, ki je bila na uravnanih tleh izkrcena. Ohranila se je v celoti nad 600 m nad morjem. Med kmetijskimi površinami prevladujejo travniki, sadovnjaki obkrožajo kmečke domove. Njive so samo na manjših uravninah, ki tečejo vzporedno s pobočjem.

Naravne prvine kot omejitveni dejavnik: Večina omejitvenih dejavnikov je povezanih z reliefom. Najpomembnejši med njimi je precejšen naklon, saj ima večji del površja naklon prek 12°. Take strmine dopuščajo uporabo le majhnih strojev. Razgibanost površja se kaže tudi v drobni zemljiški razdelitvi: njive so majhne in posamezna kmetija ima posest močno razdrobljeno v različnih delih vasi. Omejitveni dejavnik je tudi slaba kakovost prsti. Tla na nekarbonatnih prsteh so sicer globoka, vendar kisla in sprana, na apnenčastih pa plitva in močno kamnita. Tudi v preteklosti je naravno okolje omogočalo le borno preživetje.

Slika 49: Nakloni površja v Veliki vasi.

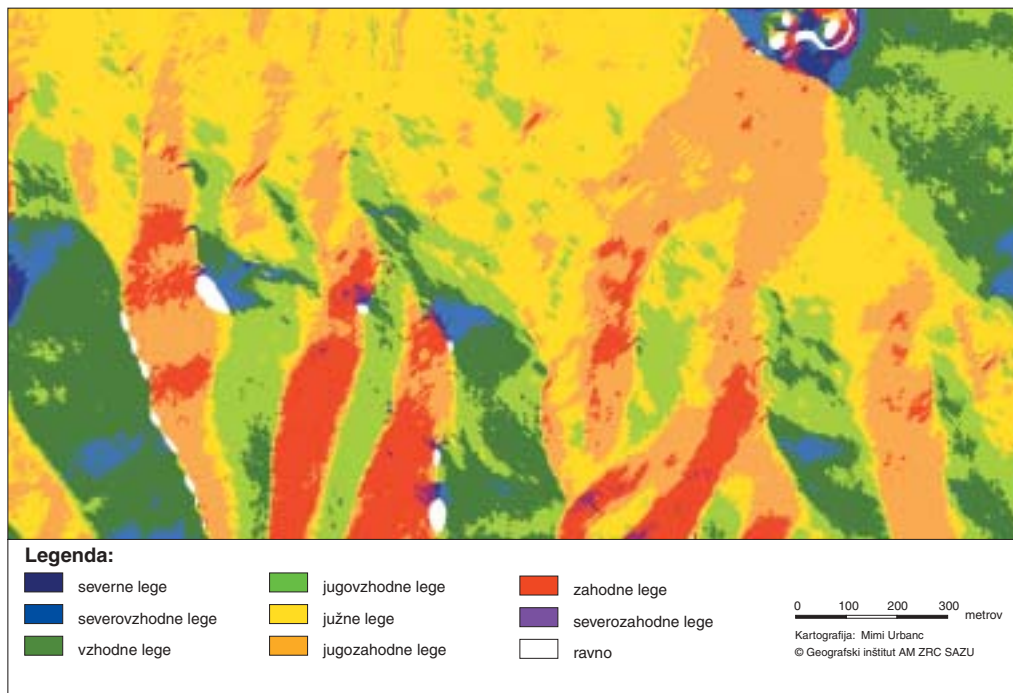
6.3.2.2 Družbene prvine

Gospodarske prvine: Glede na naravne danosti ne preseneča velik delež gozda in med obdelovalnimi zemljišči delež travnikov. Gozd pokriva prek 75 % površja in travniki skoraj 20 %. Les je bil od nekdaj dopolnilni dohodek živinorejskih kmetij. Danes je kmetijstvo v celoti zgolj dopolnilna dejavnost, s katero se ukvarjajo le starejši, mlajši pa samo poleg rednih službenih obveznosti. Čiste kmetije ni več nobene. Delež kmečkega prebivalstva se je tako močno zmanjšal. Na splošno lahko rečemo, da je kmetijstvo v Veliki vasi v zatonu. Delež njiv se je zmanjšal, večinoma gre zgolj za zelenjavne vrtove in le redko še vidimo koruzo ali krompir. Število živine se zmanjšuje, mleka že nekaj let ne oddajajo več, krave imajo zgolj za domačo uporabo. Indeks preobrazbe okolja zaradi kmetijstva je 42, kar pomeni, da je kmetijska raba naravno okolje zmerno spremenila. Tudi v preteklosti so bile kmetije majhne in le redke so imele konja za poljska dela, ampak so uporabljale kar krave.

Zemlja je razdeljena na prvotne grude, kar pomeni, da je posest močno razkosana; kosi nepravilnih oblik so brez reda pomešani med seboj. Posest ene kmetije je razmetana po celotnem vaškem zemljišču. V preteklosti so pobočje v bližini vasi izravnali s terasami in s tem povečali možnost obdelovanja.

Prebivalstvene in naselbinske prvine: Velika vas že od druge polovice 19. stoletja dalje zgublja prebivalstvo. Rahel porast je bil v povojnem času do leta 1961, potem pa se je krivulja ponovno obrnila navzdol. Izjemno neugoden je indeks staranja, ki je 200, kar pomeni, da se bo v prihodnje število prebivalcev močno zmanjšalo.

Velika vas je gručasto naselje, nastalo že v obdobju najstarejše kolonizacije na pobočju nad reko Savo, in sicer na stiku ožje pobočne uravnave in strmega gozdnatega pobočja. Naselje je strnjeno zazidano, glavna smer je od zahoda proti vzhodu vzporedno s pobočjem, stavbe stojijo posamič v gruči. Obrnjene so na vse strani, lega ene se ne ozira na lego sosednje, večinoma pa stojijo z daljšo stranjo k cesti,

Slika 50: Ekspozicije površja v Veliki vasi.

Slika 51: Velika vas leži na južnem pobočju Ciclja in Svetega Miklavža.

Slika 52: Z juga je naselje skrito za gostim sadnim drevjem.

torej vzporedno s plastnicami in so obrnjene na jug. Večina hiš ima tradicionalno obliko zahodnoslovenske različice osrednjeslovenskega tipa; hiša je zidana in ima strmo dvokapno streho. Z gospodarskim poslopjem stoji v gruči. Novejše hiše, ki so po obliki semiurbane, nastajajo zunaj strnjenegega območja naselja.

Komunikacijske prvine: Glavna cesta, ki se v Senožetih odcepi od ceste vzdolž Save, teče po položnem slemenu med dvema grapama. V vasi se prej v smeri sever jug potekajoča cesta obrne za 90 stopinj in teče vzporedno s pobočjem. Od te glavne ceste se odcepijo dovozne poti do posamezne hiše.

6.3.2.3 Povezanost naravnih in družbenih prvin

Preglednica 28: Povezanost rabe tal z nekaterimi naravnimi prvinami v Veliki vasi.

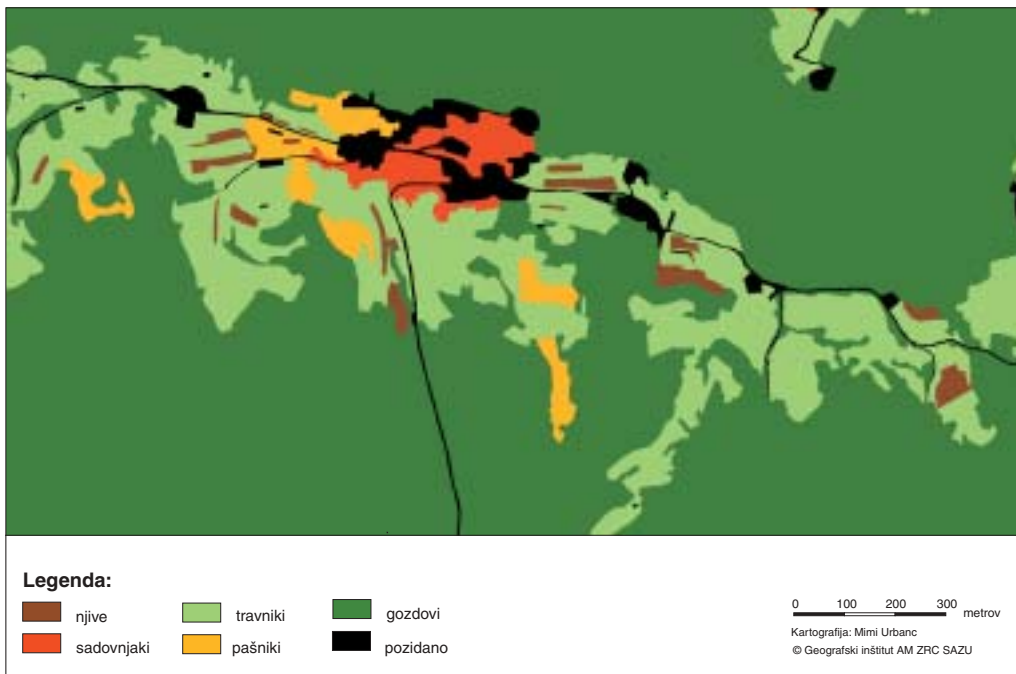
	determinacijski koeficient	korelacijski koeficient
ekspozicije	0,017	0,128
nakloni	0,062	0,249
nadmorske višine	0,046	0,213

Determinacijski koeficient pove, da si manj kot desetino razlik v rabi tal lahko razlagamo z ekspozicijami, nadmorskimi višinami in nakloni. Mejna vrednost korelacijskega koeficienta, da je statistično značilen ob 99 % zaupanju, je 0,0017779. Vse vrednosti, višje od te, so statistično značilne, kar velja tudi za izračunane vrednosti tega testnega območja.

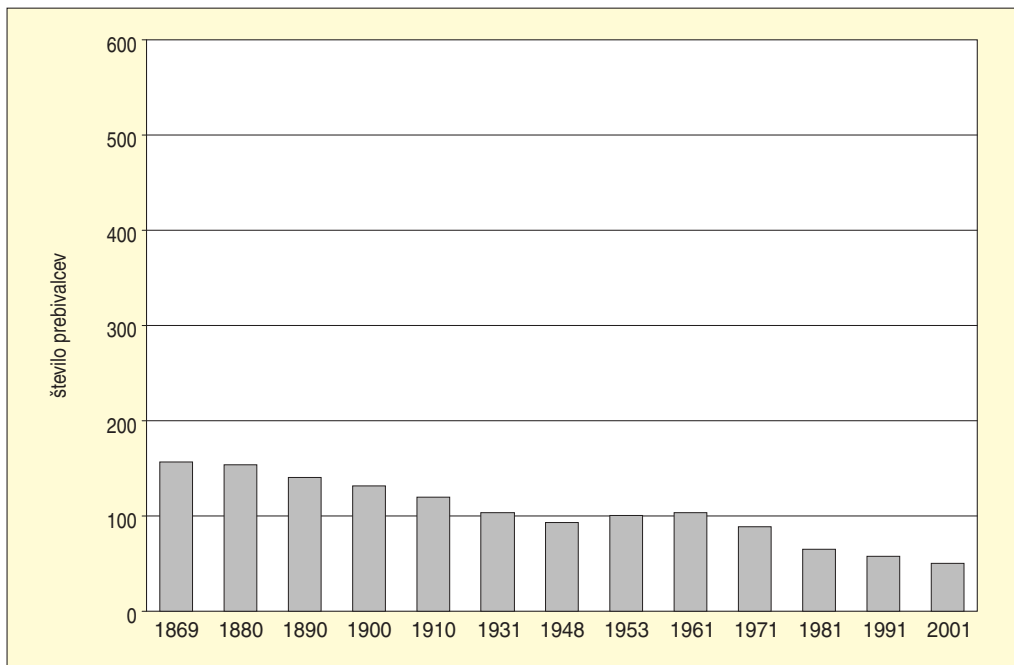

MIMI URBANC

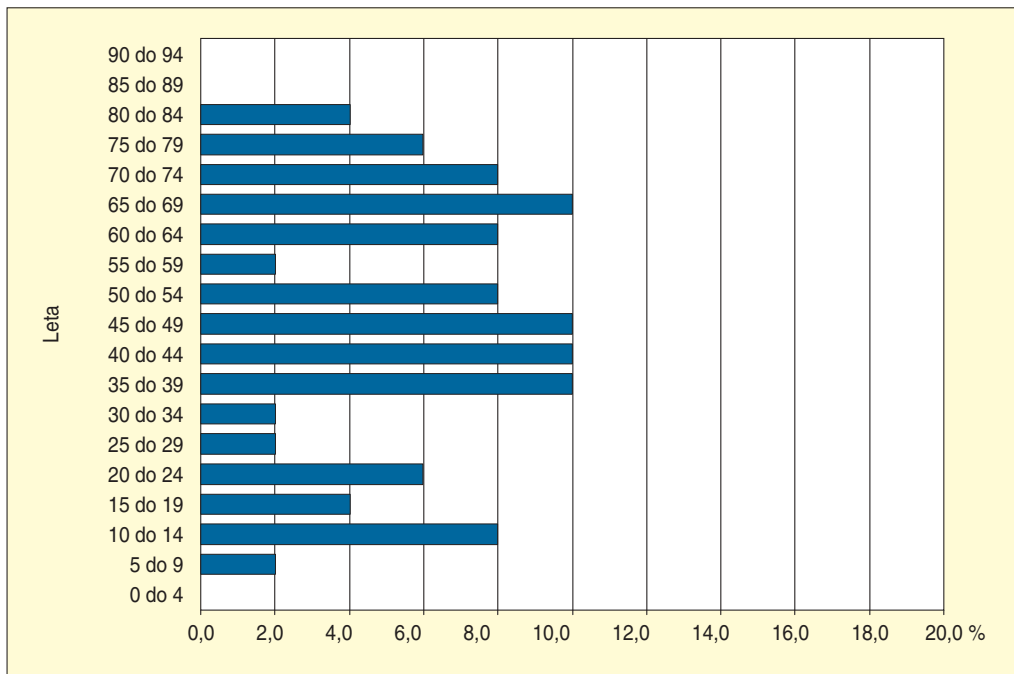
Slika 53: Razgibano in nagnjeno površje nudi le skromne možnosti za kmetijsko rabo tal.

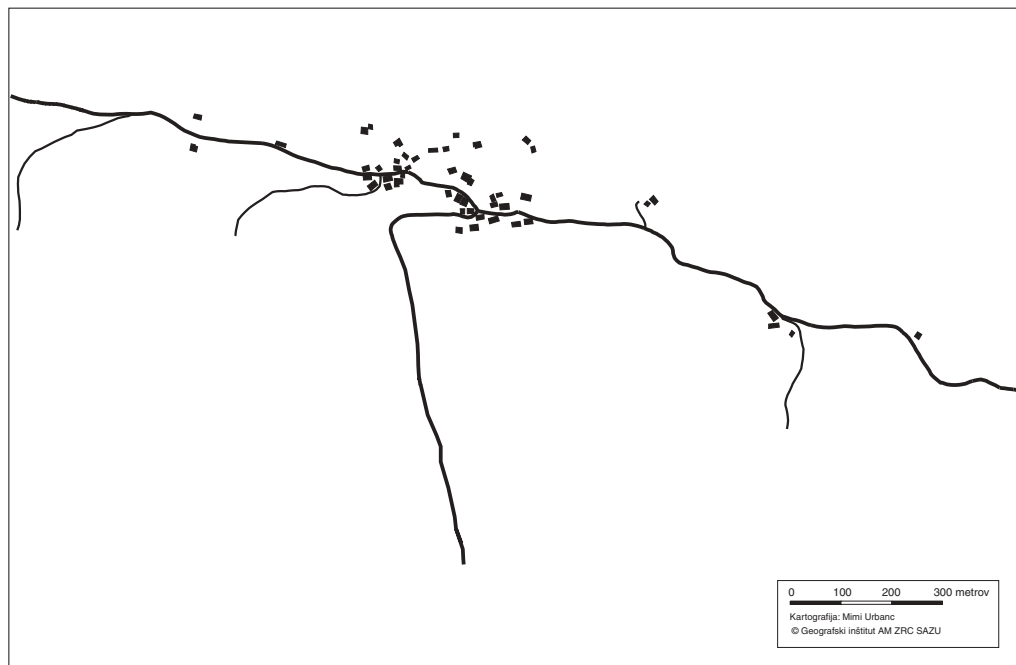
Slika 54: Raba tal v Veliki vasi.

Slika 55: Gibanje števila prebivalcev Velike vasi med letoma 1869 in 2000.

Slika 56: Starostna sestava prebivalstva Velike vasi.

Slika 57: Tloris Velike vasi.

Slika 58: Starejše hiše se ponašajo z lepimi detajli.

Slika 59: Večina kozolcev v Veliki vasi še služi svojemu namenu.

6.3.2.4 Procesi

V nasprotju s številnimi naselji na obrobju mest Velika vas ni postala spalno naselje. Priseljavanja skoraj ni, in sicer tudi zaradi upravne (ne)pripadnosti. Naselje spada v občino Moravče, kljub temu da v celoti gravitira v dolino Save. V osnovno šolo hodijo v Dol. Zapostavljenost s strani moravske občine se kaže tudi v tem, da cesta v naselje ni asfaltirana.

Zaradi zmanjšanja števila družinskih članov število ljudi neprestano upada. Opuščenih oziroma propadajočih hiš ni, saj bližina Ljubljane omogoča dnevno vožnjo na delo. S kmetijstvom se ukvarjajo zgolj v prostem času, kar pomeni, da se število živine zmanjšuje, razen redkih primerov je vsa pridelava namenjena lastni rabi. Kmetijska zemlja je zato slabo obdelana, nekaterih travnih površin sploh ne kosijo več, pač pa samo pasejo. Njivske površine so se zmanjšale in služijo večinoma pridelavi zelenjave za dom. Gozdni rob, zlasti v najnižjih močvirnih predelih, se širi.

6.3.2.5 Pokrajinsko znamenje

Značilna pokrajinska znamenja so:

- znamenja ob poti,
- cerkev na vrhu hriba,
- sadno drevje, ki obkroža domove.

6.3.3 KULTURNA POKRAJINA ALPSKIH RAVNIN, PRIMER: VOKLO NA SAVSKI RAVNI

Savska ravan zavzema del tektonske udorine, večinoma zapolnjene s karbonatnimi pleistocenskimi nanosi, v manjši meri pa tudi s sipkim glinastim gradivom. Enotno ravnino členijo pasovi terciarnega

gričevja. V severnem delu, kjer se vriva v alpsko gorovje, so številni ostanki pleistocenskega ledeniškega delovanja. Reke z obrobja so izdoble globoke doline in jo prometno odprle na vse strani, v samo prodno nasutino pa vrezale široke terase. Na neprepustnih tleh je gosta rečna mreža, na prepustnih pa površinske vode hitro poniknejo v tla. Narodu v veliki meri prevladujejo rjave karbonatne prsti in rendzine, ki so izkrcene za njivske površine, na najstarejših konglomeratnih terasah in v gričevju kisle sprane prsti, ki jih večinoma pokrivajo travniki, in ob rekah obrečne nerazvite prsti ter gleji s travnim rastjem in logi. Severni del ravni se v temperaturnih značilnostih približuje gorskemu podnebju, v južnem delu pa so poletja toplejša in zime milejše. Pomembna podnebna značilnost je temperaturni obrat v zimskem času kot posledica slabše prevetrenosti zaradi okoliškega gorovja in hribovja. V poletnem času pa se dno dobro segreje. Padavin je dovolj prek celega leta, skupna količina je med 1400 in 1600 mm, v alpskem obrobju še več. Za vodno oskrbo naselij je pomemben sneg, ki v okoliškem visokogorju obleži vse do poletja.

Zaradi ugodnih naravnih danosti in središčne lege spada med gospodarsko najbolj razvite in najgostejše naseljene pokrajine. Že v preteklosti so tod vodile pomembne prometne poti, ki so slovenske dežele povezovale s sosednjimi. Obilica vodnih virov, rudna bogastva, zlasti železova ruda v neposredni bližini, so privabljal nove naseljence. Naselja so nastala na obrobju, na stiku z vzpetim svetom, ob vodotokih in na robovih teras. Osrednji prodnati del brez površinskih vodnih tokov pa je ostal brez naselij. Mnoga naselja, zlasti tista ob pomembnih prometnicah in v bližini mest so se zlila v sklenjeno pozidano območje. Velika gručasta in obcestna naselja so postala spalna naselja sosednjih mest in popolnoma izgubila nekdanji kmečki videz. Tradicionalna arhitektura je ohranjena le še fragmentarno, hiše imajo značaj vseslovenskih hiš in tudi kmetijski objekti dobivajo značaj velikih industrijskih hal. Zaradi gospodarskih možnosti in osrednje lege se je število prebivalcev v letih po drugi svetovni vojni hitro večalo, po letu 1991 pa se je rast upočasnila. Za razliko od mnogih drugih slovenskih pokrajin ima ugodno starostno, zaposlitveno in izobrazbeno sestavo. Število kmečkega prebivalstva se tudi tukaj hitro zmanjšuje, ne glede na to, da je to intenzivna kmetijska pokrajina, še zlasti v južnem delu na Kranjskem in Sorškem polju. Njivske površine obsegajo približno tretjino pokrajine, kar je manj v primerjavi z ostalimi prodnimi ravninami v Sloveniji.

6.3.3.1 Naravne prvine

Reliefne prvine: Voklo leži sredi Kranjskega polja, s prodom nasute ravnine, ki jo prekinjajo gozdni pasovi. To je v celoti raven svet v nadmorski višini okoli 370 m, rahlo nagnjen proti jugu, proti strugi Save. Zaradi uravnanosti površja so nakloni in ekspozicije nepomembni. Zato kart nadmorskih višin, naklonov in ekspozicij ni.

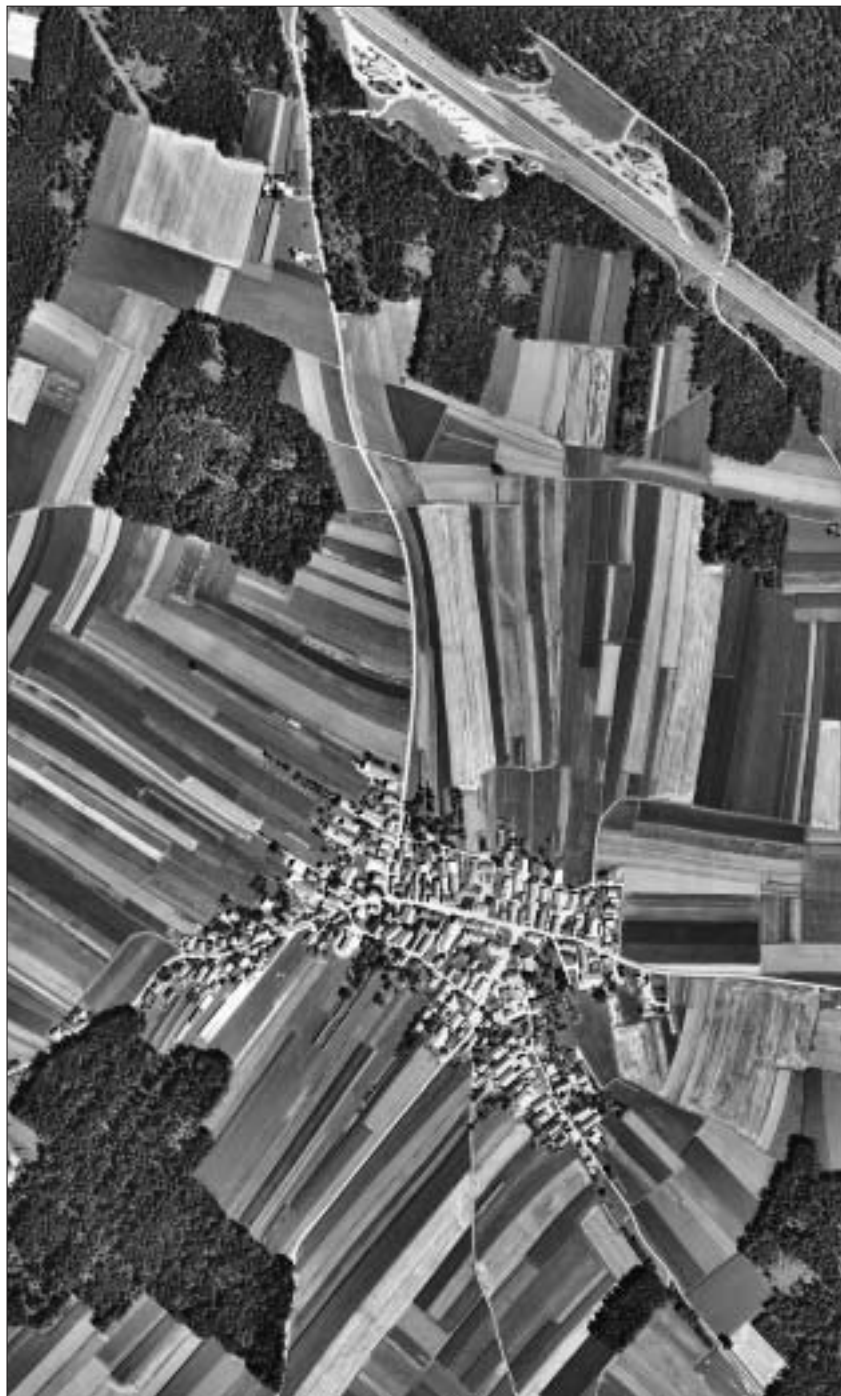
Podnebne prvine: Prevladuje zmerno celinsko podnebje, posledica reliefnih in podnebnih razmer, predvsem lege med visokimi gorami, so pogosti temperaturni obrati in megla, zaradi katere zadnje pomladanske slane nastopajo kasneje in prve jesenske prej kot na gričevnatem obrobju. Poleti se ravninsko dno precej segreje, kar je ugodno za zorenje žit. Občasno huda poletna neurja in toča opustošijo pridelek. Okoli 1400 mm letnih padavin zadošča za rast kulturnih rastlin, vendar zaradi visokih poletnih temperatur obdobje nastopijo suše.

Hidrološke prvine: Narodu vode iz Kamniških Alp hitro poniknejo, zato je v več deset metrov debeli prodni nasutini talna voda, površinskih vodnih tokov pa ni. V delu Kranjskega polja, kjer je Voklo, je podtalnica v globini 27 m. Lokev, ob kateri je vas nastala, je danes zasuta. Kljub zadostni letni količini padavin, v poletnem času lahko nastopi suša, saj padavinska voda zaradi kamninskih in talnih razmer hitro ponikne.

Pedološke prvine: Narodu so nastale evtrične rjave prsti, ki so zelo primerne za kmetijsko pridelavo. So dobro prepustne, zračne in zato kljub obilnim padavinam primerne za sušoljubni krompir. Na manj kakovostnih in izpranih tleh na konglomeratu so kisle rjave prsti.

Vegetacijske prvine: Prvotna vegetacijska slika je zaradi intenzivnosti človekovih posegov v pokrajino močno spremenjena. Gozdovi so ostali samo na manj kakovostnih, izpranih ali kislih tleh na konglomeratu. To je nižinski borov gozd z borovničevjem kot podrastjo.

Naravne prvine kot omejitveni dejavnik: Zaradi ugodnih naravnih razmer (in zgodovinskih vzrokov) je Kranjsko polje prebivalstvena in gospodarska os dežele. Talne razmere omogočajo rast najraz-

Slika 60: Digitalni aeroposnetek Voklega (DOF 5 E2531).

Slika 61: Sklenjene njivske površine na Kranjskem polju prekinjajo pasovi gozda, ki so se ohranili večinoma na manj rodovitnih prsteh na konglomeratu.

ličnejših kultur. Omejitveni dejavnik je pomanjkanje prostora, ker je veliko porabnikov tega prostora. Občasno kmetijstvo prizadene slana, zlasti spomladanska, in poletna suša ali toča.

6.3.3.2 Družbene prvine

Gospodarske prvine: Voklo leži v gospodarskem jedru države s staro industrializacijo. Bližina Kranja in Ljubljane je vedno narekovala intenzivno in moderno obdelavo zemlje. Pritisk na zemljo je bil velik, zato je bil gozd močno izkrčen. Pokriva manj kot petino površja. Ostalo so kmetijske površine, večinoma njive. Sadovnjaki obrobajo naselje. Intenzivnost kmetijstva se kaže v specializaciji, uporabi težke mehanizacije in velikih hektarskih donosih. Posamezni deli polja so močno razdrobljeni. Indeks preobrazbe okolja zaradi kmetijstva je 61, kar pomeni precejšnjo spremenjenost.

Uravnan svet je omogočal razdelitev na prave delce. Polje je razdeljeno na več skupin, ki imajo vsaka svoje ime. V teh pa tečejo njive vzporedno. Običajno gre za dolge njive. Poljske skupine so med seboj ločene s potmi, med njivami znotraj skupine pa ni meje.

Prebivalstvene in naselbinske prvine: Voklo je nastalo ob mlaki, sicer površinske vode ni. Za prebivalstveni razvoj je pomembno intenzivno kmetijstvo in bližina mest z močno razvitimi nekmetijskimi panogami. Prebivalstvo je vse od prvega popisa dalje naraščalo, v zadnjih letih se večja delež zaposlenih zunaj kmetijstva. Indeks staranja je blizu slovenskega povprečja, saj ima vrednost 57.

Iz gručastega jedra naselja se domovi nizajo ob cesti, tako da lahko govorimo o obcestnem naselju z gručastim jedrom. Domovi so včasih z daljšo včasih s krajšo stranjo obrnjeni k cesti. Znotraj posamezne poljske skupine oziroma dela ceste pa so vzporedno v odnosu do drugih domov. Gospodarsko poslopje je bodisi vzporedno bodisi v nadaljevanju hiše. Zaradi bližine mest je Voklo močno urbanizirano, posamezni kmečki domovi se izgubijo v množici ostalih domov. Tudi sicer se moderna kmečka hiša prav nič ne razlikuje od nekmečke. Območje Kranjskega polja je bilo kolonizirano v najstarejšem obdobju kolonizacije.

MINI URBAN

Slika 62: Kljub zmanjšanju površin s krompirjem Kranjsko polje ohranja sloves tako imenovane krompirjeve dežele.

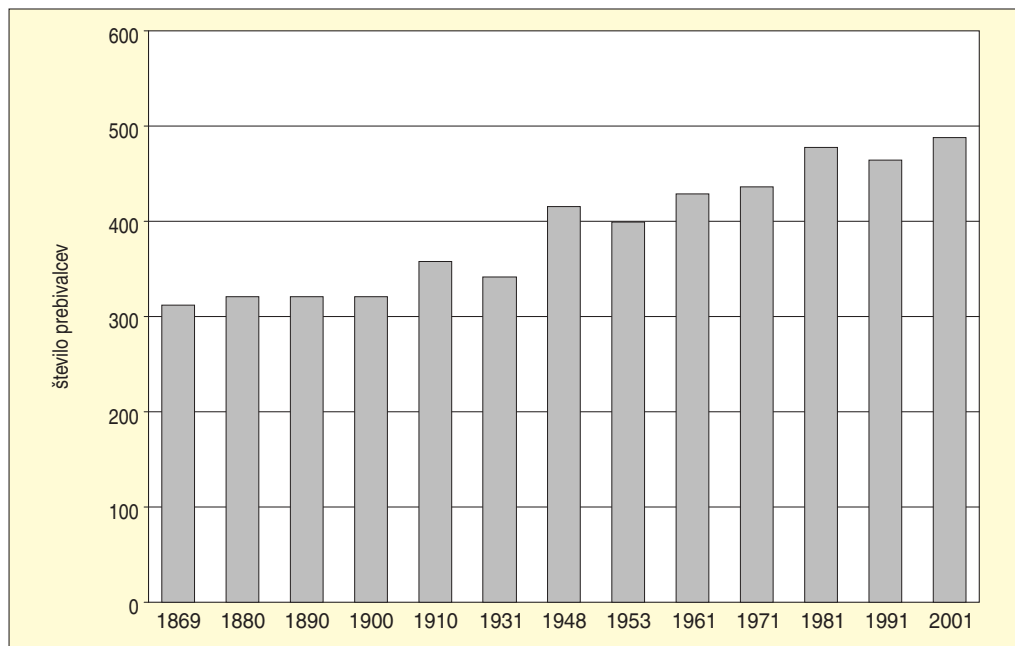

Slika 63: Raba tal v Voklem.

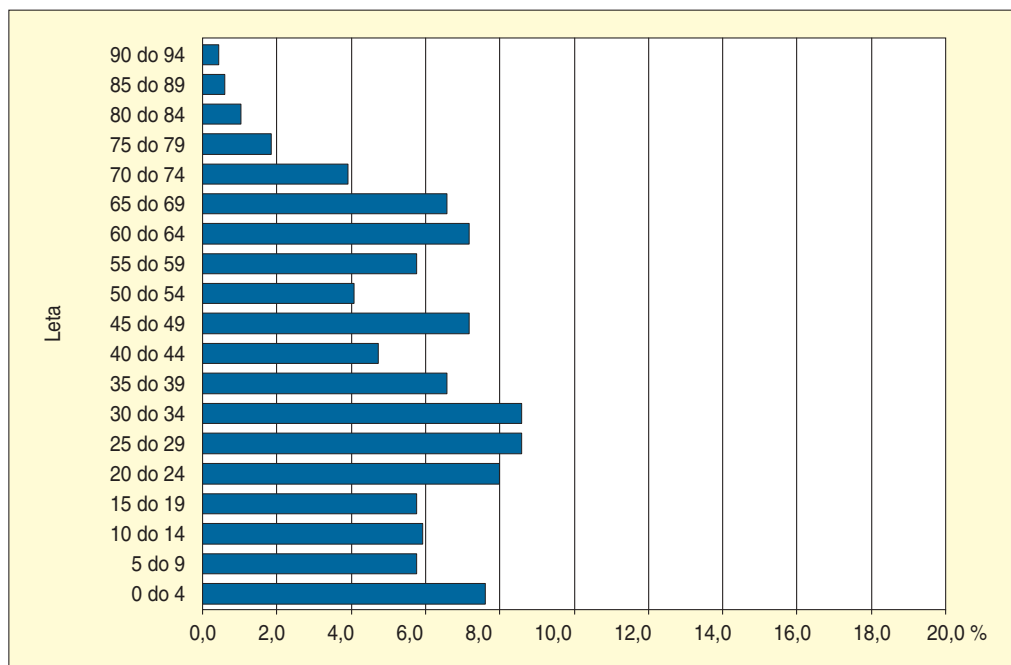

MIMI URBANČ

Slika 64: Velike kmetije se iz vaškega jedra širijo navzven na polje in dobivajo videz modernih industrijskih obratov.

Slika 65: Gibanje števila prebivalcev Voklega med letoma 1869 in 2000.

Slika 66: Starostna sestava prebivalstva Voklega.

Komunikacijske prvine: Od glavne ceste, ki Voklo povezuje s Šenčurjem, občinskim središčem, in teče naprej do Vogel, se odcepijo stranske ceste in poljske poti. Približno 1 km severno od naselja teče avtocesta Kranj–Ljubljana, ki je njihovo zemljišče prerezala. Vendar imajo obdelovalne površine v bližini naselja, na drugi strani avtoceste pa samo gozdove.

6.3.3.3 Povezanost naravnih in družbenih prvin

Voklo in zemljišče okoli njega je skoraj popolnoma ravno. Zato ne moremo govoriti o pomembnosti ekspozicij in naklonov, saj je naklon povsod manjši od 2° in zato ekspozicij ni. Raba tal v Voklem kaže odvisnost od talnih razmer. Gozd se je ohranil tam, kjer je prst kisla in sprana.

6.3.3.4 Procesi

Voklo je v zadnjih letih postalo naselje nekmečkega prebivalstva in skoraj v celoti izgubilo agrarni videz, saj se le manjši del prebivalstva ukvarja s kmetijstvom. Hiše nastajajo zunaj strnjenegega poselitvenega prostora, ob poteh, ki gredo iz središča. V zadnjem desetletju so zaradi spremenjenih gospodarskih in družbenih razmer številni mali kmetje opustili kmetovanje, njihovo zemljo so najeli ali kupili večji, ki tako zaokrožujejo in večajo svojo posest. Prav tako se je spremenila tudi sestava posevkov. Še pred desetletjem najpomembnejši pridelek, krompir, se je delno umaknil novim kulturam: zelju, solati, žitom. Spremenilo se je tudi razmerje med njivskimi in travnimi površinami. Zaradi neugodnih cenovnih razmer na področju krompirja in žit se je nekaj kmetov usmerilo v prirejo mleka in zato so nekatere njivske površine spremenili v travnike. Kmečki domovi se močno večajo, nastali so veliki hlevi s silosi, skladišča za žito in obrati za predelovanje zelenjave (kisanje zelja). Nekdaj značilni kozolci, ki so tekli vzdolž parcel, so v veliki meri izginiti. Kjer še stojijo, so izgubili svojo vlogo. O množici kozolcev v preteklosti priča ledinsko ime Pri kozolcih.

Slika 67: Tloris naselja in poljska delitev v Voklem.

MIMI URBANC

Slika 68: Tehnološki razvoj v kmetijstvu je močno zmanjšal uporabno vrednost kozolcev, ki postajajo le še etnografski relikv preteklega kmetijstva.

MIMI URBANC

Slika 69: V zadnjih letih so začeli gojiti zelenjavo v velikih količinah.

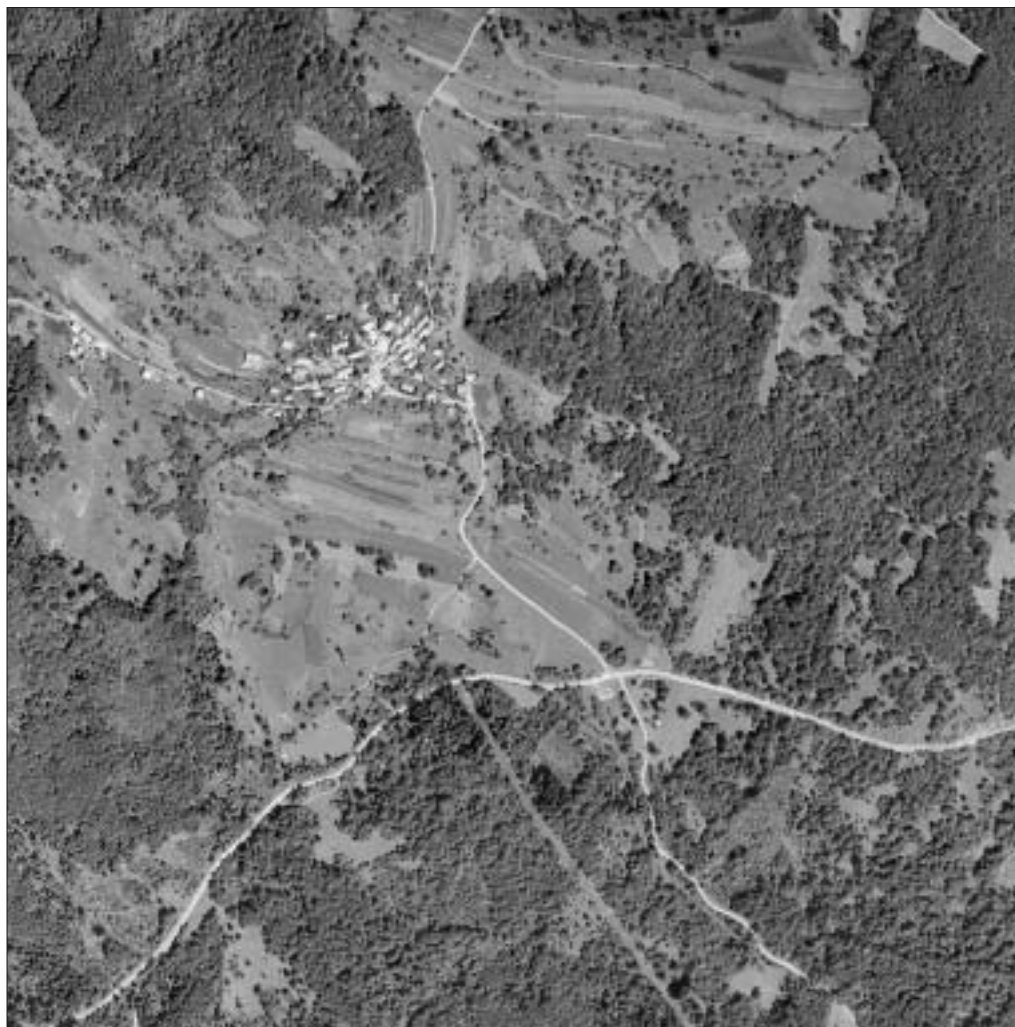
6.3.3.5 Pokrajinsko znamenje

Značilna pokrajinska znamenja so:

- kapelica oziroma znamenje,
- cerkveni zvonik, ki se dviga iznad strnjenege, s sadnim drevjem obdanega naselja,
- kozolci, ki tečejo vzporedno s smerjo njiv.

6.3.4 KULTURNA POKRAJINA SLEMEN IN POBOČIJ NA DINARSKIH PLANOTAH, PRIMER: SELA PRI HINJAH V SUHI KRAJINI

Suha krajina je zakrasela planotasta pokrajina, ki jo reka Krka deli na dva dela. Apnenci prekrivajo skoraj celotno površje razen dna kraških polj in uval. To je v grobem uravnana pokrajina, saj je pov-

Slika 70: Digitalni aeroposnetek Sel pri Hinjah (DOF 5 F2247).

prečni naklon, če zraven ne štejemo Dobrepolja, 9° (Gabrovec 1998), v drobnem pa močno razgibana s številnimi kraškimi pojavi. Polovica površja leži v nadmorski višini do 400 m z najvišjimi vrhovi prek 700 m. Površinskih vodnih tokov ni, razen Krke. Suha krajina ima zmerno celinsko podnebje z letno količino padavin med 1000 mm na vходу in 1300 mm na zahodu. Najbolj namočeni meseci so poletni. Kljub nizki nadmorski višini so povprečne temperature nižje kot pri krajih s podobno višino. Razlog je v tem, da večina naselij leži na dnu uval, kjer se uveljavlja temperaturni obrat. Ambrus, ki ima edini meteorološko postajo, ima podobne temperature kot skoraj 1000 m višji postaji Komna in Krvavec. Proti vzhodu se Suha krajina odpira v panonski svet, kar se navzven kaže v prvih vinogradih. Manjši vinogradi so tudi v zahodni Suhi krajini, vendar v njih uspeva samo manj kakovostno grozdje, iz katerega nastane šmarnica. Na apnencih so nastale rjave pokarbonatne prsti, na dolomitu plitvejše rendzine. Za oboje je značilna precejšnja sušnost. Obdelovalne površine niso omejene zgolj na dna kraških polj, ampak jih najdemo tudi na pobočjih. V dolini Krke je na terasah prst debelejša, tu so nastala sklenjena obdelovalna zemljišča in niz naselij. Gozdovi, ki pokrivajo približno polovico ozemlja, se zadnja desetletja hitro širijo. Zaraščanje se je začelo že v prvi polovici 20. stoletja in se še nadaljuje. Značilno je tudi zaraščanje pašnikov.

Suha krajina je bila naseljena že v prazgodovinskem obdobju, predvsem zaradi železnega bobovca v kraški rdeči prsti. Gosteje je bila poseljena v prvem obdobju srednjeveške kolonizacije. Vse do 19. stoletja je prebivalstvo naraščalo, zlasti v zgornji krški kotlini zaradi fužinarstva. 20. stoletje pa pomeni obdobje praznjenja, ki še vedno traja. Največji upad števila prebivalcev beleži vzhodna Suha krajina, kar je med drugim povezano tudi s slabo prometno povezanostjo. Posledica neugodnih prebivalstvenih gibanj je tudi ostarelost prebivalcev, kar kaže na nadaljnje zmanjševanje. S tem je povezana tudi zaposlitvena sestava: nadpovprečni delež zaposlenih v kmetijstvu, približno povprečen delež zaposlenih v industriji in podpovprečen delež zaposlenih v terciarnih in kvartarnih dejavnostih. Suha krajina je s 32 prebivalci na km² redko poseljena slovenska pokrajina. Gosteje poseljena je edino dolina Krke, zakrasel in planotast svet nad njo pa redko. Prevladujejo majhna gručasta naselja.

Na temelju deleža kmečkega prebivalstva bi Suho krajino lahko uvrstili med izrazito kmetijske pokrajine. Vendar je obdelovanje zemlje vezano na ostarelo prebivalstvo. Mladim je kmetijstvo le dopolnilna dejavnost, kruh si služijo v mnogokrat precej oddaljenih krajih. Posledice se kažejo v zaraščanju travnikov in pašnikov ter ozelenjevanju njiv. V zadnjih letih se nekatere že opuščene površine ponovno oživljajo, kar je povezano z zmanjševanjem delovnih mest v industriji in odpuščanjem nekalificirane delovne sile.

6.3.4.1 Naravne prvine

Reliefne prvine: Sela pri Hinjah ležijo v južnem delu zahodne Suhe krajine na južnem pobočju Vrhunskega kuclja (552 m). To je zelo razgiban in zakrasel apnenčast svet s številnimi majhnimi vrtačami. Jedro vasi leži na nadmorski višini približno 440 m. Obdelovalne površine so večinoma pod vasio. Nakloni so veliki, saj ima več kot 40 % površja naklon med 6 in 12°, petina nad 12° in dobra petina med 2 in 6°. Lega na jugovzhodnem pobočju pomeni, da prevladujejo južne in vzhodne lege. Ravnega sveta je zelo malo, in sicer okrog 3 % na dnu vrtač.

Podnebne prvine: Uveljavlja se zmerno celinsko podnebje. V povprečju pade okrog 1200 mm padavin letno, največ v poletnih mesecih. Sela s pridom izkoriščajo sončno lego na pobočju, na kar kažejo tudi vinogradi. Zaradi odprtosti v Krško kotlino se v poletnem času ozračje močno segreje.

Hidrološke prvine: Tako kot v ostali Suhi krajini, ki naj bi dobila ime zaradi pomanjkanja vode (Melik 1959), tudi v okolici Sel ni površinskih vodnih tokov, saj je površje skoraj v celoti iz apnenca. Do napeljav suhokrajinskega vodovoda so se oskrbovali izključno s kapnico.

Pedološke prvine: Prevladujejo rjave karbonatne prsti na apnencu. Tla so plitva z množico skal na površju. Rek, da »kamenje cveti«, bi lahko izviralo od tod. V poletnem času jih zaradi visokih temperatur in posledičnega izhlapevanja pogosto prizadene suša.

Slika 71: Sela ležijo na položnem pobočju Vrhunskega kuclja, ki se dviga nad močno zakraselo okolico.

Vegetacijske prvine: Sklenjen listnati in mešani gozd prerašča približno polovico površja, to je najstrmejše in najbolj kamnite predele. Gozd se širi zlasti na pašniške površine. Na zaraščajočih predelih rasejo predvsem leska, gaber in hrast. Med kmetijskimi površinami je največ travnikov in pašnikov, njiv pa zelo malo.

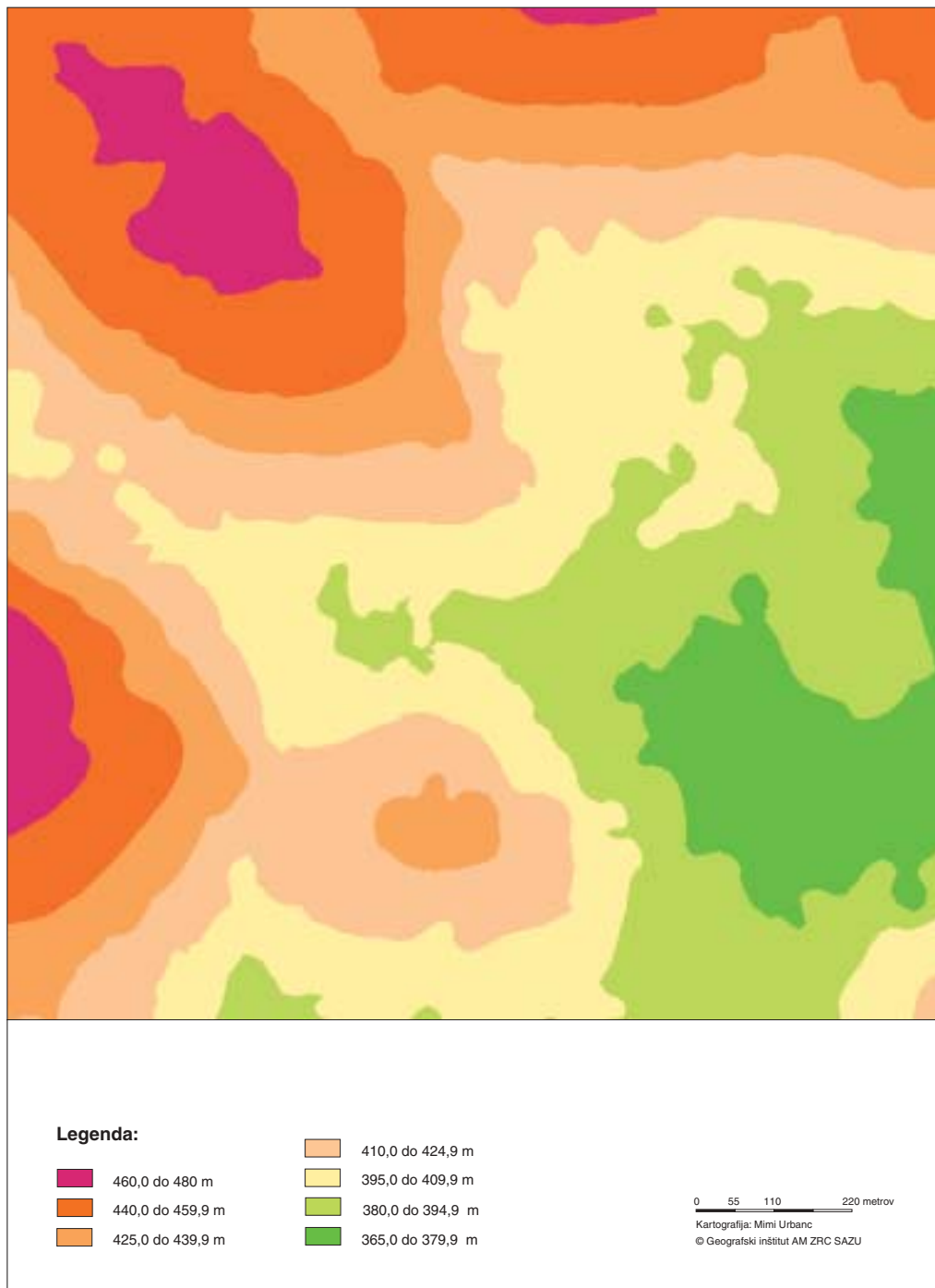
Naravne prvine kot omejitveni dejavnik: Najpomembnejši omejitveni dejavnik je velika razgibanost površja s številnimi vrtačami. Skale oziroma kamenje na površju onemogočajo strojno obdelavo. Zaradi tanke plasti prsti in velike prepustnosti površja so ta območja zelo občutljiva na sušo. Pomanjkanje pitne vode je odpravil šele suhokrajinski vodovod.

6.3.4.2 Družbene prvine

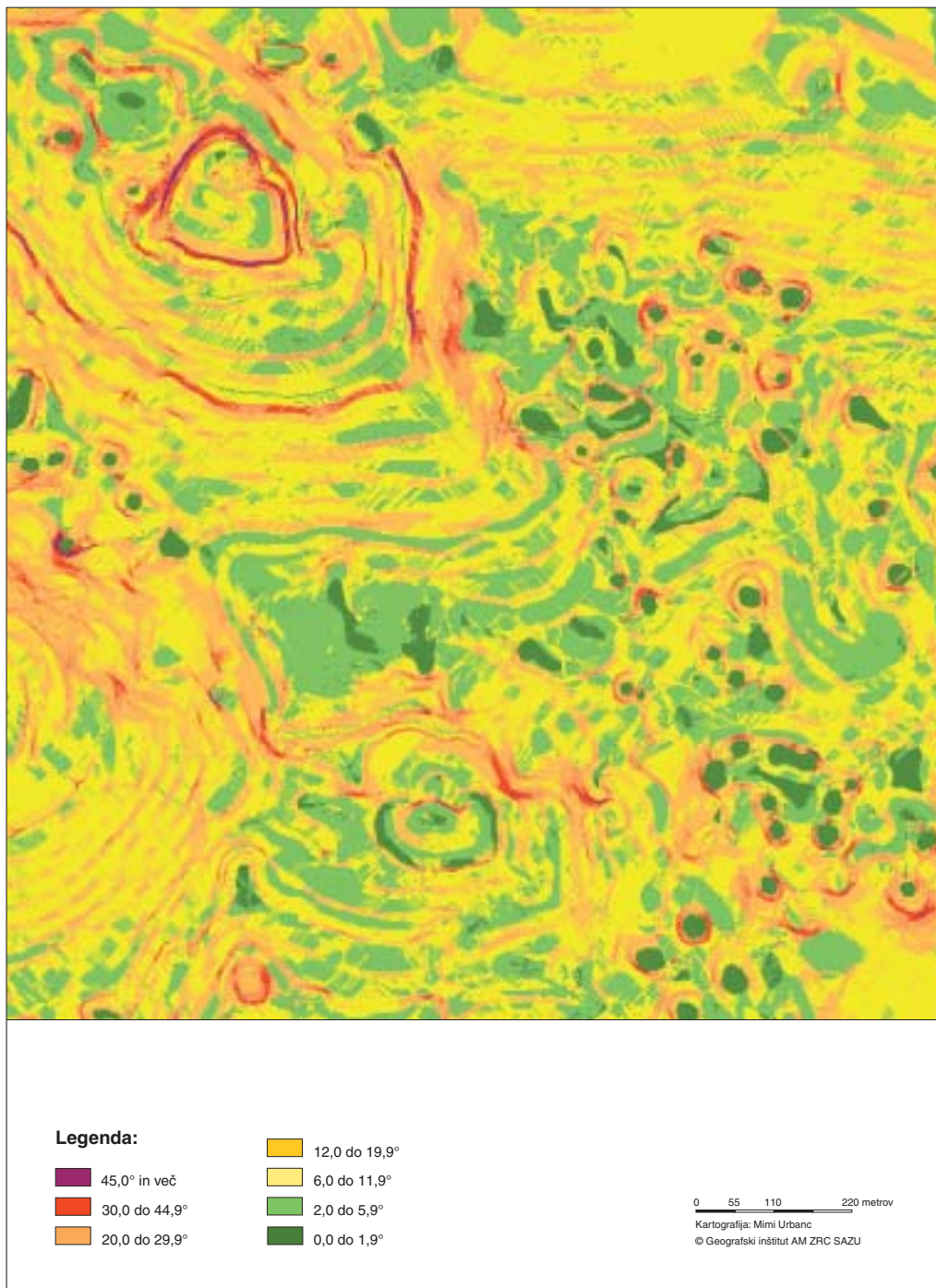
Gospodarske prvine: Glede na naravne danosti ne preseneča raba tal. Polovica površja pokriva gozd, ostalo je bilo izkrceno za kmetijske površine, med katerimi prevladujejo travniki in pašniki. Večinoma majhne njive so nastale na bolj uravnanih tleh na pobočju in na globljih tleh v dnu vrtač. Na sončnih pobočjih so vinogradi, ki so prav tako majhni in namenjeni le domači uporabi. Na njih raste manj kakovostno grozdje, iz katerega nastane šmarnica. Indeks preobrazbe okolja zaradi kmetijstva je nizek, 37. Živinoreja je najpomembnejša kmetijska panoga, dodaten zaslužek je v gozdarstvu.

Poljska razdelitev je na prvotne grude, kar pomeni, da so parcele različno velike, različnih oblik, odvisno od izoblikovanosti površja, in razmetane po celotnem vaškem zemljišču.

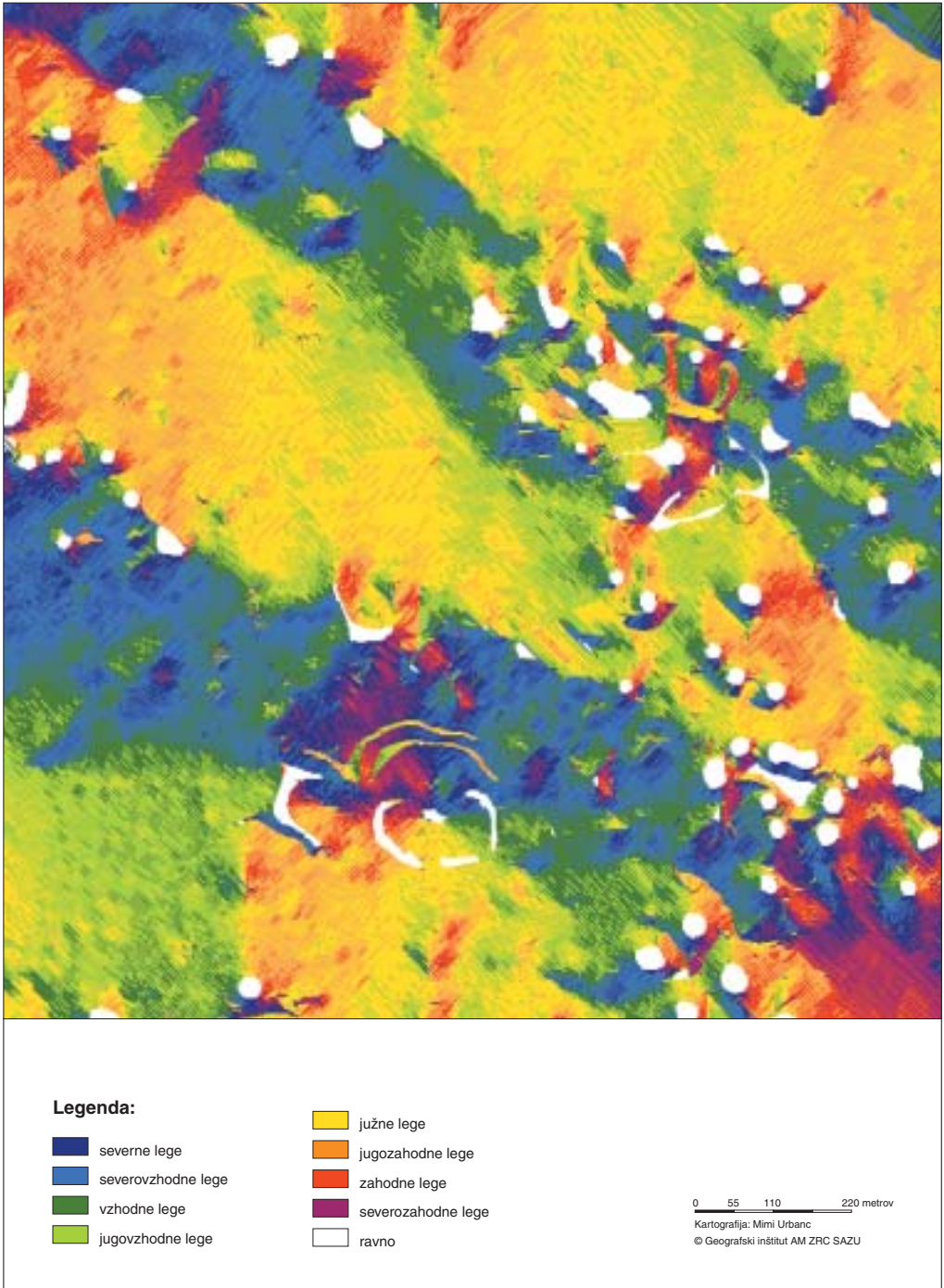
Prebivalstvene in naselbinske prvine: Zaradi prometne oddaljenosti in neugodnih naravnih razmer je celotna Suha krajina območje praznjenja. Sela pri Hinjah niso izjema. Prva leta po drugi svetovni vojni se je število prebivalcev rahlo dvignilo in v petdesetih letih začelo padati, kar se nadaljuje vse do danes. Indeks staranja je 63, po čemer lahko sklepamo, da se bo podoben trend nadaljeval.

Slika 72: Nadmorske višine površja na Selih pri Hinjah.

Slika 73: Nakloni površja na Selih pri Hinjah.

Slika 74: Ekspozicije površja na Selih pri Hinjah.

MIMI URBANC

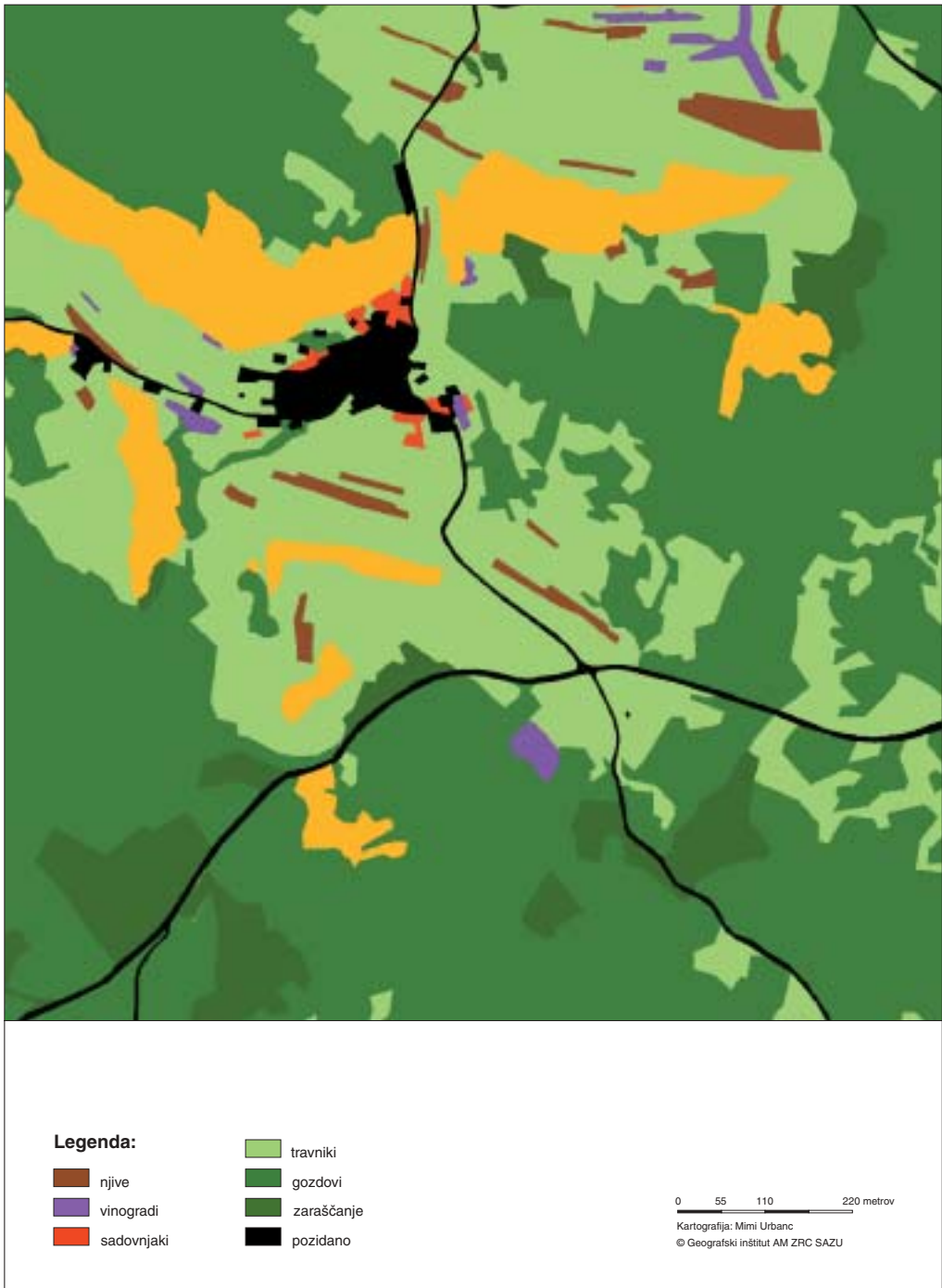

Slika 75: Površje v okolici Sel je močno kamnito, kar poleg strmin dodatno onemogoča strojno obdelavo.

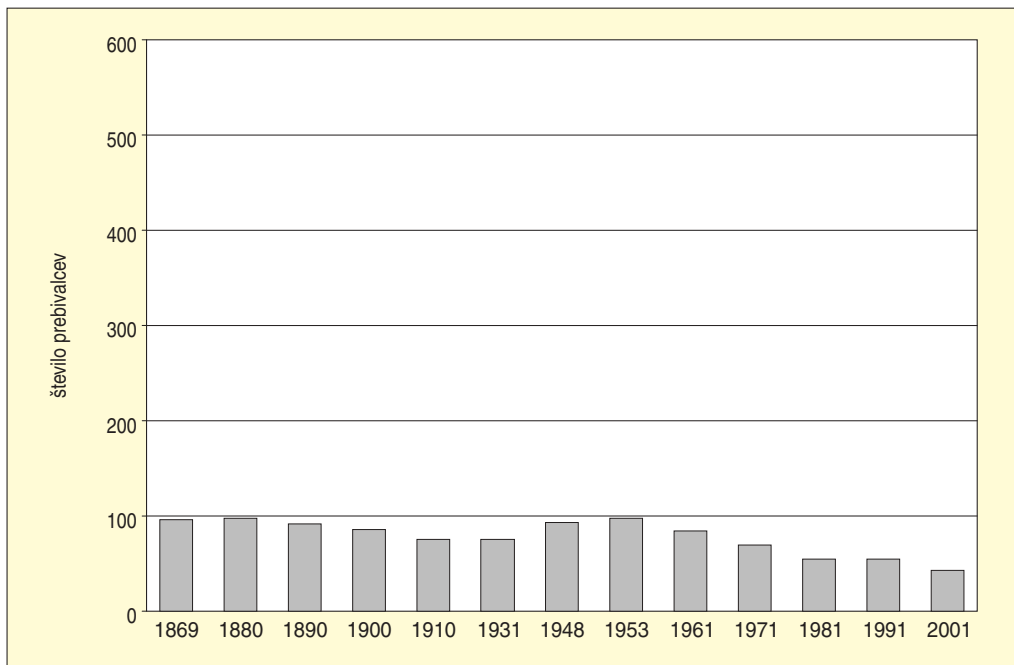
MIMI URBANC

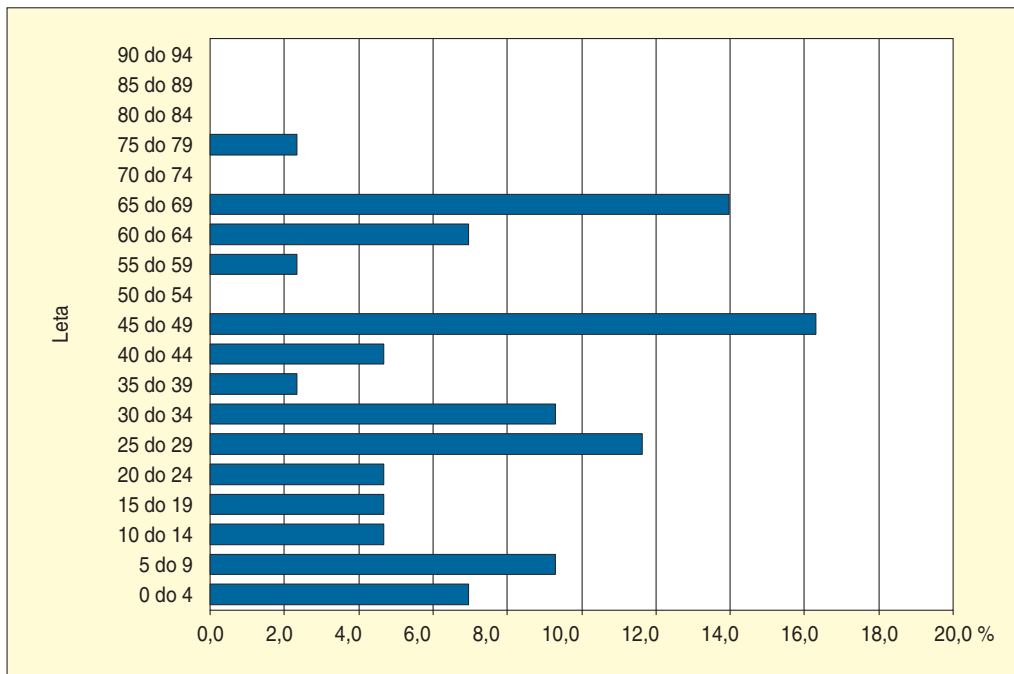
Slika 76: Kapnice kažejo na način oskrbe z vodo v preteklosti.

Slika 77: Raba tal na Selih pri Hinjah.

Slika 78: Gibanje števila prebivalcev na Selih pri Hinjah med letoma 1869 in 2000.

Slika 79: Starostna sestava prebivalstva Sel pri Hinjah.

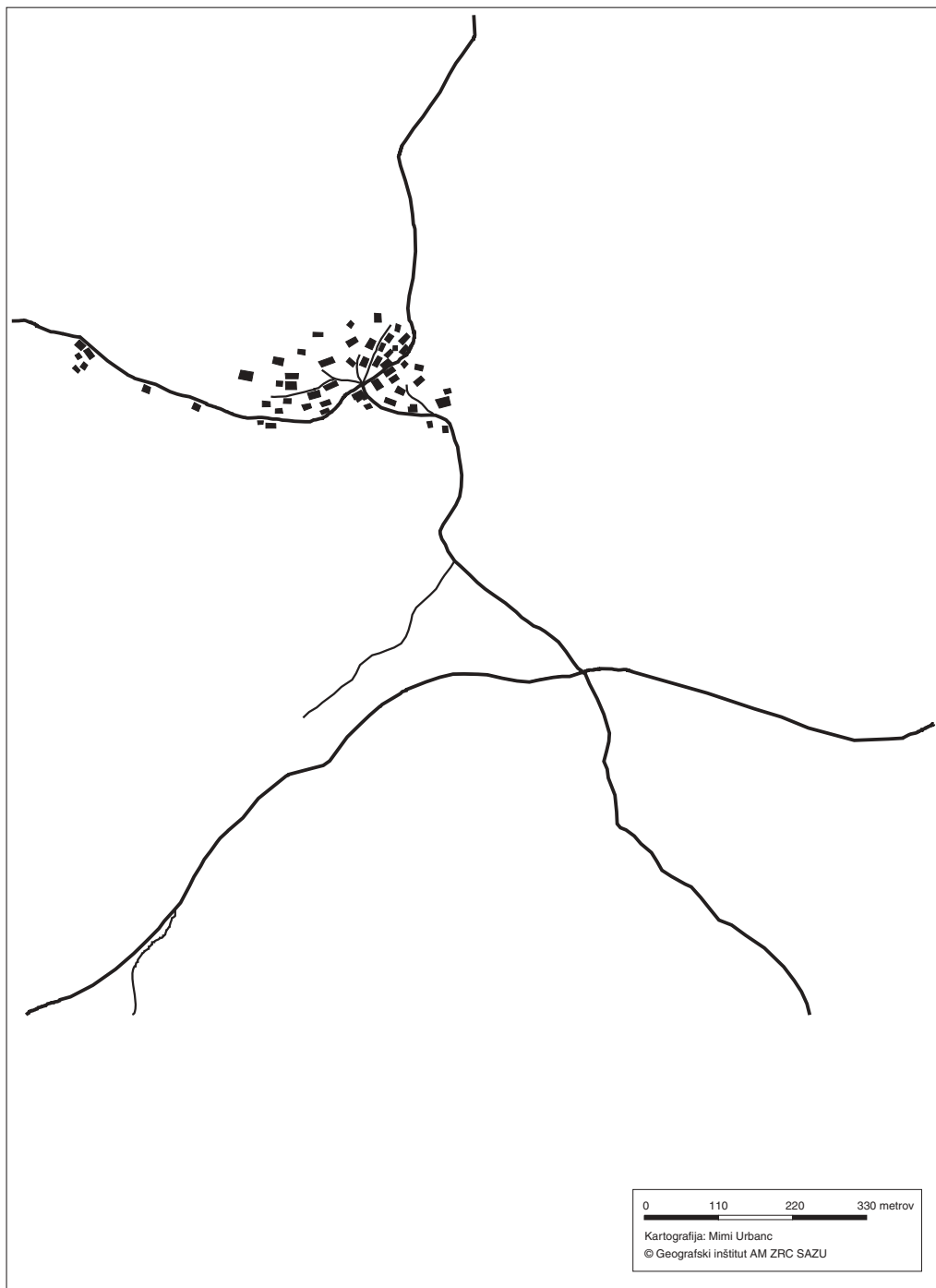
MIMI URBANC

Slika 80: Postopki v kmetijstvu, s katerim se ukvarjajo samo starejši, se v zadnjih desetletjih niso dosti spremenili.

MIMI URBANC

Slika 81: Kozolci še služijo svojemu prvotnemu namenu.

Slika 82: Tloris naselja Sela pri Hinjah.

Delež kmečkega prebivalstva je visok, vendar so to večinoma stari ljudje. Mladi se s kmetijstvom ne ukvarjajo več, ker ni dovolj dohodka. Vozijo se na delo, tudi v Ljubljano, kar pa je zaradi odročnosti izredno zamudno.

Sela pri Hinjah so gručasto naselje, ki je nastalo v najstarejšem obdobju kolonizacije, najdemo pa tudi ostanke prazgodovinske naselitve. Hiše so nametane okrog cerkve, lega ene se ne ozira na lego drugih, večinoma so z daljšo stranjo obrnjene k cesti, dovolj redko, da je med njimi še prostor za sadno drevje.

Sela so v veliki meri obdržala nekdanjo podobo. Večina hiš je starejših in spadajo v vzhodnoslovensko različico osrednjeslovenskega tipa hiše. Zelo značilni so žlebovi, napeljeni v rezervoarje za vodo, ki so se ohranili kljub vodovodu.

Komunikacijske prvine: Glavna prometnica pride v naselje iz jugovzhoda, iz Lopate in teče po razgibanem površju. V jedru naselja se smer prilagodi Vrhunskemu kuclju in teče naprej po plastnici. Iz glavne ceste se cepijo poti do posameznih poljskih skupin.

6.3.4.3 Povezanost naravnih in družbenih prvin

Preglednica 29: Povezanost rabe tal z nekaterimi naravnimi prvinami na Selih pri Hinjah.

	determinacijski koeficient	korelacijski koeficient
ekspozicije	0,017	0,131
nakloni	0,003	0,055
nadmorske višine	0,023	0,152

Mejna vrednost korelacijskega koeficienta, da je statistično značilen ob 99 % zaupanju, je 0,00375. Vse vrednosti, višje od te, so statistično značilne.

6.3.4.4 Procesi

Sela delijo usodo številnih slovenskih krajev na obrobju s slabšimi naravnimi razmerami. Število ljudi se zmanjšuje, prebivalstvo se stara, kar vodi v opuščanje kmetijstva. V naselju razen redkih izjem ni več živine, mleka že nekaj let ne oddajajo več. Navzven se to kaže v močnem zaraščanju, zlasti pašnikov, ki jih prerašča manj kakovosten gozd. Že tako redke njive je zajelo ozelenjevanje, manjšajo se tudi vinogradi. O razširjenosti njiv v preteklosti govori le še ledinsko ime Velike njive. Le redke med njimi so se ohranile. Pred leti so nekateri z nepovratnimi sredstvi očistili travnike, vendar so do danes že opustili kmetovanje. Tudi ozke terase severovzhodno od naselja proti Vrhju pri Hinjah so v veliki meri opuščene.

Nekatere hiše na Selih že propadajo, redke pa se obnavljajo. Novogradnja je ena, in sicer zunaj strnjenegega jedra na robu gozda.

6.3.4.5 Pokrajinsko znamenje

Značilna pokrajinska znamenja so:

- kapnice,
- delane vrtače.

6.3.5 KULTURNA POKRAJINA DOLIN, RAVNIN IN KRAŠKIH POLJ NA DINARSKIH PODOLJIH IN RAVNIH, PRIMER: PODZEMELJ V BELI KRAJINI

Bela krajina je pretežno kraška pokrajina, ki jo tvori nizek ravnin v nadmorskih višinah med 160 in 200 m. Na severu prehaja v Gorjance in Kočevski rog, na vzhodu se spušča proti kolpski dolini. V kar-

bonatnih kamninah je nastalo razgibano kraško površje s številnimi drobnimi površinskimi kraškimi oblikami. Večina površja ima naklon do 6° , le na obrobju več. Zaradi prepustnosti površja je rečna mreža zelo redka, poleg mejne Kolpe je edina večja reka še Lahinja, ki teče po holocenskih nanosih. Vode iz kraških izvirov hitro poniknejo. Za Kolpo so značilne razlike med največjimi in najmanjšimi pretoki, ki so povezani s količino padavin. Najnižja voda je zato ob koncu poletja, ko se v spodnjem toku segreje tudi do 25°C , najvišja novembra. Gorjanci ščitijo Belo krajino pred hladnimi vetrovi s severa in zato se uveljavljajo panonski podnebni vplivi. Za rast kulturnih rastlin je ugodna aprilska srednja mesečna temperatura, saj omogoča zgoden začetek rasti. Severozahodno vinogradniško obrobje s pridom izkorišča lego v toplem pasu. Kmetijske pridelke pogosto prizadenejo megla in slana spomladi in poletne nevihte s točo. Povprečna letna količina padavin je od 1200 do 1300 mm in do 1600 mm na robu Kočevskega roga, neugodna pa je njihova razporeditev, saj pogosto ovirajo jesenska opravila. Na prepustnih prsteh v višjih legah so nastale plitve rendzine, na nizkem ravniku pa rjave in rdeče prsti. Na kraški glini ob vodotokih rdečerrjave prsti. Marsikje so v preteklosti kakovost prsti poslabšali s steljarjenjem. Dobro tretjino površja pokrivajo listnati gozdovi: nižinski gozd gradna in belega gabra in višje bukov gozd.

Začetki poselitve segajo v prazgodovino, prve naselbine iz bakrene dobe so nastale na okljukih ali terasah rek, v železni dobi tudi na nekaterih vzpetih predelih. Gostejša naselitev sega v obdobje nase-

Slika 83: Digitalni aerosnetek Podzemlja (DOF 5 G2020).

litve Slovanov. Posebno vlogo v današnji prebivalstveni, kulturni in družbeni podobi Bele krajine je igrala njena protiturska obrambna vloga in posledično naseljevanje Uskokov. Z ukinitvijo Vojne krajine je pokrajina gospodarsko nazadovala in takrat se je začelo izseljevanje v tujino, najbolj množično iz južnih in jugovzhodnih kmetijskih predelov. Vinogradniške predele je prizadela trtna uš, ki je konec 19. stoletja uničila četrtno vinogradov (Plut 1998). Izseljevanje se je ustavilo šele z zapoznelo industrializacijo, vendar se še danes čutijo posledice odmaknjenosti in slabo razvite infrastrukture. Osamosvojitve Slovenije pomeni nov udarec Belokranjcem, saj je pretrgala stoletja dolge stike z deželami onkraj Kolpe.

Bela krajina beleži podpovprečno gostoto poseljenosti. Razpršen poselitveni vzorec obsega pretežno gručasta naselja in razložena naselja z gručastim jedrom ter obcestna naselja vzdolž kolpske doline. Tradicionalni tip domačije na ravnini, tako imenovani zaprti dvor, in tip vrhlevnega doma v gričevnatih območjih, ki spadata k panonskemu tipu, hitro izginjata. Z gospodarskimi razmerami v preteklosti je povezana tudi starostna, zaposlitvena in izobrazbena sestava prebivalstva. Delež kmečkega prebivalstva je visoko nad slovenskim povprečjem. Zlasti v višje ležečih in na močno zakraskelih predelih je velik delež ostarelega prebivalstva. To zaenkrat še vztraja pri obdelovanju zemlje, vendar je kmetijska pridelava skromna. Večje in obsežnejše njivske površine, ki omogočajo velikopotezno obdelavo so le ob Kolpi, in sicer v okolici Gribelj in pri Dragatušu.

6.3.5.1 Naravne prvine

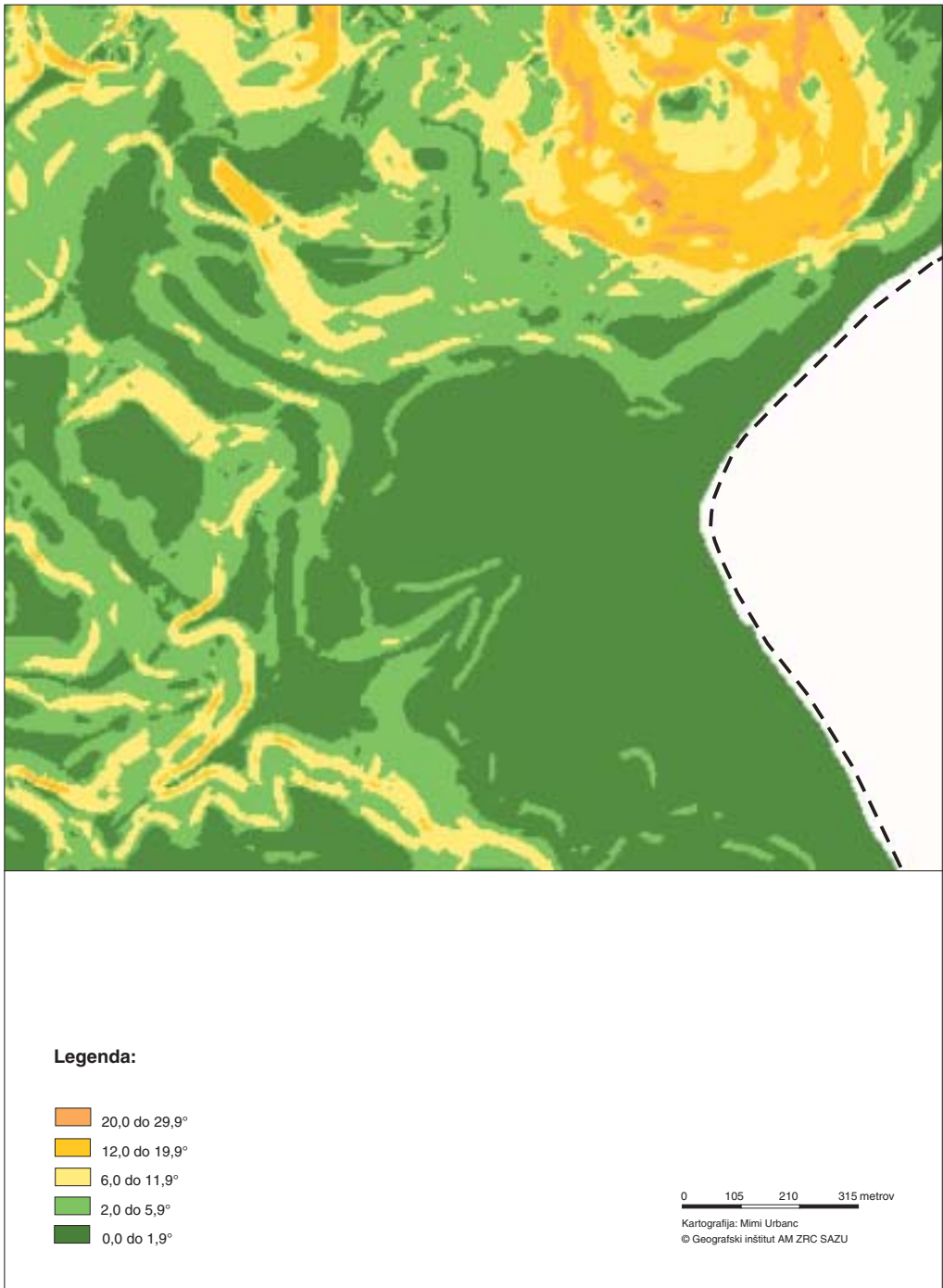
Reliefne prvine: Podzemelj leži na robu nizkega kraškega ravnika na vznožju griča Kučarja (222 m). V ravniki z nadmorskimi višinami med 140 in 180 m je Kolpa vrezala svojo strugo. Podzemelj in okolica ležita na rečnih terasah, površje je rahlo nagnjeno h Kolpi. Apnenčaste kamnine so prekrite z rečnimi nanosi. To je rahlo valovit svet z majhnimi nakloni. Skoraj polovica površja ima naklon pod 2°, večina preostalega je v razredu med 2 in 6° in le manjši del, to je pobočje Kučarja, ima večje naklone. Precej-

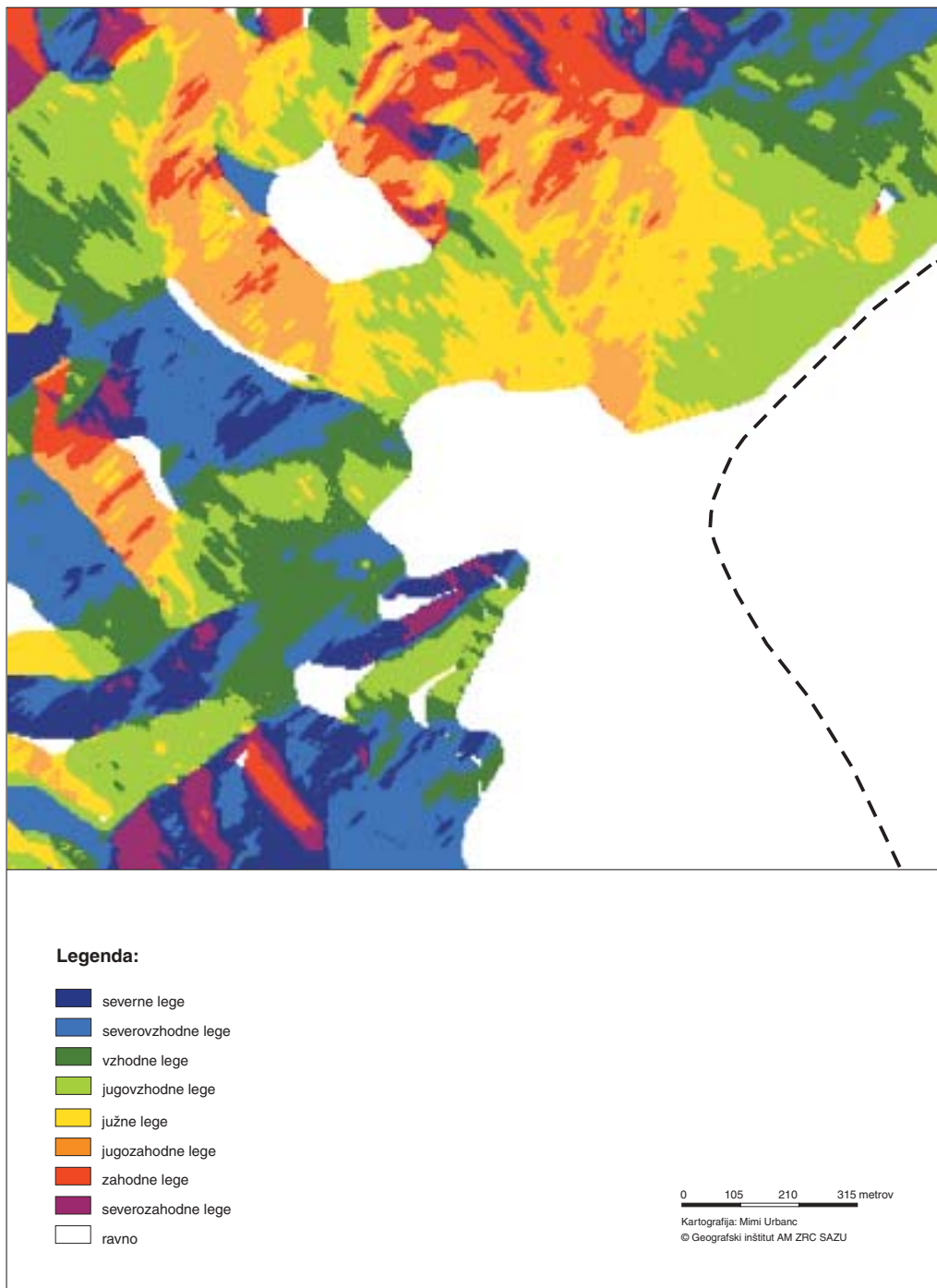
Slika 84: Podzemelj leži na stiku Kolpske doline in griča Kučar s prazgodovinskim nahajališčem.

Slika 85: Nadmorske višine površja v Podzemlju.

Slika 86: Nakloni površja v Podzemlju.

Slika 87: Ekspozicije površja v Podzemlju.

šen del površja je popolnoma raven in zato brez ekspozicije, tudi sicer so ekspozicije zaradi uravnosti površja manj pomembne. Razen na pobočju Kučarja, kjer na južnem in jugovzhodnem delu rase vinska trta.

Podnebne prvine: Temeljne podnebne značilnosti obkolpske ravnine izhajajo iz njene odprtosti v Panonsko nižavje. Ti vplivi se kažejo zlasti v temperaturnih viških. Za vegetacijo je pomembna dokaj visoka srednja mesečna temperatura aprila, saj omogoča zgodnji začetek rasti (Plut 1998). Ugodne podnebne razmere se kažejo v velikem številu orehovitih dreves. V spomladanskem in poletnem času občutljive kulture pogosto prizadeneta slana in toča. Količina padavin med 1200 in 1300 mm zadošča za rast vseh vrst kultur, rahla ovira je le njihova razporeditev. Večina jih pade v jesenskem času, kar otežuje spravo kmetijskih pridelkov. Topli pas nad dnem ravnine omogoča rast vinske trte.

Hidrološke prvine: Temeljna vodna žila je reka Kolpa. Zaradi neprepustnih rečnih nanosov je v okolici Podzemlja, zlasti južno od njega, nekaj manjših izvirov, iz katerih se voda površinsko izlije v Kolpo. V ilovnatih nanosih v najnižjih predelih so manjši kali in mlakuže, na kar kažejo tudi imena naselij južno od Podzemlja, na primer Kapljišče in Mlake. Najnižji predeli na ilovnatih nanosih so rahlo zamočvirjeni, prav tako je v južnem delu ob Kolpi poplavna ravnica. Zaradi bližine Kolpe je talna voda visoko, kar so v preteklosti s pridom izkoriščali za vodnjake.

Pedološke prvine: Kolpske terase prekriva debela plast rdečerjavih prsti, ki so v nižjih predelih precej vlažne, na odcednih predelih pa ugodne za poljedelstvo. Na zahodnem delu omenjenega območja so prsti zaradi intenzivnega steljarjenja v preteklosti osiromašene in rahlo kisle.

Vegetacijske prvine: Naravno rastlinsko odejo Bele krajine je sestavljala nižinski gozd gradna, bele-gabra in breze. Gozd se je ohranil zgolj na vlažnih ali močno zakraselih tleh. V Podzemlju in okoli zgolj na zahodnem obrobju in na stiku griča Kučarja z ravnino. Danes je to intenzivno obdelana kmetijska pokrajina.

Naravne prvine kot omejitveni dejavnik: Najpomembnejši omejitveni dejavniki so povezani z vodnimi in talnimi razmerami. Naselja so se umaknila poplavnim območjem Kolpe, prav tako tudi njive, ki so na odcednih mestih. Na spranih prsteh na obrobju rasejo le gozdovi.

6.3.5.2 Družbene prvine

Gospodarske prvine: Kolpske terase so intenzivno kmetijsko območje. Njive so na odcednih mestih na globokih tleh, sicer so travniki. Na obrobju je gozd. Na poplavnem območju ob Kolpi in na prehodu iz obdelovalnih zemljišč v gozdove so pašniki. Na južnem, jugovzhodnem in vzhodnem pobočju Kučarja so vinogradi, ki so zelo majhni. So v lasti okoliških kmetov iz Podzemlja, Gribelj in Krasinca. Trta je manj kakovostna, večinoma pridobivajo šmarnico, v zadnjih letih pa nekatere vinograde posodablajo in sadijo žlahtnejše sorte trte. Vino je samo za domačo uporabo. Indeks preobrazbe okolja zaradi kmetijstva je 51.

V Podzemlju in okolici se prepletata živinoreja in poljedelstvo. Pri tem je potrebno poudariti, da v Podzemlju ni nobene kmetije več. Zemljo so dali v najem kmetom iz bližnjih zaselkov. Med njivskimi kulturami so na prvem mestu krompir, pšenica in ječmen. V zadnjih letih so se nekateri kmetje specializirali v mlečno govedorejo. Z nakupom ali najemom so povečali in zaokrožili svojo posest in povečali število živine. Del zemlje je v lasti Kmetijske zadruge Črnomelj, ki ima na robu Boršta svoje prostore. Nekatere delovne sile je zaposlena v bližnjih središčih, v Metliki in Črnomlju.

Nepravilni ali grudasti delci se vežejo na staro naseljitveno plast. Posest vsake kmetije je razmetana v več delih. Večjih neobdelanih kompleksov ni, polje je odprto, vse njive, ki so povečini podolgovate in potekajo do neke meje vzporedno v istih smereh, niso dostopne po svoji poljski poti. Poljske skupine so manjše in se močno prepletajo med seboj, prav tako meje med njimi niso izrazite. Udeležba v posameznih kompleksih ni enakomerna in dosledna. Velikost in oblika njiv se na kratke razdalje spreminja.

Prebivalstvene in naselbinske prvine: Zaradi pozne industrializacije se je izseljevanje ustavilo šele v sedemdesetih letih 20. stoletja. Takrat je število prebivalcev začelo rahlo naraščati. V Podzem-

MIMI URBANČ

Slika 88: Na pobočjih Kučarja so majhni vinogradi, ki so v lasti okoliških kmetov ne samo iz Podzemlja, pač pa tudi Gribelj in Krasinca.

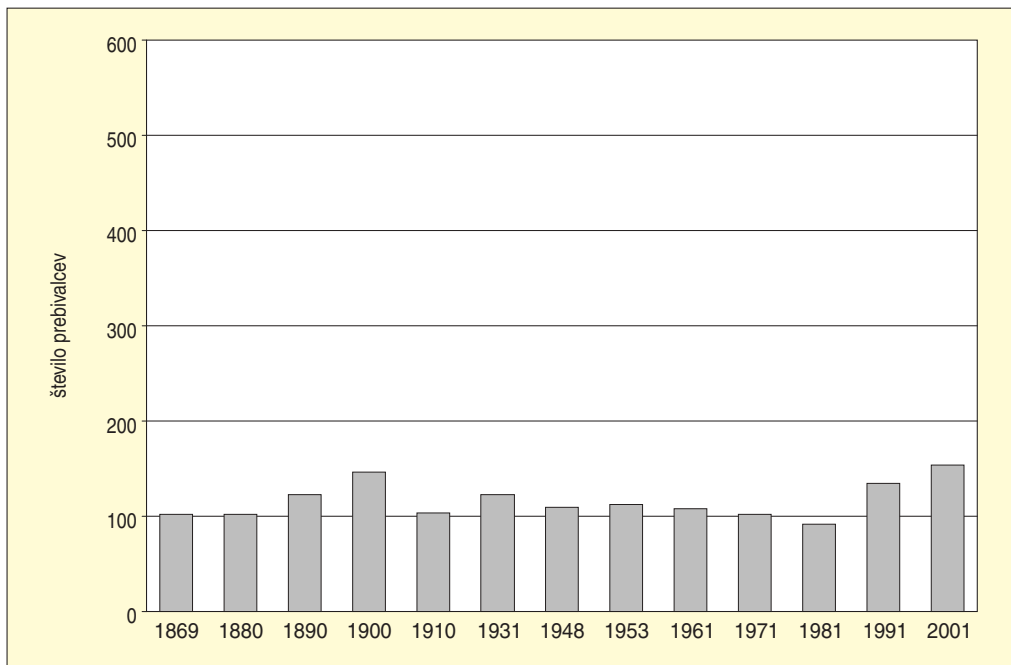
MIMI URBANČ

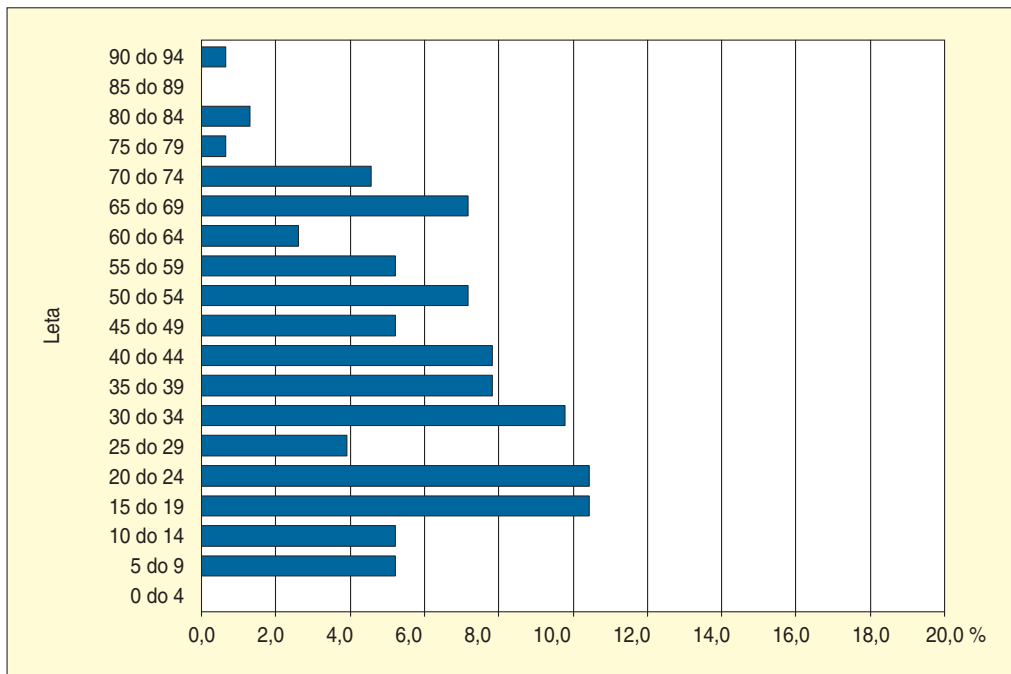
Slika 89: Južno in zahodno od Kučarja je valovito, plodno in intenzivno obdelano polje, ki se rahlo spušča proti Kolpski dolini.

Slika 90: Raba tal v Podzemlju.

Slika 91: Gibanje števila prebivalcev Podzemlja med letoma 1869 in 2000.

Slika 92: Starostna sestava prebivalstva Podzemlja.

MIMI URBANC

Slika 93: Cesta in že dolgo opuščeni kmečki dom tečeta vzporedno s plastnicami Kučarja.

MIMI URBANC

Slika 94: Štorklja je dokaz panonskih podnebnih vplivov v Beli krajini.

lju se je to zgodilo z desetletnim zamikom. Podobno je z majhnimi naselji južneje, vendar porast pri njih ni tako močan. Še vedno pa je starostna sestava dokaj neugodna, saj je indeks staranja 56.

Tradicionalna belokranjska različica panonskega tipa hiše z dolgim gankom na podolžni strani in s stanovanjskim delom nad hlevom je že izginil. V Podzemlju prevladujejo tako imenovane semiurbane hiše, ki se od hiš v ostalih delih Slovenije nič ne razlikujejo. In tudi samo naselje ima popolnoma nekmečki videz. To je gručasto naselje na vznožju in pobočju Kučarja. Hiše sledijo poteku površja in so z daljšo stranjo obrnjene k cesti. Zaselki južneje od Podzemlja nimajo tako enotne podobe, prav tako so gručasti, vendar so zaradi bolj uravnanega sveta hiše različno usmerjene. Poleg tega jih sestavljajo kmečki domovi z velikimi gospodarskimi stavbami. Podzemelj in celotno območje vzdolž Kolpe je bilo naseljeno v najstarejšem obdobju kolonizacije.

Ima ugodno zaposlitveno sestavo, podobno kot jo imajo naselja v bližini gospodarskih središč z znatnim deležem zaposlenih v terciarnih in kvartarnih dejavnostih.

Komunikacijske prvine: Podzemelj ima ugodno prometno lego, saj leži na križišču poti, ki vodijo v Adlešiče, Metliko in Črnomelj. Cesta za Adlešiče teče vzdolž Kolpe in je umaknjena zunaj poplavnega območja. Od nje se odcepijo stranske ceste, ki vodijo do ostalih naselij. Poljske poti se vijejo med posameznimi poljskimi skupinami.

6.3.5.3 Povezanost naravnih in družbenih prvin

Preglednica 30: Povezanost rabe tal z nekaterimi naravnimi prvinami v Podzemlju.

	determinacijski koeficient	korelacijski koeficient
ekspozicije	0,152	0,390
nakloni	0,007	0,081
nadmorske višine	0,231	0,480

Determinacijski koeficient pove, da si 23 % razlik v rabi tal lahko razlagamo z nadmorskimi višinami in 15 % z ekspozicijami. Mejna vrednost korelacijskega koeficienta, da je statistično značilen ob 99 % zaupanju, je 0,00798. Vse vrednosti, višje od te, so statistično značilne.

6.3.5.4 Procesi

V zadnjih desetletjih se je klasična agrarna družba preoblikovala v industrijsko in postindustrijsko. Zaradi ugodne lege znotraj Bele krajine ima Podzemelj ugoden prebivalstveni in gospodarski razvoj. S kmetijstvom v samem Podzemlju se ne ukvarja več nihče, se pa v okoliških zaselkih, kjer je nekaj velikih kmetov, ki so vpeljali moderno, mehanizirano in tržno naravnano pridelavo. Tudi naravne razmere omogočajo uporabo velike kmetijske mehanizacije. V Podzemlju so nastale nekatere obrtne delavnice, trgovine in turistični objekti ob Kolpi, ostali so zaposleni večinoma v Metliki in Črnomlju. Če se bodo trendi zadnjega desetletja nadaljevali, potem bo zemlja tudi v prihodnje dobro obdelana. Zaradi opustitve steljarjenja se nekdanji osiromašeni stelniki obnavljajo. Z razvojem turizma nastajajo novi objekti.

6.3.5.5 Pokrajinsko znamenje

Značilna pokrajinska znamenja so:

- ostrnice,
- stelniki,
- gnezdo štorclje.

Slika 95: Tloris naselja in poljska delitev v Podzemlju.

6.3.6 KULTURNA POKRAJINA POBOČIJ IN SLEMEN NA PANONSKIH GRIČEVJIH, PRIMER: VINSKI VRH V SLOVENSkih GORICAH

Slovenske gorice, terciarno gričevje med Muro in Dravo, so največje gričevje v Sloveniji, sestavljeno iz nizkih slemen in gričev ter vmesnih širokih dolov, ki so jih izoblikovale Pesnica in njeni pritoki. Imajo enotno usmeritev od severozahoda do jugovzhoda. V višini med 300 in 400 m so ploske uravnave, erodirani ostanki miocenskega ravnika. Večinoma so sestavljene iz slabo sprijetih usedlin: peskov, glin, laporjev in na strmih pobočjih so zato pogosti usadi.

Na neprepustnih kamninah se je razvilo gosto vodno omrežje z osrednjima tokovima Pesnico in Ščavnico, ki imata višek vode marca in novembra. Zlasti pomladanske visoke vode so pogosto povzročale poplave, ki so jih omilili z melioracijskimi jarki in umetnimi zaježitvenimi jezери. Slovenske gorice imajo v celoti zmerno celinsko podnebje vzhodne Slovenije, znotraj pokrajine pa prihaja do razlik v smeri od zahoda proti vzhodu: količina padavin se zmanjšuje in temperature se višajo. Razlike nastopajo tudi v vertikalni smeri, in sicer med dnem dolin in pobočji zaradi učinka toplotnega obrata. Vzpeatine so za dobro stopinjo toplejše od dolin (Kert 1998), kar je odločilno za izbor kulturnih rastlin. V dolinah je tudi večja verjetnost slane, vendar pa pobočja pogosteje prizadene toča. Večji del padavin pade v rasni dobi, kar kljub manjši količini padavin (med 900 in 1000 mm) zadošča za rast. Prevladujejo evtrične rjave prsti, ki so na peščenjakih rahlo kisle. Plast prsti je debela in zadostno preskrbljena z mineralnimi snovmi, razen na najstrmejših pobočjih, kjer prihaja do izpiranja hranilnih snovi. Ob rekah in tudi na prehodu iz ravnine v gričevje so nastala mokrotna oglejena in psevdoglejena tla. Gozd, večinoma listnati gozd bukve in belkaste bekice, prekriva dobro četrtino površja. Ohranil se je le v strmih, osojnih, vlažnih in siromašnih tleh.

Začetki neprekinjene poselitve segajo v srednjeveško kolonizacijo. V prvem obdobju so nastala strnje-na naselja v širših dolinah in kasneje razložena v dolgih nizih po slemenih. Hiše so največkrat zgrajene na vogal, v dolinah so domovi večji in stanovanjske hiše prostornejše. Poljska razdelitev je v odprtih celkih, tako da se polje ene kmetije drži sosedovega, razporeditev je nepravilna. Glavne poti potekajo po rečnih dolinah, vendar so se umaknile na suhi rob doline, kjer so tudi naselja in obdelovalne površine. Na te glavne ceste so se navezale poti, ki vodijo do razloženih naselij na slemenih. Raba tal in kmetijska usmeritev sta v veliki meri navezana na naravne razmere. Na sončnih in položnih pobočjih so vinogradi, ki proti dnu doline prehajajo v sadovnjake. Ti obkrožajo tudi kmečke domove. Prav v Slovenskih goricah je največji delež sadovnjakov, in sicer (10,6 %) (Gabrovec, Kladnik 1997). Strma pobočja pre-raščajo gozdovi, ki v dnu doline prehajajo v travnike. V širokih rečnih dolinah zunaj poplavnega območja so njive pšenice, koruze in industrijskih rastlin, katerih delež se v zadnjih letih manjša na račun travnikov.

Kmetijstvo je še vedno pomembna dejavnost, saj se je z njim desetletje nazaj v zahodnem delu ukvarjala še petina, v vzhodnem pa celo tretjina prebivalstva. Zaradi pomanjkanja naravnih virov in obrobne lege je industrializacija pokrajino zaobjela. V preteklosti je agrarna prenaseljenost silila ljudi v preseljevanje v tujino, po drugi svetovni vojni pa v industrijske kraje v Sloveniji. Tako da se število ljudi in gostota poseljenosti manjšata, posebej zaskrbljujoč pa je delež ostarelega prebivalstva in šibka naravna rast. Razmere za kmetijstvo so se izboljšale šele z obsežnimi melioracijami v ščavniški in pesniški dolini, kjer so edina večja kmečka posestva. V gričevju pa prevladuje drobna posest in velika razdrobljenost. Še vedno se čutijo posledice političnih in gospodarskih tokov v preteklosti, ki so vplivali na razvoj pokrajine. Ob koncu 19. stoletja so številni nekdanji svobodni kmetje zaradi gospodarske krize, ki jo je pospeševala bolezen vinske trte, bili prisiljeni zemljo prodati nekometom, večinoma meščanom avstrijskega rodu. Pomanjkanje delovnih mest zunaj kmetijstva je bilo tako še bolj pereče.

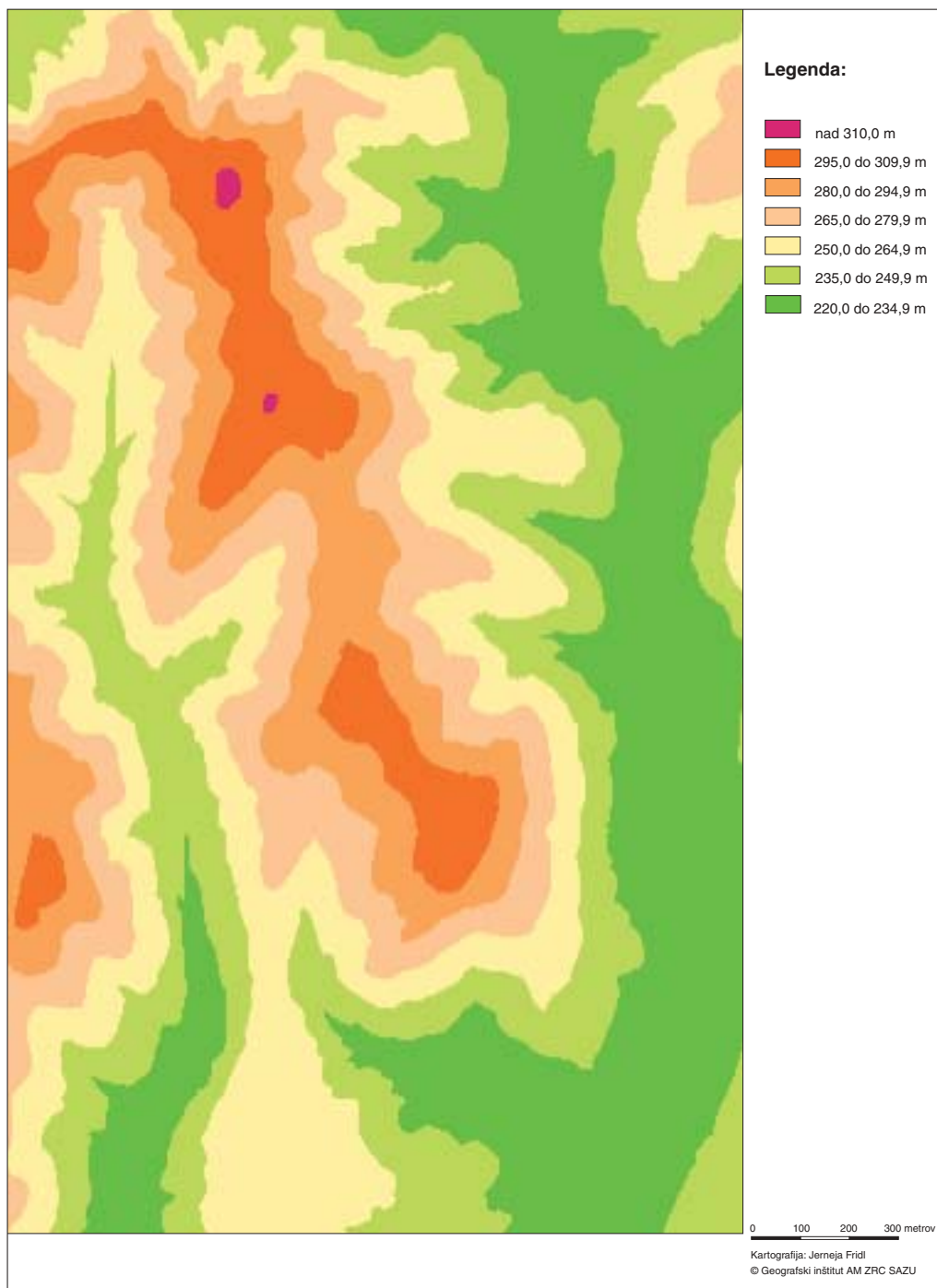
6.3.6.1 Naravne prvine

Menjava slemen in dolov je najpomembnejša za poselitev, rabo tal, zemljiško razdelitev, razvoj prometnih poti in gospodarstvo.

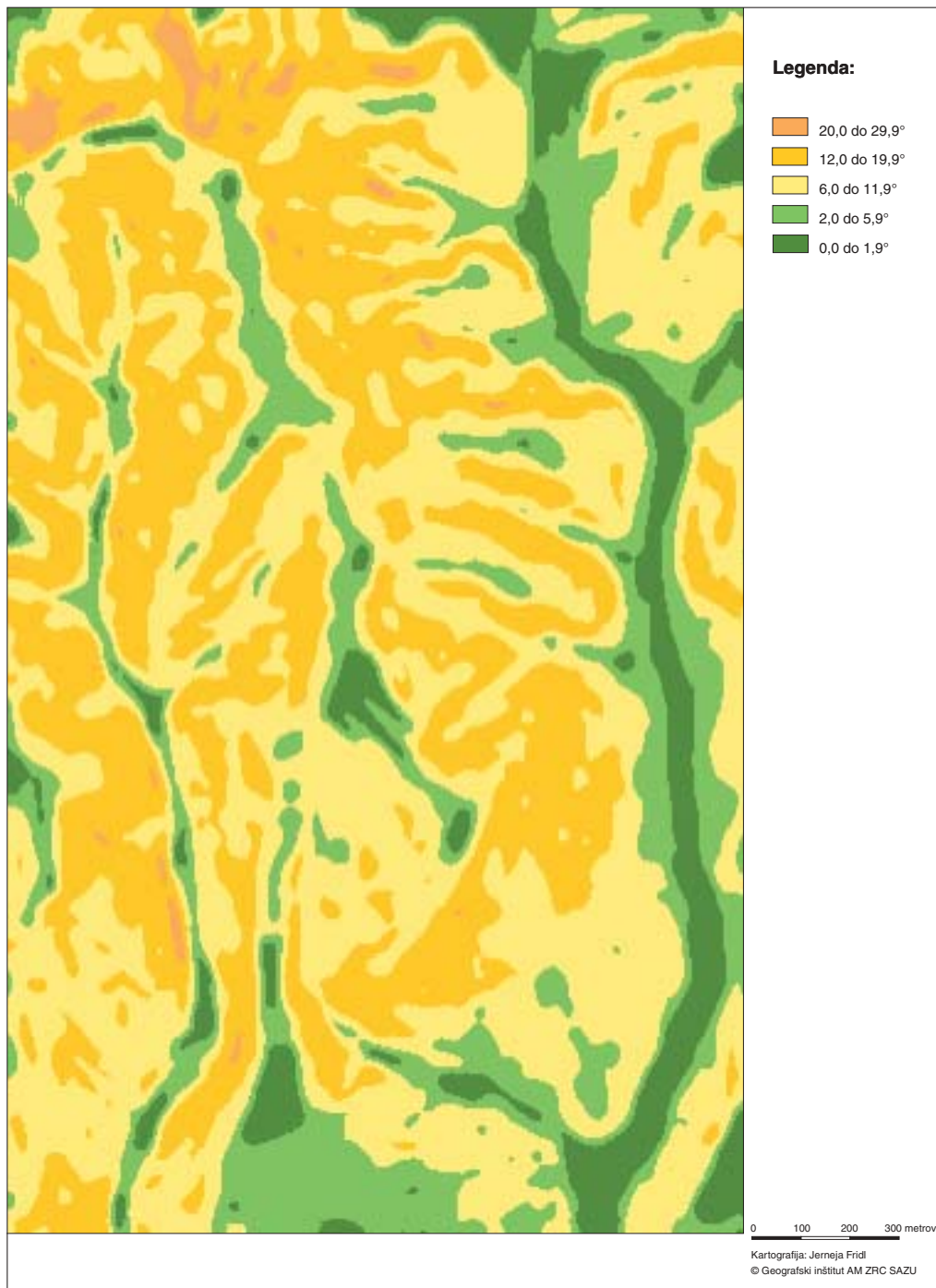

GEODETSKA UPRAVA REPUBLIKE SLOVENIJE

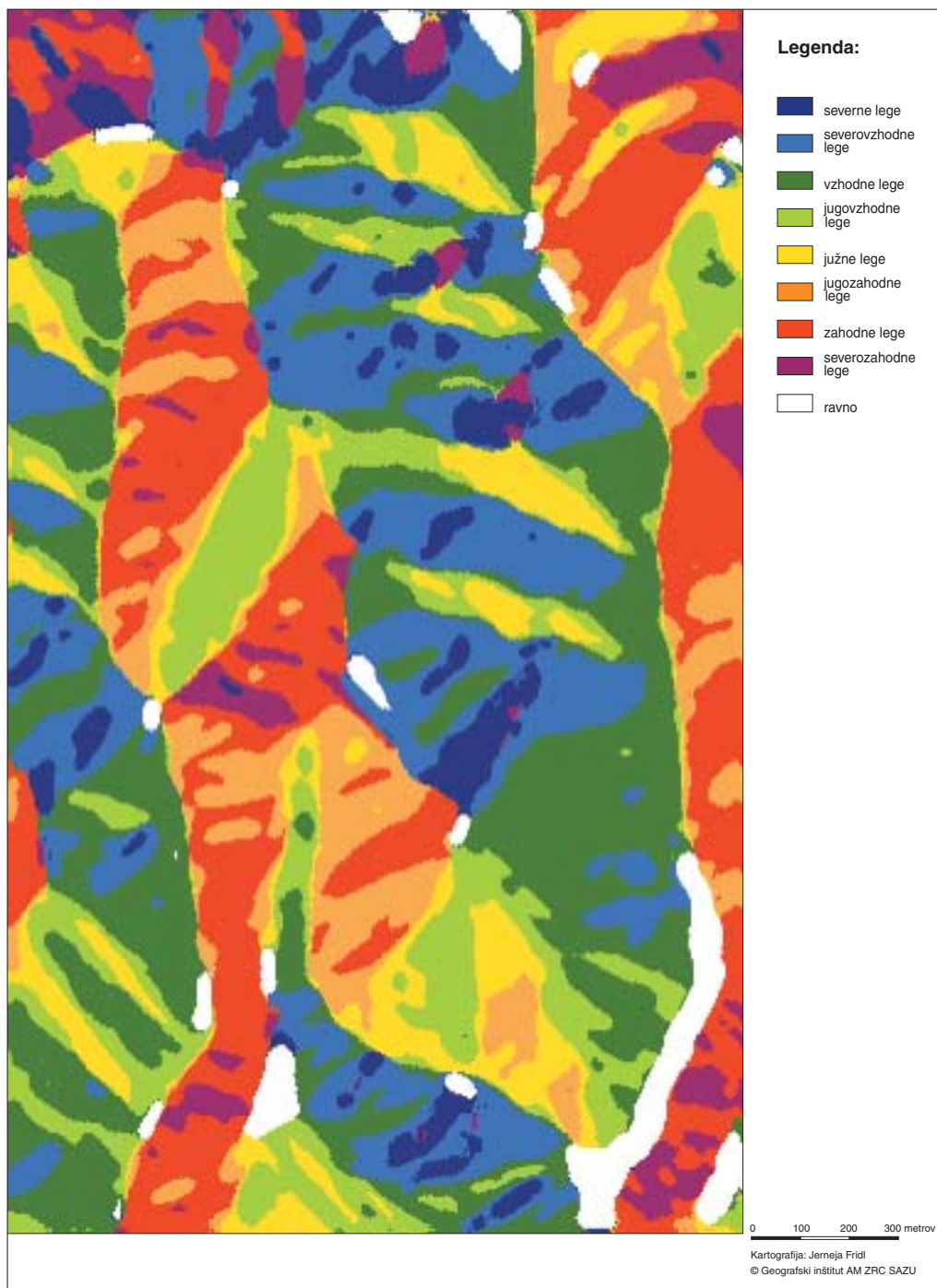
Slika 96: Digitalni aeroposnetek Vinskega Vrha (DOF K2742).

Slika 97: Nadmorske višine površja na Vinskem Vrhu.

Slika 98: Nakloni površja na Vinskem Vrhu.

Slika 99: Ekspozicije površja na Vinskem Vrhu.

MIMI URBANC

Slika 100: Vinski Vrh leži na vršnem delu slemen Veliki in Mali Vinski Vrh, posamezni domovi pa so nastali tudi v pobočju ali na robu dolin.

MIMI URBANC

Slika 101: Raba tal kaže izrazito navezanost na potek slemen oziroma vmesnih dolin. V najnižjih delih so gozdovi in travniki, na odcednih delih njive, na zgornjem delu pobočja vinogradi in na vršnem razložene hiše, ki jih obdaja veliko sadno drevje.

Reliefne prvine: Razpotegnjeno sleme, ki je uravnano v višini okrog 300 m, poteka od severozahoda proti jugovzhodu. Na obeh straneh se spusti v zamočvirjeni dolini. Zgrajeno je iz lapornatih, peščenih in ilovnatih kamnin in zato na slabše sprijetih tleh pogosto nastopajo plazovi in usadi. Največji je naklonski razred od 6 do 12°, nato pa razred višji. Sleme je usmerjeno rahlo jugovzhodno, zato je največ vzhodnih leg in kmalu za njimi zahodnih. Najmanj je severnih leg.

Podnebne prvine: V celoti prevladuje celinsko podnebje. Gričevnata območja s pridom izkoriščajo lego v toplem pasu nad dnem doline, kjer so zaradi naklona in osončenosti višje temperature in manj megle. Količina padavin se v večjem delu zmanjša na pod 1000 mm, vendar zaradi ugodne razporeditve zadošča za rast kulturnih rastlin. Zaradi visokih poletnih temperatur se pogosto pojavljajo nevihte s točo in sodro.

Hidrološke prvine: Na neprepustnih kamninah je nastala gosta mreža nižinskih potokov, ki so zaradi majhnega padca počasi tekoči s številnimi vijugami. Mnoge med njimi so regulirali in tako izsušili območje, po katerem so tekli.

Pedološke prvine: Na krednih, miocenskih in pliocenskih usedlinah so karbonatne rendzine, rjave prsti in rankerji. Plast prsti je debela in zadostno preskrbljena z mineralnimi snovmi. Ob rekah in tudi na prehodu iz ravnine v gričevje so nastala mokrotna oglejena in psevdoglejena tla.

Vegetacijske prvine: Gozd pokriva več kot polovico površja. V vlažnih dolinah, kjer nizi drevja sledijo smeri vodotoka, in v grapah rasejo jelša, topol in vrba. V gričevju na senčnih legah in na zakisanih tleh nastopajo bukev, gaber in hrast. Na sončnih legah so terasni in pobočni vinogradi, med katere se v grapah vrivajo majhne gozdne površine. Travniki in pašniki so v dolinah in njive na robu doline na prehodu v gričevje.

Naravne prvine kot omejitveni dejavnik: Gričevje je močno razgibano, zato se nakloni in osončenost menjajo na kratke razdalje. Vinogradi so omejeni na pobočja slemen. Strme vinogradniške površine zahtevajo veliko ročnega dela. Naselitveni prostor je le vrh slemena. Kmetijske površine v dolinah so pogosto močvirnate z oglejenimi prstmi in zato primerne zgolj za travniško in pašniško rabo.

6.3.6.2 Družbene prvine

Gospodarske prvine: Pomen kmetijstva je na Vinskem Vrhu še vedno velik. Naravne danosti narekujejo raznoliko rabo tal. Na najstrmejših in najvišjih predelih so sadovnjaki, v spodnjem delu pobočja visokodebelni kmečki sadovnjaki, ki tudi obkrožajo gospodarska poslopja. Zamočvirjeno dno dolin in grap pokrivajo vlagoljubne drevesne vrste, zunaj poplavnega območja so travniki in pašniki, na stiku s pobočjem njive. Velika razdrobljenost kmečke posesti je posledica naravnih danosti in zgodovinskih razlogov. Večji kosi vinogradniških parcel so tam, kjer so bili nemški veleposestniki. Po drugi svetovni vojni so podržavljene površine prešle v last kmetijskega kombinata.

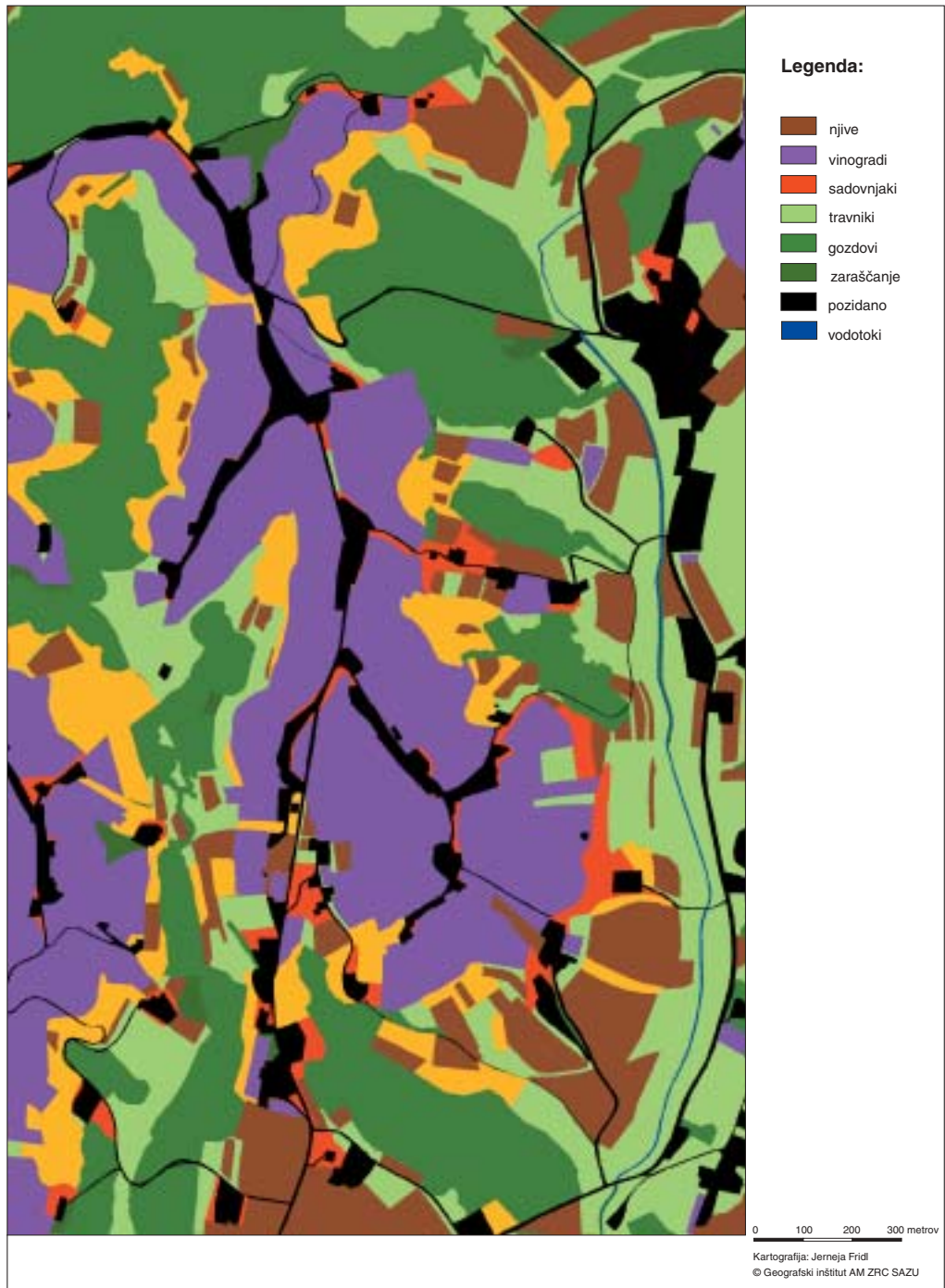
Indeks preobrazbe zaradi kmetijstva je 90, kar je za slovenske razmere zelo veliko. Največji delež doprinesejo vinogradi.

Zemlja je razdeljena na odprte celke, ki so v dnu doline razkosani. Vinogradi so razdeljeni na grude bolj ali manj pravilnih oblik. Velikost je odvisna od oblike posesti: nekmečka vinogradniška posestnikov je razdeljena na večje bloke, domača kmečka in viničarska posest je močno razdrobljena.

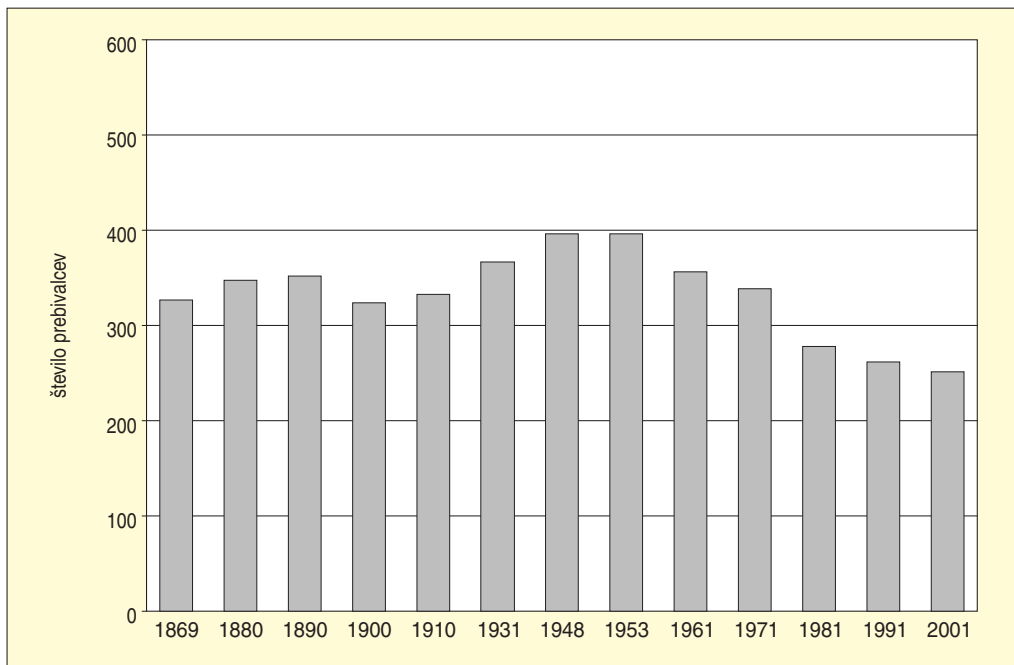
V širokih rečnih dolinah so njive pšenice, koruze in industrijskih rastlin, njihov delež se manjša na račun travnikov, ki so temelj govedoreje. Na sončnih pobočjih so sadovnjaki in vinogradi, na senčnih legah gozdovi.

Prebivalstvene in naselbinske prvine: Panonsko gričevje ima značilno poselitveno sliko, ki velja tudi za Vinski vrh in njegovo okolico. Na slemenu je nastalo razloženo naselje, hiše izkoriščajo zave-trne lege. Nastopa tudi razpršena poselitve v obliki zaselkov in samotnih kmetij. Bivališča v dolinah so nastala na rečnih terasah, in sicer vedno zunaj poplavnega območja. Hiše, ki stojijo v dolgih nizih, so največkrat grajene na vogal. V dolinah so domovi večje in stanovanjske hiše prostornejše.

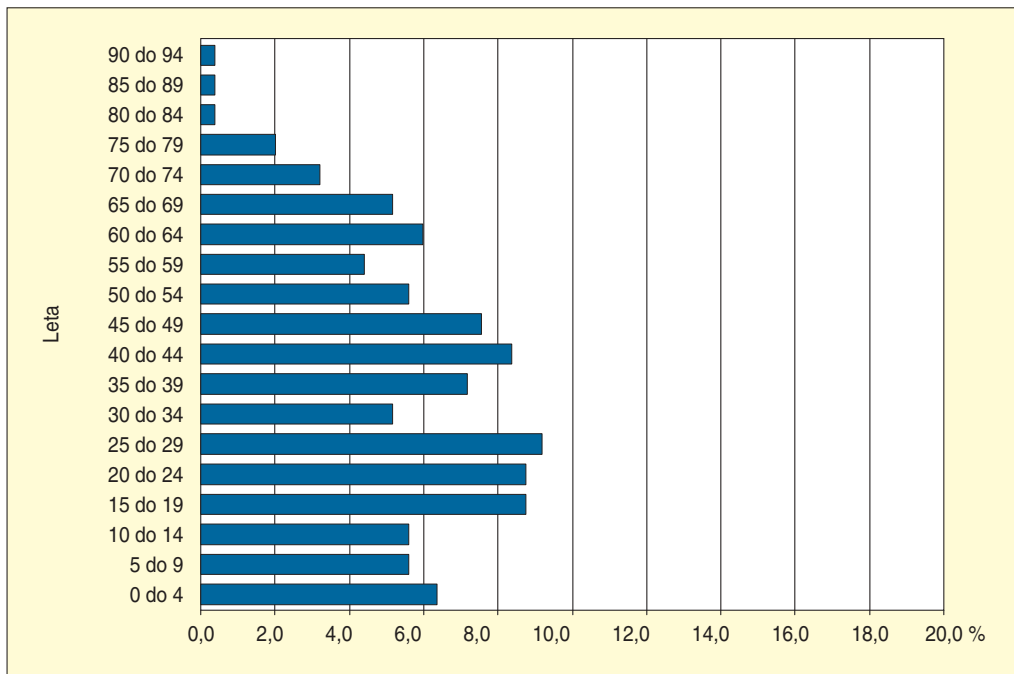
Začetki neprekinjene poselitve segajo v srednjeveško kolonizacijo, in sicer v drugo obdobje, to je notranjo kolonizacijo.

Slika 102: Raba tal na Vinskem Vrhu.

Slika 103: Gibanje števila prebivalcev Vinskega Vrha med letoma 1869 in 2000.

Slika 104: Starostna sestava prebivalstva Vinskega Vrha.

MIMI URBANC

Slika 105: Poleg nekdanjih viničarskih hiš nastajajo počitniške hiše.

MIMI URBANC

Slika 106: Propadajoče viničarske hiše so ostanek preteklih družbenih razmer v Slovenskih goricah.

Slika 107: Delitev denacionaliziranega vinograda.

Slika 108: Tloris naselja in poljska delitev na Vinskem Vrhu.

Do druge svetovne vojne je število ljudi počasi naraščalo, po njej pa enakomerno pada, pri čemer je bil zabeležen največji upad med letoma 1971 in 1981. Indeks staranja je 44. Vinski Vrh beleži nadpovprečni delež kmečkega prebivalstva. Leta 1991 je bil še prek 50 %.

Komunikacijske prvine: Glavne prometnice gredo po širokih dolinah zunaj poplavnega območja, od koder se odcepijo na slemena. Od vrhslemenske ceste se odcepijo poti do vinogradov in posameznih hiš.

6.3.6.3 Povezanost naravnih in družbenih prvin

Preglednica 31: Povezanost rabe tal z nekaterimi naravnimi prvinami na Vinskem Vrhu.

	determinacijski koeficient	korelacijski koeficient
ekspozicije	0,029	0,172
nakloni	0,001	0,027
nadmorske višine	0,105	0,324

Determinacijski koeficient pove, da si 11 % razlik v rabi tal lahko razlagamo z nadmorskimi višinami. Mejna vrednost korelacijskega koeficienta, da je statistično značilen ob 99 % zaupanju, je 0,00663. Vse vrednosti, višje od te, so statistično značilne. V izbranem primeru velja za vse tri.

6.3.6.4 Procesi

Panonsko gričevje se spreminja v dveh smereh. Na eni strani gre zaradi gospodarskih in družbenih sprememb za depopulacijo in opuščanje kmetijstva v naravno manj ugodnih predelih, kar se kaže v zaraščanju robnih predelov, zlasti na spodnjem robu v rečnih dolinah. Na drugi strani pa razpršeno med vinogradi nastajajo nova počitniška bivališča mestnega prebivalstva. Bivališča stalno naseljenega prebivalstva se širijo zunaj strnjene naselbinskega prostora naselja. Prav tako se spreminja videz stanovanjske hiše. Stare viničarske hiše so ali opuščene ali povečane. Novejše hiše so izgubile regionalni pečat.

V zadnjih letih se nekateri vinogradi, ki so bili v procesu nacionalizacije odvzeti nemškim posestnikom in združeni v Kmetijskem kombinatu Jeruzalem, ponovno delijo in prehajajo v roke nekdanjih lastnikov. Tako se bodo relativno velike vinogradniške parcele razdrobile na manjše, kar prikazuje slika 107.

Obenem se spreminja tudi zunanji videz vinogradov. Med starejšimi terasasto urejenimi vinogradi nastajajo novi oziroma prenovljeni z izravnanimi terasami in z nizi trt, ki tečejo vzdolž po pobočju. Tak način omogoča večje število trt na enoto površine in lažjo strojno obdelavo vinograda, seveda pa je večja možnost denudacije v primeru močnih padavin.

6.3.6.5 Pokrajinsko znamenje

Značilna pokrajinska znamenja so:

- klopotci v vinogradih,
- jagned kot zaščita pred strelo.

6.3.7 KULTURNA POKRAJINA PANONSKIH RAVNIN, PRIMER: PREDANOVCI NA MURSKI RAVNI

Murska ravan je homogena ravnina, ki jo reka Mura deli na dva dela: na Ravensko in Dolinsko na levem ter Apaško in Mursko polje na desnem bregu. Poleg Mure, ki je do konca prve svetovne vojne delila madžarski in avstrijski del monarhije, je pomembna še cerkvena meja med Železno županijo in županijo Zala, ki je potekala prek Ravenskega. Obe sta prispevali k pestri zgodovinski, kulturni, družbeni, verski in gospodarski podobi Ravni.

GEODETSKA UPRAVA REPUBLIKE SLOVENIJE

Slika 109: Digitalni aeroposnetek Predanovcev (DOF 5 J2880).

Murska ravan je tektonska udorina, ki jo je v ledeni dobi Mura nasula s prodrom in peskom iz alpskega pogorja, potoki z okoliškega gričevja pa z drobnim ilovnatim, večinoma silikatnim gradivom. Mura, Ledava in ostali vodotoki zaradi majhnega padca tečejo počasi, se cepijo v rokave in pogosto poplavlajo. Najobsežnejši je bil poplaveni svet ob Muri, kar so uredili šele obsežni regulacijski ukrepi konec 19. stoletja. Z razbremenilnimi prekopi Ledava–Krka in Ledava–Mura so dodatno zmanjšali možnost poplav. Mura ima snežni režim in zato najvišji vodostaj konec pomladi ob taljenju snega v Alpah, ki upade poleti zaradi velikega izhlapevanja. Ostale reke, ki imajo dežni režim, so vezane na taljenje snega konec zime, prav tako pa imajo najnižji vodostaj poleti. Murska ravan ima zmerno celinsko podnebje z visokimi poletnimi in nizkimi zimskimi temperaturi. Značilen je toplotni obrat. Količina padavin se zmanjšuje od 900 mm na zahodu do 800 mm na vzhodu pokrajine. Za rast je ugoden poletni padavinski višek. Zaradi nestalnosti padavin so pogoste suše, še zlasti na silikatnemrodu, kjer je talna voda globlje. Problem suše postaja vse bolj pereč zaradi izbora kultur. S pospeševanjem živinoreje so se površine z žitom zmanjšale na račun kroruze, ki pa je zahtevnejša za vodo (Belec in ostali 1998).

Na nastanek prsti je odločilno vplivala Mura, ki je neprestano spreminjala svoj tok, se cepila v rokave in mešala svoje nanose s peščenimi, ilovnatimi in glinastimi z gričevja. Najrodovitnejša je rjava prst, ki je nastala na peščenih in prodnih nanosih in je v veliki meri izrabljena za njive. Zaradi plitkosti jo pogosto prizadene suša. Ostale vrste prsti: rjava naplavljenaprst, psevdogleji in opodzoljene prsti so manj primerne. Bodisi zaradi tankega sloja humusa ter pomanjkanja fosforja in kalija bodisi zaradi slabe odcednosti in posledične kislosti. Na njih so travniki in gozdovi. Z intenzivno obdelavo se je prvot-

ni gozd hrasta doba večinoma umaknil njivskim površinam, ki zasedajo skoraj polovico površja. Gozdni otočki pa so se ohranili le v vlažnih in najrevnejših tleh.

Murska ravan je bila poseljena že v pradavnini in tudi kasneje v rimskem času. Po krajšem obdobju nenaseljenosti v obdobju preseljevanja narodov je stalno naseljena vse od 9. stoletja dalje. Prebivalstveni in tudi siceršnji razvoj je bil v veliki meri povezan s trenutnimi političnimi razmerami, na katere je odločilno vplivala prehodnost pokrajine in rodovitnost kmetijske zemlje. Danes je to ena najgostejše naseljenih slovenskih pokrajin in to kljub močnemu izseljevanju iz prekmurskega dela do prve svetovne vojne, saj ni bilo industrije, ki bi zaposlila odvečno delovno silo. Zaradi ogrskega dednega prava so bile tudi socialnopošestne razmere izjemno neugodne. Po drugi svetovni vojni je Murska Sobota postala regionalni center z različnimi dejavnostmi, ki so pritegnile ljudi z gričevnatega obrobja. Ugodnejši je bil razvoj desnega brega Mure s starejšo industrijo, ki je zaposlila odvečno kmečko delovno silo. Kot posledica preteklih dogajanj ima levi breg Mure pestro prebivalstvo in versko podobo.

Poselitev je v obliki gručastih in delno obcestnih naselij, ki so se umaknile poplavnemu območju. Vaško zemljišče je večinoma razdeljeno na delce, katerih oblika se prilagaja talnim razmeram. Razdrobljenost zemlje je ovira velikopoteznemu kmetovanju, še zlasti v prekmurskem delu. Kljub temu je to naša najintenzivnejša kmetijska pokrajina z nadpovprečno visokim deležem kmečkega prebivalstva. Obsežnejša zemljišča v lasti kmetijskih kombinatov so nastala v reguliranih predelih. Poleg žita, ki je tradicionalna kultura, se je v zadnjih letih razmahnila še živinoreja, zlasti prašičereja. Na temelju kmetijskih pridelkov se je razvila predelovalna industrija, ki poleg ostalih dejavnosti nudi delovna mesta.

6.3.7.1 Naravne prvine

To je raven svet z nizko nadmorsko višino in celinskih podnebjem, prepleten s počasi tekočimi vodami in številnimi kanali.

Reliefne prvine: Murska ravan je najbolj ravna pokrajina v Sloveniji, saj ima skoraj celotno površje naklon pod 2°. V delu Ravenskega, kjer ležijo Predanovci, se površje rahlo spušča proti jugu. Na razda-

MIMI URBANČ

Slika 110: Predanovci ležijo sredi odprtega ravnega polja, ki ga v vlažnih delih prekinjajo pasovi gozda.

MIMI URBANC

Slika 111: Med posameznimi poljskimi skupinami tečejo široki jarki za odvodnjavanje.

lji 2000 m se zniža za približno 5,5 m. Nadmorska višina je okoli 200 m. Zaradi omenjenega dejstva nakloni in ekspozicije v tej kulturni pokrajini niso pomembni. Kart nadmorskih višin, naklonov in ekspozicij ni.

Podnebne prvine: Zmerno celinsko podnebje se kaže v majhni količini padavin. Manj kot 900 mm padavin pa zadošča za rast različnih kultur, saj večji del dežja pade poleti z julijskim viškom. Takrat rastline rabijo največ vlage. Najmanj padavin pade v zimskem času, takrat je pogost toplotni obrat.

Hidrološke prvine: Zaradi uravnanega sveta imajo vodotoki zelo majhen padec, zato so veliko meandrirali, predstavljali struge in poplavljali. V preteklih desetletjih so z obsežnimi hidromelioracijami, zlasti Brezovskega potoka, nekoč mokrotna območja izsušili in pridobili nove kmetijske površine.

Pedološke prvine: Na nastanek prsti so odločilno vplivale vodne razmere, zaradi prestavljanja strug so se prodni in peščeni nanosi mešali s peščenimi, ilovnatimi in glinastimi nanosi s sosednjih območij. Prsti so večinoma težke ilovnate, na najbolj odcednih mestih globoke rjave.

Vegetacijske prvine: Prvotno rastje je večinoma sestavljal gozd hrasta doba, ki je danes v veliki meri izkrčen. Le v najmokrotnejših predelih so se ohranili logi listnatega drevja z borom. Sicer pa so obdelovalne površine, večinoma njivske.

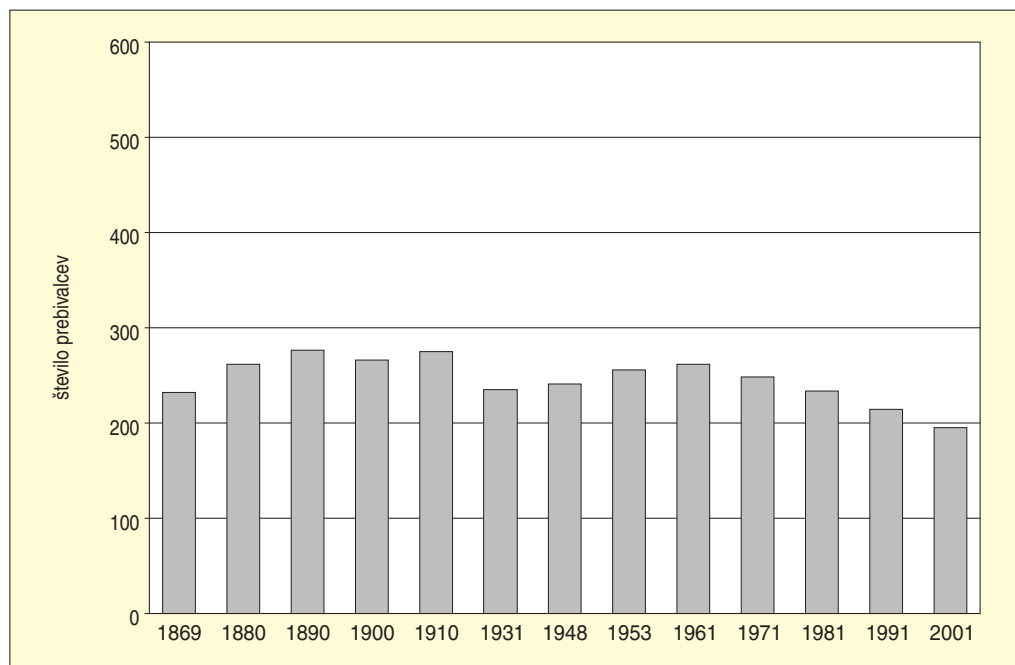
Naravne prvine kot omejitveni dejavnik: Najpomembnejši omejitveni dejavnik so mokrotna tla in z njimi povezane talne razmere. Na mokrotnih tleh z vlažnimi ilovnatimi prstmi ni bilo mogoče urediti kmetijskih površin. Prva izsuševalna dela so se začela že pred drugo svetovno vojno, pospešeno pa v desetletjih po njej. Z regulacijo Ledave in njenih pritokov so dobili nove kmetijske površine, na kar nas opozarjajo ledinska imena, kot so Novi travniki.

6.3.7.2 Družbene prvine

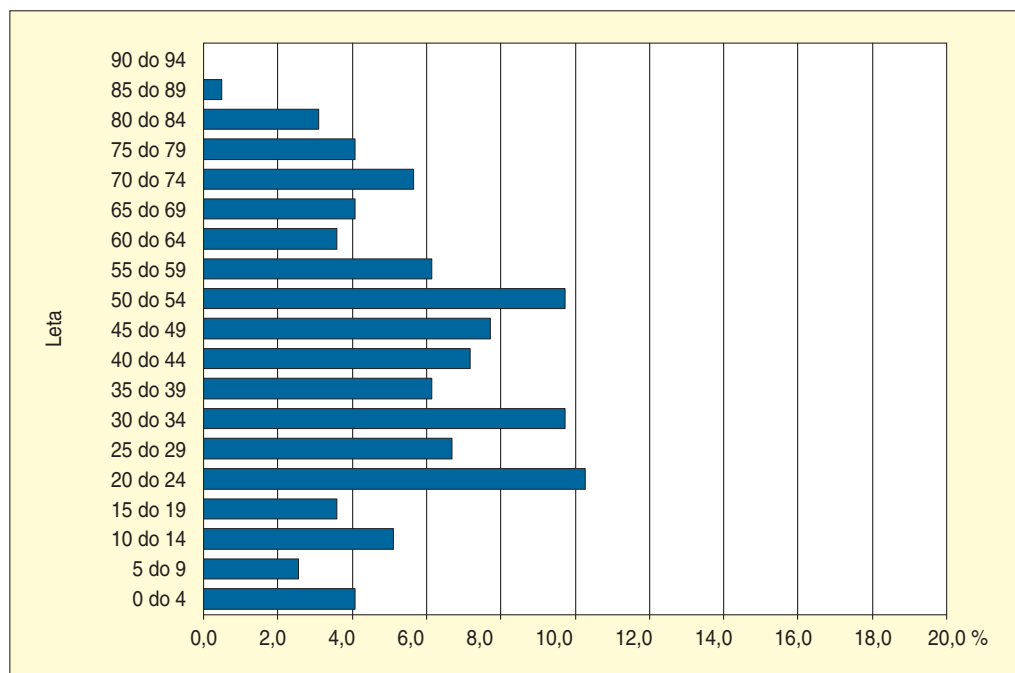
Gospodarske prvine: Ravensko je tradicionalna kmetijska pokrajina s prevlado poljedelstva. Uravnano površje je omogočilo nastanek obsežnih njivskih površin, ki pokrivajo prek 80 % površja. Delež gozda je pod 10 %, ostale kategorije pa obsegajo manj kot 1 % površin. Razmerje med deležem goz-

Slika 112: Raba tal v Predanovcih.

Slika 113: Gibanje števila prebivalcev v Predanovcih med letoma 1869 in 2000.

Slika 114: Starostna sestava prebivalstva v Predanovcih.

MIMI URBANČ

Slika 115: Hiše so z daljšo stranjo postavljene ob cesti in se s čelno stranjo odpirajo na polje.

MIMI URBANČ

Slika 116: Posamezne poljske skupine povezujejo manjši zidani mostovi.

Slika 117: Tloris naselja in poljska delitev v Predanovcih.

da in njiv se je spremenilo v prid slednjih zaradi obsežnih izsuševalnih del v zadnjih desetletjih. Najpomembnejše poljedeljske kulture so ječmen, pšenica in koruza.

Indeks preobrazbe okolja je 71, kar je za nevinorodna območja veliko. Odločilen je visok delež njiv in majhen delež gozda.

Polje je razdeljeno na delce. Tisti, ki se vlečejo vzdolž ceste, ob kateri so nanizani domovi, so ozki in dolgi, druge so širši. Kmetije imajo parcele razmetane po celotnem vaškem zemljišču, v vsaki skupini po eno ali dve. Na novo pridobljene površine so nerazkosane, saj so v lasti Kmetijskega kombinata Rakičani. Med posameznimi skupinami zemljišč pravilnih oblik potekajo jarki, med parcelami pa ni meje, izjemoma jih loči ozka neobdelana proga.

Prebivalstvene in naselbinske prvine: Odločilni dejavnik za nastanek poselitvene slike na Ravenskem je voda in z njo povezane poplave in zamočvirjena zemljišča. Predanovci so nastali v najsušnejšem delu na sotočju Brezovskega potoka in Ledave. Po vsej verjetnosti je naselje mlajšega nastanka, ko so se zaradi povečanih potreb po zemlji ljudje naseljevali tudi v naravno manj primernem prostoru. Predanovci so manjši od večine naselij na Ravenskem.

Predanovci so pravo obcestno naselje z domovi na obeh straneh ceste, in sicer v ravni vrsti v enakomerni medsebojni razdalji. Prekmurski dom je nizek, zgrajen na vogel ali ključ, kar pomeni, da se stanovanjski del nadaljuje v gospodarskega. Razen nekaj novejših hiš, ki imajo obliko »vseslovenske stanovanjske hiše«, je večina predanovskih hiš ohranila regionalni pečat. Kljub dobrim naravnim danostim se zdi, da se je čas v Predanovcih ustavil, zlasti za kmete. Kmečki domovi so v slabem stanju. Ni obnovljenega kmečkega doma, nobene modernizirane kmetije, kar je povezano s stanjem v kmetijstvu. Najboljše in največje površine so v lasti kmetijskega kombinata Rakičani, kmečka posest pa je majhna in razdrobljena.

Slika 113 pokaže, da se v zadnjih desetletjih število prebivalcev vztrajno zmanjšuje. Tudi starostna sestava je neugodna, saj kaže, da je delež starega prebivalstva visok. Indeks staranja je 113. Visok je tudi delež prebivalstva, zaposlenega v primarnem sektorju.

Komunikacijske prvine: Glavna in edina prometnica, ob kateri so nanizani domovi, teče prek najsušnejšega dela polja. Od nje se odcepijo poljske poti, ki potekajo med posameznimi skupinami parcel.

6.3.7.3 Povezanost naravnih in družbenih prvin

Predanovci in zemljišče okoli njih je popolnoma ravno. Zato ne moremo govoriti o pomembnosti ekspozicij in naklonov, saj je naklon povsod manj kot 2° in ekspozicij ni. Raba tal kaže na odvisnost od talnih razmer. Gozd se je ohranil tam, kjer je prst kislja, sprana ter mokrotna. Preglednice determinacijskih in korelacijskih koeficientov ni.

6.3.7.4 Procesi

Ravensko v zadnjem času beleži zmanjševanje števila prebivalcev in s tem povezano ostarevanje ljudi, kar ne gre več na račun odseljevanja, pač pa modernega družbenega oziroma socialnega razvoja. Enako velja tudi za Predanovce. Mladi ljudje so zaposleni zunaj kmetijstva, ki je samo še dopolnilna dejavnost. Samo kmetijstvo komaj zadošča za ustrezen standard, ker so kmetije večinoma majhne. Gospodarski del domov je v večini primerov ostal majhen, saj pridelano žito ne skladiščijo doma, pač pa ga takoj oddajo. Tudi velikih kmetijskih strojev nimajo v svoji lasti, večinoma žetev opravijo drugi ali pa imajo stroje v skupni lasti. Nekateri so dali zemljišča v najem.

6.3.7.5 Pokrajinsko znamenje

Značilna pokrajinska znamenja so:

- gnezdo štorke na dimniku ali na drogu električne napeljave,
- nogometno igrišče na robu naselja.

6.3.8 KULTURNA POKRAJINA RAVNIN IN DOLIN NA SREDOZEMSKIH GRIČEVJIH, PRIMER: SLAP PRI VIPAVI V VIPAVSKI DOLINI

Vipavska dolina je ujeta med kraške planote Nanos in Trnovski gozd na eni ter Kras na drugi strani in se proti zahodu spusti in odpre v ravno Goriško polje. Ravnina, ki sestavlja približno četrtino površja,

GEODETSKA UPRAVA REPUBLIKE SLOVENIJE

Slika 118: Digitalni aeroposnetek Slapa pri Vipavi (DOF 5 C2224).

na robovih prehaja v gričevje. Prevladujejo flišne kamnine ter v manjši meri karbonatni prod ter glina in melj. Prve tvorijo gričevje in slednje ravnino ob Vipavi in njenih pritokih. Zaradi kamninske zgradbe in obsežnega hribovitega zaledja je na gosto prepletena z vodotoki. Na severnem obrobju na stiku prepustnih in neprepustnih kamnin so številni kraški izviri. Voda je pomembno vplivala na izoblikovanje kulturne pokrajine: ozki vijugasti potoki, ki so pogosto poplavljali, nizi drevja in grmičevja ob njih ter naselja, ki so se jim na daleč izognila.

Podnebne razmere v Vipavski dolini oblikujeta dva dejavnika: sredozemski vplivi zaradi odprtosti proti zahodu in ujetost med visoke kraške planote na severu in vzhodu. Poletja so vroča, pozimi pa se čuti vpliv mrzlih celinskih gmot iznad kraških planot. Te onemogočajo rast sredozemskih rastlin, oljke na primer. Celotno območje je dobro namočeno, zlasti severni in vzhodni rob zaradi orografskih padavin. Padavinska viška sta pozno spomladi in jeseni, prvi je ugoden za rast kulturnih rastlin, slednji pa pogosto ovira spravilo pridelkov, zlasti trgateg. Značilen vremenski pojav je burja, ki prinaša hladen zrak in zmanjšuje meglo, zaradi silovitosti in pogostosti pa je preoblikovala drevje. Največji del pokrivajo rjave prsti in rendzine, ki se med seboj ločijo glede na stopnjo skeletnosti in globino prereзов. Na sončnih pobočjih so na njih vinogradi in sadovnjaki, na osojnih pa gozd in travniki. Ravno dno doline pokrivajo hidromorfne prsti, obrečne in oglejene, na katerih so travniki, na melioriranih tleh tudi njive. Naravno rastje je močno spremenjeno, gozd, ki se je ohranil le še v najstrmejših in odmaknjenih legah, se v zadnjih desetletjih ponovno širi zaradi zaraščanja pašnikov.

Prva strnjena naselja so nastala v pradavnini, in sicer na gričevnatem obrobju. V rimskem obdobju so se premaknila v dolino, srednjeveška naselitev Slovanov in nemška kolonizacija pa sta ponovno zaobjela tudi višinske postojanke in izoblikovala osnovno poselitveno mrežo. Z gručastimi naselji in zaselki na obrobju dolin zunaj poplavnega območja in v zavetju gričev ter na temenih nižjih vzpetin. Od prvega popisa 1869 dalje do konca prve svetovne vojne je število ljudi ves čas raslo, kasneje upadalo zaradi izseljevanja in se po drugi svetovni vojni začelo ponovno večati. Tudi na račun priseljevanja s sosednjih območij. Ugoden gospodarski razvoj in vpliv zelene meje so pripomogli, da je Vipavska dolina, zlasti Goriško polje, danes ena naših najgostejše naseljenih pokrajin z ugodno starostno, zaposlitveno in izobrazbeno sestavo.

Sistem tradicionalnega polikulturnega samooskrbnega kmetijstva se je po drugi svetovni vojni počasi začel razkrajati. Razvojne spodbude združnega kmetijstva se povzročile opuščanje obdelave, zlasti na manjših kmetijah. Velikopotezne hidromelioracije in agromelioracije so temeljito spremenile podobo dna doline, kjer so se povečale njivske površine. Gričevnato prisojno obrobje je obdržalo vinogradniško in sadjarsko podobo, zlasti v Vipavskih brdih se vinogradniške površine celo povečujejo in vinogradi pospešeno pomlajujejo (Kladnik, Natek 1998).

6.3.8.1 Naravne prvine

Reliefne prvine: Slap pri Vipavi leži na prehodu iz Vipavske doline v Vipavska brda. Ravno dno doline, ki je rahlo nagnjeno proti severovzhodu, se počasi vzpne v valovita in položna brda s širokimi hrbti v dinarski smeri. Razrezana so s tesnimi dolinicami in grapami. Večji del brd je v naklonskem razredu med 6 in 12°, manjši deli južno od Slapa pa imajo večji naklon. Dinarski potek brd s prečnimi grapami in rečnimi dolinami je vzrok, da popolnoma prevladujejo severne in vzhodne lege.

Podnebne prvine: Slap pri Vipavi ima sredozemske podnebne poteze, ki se kažejo v zmerno vročih poletjih s povprečno julijsko temperaturo 11,8 °C. Zime so zaradi vplivov celinskih zračnih gmot hladne (januarski povpreček 2,9 °C). Pomembne so mikroklimatske razmere. Slap je na izpostavljenem mestu in zato je burja tu zelo močna. Na leto je kar 42 dni z burjo. Lega nad dnem kotline in dobra prevetrenost se odražata v majhnem številu dni z meglo (okoli 20). Osončenost je nad slovenskim povprečjem in tudi vegetacijska doba je daljša. Letna količina padavin je okrog 1500 mm, višek je pozno spomladi in jeseni. Med vremenskimi nepravilnostmi je najpogostejša toča, ki se v povprečju pojavlja enkrat letno.

Slika 119: Slap leži na prehodu iz Vipavske doline v Vipavska brda.

Hidrološke prvine: Neprepustna flišna brda so počez razrezana s potočki. Največji je Slapenski potok, na katerem ob dežju nastane slap, ki je dal kraju ime. Vode tečejo v smeri severovzhod proti Vipavi. Zaradi nizkega padca so Vipava in njeni pritoki meandriral in poplavljal. Z obsežnimi hidromelioracijami so izravnali vodotoke in odvečne vode preusmerili v jarke.

Pedološke prvine: Prevladujejo rjave prsti na karbonatnih kamninah in flišu. Na dnu doline so evtrične rjave prsti na aluviju, ki z dvigom površja prehajajo v rjave prsti na flišu. Prve so mokrotne, vendar so jih z hidromelioracijami osušili. Druge so v glavnem plitve, dobro prepustne, zračne in zato podvržene suši.

Vegetacijske prvine: Prvotno rastje je močno spremenjeno. Gozd se je ohranil le še v grapah in na najstrmejših predelih. Najnižje dele grap preraščata toploljubni hrast puhavec in robinija, ki jo vzdržujejo vinogradniki, v višjih delih brd rase hrast graden. Pred regulacijami voda so bili potoki obraščeni z bujnim rastjem, ki je dajalo zaščito pred vetrom. Regulirane struge niso bile obsajene in zato se burja močneje uveljavlja. Dno doline je v celoti namenjeno kmetijski pridelavi.

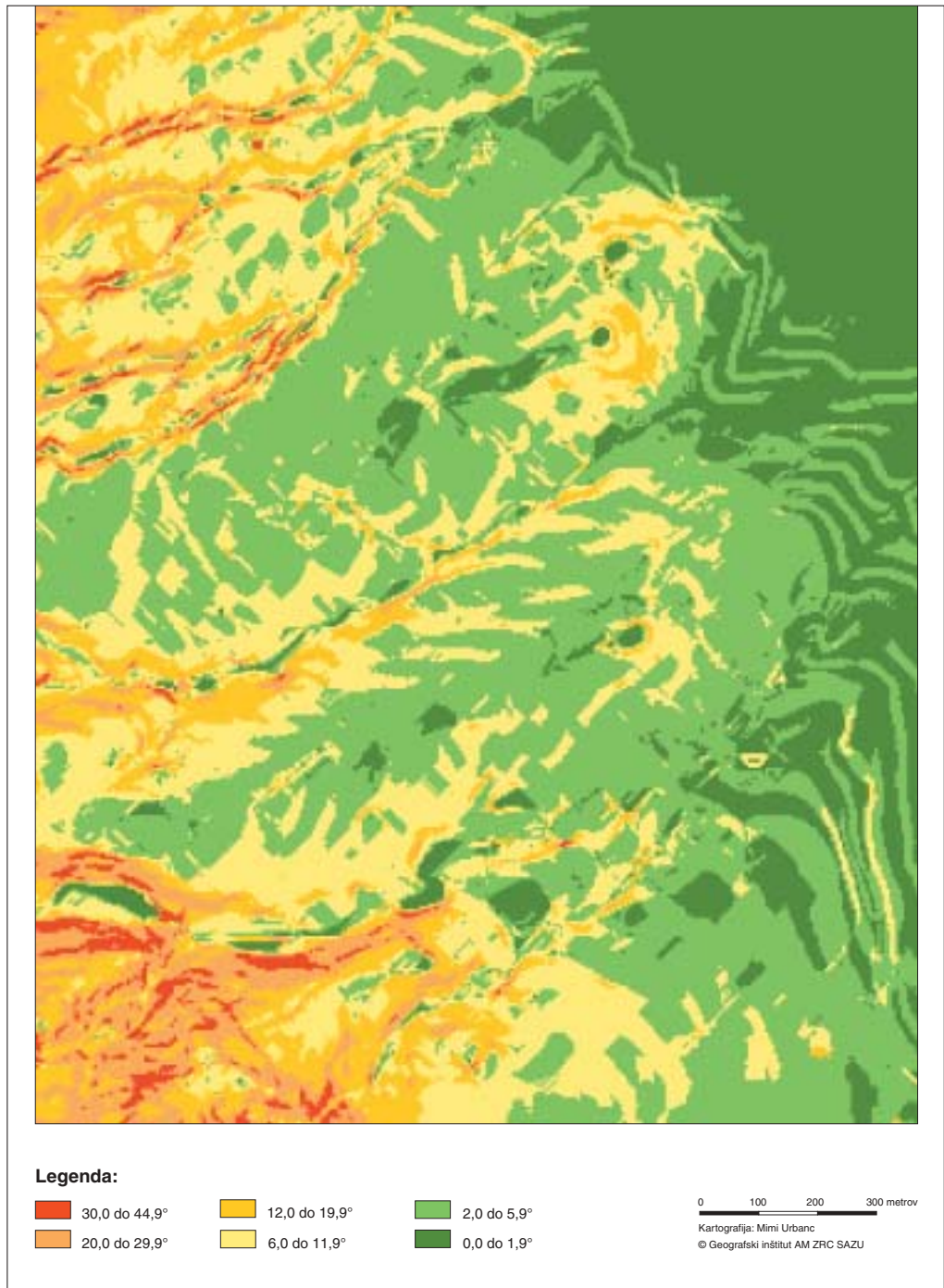
Naravne prvine kot omejitveni dejavnik: Pred hidromelioracijami je bil pomemben omejitveni dejavnik visoka raven talne vode in poplave, kar so z obsežnimi ukrepi omilili. Naslednji omejitveni dejavnik je burja, ki je narekovala način gradnje. Za zaščito pred njo so med parcelami nastale bogate žive meje iz najrazličnejšega rastlinja.

6.3.8.2 Družbene prvine

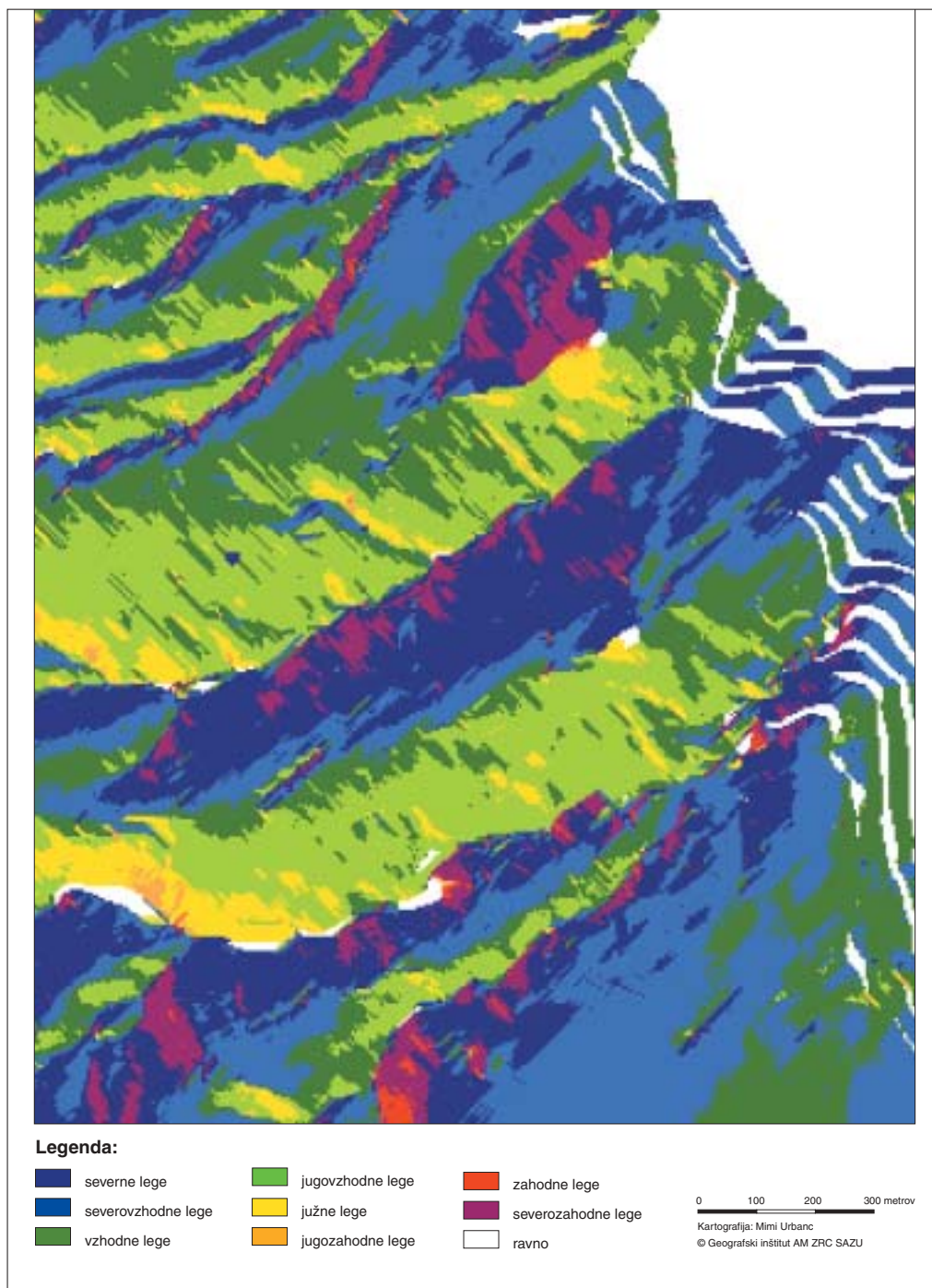
Gospodarske prvine: Vipavska dolina in z njo tudi območje Slapa je intenzivna kmetijska pokrajina. Z agrotehničnimi ukrepi v osemdesetih letih se je spremenila raba tal na dolinskem dnu. Za obrobje in brda pa veljajo podobni trendi kot sicer v Sloveniji: deagrarizacija in ozelenjevanje njiv. Nazadovale je predvsem živinoreja, saj se je zaradi preurejenih površin povečal delež njiv in z njimi pridelava

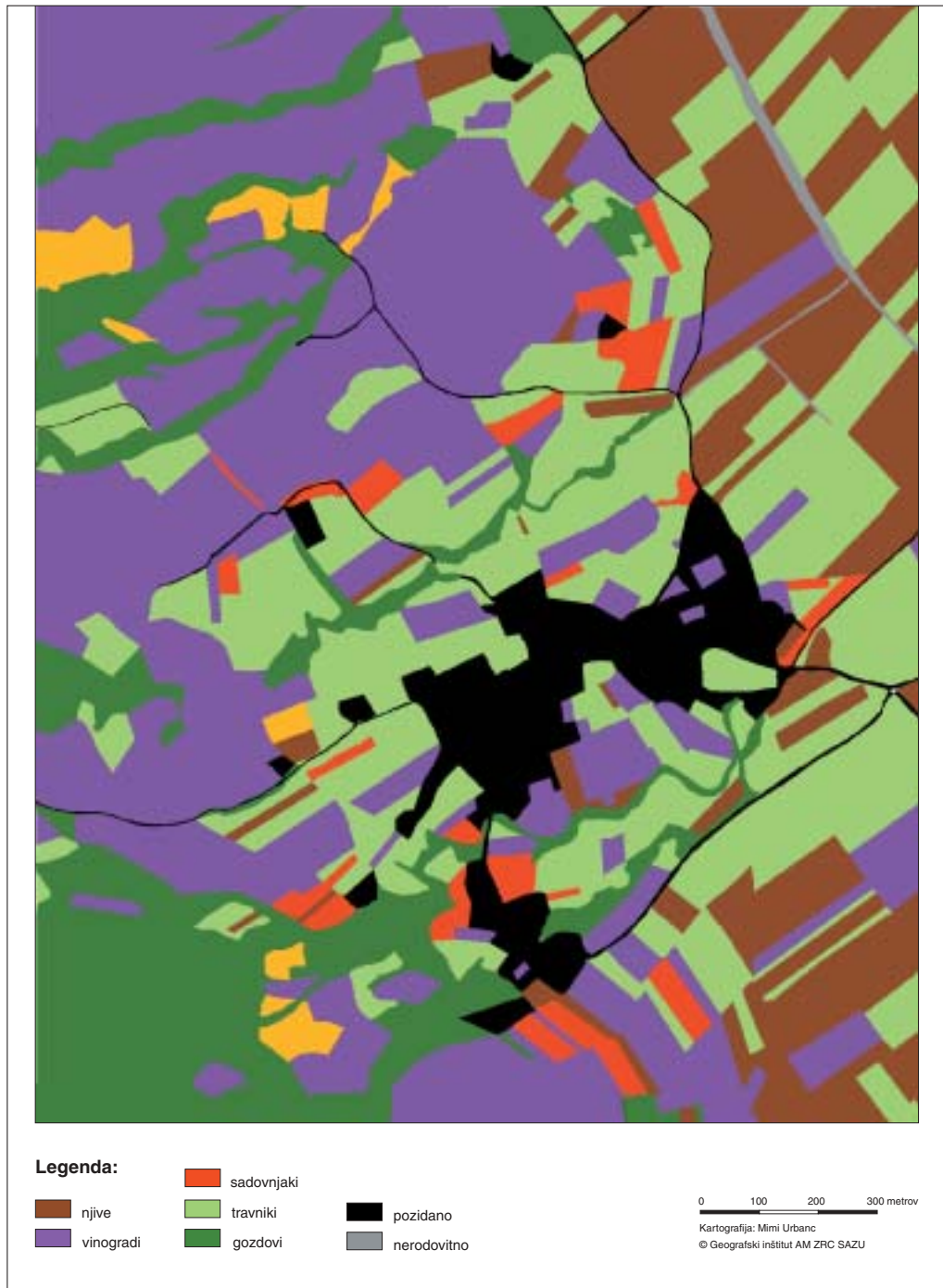
Slika 120: Nadmorske višine površja na Slapu pri Vipavi.

Slika 121: Nakloni površja na Slapu pri Vipavi.

Slika 122: Ekspozicije površja na Slapu pri Vipavi.

Slika 123: Raba tal na Slapu pri Vipavi.

Slika 124: Sadjarstvo na Slapu pri Vipavi pridobiva večji pomen, kar kažejo tudi moderni sadovnjaki z namakalnim sistemom.

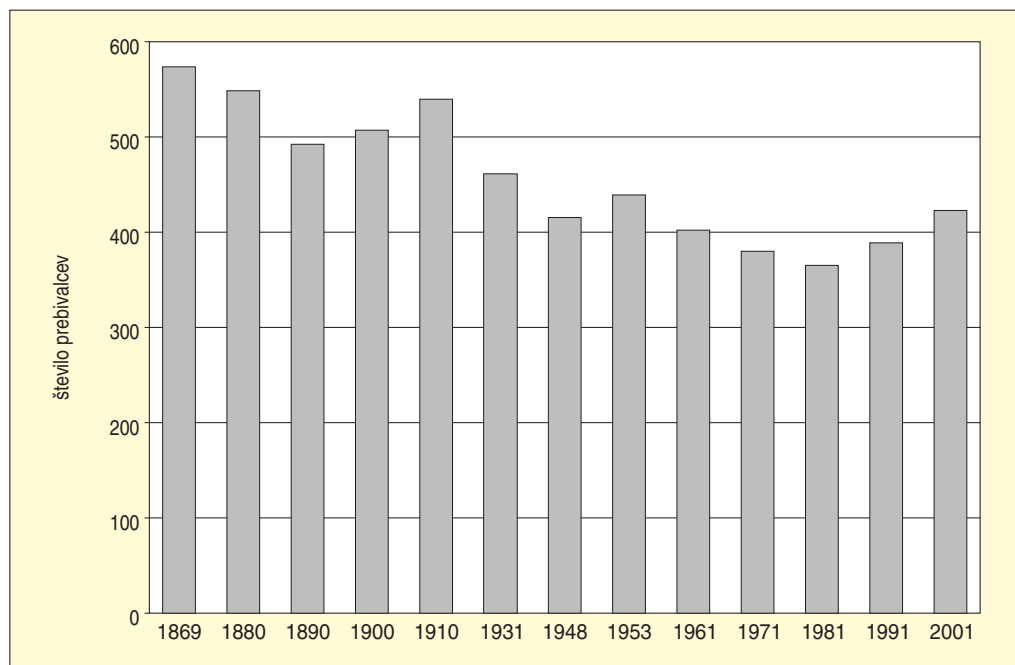
žit. Med kmetijskimi panogami je najpomembnejše vinogradništvo, na pomenu pa pridobiva tudi sadjarstvo. Na razgibanih pobočjih nad Slapom prevladujejo vinogradi, na južni strani pa Vipavska brda zaradi večjih naklonov prerašča gozd. Sadovnjaki so med vinogradi in na robu vasi. V dolinskem dnu se prepletajo travniki in njive, na katerih rasejo zlasti koruza, pšenica in krompir. Indeks preobrazbe okolja zaradi kmetijstva je 121. Nekmečka delovna sila je zaposlena predvsem v Vipavi in Ajdovščini.

Pri poljski delitvi je zaznati izrazito dvojnost: razgibani vinogradniško-sadjarški del je v skladu s površjem močno razdrobljen na prvotne grude, ki so na ravnini prešle v nepravilne delce z izrazitimi omejkami in živimi mejami. Poljska delitev na melioriranih površinah se je močno spremenila, delci so postali pravilni, poljske skupine so ločene med seboj z jarki, ob katerih vodijo na novo speljane poti, polje je odprto, saj so žive meje izginile.

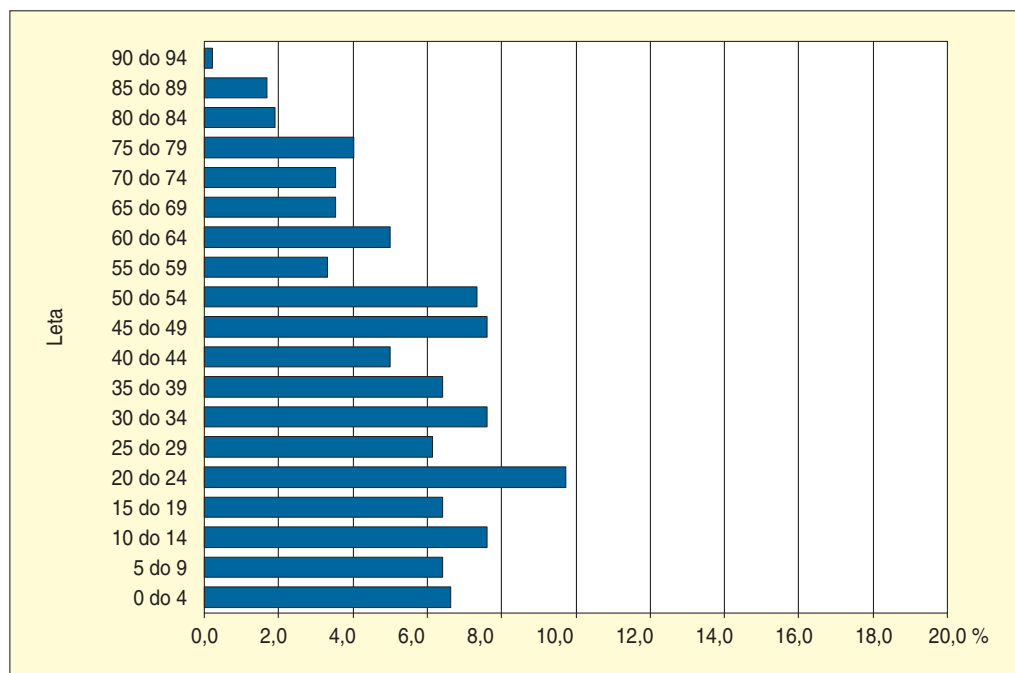
Prebivalstvene in naselbinske prvine: Slap je bil v 18. stoletju pomembno in veliko naselje. Ob popisu leta 1896 so našteali 573 ljudi. Njihovo število se je zmanjševalo vse do osemdesetih let prejšnjega stoletja, ko je ponovno začelo naraščati. Še vedno pa je indeks staranja, ki je 55, dokaj neugoden. Zaposlitvena sestava kaže velik delež prebivalstva, zaposlenega v primarnem sektorju, kar pa glede na intenzivno kmetijsko območje ni presenetljivo.

Slap je gručasto naselje, ki obsega tudi tri gručaste zaselke: Majerijo, Žoržev Kraj in Poreče. Postavljeno je na nad dno doline, na vznožje in položno pobočje Vipavskih brd. Stavbe se držijo skupaj, nizi domov so raznosmerno razporejeni in zato so poti zelo razvejene. Domovi so tesno skupaj, dvorišče je pogosto tudi poljavna površina. Tradicionalna hiša, ki je kraška različica primorskega tipa, se je v veliki meri ohranila. Stanovanjski del je zrašččen z gospodarskim poslopjem, obdan z zidom in odprt na dvoriščno stran. Stran, ki gleda na cesto, ima manj oken in je neizdelana. V Slapu je naselbinska in arhitekturna tipika dobro ohranjena.

Slap je nastal v najstarejšem obdobju kolonizacije.

Slika 125: Gibanje števila prebivalcev Slapa med letoma 1869 in 2000.

Slika 126: Starostna sestava prebivalstva Slapa.

MIMI URBANČ

Slika 127: V okolici Slapa so v vinograde namesto zidanic postavili le preproste lesene kolibe.

MIMI URBANČ

Slika 128: Smer latnikov se popolnoma prilagaja površju.

MIMI URBANC

Slika 129: Kamnit zid varuje dom pred burjo.

Komunikacijske prvine: Glavna cesta, od katere se odcepi cesta v Slap, je odmaknjena na rob poplavnega območja. Na začetku naselja se cesta razcepi na več krakov, ob katerih so nanizani domovi in ki potem peljejo naprej v posamezne dele polja. V razgibanem vinogradniškem predelu so poti vijugaste, saj sledijo reliefnim razmeram. Na dolinskem dnu pa so bile na novo osnovane in tečejo premočrtno prek polja.

6.3.8.3 Povezanost naravnih in družbenih prvin

Preglednica 32: Povezanost rabe tal z nekaterimi naravnimi prvinami na Slapu pri Vipavi.

	determinacijski koeficient	korelacijski koeficient
ekspozicije	0,039	0,197
nakloni	0,085	0,291
nadmorske višine	0,098	0,313

Determinacijski koeficient pove, da si manj kot desetino razlik v rabi tal lahko razlagamo z reliefnimi prvinami. Mejna vrednost korelacijskega koeficienta, da je statistično značilen ob 99 % zaupanju, je 0,00763. Vse vrednosti, višje od te, so statistično značilne.

6.3.8.4 Procesi

V zadnjih letih so ponovno začeli uvajati staro avtohtono vrsto grozdja, zelen. Tudi sicer se vinogradi obnavljajo in modernizirajo. Vinogradi in sadovnjaki se širijo celo na ravnino. Z obnovo vinogra-

Slika 130: Tloris naselja in poljska delitev na Slapu.

MIMI URBANC

Slika 131: Na meji med vinogradi oziroma na ježah teras rasejo češnjeva, smokvina in orehova drevesa.

dov izginja tradicionalni način rabe tal, mešana kultura. Hiše se širijo zunaj strnjenege poselitvenega prostora; nove nastajajo na zaselku Pod stajami.

6.3.8.5 Pokrajinsko znamenje

Značilna pokrajinska znamenja so:

- zaradi burje preoblikovane krošnje visokodebelnih dreves,
- rastlinsko bogate žive meje,
- trapezni vzorec melioriranih zemljišč.

6.3.9 KULTURNA POKRAJINA RAVNIKOV NA SREDOZEMSKIH PLANOTAH, PRIMER: SKOPO NA KRASU

Kras je obsežna apnenčasta planota, dvignjena nad sosednjimi flišnimi pokrajinami. Površje, ki na vzhodu leži v nadmorski višini okrog 500 m in se proti severozahodu spusti do dobrih 100 m, sestavlja sistem podolij ter vmesnih slemen, označuje pa ga močna zakraselost s številnimi površinskimi kraškimi pojavi. Ti so še posebej izraziti zaradi močne prevlade krednih apnencev. Površinske vodne mreže skoraj ni razen Raše in nekaterih hudourniških potokov v grapah z manj čistim apnencem.

Na podnebje Krasa vplivata dva dejavnika: bližina morja in vpliv celinskih zračnih gmot. Zlasti v zimskem času so velike temperaturne razmere glede na vetrove. Jugozahodnih prinaša toplo vreme, burja ledeno mrzlo vreme. Pozimi je tudi pogost temperaturni obrat, zlasti v vrtačah, uvalah in dnu podolij, kjer so tudi poleti nočne temperature nižje od okolice. Vroče in jasno poletje, na katerega vpliva bližina morja, se podaljša v jesen. Dolga vegetacijska doba je ugodna za rast kulturnih rastlin, prav tako

Slika 132: Digitalni aeroposnetek Skopega (DOF 5 B2250).

količina padavin (okrog 1600 mm). Padavine so dokaj enakomerno razporejene prek celega leta z viškom jeseni, kar včasih otežuje spravilo pridelkov. Poleti je pogosta suša, saj je zaradi visokih temperatur močno izhlapevanje, poleg tega pa poletne padavine padejo v obliki ploh in neviht ter voda hitro ponikne v dobro prepustna tla. Na kraških kamninah so nastale pokarbonatne prsti in rendzine. Najbolj znana pa je terra rossa, kateri daje netopni ostanek apnenca znamenito barvo. Trta refošk, ki na njej dobro uspeva, daje slovito vino kraški teran, ki je poleg pršuta zaščitni znak Krasa. Dobro četrtino površja pokriva gozd, najpomembnejši je črni bor, s katerim so umetno zasajali ogolele površine. Njegov površine so hitro večajo zaradi ugodnih rastišnih razmer in opuščanja kmetijstva.

Pokrajina je bila poseljena že v pradavnini, ko je človek za bivališča izrabil primerne jame. V obdobju pred prihodom Rimljanov je bila poselitev že razmeroma gosta. Nastale so naselbine na odprtem svetu na vzpetinah. V železno dobo seže prvo obsežnejše krčenje gozda. V rimskem obdobju so sicer redka naselja nastala ob prometnih poteh. Gostejša mreža naselij, ki so se naslonila na nekdanjo poselitev, je nastala s prihodom Slovanov. Načrtne kolonizacije ni bilo, zato ni pravega sistema v položaju naselij niti v poljski delitvi. Pretežno gručasta naselja izkoriščajo južne in zavetrne lege, medtem ko s severne strani planota daje dokaj gozdnat in neposeljen vtis. Zaradi vetra so domovi tesno skupaj in naselje daje obrambni videz. Dvorišča so zaprta, strehe položne in obtežene s kamni. Kras je redko poseljena pokrajina in ne dosega niti polovice povprečne gostote Slovenije. Kmetijstvo je le redkim edini vir dohodka. Največ ljudi je zaposlenih v terciarnih dejavnostih, kar je posledica obmejne in prometne lege pokrajine. V zadnjem času pokrajina pridobiva na turističnem pomenu.

6.3.9.1 Naravne prvine

Reliefne prvine: Skopo leži na uravnanem zakraselem svetu v nadmorski višini med 260 in 300 m. To je v drobnem zelo razgiban svet s številnimi vrtačami. Na zahodnem robu naselja je rahla vzpetina, na kateri stoji cerkev. Zaradi razgibanosti se nakloni in ekspozicije spreminjajo na kratke razdalje. Največji del površja je v naklonskem razredu med 2 in 6°. Tudi ekspozicije so dokaj enakomerno porazdeljene, rahlo prevladujejo jugovzhodne in južne lege, najmanjši pa je razred brez ekspozicije, saj so ravne površine večinoma le na dnu vrtač. Skalovje je na površini.

Podnebne prvine: Skopo v osrednjem delu Krasa ima submediteransko podnebje z visokimi poletnimi temperaturami (povprečna julijska 20,8 °C. Srednja januarska je 2,4 °C, zaradi temperaturnega obrata se pojavlja megla. Padavin je okrog 1600 mm in so dokaj enakomerno porazdeljene z viškom v jesenskih mesecih. Poletne padavine padejo v obliki neviht in zato voda na kraškem površju zelo hitro ponikne. Je na stiku celinskih in sredozemskih podnebnih vplivov, zato je v zimskem času pogosta burja.

Hidrološke prvine: Zaradi prepustnih apnenčastih kamnin površinske vodne mreže ni. Edina voda na površju so kali, ki so jih v preteklosti naredili za zbiranje deževnice.

Pedološke prvine: Na apnenčastih kamninah so nastale pokarbonatne prsti: na površju z veliko skalami tanka plast skeletne karbonatne rendzine, ki se prepleta z jerovico. V depresijah in vrtačah je z dolgoletnim delom nastala debelejša plast prepereline. Jerovica je srednje rodovitna in na njej uspeva trta refošk, ki na kraških tleh daje vino teran. Zaradi skeletnih tal padavinska voda zelo hitro ponikne in zato kljub zadostnim količinam dežja občasno nastopi suša.

Vegetacijske prvine: Kras, ki je bil nekoč sinonim za golo kamnito pokrajino, je danes v precejšnji meri poraščen. Tako je tudi v Skopem in okolici. Naravno vegetacijo sestavljata zlasti črni gaber in puhasti hrast. Vse pomembnejši postaja črni bor, s katerim so kot pionirsko rastlino zasajali goličave. Danes pa se sam hitro širi. Kraška gmajna z grmi ruja in brinja se danes širi na pašnike in travnike. Med kmetijskimi površinami močno prevladujejo travniki, njive so na uravnanih delih z debelejšo plastjo prepereline ali na dnu delanih vrtač. Tudi vinogradi so na tam, kjer je prst jerovice zadosti debela. Pašniki so tam, kjer zaradi obilice skal na površju košnja ni bila mogoča.

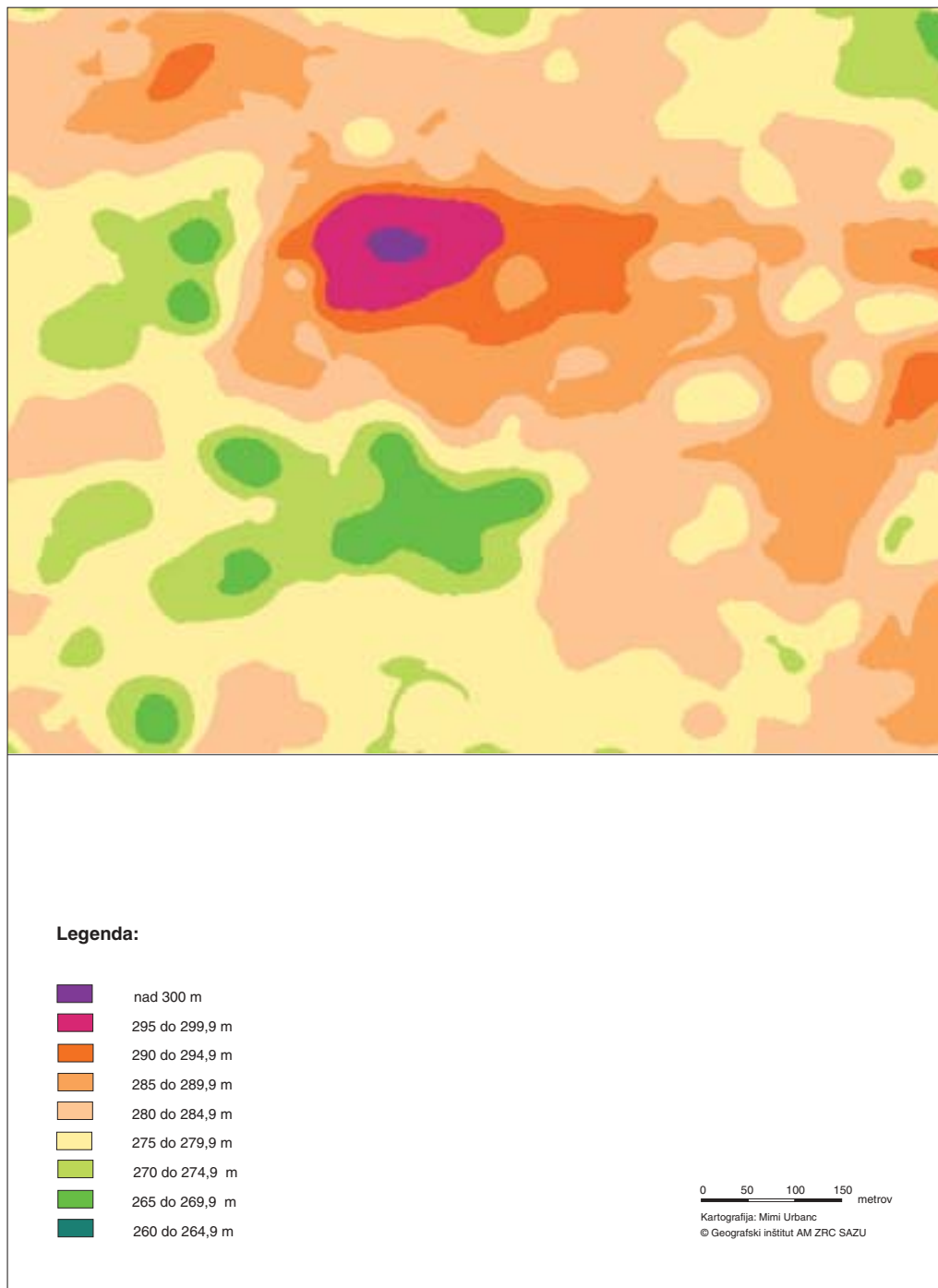
Naravne prvine kot omejitveni dejavnik: Pomemben omejitveni dejavnik je pomanjkanje vode. V preteklosti so to reševali s kali in lokvami, v prejšnjem stoletju z lastnimi zbiralniki kapnice, danes je speljan vodovod. Uspevanje kulturnih rastlin omejuje tanka plast prsti, ki je zaradi zračnosti in skeletnosti zelo dovzetna za sušo. Kamenje gleda na površje, kar otežuje kmetovanje. Suhi zidovi in delane vrtače so odraz stoletnih prizadevanj človeka za izboljšanje naravnih razmer. Zaradi vetra je naselje umaknjeno v zavetrno lego.

6.3.9.2 Družbene prvine

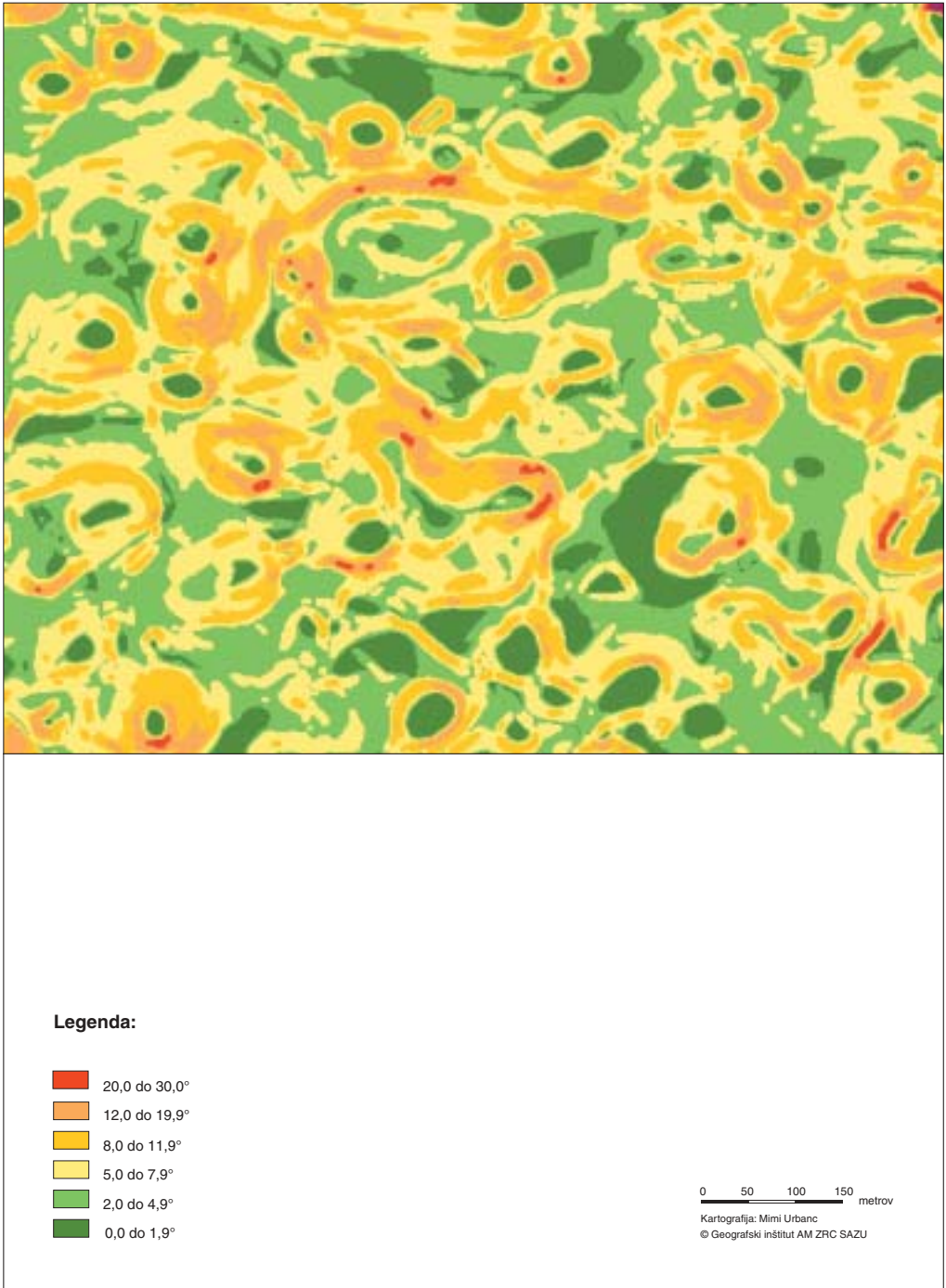
Gospodarske prvine: Velika razgibanost površja, kamnita območja, tanka plast prsti in pomanjkanje vode otežujejo kmetijstvo. Tradicionalni kmetijski panogi sta živinoreja in vinogradništvo. V zadnjem desetletju je kmetijstvo, zlasti živinoreja precej nazadovalo. V juniju 2002 je bilo na Skopem le še 9 glav govedí. Kmetijstvo se je ohranilo le kot dopolnilna panoga. Vinogradništvo se ohranja, saj nastajajo novi vinogradi in stari se obnavljajo. Vendar so to večinoma manjši vinogradi, katerih pridelek služi lastni porabi in delno prodaji na domu. Ljudje so večinoma zaposleni v bližnjih centrih. Indeks preobrazbe okolja zaradi kmetijstva je 38.

Izoblikovanost površja vpliva na razdrobljenost posesti, ki se kaže tudi v zemljiški razdelitvi na grude. Majhne, razdrobljene njive so razmetane brez reda po vrtačah in suhih dolinah. Opuščanje živinoreje se pozna tudi na obdelavi zemlje: mnogi travniki ostajajo nepokošeni in z izjemo vinogradov in zelenjavnih vrtov je zemlja slabo obdelana.

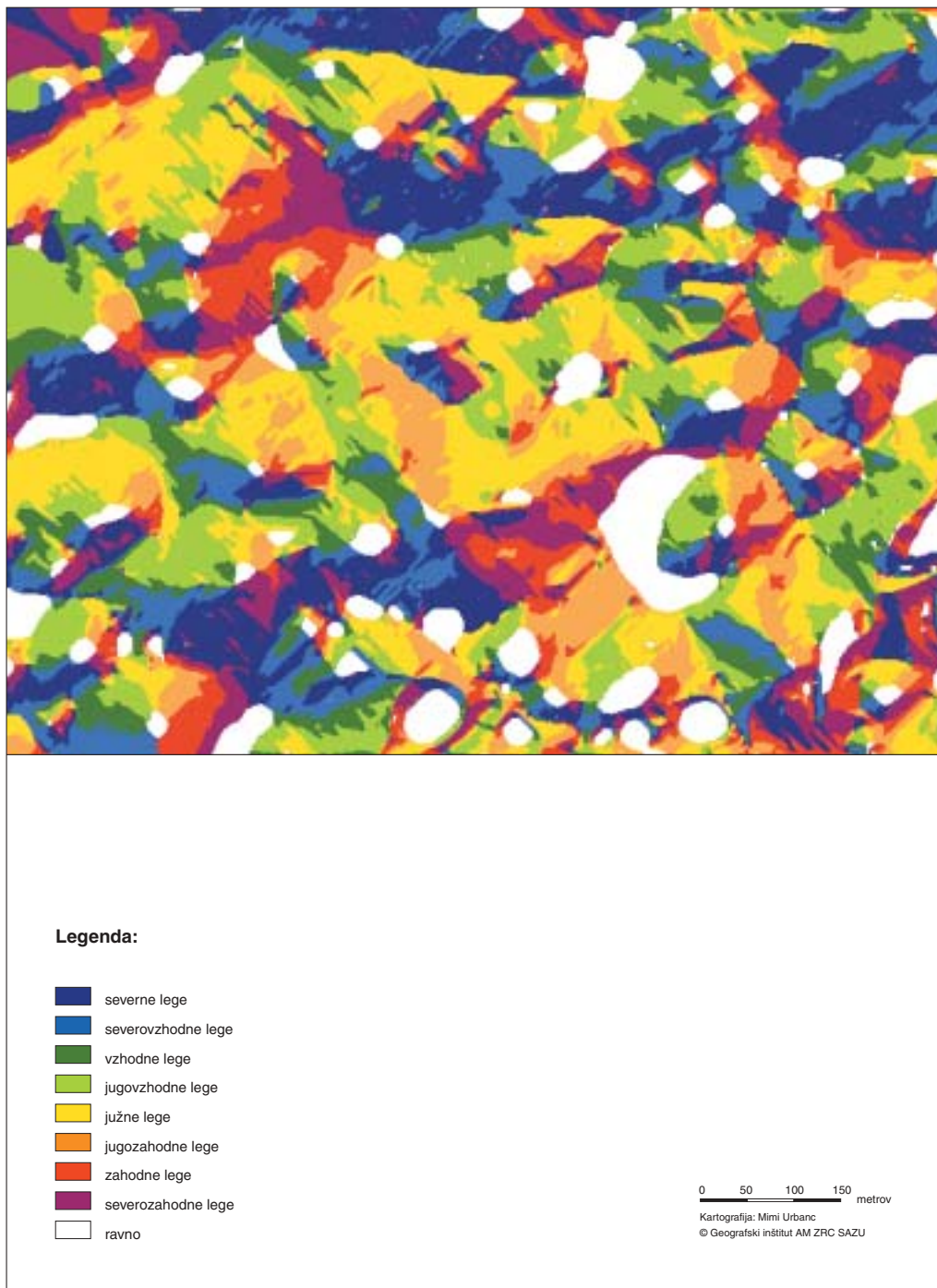
Prebivalstvene in naselbinske prvine: Izrazita prelomnica v prebivalstvenem razvoju v Skopem je bila druga svetovna vojna. Po njej se je število rahlo dvignilo, zadnja desetletja pa ostaja približno

Slika 133: Nadmorske višine površja na Skopem.

Slika 134: Nakloni površja na Skopem.

Slika 135: Ekspozicije površja na Skopem.

MIMI URBANC

Slika 136: Skopo leži na zakraselem ravniku.

MIMI URBANC

Slika 137: Od zgraditve vodovoda kal ne služi več svojemu namenu.

MIMI URBANČ

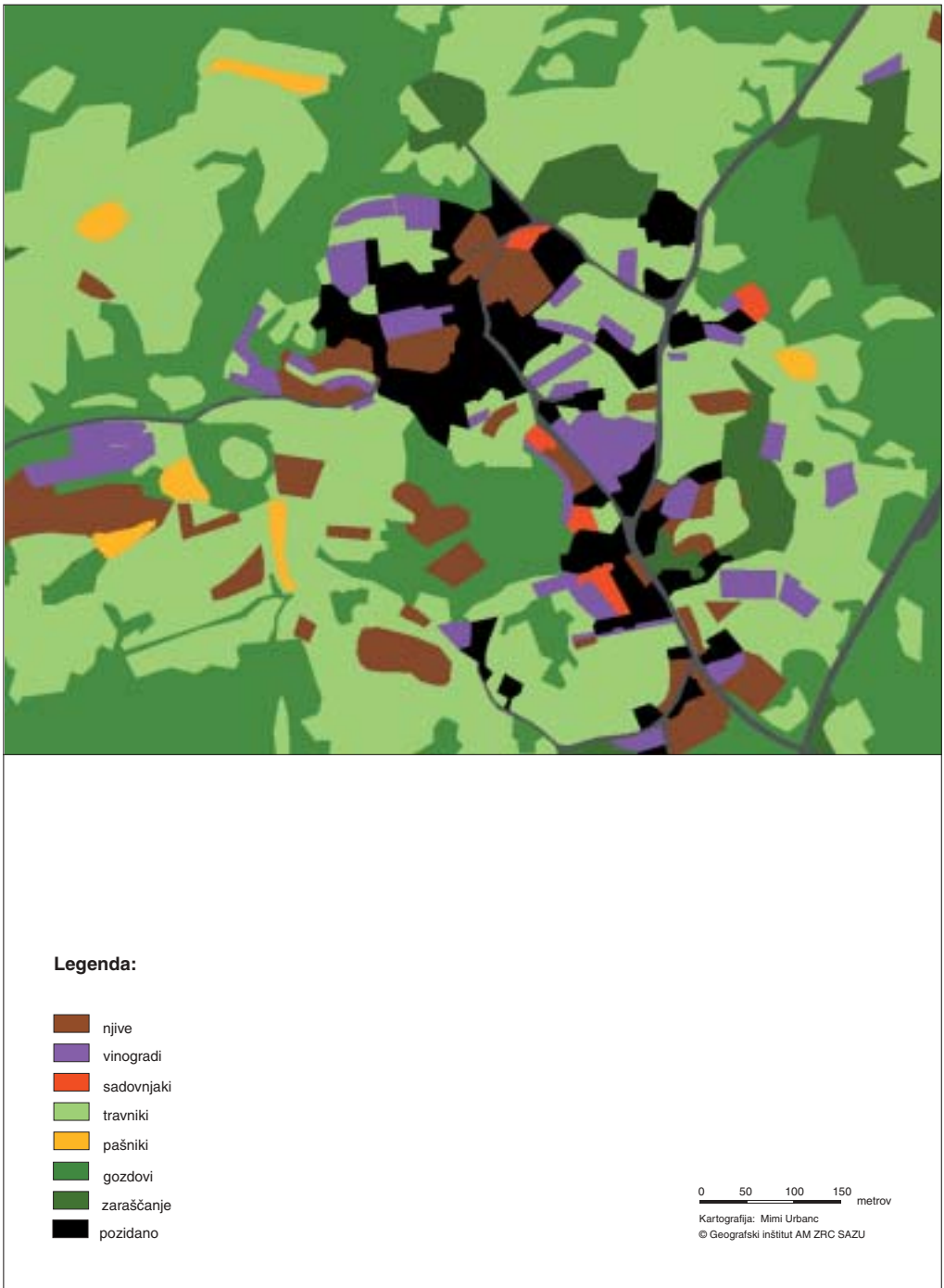

Slika 138: Suhi zidovi ščitijo plodno zemljo pred vetrom.

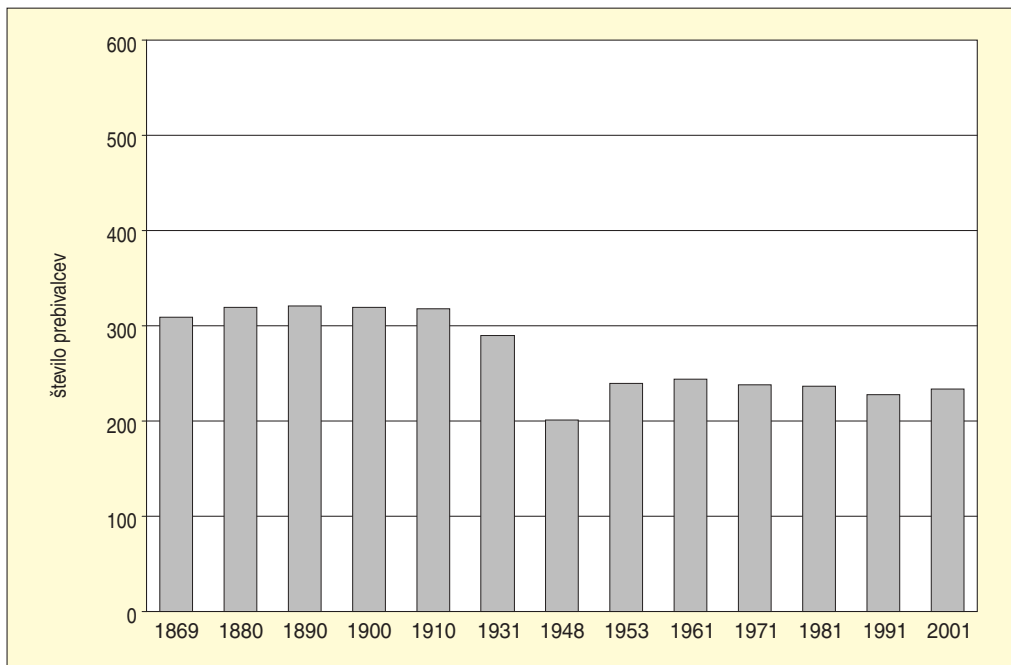
MIMI URBANČ

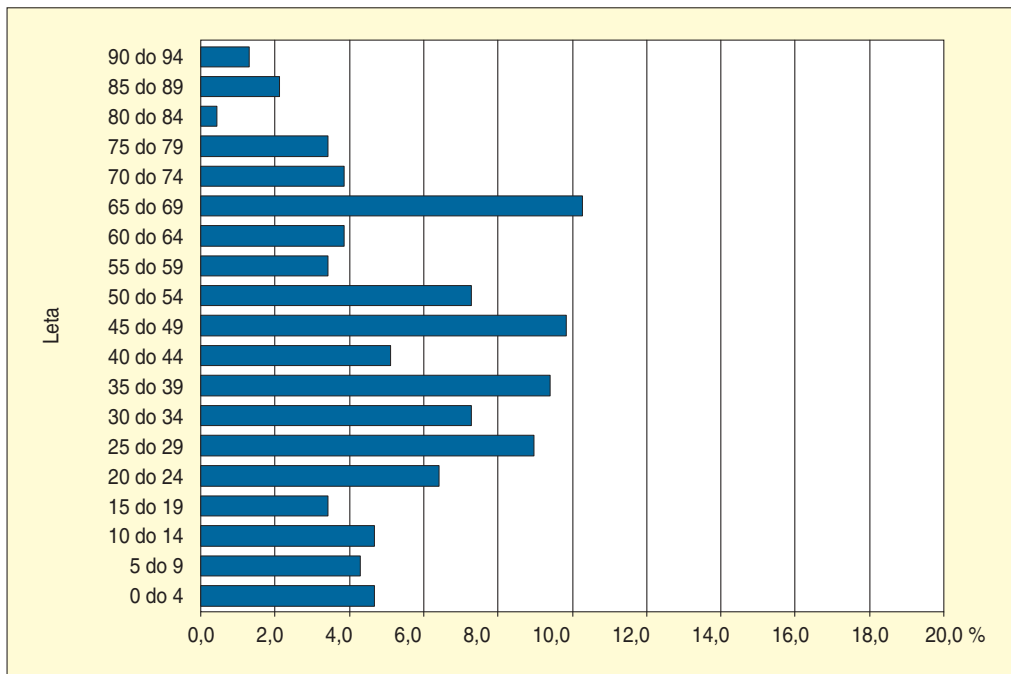
Slika 139: Obenem z opuščanjem živinoreje in posledičnim zaraščanjem so suhi zidovi, ki odražajo napore preteklih generacij, marsikje prepuščeni propadu.

Slika 140. Raba tal na Skopem.

Slika 141: Naraščanje števila prebivalcev v Skopem med letoma 1869 in 2000.

Slika 142: Starostna sestava prebivalstva v Skopem leta 2000.

Slika 143: Temeljna značilnost kraške hiše je poleg gradbenega materiala velik vhod porton.

enako. Vendar je starostna sestava izjemno neugodna. Daleč največji je razred od 65 do 69 let. Indeks staranja je kar 125, kar prebivalstvo Skopega uvršča med najstarejše v Sloveniji.

Skopo je nastalo na južni in jugovzhodni strani majhne vzpetine, kjer stoji cerkev Sv. Mihaela. Tako ima delno zavetje pred burjo s severa. To je strnjena gručasta vas z razvejanimi, ozkimi in mnogokrat slepimi ulicami. Stavbni bloki so tik ob cesti. Hiše so kamnite in zraščene z gospodarskim poslopjem. Stran, ki gleda na cesto, je neizdelana, notranja, običajno zavetna stran, ima številne kamnite detajle. Dvorišče je obdano z zidom, borjačem, ki dom ščiti pred burjo in omili zimski mraz. Skopo ima kljub številnim novim hišam in temeljiti prenovi starih dobro ohranjene pokrajinske arhitekturne značilnosti.

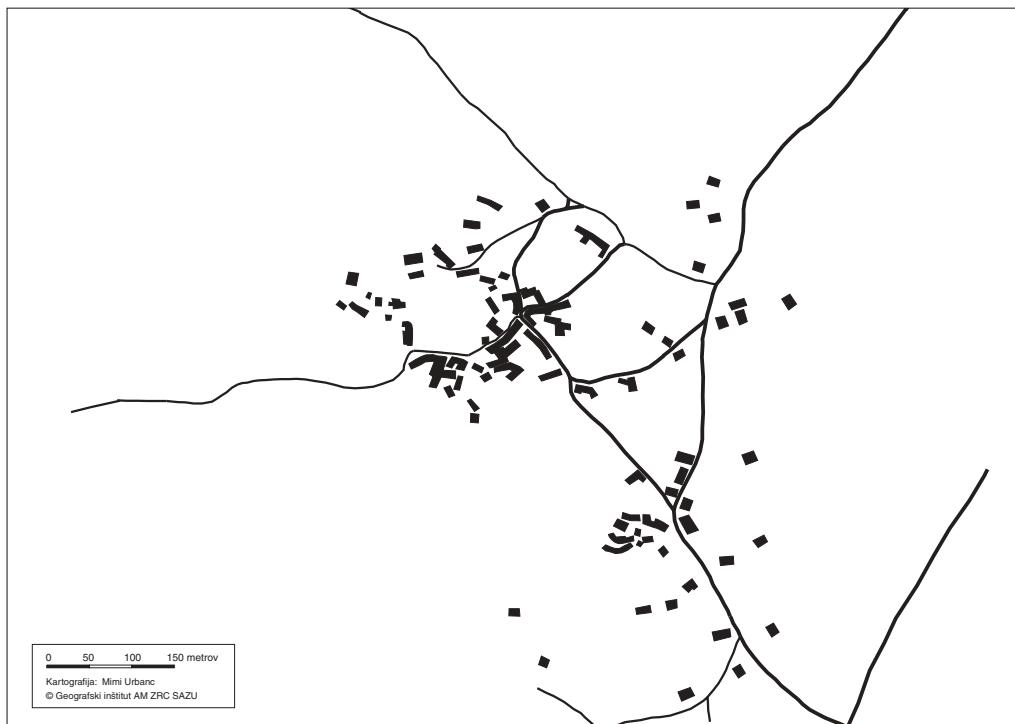
Komunikacijske prvine: Skopo leži ob cesti Dutovlje – Štanjel, od katere se odcepita 2 dovozni poti v naselje, ki se potem še razcepita. Poti potekajo po uravnanem delu med vrtačami.

6.3.9.3 Povezanost naravnih in družbenih prvin

Preglednica 33: Povezanost rabe tal z nekaterimi naravnimi prvinami v Skopem.

	determinacijski koeficient	korelacijski koeficient
ekspozicije	0,019	0,137
nakloni	0,016	0,128
nadmorske višine	0,033	0,181

Determinacijski koeficient pove, da si manj kot 5 % razlik v rabi tal lahko razlagamo z reliefnimi prvinami. Mejna vrednost korelacijskega koeficienta, da je statistično značilen ob 99 % zaupanju, je 0,004605. Vse vrednosti, višje od te, so statistično značilne.

Slika 144: Tloris naselja Skopo.

6.3.9.4 Procesi

Kmetijstvo postaja manj pomembna dejavnost v Skopem. Zato se nekatere površine, zlasti pašniki že zaraščajo. Prav tako so nekatere delane vrtače že spremenjene v travnike. Tudi suhi zidovi počasi propadajo. Vinogradi so razen redkih izjem zgledno obdelani.

Skopo je v zadnjem desetletju dobilo precej novih hiš, ki so nastale zunaj strnjenegega jedra. Vendar imajo tudi nove hiše jasno prepoznavne regionalne arhitekturne značilnosti: portone, obzidana dvorišča, kamnoseške detajle.

6.3.9.5 Pokrajinsko znamenje

Značilna pokrajinska znamenja so:

- obzidana dvorišča,
- suhi zidovi,
- delane vrtače.

7 SKLEP

V knjigi sem:

- pregledala razlike v pojmovanju kulturne pokrajine v svetovni in domači literaturi,
- predstavila naravne in družbene prvine kulturne pokrajine v Sloveniji,
- prikazala oblikovanje kulturne pokrajine po posameznih zgodovinskih obdobjih,
- določila tipe kulturne pokrajine v Sloveniji s pomočjo obstoječih zemljevidov najpomembnejših prvin kulturne pokrajine oziroma slojev v geografskem informacijskem sistemu,
- ugotovila splošne procese in zakonitosti pri oblikovanju in spreminjanju kulturne pokrajine v Sloveniji na splošni ravni,
- prikazala odstopanja procesov oblikovanja kulturne pokrajine pri konkretnih primerih tipov kulturne pokrajine od splošnih procesov oblikovanja kulturne pokrajine v Sloveniji,
- ugotovila intenzivnost človekovega delovanja na konkretnih primerih tipov kulturne pokrajine s pomočjo indeksa preobrazbe okolja zaradi kmetijstva,
- preverila hipoteze o povezanosti naravnih in družbenih prvin kulturne pokrajine pri konkretnih primerih tipov kulturne pokrajine s pomočjo koeficientov povezanosti, katerih statistično pomembnost sem ugotavljala s t-testom.

7.1 TIPI KULTURNE POKRAJINE IN PROCESI V NJIH

S postopno členitvijo na temelju naravnih in družbenih prvin kulturne pokrajine sem dobila prek 300 tipov kulturne pokrajine, ki odsevajo pestre in raznolike naravne značilnosti in družbenozgodovinski razvoj Slovenije. Temeljna razlika med različnimi tipi izhaja iz pokrajinskih tipov, ki v sebi zrcalijo celoten spekter naravnih prvin pokrajine. Na naravne prvine pa se navezujejo družbene, ki so (tudi) zgodovinsko opredeljene. V postopku združevanja na temelju podobnosti sem jih združila v 20 temeljnih skupin tipov in podala še aktualne procese, ki kažejo spremembe v teh pokrajinah v prihodnje:

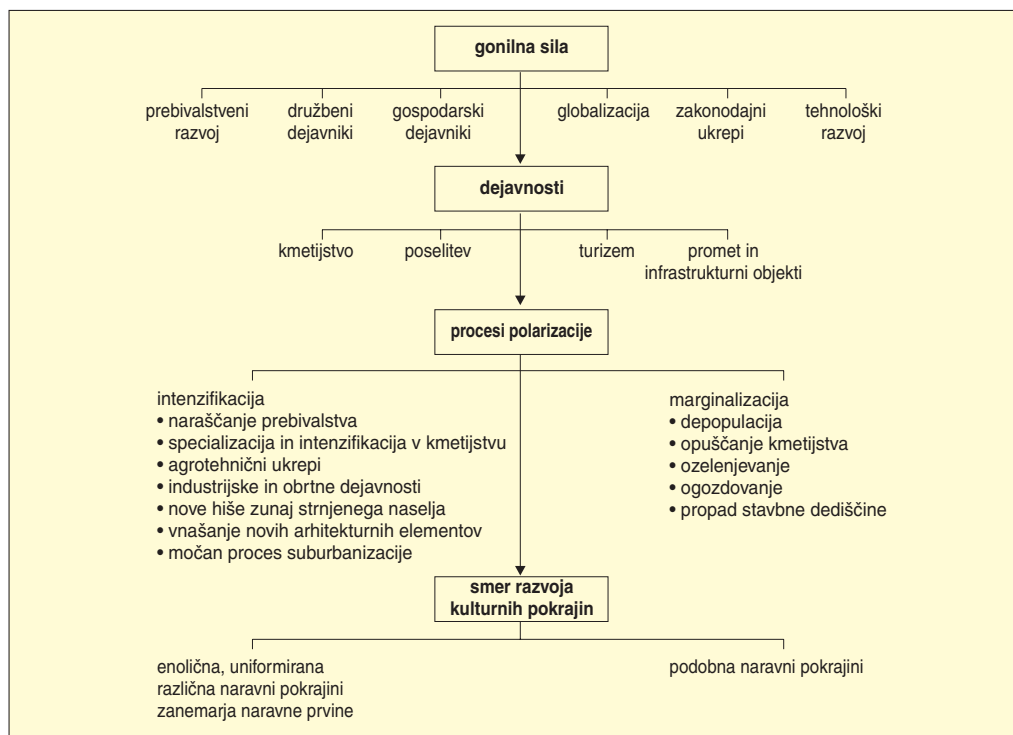
- **kulturna pokrajina dolin in kotlin v alpskem gorovju:**
 - opuščanje kmetijstva,
 - opuščanje planinskih pašnikov,
 - ozelenjevanje in ogozdovanje,
 - nova naselja in širjenje že obstoječih s počitniškimi hišami,
 - dejavnosti in objekti, povezani z izrabo prostega časa in rekreacijo,
 - stagnacija, šibko redčenje in šibko zgoščevanje prebivalstva,
 - propad stavbne dediščine in vnašanje novih arhitekturnih elementov;
- **kulturna pokrajina pobočij v alpskem gorovju:**
 - opuščanje kmetijstva,
 - opuščanje planinskih pašnikov,
 - ozelenjevanje in ogozdovanje,
 - višanje gozdne meje,
 - počitniške hiše,
 - dejavnosti in objekti, povezani z izrabo prostega časa in rekreacijo,
 - redčenje prebivalstva,
 - propad stavbne dediščine in vnašanje novih arhitekturnih elementov;
- **kulturna pokrajina planot v alpskem gorovju:**
 - opuščanje kmetijstva,
 - opuščanje planinskih pašnikov,
 - ozelenjevanje in ogozdovanje
 - višanje gozdne meje,
 - počitniške hiše,

- dejavnosti in objekti, povezani z izrabo prostega časa in rekreacijo,
- redčenje prebivalstva,
- propad stavbne dediščine in vnašanje novih arhitekturnih elementov;
- **kulturna pokrajina pobočij v alpskem hribovju:**
 - opuščanje kmetijstva,
 - ozelenjevanje in ogozdovanje,
 - počitniške hiše,
 - dejavnosti in objekti, povezani z izrabo prostega časa in rekreacijo,
 - redčenje prebivalstva,
 - propad stavbne dediščine in vnašanje novih arhitekturnih elementov;
- **kulturna pokrajina dolin v alpskem hribovju:**
 - opuščanje kmetijstva,
 - ozelenjevanje in ogozdovanje,
 - specializacija v kmetijstvu,
 - agrotehnični ukrepi,
 - nove hiše zunaj strnjene naselja,
 - industrijske in obrtne dejavnosti,
 - stagnacija, šibko redčenje in šibko zgoščevanje prebivalstva,
 - propad stavbne dediščine in vnašanje novih arhitekturnih elementov,
 - proces suburbanizacije;
- **kulturna pokrajina valovitega obrobja alpskih ravnin:**
 - specializacija v kmetijstvu,
 - ozelenjevanje,
 - agrotehnični ukrepi,
 - nove hiše zunaj strnjene naselja,
 - industrijske in obrtne dejavnosti,
 - stagnacija, šibko redčenje in šibko zgoščevanje prebivalstva,
 - vnašanje novih arhitekturnih elementov,
 - proces suburbanizacije;
- **kulturna pokrajina alpskih ravnin:**
 - specializacija v kmetijstvu,
 - ozelenjevanje,
 - agrotehnični ukrepi,
 - nove hiše zunaj strnjene naselja,
 - industrijske in obrtne dejavnosti,
 - naraščanje prebivalstva,
 - vnašanje novih arhitekturnih elementov,
 - močan proces suburbanizacije;
- **kulturna pokrajina slemen in pobočij na dinarskih planotah:**
 - opuščanje kmetijstva,
 - ozelenjevanje in ogozdovanje,
 - močno redčenje prebivalstva,
 - propad stavbne dediščine;
- **kulturna pokrajina kraških polj, dolin, ravnin in ravnikov na dinarskih planotah:**
 - opuščanje kmetijstva,
 - ozelenjevanje in ogozdovanje,
 - redčenje prebivalstva,
 - propad stavbne dediščine;
- **kulturna pokrajina dolin, ravnin in kraških polj na dinarskih podoljih in ravninah:**

- opuščanje kmetijstva,
- ozelenjevanje in ogozdovanje,
- specializacija kmetijstva,
- agrotehnični ukrepi,
- redčenje prebivalstva, ponekod rahlo zgoščevanje,
- industrijske in obrtne dejavnosti,
- propad stavbne dediščine;
- **kulturna pokrajina pobočij, vzpetin in slemen na dinarskih podoljih in ravnih:**
 - opuščanje kmetijstva,
 - ozelenjevanje in ogozdovanje,
 - redčenje prebivalstva,
 - propad stavbne dediščine;
- **kulturna pokrajina ravnin na dinarskih podoljih in ravnih:**
 - opuščanje kmetijstva,
 - ozelenjevanje in ogozdovanje,
 - močno redčenje prebivalstva,
 - propad stavbne dediščine;
- **kulturna pokrajina dolin na panonskih gričevjih:**
 - opuščanje kmetijstva,
 - ozelenjevanje in ogozdovanje,
 - specializacija kmetijstva,
 - agrotehnični ukrepi,
 - stagnacija in redčenje prebivalstva,
 - industrijske in obrtne dejavnosti,
 - propad stavbne dediščine;
- **kulturna pokrajina pobočij in slemen na panonskih gričevjih:**
 - opuščanje kmetijstva,
 - ozelenjevanje in ogozdovanje,
 - specializacija kmetijstva,
 - agrotehnični ukrepi,
 - redčenje prebivalstva,
 - počitniške hiše zunaj dosedanjih naselij,
 - propad stavbne dediščine in vnašanje novih arhitekturnih elementov;
- **kulturna pokrajina panonskih ravnin:**
 - specializacija kmetijstva,
 - agrotehnični ukrepi,
 - stagnacija in rahlo naraščanje, mestoma tudi upadanje prebivalstva,
 - propad stavbne dediščine in vnašanje novih arhitekturnih elementov,
 - proces suburbanizacije;
- **kulturna pokrajina pobočij in slemen na sredozemskih gričevjih:**
 - specializacija kmetijstva,
 - agrotehnični ukrepi,
 - vsi prebivalstveni tipi,
 - nove hiše zunaj strnjene naselja,
 - propad stavbne dediščine in vnašanje novih arhitekturnih elementov,
 - proces suburbanizacije;
- **kulturna pokrajina ravnin, dolin in obalne ravnice na sredozemskih gričevjih:**
 - specializacija kmetijstva,
 - agrotehnični ukrepi,

- vsi prebivalstveni tipi,
- nove hiše zunaj strnjenegega naselja,
- propad stavbne dediščine in vnašanje novih arhitekturnih elementov,
- proces suburbanizacije;
- **kulturna pokrajina vzpetin in pobočij na sredozemskih planotah:**
 - opuščanje kmetijstva,
 - ozelenjevanje in ogozdovanje,
 - močno redčenje prebivalstva,
 - propad stavbne dediščine;
- **kulturna pokrajina dolin in podolij na sredozemskih planotah:**
 - opuščanje kmetijstva,
 - ozelenjevanje in ogozdovanje,
 - močno redčenje prebivalstva,
 - propad stavbne dediščine;
- **kulturna pokrajina ravnikov na sredozemskih planotah:**
 - opuščanje kmetijstva,
 - ozelenjevanje in ogozdovanje,
 - močno redčenje prebivalstva,
 - propad stavbne dediščine.

Aktualne procese na slovenskem podeželju lahko z eno besedo imenujemo polarizacija, ki se deli na intenzifikacijo in marginalizacijo podeželja. Gonilna sila teh procesov so predvsem prebivalstveni razvoj, gospodarski in družbeni dejavniki, globalizacijski procesi, zakonodajni in spodbujevalni ukrepi

Slika 145: Procesi v kulturni pokrajini.

in razvoj tehnologije. Intenzifikacija poteka v kulturnih pokrajinah z ugodnimi naravnimi razmerami in/ali v bližini gospodarskih središč in vodi v hitro spreminjanje kulturne pokrajine, ki dobiva vse bolj homogeno podobo s tako imenovanimi uniformiranimi družbenimi prviniami.

Marginalizacijski procesi potekajo v prometno odročnih kulturnih pokrajinah s slabšimi naravnimi razmerami. Zaradi opuščanja kmetijstva in depopulacije se družbene prvine razkrajajo, gozd se širi in kulturna pokrajina se spreminja v smeri naravne pokrajine.

7.2 POMEN NARAVNIH PRVIN ZA OBLIKOVANJE KULTURNE POKRAJINE (PRIMERJAVA IZBRANIH PRIMEROV)

Med reliefnimi prviniami je vpliv **nadmorske višine** dobro viden na primeru Krnice. V preteklosti je naselitev v obliki samotnih kmetij segla do skrajnih meja in zato je kulturna pokrajina izjemno občutljiva za vsakršne spremembe. Z naraščanjem višine se pojavljajo opuščene kmetije, ogozdovanje in manjša se velikost celka. V vinorodnem gričevju je povezanost obratno sorazmerna: z nadmorsko višino se boljšajo razmere za rast vinske trte, kar se vidi na Vinskem Vrh in na Slapu. Pri tem je treba poudariti, da so absolutne in relativne razlike med dnem doline oziroma kotline bistveno manjše kot v alpskem svetu in da se razmere za uspevanje vinske trte v večji meri navezujejo na naklone in ekspozicijo.

Naklone so pomembni pri vzorcih na razgibanem terenu. V Krnici so kmečki domovi nastali na pobočnih uravnavah, kjer je naklon manjši od 12°. Tudi vsa obdelovalna zemlja je okoli doma, strmejši predeli pa so v celoti porasli z gozdom. Podobno je v Veliki vasi, kjer so jedro naselja in redke njive na najbolj položnih delih, strma pobočja nad naseljem v celoti prerašča gozd. Tudi v Selih so redke njive na uravnanem dnu vrtač, kjer je zadosti debela plast zemlje, ostalo preraščajo travniki in pašniki. Vinski Vrh in Slap ponovno kažeta obratno sorazmerje, saj so najbolj obdelana pobočja. Vendar so tu povprečni nakloni bistveno nižji kot v Krnici oziroma Veliki vasi in v povezavi s sončnim obsevanje omogočajo uspevanje vinske trte.

Ekspozicija je pomembna zlasti v povezavi z nadmorsko višino in naklonom. V Krnici ima precej domov proti pričakovanju dokaj neugodno lego. Z nadmorsko višino pomen ekspozicije narašča, tako imajo najvišje ležeče kmetije južne lege, najnižje kmetije pa tudi manj ugodne lokacije. Pomanjkanje ugodnih leg je verjetno tudi eden od vzrokov, da so krniške kmetije dokaj majhne. V vinorodnem gričevju vinogradi niso samo na južnih in vzhodnih legah, pač pa tudi na severnih. Drugače pa je v Podzemlju, kjer so izključno na južnem vznožju Kučarja. Sela pri Hinjah in Velika vas izkoriščata ugodnosti južne lege.

Genetski in morfološki tipi reliefa: Na rečno akumulacijskem reliefu so nastala poselitvena jedra Slovenije. Primera Voklega na Kranjskem polju in Predanovcev na Ravenskem kažeta kulturno pokrajino z intenzivnim kmetijstvom, prevlado njiv, gosto naselitvijo. Obenem sta to območji hitrih gospodarskih in družbenih sprememb, kar še posebej velja za Voklo, ki leži v gospodarskem središču države. Podzemelj izkorišča ugodno lego na robu rečne nasutine, kjer so plodna kmetijska tla. Na drugi strani imamo ledeniški relief alpskega visokogorja, kjer so naravne razmere težke. Življenje na krasu otežujejo pomanjkanje vode ter kamnito in močno razgibano površje s tanko plastjo prepereline.

Padavine in vodne razmere: Količina padavin po celi Sloveniji zadošča za rast kulturnih rastlin, občutljivejši so predeli na skrajnem zahodu in vzhodu dežele. Tako so na Slapu pri Vipavi moderni sadovnjaki že opremljeni z namakalnimi sistemi, kajti v poletnem času lahko nastopi suša. Na vzhodu dežele je padavin sicer manj, vendar so ugodno razporejene, saj jih večina pade v rastni dobi. Zaradi razporeditve imajo v panonskem svetu manj problemov s pravilom jesenskih pridelkov kot v sredozemskem, kjer jesenske padavine dostikrat ovirajo trgatve. Na Selih se vodne razmere vidijo v arhitekturnih značilnostih; kljub temu da je vodovod, so ohranjene še številne kapnice. Krniške samotne kmetije imajo izvire na stiku neprepustnih in prepustnih kamnin. Vodne razmere oziroma raven talne vode je vplival na rabo tal. Pri Podzemlju se vidi, kako so se njivske površine umaknile na rahlo dvignjeni in zato odcedni del, na poplavni ravnici ob Kolpi pa so travniki. Dno Vipavske doline pri Slapu je zaradi obsežnih hidromelioracijskih ukrepov dobilo novo podobo: drugačno poljsko delitev, nov izbor kultur, pravilno mrežo polj-

skih poti in uniformiranost kulturne pokrajine brez vmesnih živic. Pri Predanovcih so se gozdovi ohranili na močvirnih tleh; njihov delež se je v zadnjih desetletjih še zmanjšal z obsežnimi hidromelioracijami.

Pomen **zračnih temperatur** se kaže v alpskem gorovju, kjer je naselitev segla do skrajnih meja. Skoraj v celoti je poraslo z gozdom, ki ga prekinjajo vmesni celki. Izbor kultur je močno omejen, med kmetijskimi površinami zato prevladujejo travniki, njiv ni, razen zelenjavnega vrta na sončni legi ob hiši. Tudi sicer temperature vplivajo na rabo tal. Primerjava posevkov na alpski in panonski ravnini kaže razlike, ki jih vsaj delno pripisujemo temperaturnim in vodnim razmeram: na panonski ravnini je večji delež žit in manj krompirja, na alpski ravnini pa je ravno obratno.

Sončno obsevanje je v tesni povezavi s temperaturami in nakloni. Na pobočju je zaradi večje količine prejetih sončnih žarkov topleje kot v dolini. Zato so v panonskem in primorskem gričevju vinogradi samo na pobočjih, čeprav se v zadnjem času na sredozemskih gričevjih širijo tudi na ravnino, kar se vidi na primeru Slapa. Sončno obsevanje skupaj z nakloni in temperaturami, prevetrenostjo in manj megle so odločilni za izbor vinogradniških leg.

Mikroklima je pomembna za lego naselja in orientacijo hiš. Hiše na Slapu so z zidom zaščitene pred močno burjo, na strani, kjer piha burja, skoraj ni oken ali so zelo majhna. Poleg tega so postavljene tesno skupaj, tako da se medsebojno ščitijo. Vpliv mikroklime se vidi tudi na primeru Podzemlja, kjer so na južnem pobočju Kučarja nastali vinogradi, ki izrabljajo prednosti sončne lege in zato višjih temperatur. Primerjava stavbnih prvin izbranih primerov vsiljuje misel, da sredozemsko podnebje, zlasti zaradi močne burje, ne dopušča večjega odmika od tradicionalnih načinov gradnje in orientacije hiš. Tudi novejša zgradbe ohranjajo pokrajinsko tipiko. V drugih delih Slovenije podnebje ne pomeni tako močne omejitve. Tudi nekoč tako pomembna strma alpska streha je postala položna.

Pedološke prvine so povezane s hidrološkimi. Kjer so tla zamočvirjena, so tudi talne razmere slabše. V Predanovcih so se tam ohranili gozdovi, na Vinskem vrhu so v dnu doline travniki, na izpranih in zakisanih tleh na Kranjskem polju pa gozdovi, sicer njive in travniki. Prav tako je na alpski ravni več krompirja kot na panonski, saj je prst rahlejša in bolj zračna.

Vegetacijske prvine: Naravna vegetacija je danes močno izkrčena. V največji meri se je gozd ohranil v alpskem delu Slovenije in na dinarskih planotah oziroma povsod tam, kjer so bile skromne možnosti za življenje in kmetovanje. Čim bolj ugodne so bile naravne razmere, tem bolj intenzivno je človek posegel v naravno vegetacijo in jo spremenil.

7.3 POMEN DRUŽBENIH IN ZGODOVINSKIH PRVIN ZA OBLIKOVANJE KULTURNE POKRAJINE (PRIMERJAVA IZBRANIH PRIMEROV)

Raba tal: Kulturne pokrajine alpskega gorovja zaznamuje predvsem velik delež gozda. Primer Krnice kaže, da se gozdne površine širijo, planinski pašniki opuščajo in da imajo travniki dvojno vlogo: enkrat letno jih kosijo, sicer pasejo. Temeljne poteze panonskim in sredozemskim gričevnatim pokrajinam daje vinska trta. Nasploh je vinogradništvo močno spremenilo podobo teh krajev in vplivalo na razvoj kulturne pokrajine. Vinogradniške površine ostajajo v enakem obsegu, ali se celo povečujejo. Intenzivna raba tal zaznamuje kulturne pokrajine na ravninah: alpskih in panonskih. Razlika je v deležu ohranjenega gozda, saj so alpske ravnine veliko bolj gozdnote kot panonske. Na obeh je poljedelstvo pomembna panoga, čeprav se v primeru Voklega njivske površine manjšajo na račun travniških. Močno pa se spreminja raba tal na razgibanih predelih s slabšimi naravnimi razmerami, Velika vas in Sela pri Hinjah beležijo močno ozelenjevanje in ogozdovanje.

Poljska razdelitev: Krnica je primer razdelitve na celke, ki se od odprtih v najnižjih delih spreminjajo v zaprte v višjih. Ravno polje v Voklem in Predanovcih je razdeljeno na delce, prav tako tudi regulirano dno Vipavske doline pri Slapu. Je pa opazna razlika zaradi starosti in tudi lastniških razmerij. Polje v Voklem je že močno razdrobljeno ali pa zaradi spremenjenega lastništva ponovno združeno. Poleg tega se razlikuje v »infrastrukturi«, med posameznimi poljskimi skupinami v Voklem so samo poti, medtem ko v ostalih dveh primerih melioracijski kanali kažejo na vodne razmere. V Predanovcih je izrazita dvojnost med drobno delitvijo na vsaki strani ceste in velikimi bloki kombinatske zemlje na novo

melioriranih površinah. Podobno je na Slapu, kjer je polje razdeljeno na velike delce. Polje pri Podzemlju je rahlo valovito in zato je poljska delitev temu prilagojena. Nastali so nepravilni ali grudasti delci. Se bolj nepravilna je delitev na grude na drobno razgibanih tleh slabše kakovosti, kar kažejo primeri Sel, Velike vasi, Skopega in gričevnatega dela Slapa in Vinskega Vrha. Pri Slapu se dobro vidi, kako delitev postane pravilnejša takoj, ko se površje uravna.

Primerjava **prebivalstvenih prvin** pokaže, da samo dva vzorca kažeta zgoščevanje prebivalstva, in sicer Voklo in Podzemelj. To sta obenem intenzivni kmetijski pokrajini, usmerjeni prvenstveno v poljedelstvo in sekundarno v živinorejo. Vendar imata obe naselji nadpovprečno slab indeks staranja, 57 in 56. Stagnacijo beležita Slap in Skopo, kjer so bili druga svetovna vojna in dogodki okoli nje pomemben mejnik v razvoju prebivalstva. Ob primerjavi z indeksom staranja ugotovimo, da se bo v prihodnje število začelo manjšati, zlasti v Skopem, ki sodi med prebivalstveno najstarejša naselja v Sloveniji. Vsi ostali vzorci beležijo redčenje prebivalstva, najhitrejša Sela pri Hinjah in Velika vas. Slednja ima še izjemno visok indeks staranja. Krnica, Vinski Vrh in Predanovci beležijo rahlo redčenje, pri čemer imata prva dva primera povprečen indeks staranja, slednji pa zelo visokega.

Tipi podeželskih naselij: V skromnih naravnih razmerah so v Krnici nastale samotne kmetije, edino v najnižjem delu so z delitvijo celkov nastali zaselki. Tudi primer Vinskega Vrha kaže, kako se naselitev zgošči, ko naravne razmere postanejo ugodnejše. Zaselki v dolinskem dnu proti vrhu slemena preidejo v razloženo naselje. Predanovci so obcestno naselje, manjše od večine prekmurskih naselij. Verjetno zato, ker je bila zemlja v okolici mokrotna. Voklo je v jedru gručasto, nato pa se domovi vlečejo vzdolž dovoznih cest. Ostala obravnavana naselja so gručasta. Voklo in Podzemelj hitro spreminjata svojo podobo, kar je povezano z naraščanjem prebivalstva. Nove hiše nastajajo zunaj nekdanjega naseljitvenega prostora. Pri obeh se jasno vidi, kako so nekdaj varovali dobra kmetijska tla, hiše so strnjene, plodno polje pa je neposeljeno.

Tradicionalni **tipi hiš in gospodarskih poslopij** so se najbolj ohranili v Krnici, Slapu, Skopem, Selih, Vinskem Vrh in Predanovcih. Vendar s to razliko, da imajo v Krnici, na Slapu in Skopem tudi novi ali obnovljeni domovi regionalni pečat, kar pa ne moremo trditi za ostale primere, kjer se je arhitekturna tipika ohranila zaradi stagnacije oziroma nazadovanja kmetijstva. Semiurbani tip je močno prisoten v Voklem in Podzemlju. Zaradi močne intezifikacije in modernizacije kmetijstva v Voklem so nekoč številni kozolci danes zelo redki.

Zgodovinski in sodobni družbeni, politični in gospodarski ukrepi lahko odločilno vplivajo na procese v kulturni pokrajini. Na Vinskem Vrh se še vedno zazna vpliv viničarstva: velika posest na eni in močna razdrobljenost na drugi strani, velike in mogočne kmečke hiše ter majhne viničarske hiše, ki so na robu propada. Procesi, povezani z viničarstvom, so še živi, saj lastniška razmerja niso urejena. Zaradi denacionalizacijskih postopkov se zemlja ponovno drobi. Naslednji primer, ki pokaže, kako lahko določen ukrep vpliva na kulturno pokrajino, je Skopo. Italijanske pokojnine omogočajo obnovo ali izgradnjo hiš. Tako je danes Skopo lepo urejeno naselje, ki je ohranilo pokrajinsko tipiko.

7.4 POVEZANOST NARAVNIH IN DRUŽBENIH PRVIN (PRIMERJAVA IZBRANIH PRIMEROV)

Glede na značaj podatkov sem za potrditev druge hipoteze, ki pravi, da se vpliv naravnih prvin na oblikovanje kulturne pokrajine med konkretnimi tipi kulturne pokrajine razlikuje, upoštevala naklone, ekspozicije in nadmorske višine površja kot neodvisne spremenljivke in rabo tal kot odvisno spremenljivko.

S t-testom sem ugotovila, da so tudi povezave med omenjenimi spremenljivkami pri konkretnih primerih statistično pomembne, kar dokazuje, da naravne prvine tudi na krajevni ravni pomembno vplivajo na družbene prvine, da torej splošne zakonitosti o pomembni povezanosti med naravnimi in družbenimi prvinami, ki so jih v okviru celotne Slovenije ugotavljali drugi avtorji, veljajo tudi na nižji ravni.

Ekspozicije so najpomembnejše v Podzemlju. Že pri pomenu reliefa sem omenila, da so na pobočju Kučarja vinogradi izključno na južni legi, na Vinskem Vrh in Slapu pa tudi na severnih legah. Kljub temu imajo vinorodna gričevja visoko vrednost korelacijskega koeficienta, pri čemer je v Sredozemlju rahlo večja od vrednosti na panonskim. Za njima sta obe kraški pokrajini na planoti, na dnu preglednice pa Velika vas in Krnica, kar je na prvi pogled presenetljivo zlasti za Veliko vas na južnem pobočju.

Verjetno ravno zato, ker južne lege popolnoma prevladujejo. Za Krnico pa smo že večkrat omenili, da so naseljene tudi severne lege.

Za naklone smo ugotovili, da je največja povezanost na sredozemskih gričevjih, nato pa v obeh pobočnih alpskih pokrajinah, visokogorski in sredogorski, sledita pokrajini v dolini dinarskega ravnika in na ravniku sredozemske planote. Najmanjši korelacijski koeficient sem izračunala za panonsko gričevje in ravnik na dinarski planoti. Nakloni so po predvidevanju največjega pomena na pobočnih pokrajinah.

Za nadmorske višine sem ugotovila, da so ponovno najpomembnejše v Podzemlju, vendar je ta rezultat treba vrednotiti s pridržkom. Absolutne in relativne višine so v kolpski dolini majhne, vendar očitno dokaj značilne. Gre za dosledno rabo tal: travniki na poplavnem svetu ob Kolpi, njive na rahlo vzpetem in vinogradi na vznožju Kučarja. Ponovno sledita panonsko in sredozemsko gričevje. Presenetljiva je nizka vrednost v alpskem gorovju, sploh najnižja pa je na pobočju na dinarski planoti.

7.5 INDEKS PREOBRAZBE OKOLJA ZARADI KMETIJSTVA (PRIMERJAVA IZBRANIH PRIMEROV)

Za potrditev tretje hipoteze, ki pravi, da je intenzivnost človekovega delovanja v konkretnem tipu kulturne pokrajine povezana z naravnimi omejitvami oziroma naravnimi danostmi te pokrajine, sem uporabila površine posameznih zemljiških kategorij. Na njihovem temelju sem izračunala indekse preobrazbe okolja zaradi kmetijstva; ki imajo za posamezne primere naslednje vrednosti: Krnica 26, Velika vas 42, Voklo 61, Sela 37, Podzemelj 51, Vinski Vrh 90, Predanovci 71, Slap 121 in Skopo 38. Dobljeni indeksi kažejo, da so najmočnejše preoblikovana sredozemska in panonska gričevja, sledita ravninski pokrajini, po pričakovanju je na zadnjem mestu pobočna pokrajina alpskega gorovja. Postavljeno hipotezo lahko potrdimo samo delno. V pokrajinah z ugodnimi naravnimi razmerami, kjer naravno okolje ne postavlja strogih omejitev, je indeks večji. Vprašljiv pa je pri ugotavljanju razlik med intenzivnimi kmetijskimi pokrajinami. Dileme izhajajo iz same vsebine indeksa in vrednosti ornih ekvivalentov. Vinogradi imajo kar dvainpolkrat večjo vrednost ornega ekvivalenta kot njive. In primerjava konkretnih tipov kulturne pokrajine: težko bi trdili, da so panonska gričevja bolj intenzivno spremenjena zaradi kmetijstva kot panonske ravnine.

7.6 VREDNOTENJE POMENA NARAVNIH IN DRUŽBENIH PRVIN

Na temelju dosedanjih ugotovitev o pomembnosti določenih prvin za oblikovanje kulturne pokrajine na obči ravni smo naše spoznanje dopolnili z ugotovitvami o konkretnih tipih kulturne pokrajine. V različnih tipih kulturne pokrajine so pomembne različne pokrajinske prvine.

Vrednotenje naravnih dejavnikov smo opravili za vsako reliefno enoto posebej.

Preglednica 34: Pomen naravnih prvin za razvoj kulturne pokrajine po reliefnih enotah.

gorovje: nadmorska višina → naklon → ekspozicija → prst in hidrološke razmere → temperature
hribovje: naklon → ekspozicija → prst in hidrološke razmere → temperature
gričevje (panonska in dinarska gričevja): naklon → ekspozicija → prst in hidrološke razmere → temperature
ravnina (alpske in panonske ravnine): hidrološke razmere → prst → dinamika padavin
nizka planota (dinarska podolja in ravniki, sredozemske planote): prst → hidrološke razmere → naklon → ekspozicija
visoka planota (dinarske planote): nadmorska višina → naklon → ekspozicija → prst → hidrološke razmere

Razvoj družbenih prvin oziroma njihov pomen je še težje določiti, saj so v vsakem tipu kulturne pokrajine odločali drugačni vzgibi, ki so se spreminjali tekom zgodovine. Zlasti v novejšem času se slika slovenskega podeželja spreminja zaradi družbenih dejavnikov, ki izvirajo v gospodarskih in političnih dogajanjih. Seveda pa so območja s slabšimi naravnimi danostmi občutljivejša.

Za osvetlitev pomena naravnih družbenih prvin smo primerjali kulturne pokrajine podobnih naravnih značilnosti, in sicer Voklo s Predanovci (preglednica 35) in Vinski Vrh s Slapom pri Vipavi.

Preglednica 35: Primerjava Voklega in Predanovcev.

	Voklo		Predanovci
	prvine	vzroki	prvine
raba tal	intenzivno poljedelstvo (krompir, zelenjava), med njivske površine se vrinjajo večje gozdne površine	struktura zemlje, hidrološke razmere, kamninska zgradba	intenzivno poljedelstvo (žita), majhen delež gozda
poljska delitev in poti	pravi delci (močno razdrobljeni), vijugaste poljske poti	lastniški odnosi in agrotehnični ukrepi	pravi delci (večji kosi), pravokotno omrežje poti
tip hiše	alpski tip hiše	različni kulturni krog, gradbeni materiali, podnebne razmere	panonski tip hiše
procesi	hitra suburbanizacija, semiurbani tip hiše, majhen delež kmečkega prebivalstva, intenzifikacija kmetijstva, večanje travnih površin, rast prebivalstva	centralna/periferna lega, gospodarski razvoj pokrajine, zaposlitvene možnosti, odkup pridelkov, razlike v velikosti posesti	redčenje prebivalstva, propadanje stavbne dediščine, stagnacija kmetijstva, redke semiurbane hiše

Preglednica 36: Primerjava Vinskega Vrha in Slapa pri Vipavi.

	Vinski Vrh		Slap pri Vipavi
	prvine	vzroki	prvine
raba tal	prepletanje vinogradov, sadovnjakov, njiv, travnikov in gozda	prsti in hidrološke razmere	prepletanje vinogradov, sadovnjakov, njiv, travnikov in gozda
poljska delitev in poti	celki v dolini in grude na pobočjih	obseg doline in agrotehnični ukrepi so povzročili pravilno delitev	grude na pobočjih in delci v dolini
tip hiše	pomurska različica panonskega tipa	različen kulturni krog, gradbeni materiali, podnebne razmere	kraška različica primorskega tipa
procesi	propad stavbne dediščine, nova delitev zemlje	denacionalizacija, italijanske pokojnine, lastninska razmerja	ohranjanje stavbne dediščine, nove hiše zunaj strnjene jedra vasi, širjenje vinogradov na ravnino, modernizacija vinogradov

7.7 ZA KONEC

Ustroj kulturne pokrajine kot fizične tvorbe razkriva raznovrstne vplive in povezave med naravo in človekom. Kulturna pokrajina in njene prvine kažejo način prilagajanja naravnim razmeram, v prvi vrsti reliefu. Oblikovanost površja je narekovala poljsko razdelitev, rabo tal, lego naselja in razmestitev objektov. Dejansko je površje temelj za ostale sestavine pokrajine, saj vpliva na izoblikovanje kulturne pokrajine tudi posredno, to je prek mikroklimatskih razmer, prsti, vodne mreže. Podnebje in površje sta oblikovala določen način življenja, ki je vpleten v zgradbo kulturne pokrajine.

Nič manj pomembni niso družbeni dejavniki, saj se je pokrajina preoblikovala v skladu s predstavami, vrednotami in idejami ljudi, na katere pa vpliva politična tvorba s svojimi institucijami in gospodarskim razvojem. Država izraža svoj vpliv na dveh ravneh: neposredno prek institucij, ki so nosilci družbene moči in oblasti, ter posredno prek svojih prebivalcev.

Kulturna pokrajina je kompleksna celota, ki zajema vse, kar se dogaja v naravnem okolju in v družbi. Njeno obravnavanje zahteva temeljito in vsestransko preučevanje. Ta knjiga je le droben kamenček v mozaiku ali pa začetek natančnejšega raziskovanja.

8 SEZNAM VIROV IN LITERATURE

- Anko, B. 1983: Celeg kot krajinskoekološka enota gozdne krajine. Ljubljana.
- Bat, M. 1990: Vpliv fizičnogeografskih dejavnikov na rabo tal (na primeru treh krajev v predalpskem hribovju Slovenije). Geografski zbornik 30. Ljubljana.
- Beaujeu-Garnier, J. 1975: France. World's landscapes. London, New York.
- Belec, B. in ostali 1998: Murska ravan. Slovenija – pokrajine in ljudje. Ljubljana.
- Berque, A. 2000: Landscape and the overcoming of modernity – Zong Bings' principle. Tipkopis, Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU. Seul.
- Blaznik, P., Grafenauer, B., Vilfan, S. 1970: Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog, D. 1, Agrarno gospodarstvo. Ljubljana.
- Blejec, M. 1976: Statistične metode za ekonomiste. Ljubljana.
- Boštjančič, J., Zafran, J. 1998: Analiza strukturnih sprememb kulturne krajine na primeru katastrske občine Slavina. Gozdarski vestnik 56–4. Ljubljana.
- Cegnar, T. 1998: Temperature zraka. Nacionalni atlas Slovenije. Ljubljana.
- Ciglenečki, S. 1999: Pozna antika. Zakladi tisočletij. Ljubljana.
- Clark, A. N. 1998: The Penguin dictionary of geography. London.
- Claval, P. 2000: Geography and culture today. Newsletter of the IGU. New York.
- Cunder, T. 1998: Zraščanje kmetijskih zemljišč v slovenskem alpskem svetu. Sonaravni razvoj v slovenskih Alpah in sosedstvu. Ljubljana.
- Čepič, Z. 1995: Agrarna reforma in kolonizacija v Sloveniji: (1945–1948). Maribor.
- Drnovšek, M. 1995: Ljubljana – prestolnica Slovencev. Slovenska kronika XX. stoletja. Ljubljana.
- Drozg, V. 1992: Morfologija vaških naselij v Sloveniji. Doktorska disertacija, Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Ljubljana.
- Drozg, V. 1995: Oblike poselitve. Krajevni leksikon Slovenije. Ljubljana.
- Drozg, V. 1998a: Kmečka hiša. Geografski atlas Slovenije. Ljubljana.
- Drozg, V. 1998b: Oblike poselitve. Geografski atlas Slovenije. Ljubljana.
- Dular, J. 1999: Bronasta doba. Zakladi tisočletij. Ljubljana.
- Dular, J., Božič, D. 1999: Železna doba. Zakladi tisočletij. Ljubljana.
- Duncan, J. S. 1993: Landscape of the self/landscapes of the other(s): cultural geography 1991–92. Progress in human geography. London.
- Ferenc, M. 1993: Kočevska: izgubljena kulturna dediščina kočevskih Nemcev. Ljubljana.
- Fister, P. in ostali 1993: Arhitekturne krajine in regije Slovenije. Ljubljana.
- Gabrijelčič, P. 1985: Varstvo in urejanje kulturne krajine. Ljubljana.
- Gabrovec, M. 1998: Suha krajina in Dobropolje. Slovenija – pokrajine in ljudje. Ljubljana.
- Gabrovec, M., Hrvatin, M. 1998: Površje. Geografski atlas Slovenije. Ljubljana.
- Gabrovec, M., Kladnik, D. 1997: Nekaj novih vidikov rabe tal v Sloveniji. Geografski zbornik 37. Ljubljana.
- Gabrovec, M., Kladnik, D. 1998: Najpomembnejša raba tal leta 1994. Geografski atlas Slovenije. Ljubljana.
- Gams, I. 1959: Pohorsko Podravje: razvoj kulturne pokrajine. Dela SAZU 9. Ljubljana.
- Gams, I. 1960: O višinski meji naseljenosti, ozimine, gozda in snega v slovenskih gorah. Geografski vestnik 32. Ljubljana.
- Gams, I. 1972: Prispevek h klimatogeografski delitvi Slovenije. Geografski obzornik 19–1. Ljubljana.
- Gams, I. 1983: Geografske značilnosti Slovenije. Ljubljana.
- Geodetska uprava Republike Slovenije 1997–2000: Digitalni orlofoto načrti, listi Ajdovščina C 2224, Mozirje F 2633, Radgona I 2809, Črnomelj G 2020, Litija F 2421 in F 2422, Kamnik E 2531, Komen B 2250, Ljutomer K 2742, Žužemberk F 2247. Ljubljana
- Geografija (Leksikoni Cankarjeve založbe). Ljubljana, 1977.

- Gorjup, Z. 1977: Krajinsko planiranje in oblikovanje kot integralni del prostorskega in urbanističnega planiranja. Ljubljana.
- Grafenauer, B. 1979a: Nemško politično in kolonizacijsko osvajanje v zrelem fevdalizmu. Zgodovina Slovencev. Ljubljana.
- Grafenauer, B. 1979b: Združitev Slovencev in življenje pod Franki do začetka 9. stoletja. Zgodovina Slovencev. Ljubljana.
- Heathcote, R. L. 1975: Australia. World's landscapes. London, New York.
- Holz, E. 1994: Razvoj cestnega omrežja na Slovenskem ob koncu 18. in v 19. stoletju. Ljubljana.
- Horvat, J., Šašel Kos, M., Kos, P. 1999: Rimska doba. Zakladi tisočletij. Ljubljana.
- Hrvat, M. 1998: Posavsko hribovje. Slovenija – pokrajine in ljudje. Ljubljana.
- Hudson, B. 1986: Landscape as resource for national development: a Caribbean view. Geography 71. Sheffield.
- Hunter, J. M. 1985: Land into landscape. London, Bath.
- Ilešič, S. 1950: Sistemi poljske razdelitve na Slovenskem. Dela Inštituta za geografijo 2. Ljubljana.
- Jackson R. H. 1990: Cultural geography: people, places and environment. St. Paul.
- Janša-Zorn, O. 1987: Agrarna reforma. Enciklopedija Slovenije. Ljubljana.
- Johnston, R. J. 1994: The dictionary of human geography. Oxford, Cambridge, Blackwell.
- Jordan-Bychkov, T. G. 1999: The Human Mosaic. A Thematic Introduction to Cultural Geography. New York.
- Keister, T. 1990: The study of changes in cultural landscapes. Fennia 168:1. Helsinki.
- Kemp, M. 2002: Science and Art. The Grove Dictionary of Art, medmrežje: <http://www.groverefence.com>, 3. 7. 2002.
- Kert, B. 1998: Slovenske gorice. Slovenija – pokrajine in ljudje. Ljubljana.
- Kladnik, D. 1998: Kamniško-Savinjske Alpe. Slovenija – pokrajine in ljudje. Ljubljana.
- Kladnik, D. 1999: Leksikon geografije podeželja. Ljubljana.
- Kladnik, D., Natek, M. 1998: Vipavska dolina. Slovenija – pokrajine in ljudje. Ljubljana.
- Klemenčič, V. 1991: Tendence spreminjanja slovenskega podeželja. Geografski vestnik 63. Ljubljana.
- Knight, D. B. 1971: Impress of authority and ideology on landscape: a review of some unanswered questions. Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie. Amsterdam.
- Kovačič, M. 1999: Razvojne tendence v kmetijstvu Slovenije in vpliv na kulturno krajino. Kulturna krajina v dinamiki varstva in razvoja. Ljubljana.
- Kučan, A. 1998: Krajina kot nacionalni simbol. Ljubljana.
- Kulturlandschaften der Schweiz. Bern, 1996.
- Langdon, H. 2002: Landscape painting. The Grove Dictionary of Art, <http://www.groverefence.com>, 3. 7. 2002.
- Lazarevič, Ž. 1995: Zemljo tistemu, ki jo obdeluje. Slovenska kronika XX. stoletja. Ljubljana.
- Leighly J. 1976: Carl Ortwin Sauer, 1889–1975. Annals of the Association of American Geographers 66–3. Washington.
- Lichtenberger, E., Bobek, H. 1956: Zur kulturgeographischen Gliederung Jugoslawiens. Geographischer Jahresbericht aus Österreich 26. Dunaj.
- Lovrenčak, F. 1998: Prsti. Nacionalni atlas Slovenije. Ljubljana.
- Marinček, L. 1987: Bukovi gozdovi Slovenije. Ljubljana.
- Marušič, I. 1999: Kulturna krajina včeraj, danes, jutri. Kulturna krajina v dinamiki razvoja in varstva. Ljubljana.
- Marušič, I. in ostali 1998a: Krajine predalpske regije. Ljubljana.
- Marušič, I. in ostali 1998b: Krajine subpanonske regije. Ljubljana.
- Medmrežje 1: www.ecnc.nl/doc/projects/landmono.html, 3. 7. 2002.
- Medmrežje 2: www.icls.harvard.edu/, 3. 7. 2002.
- Medmrežje 3: www.unesco.org/, 3. 7. 2002.
- Medmrežje 4: www.uwec.edu/Academic/Geography/lvogeler/w188/188start.htm, 3. 7. 2002.
- Melik, A. 1959: Posavska Slovenija. Ljubljana.

- Melik, A. 1963: Slovenija: geografski opis. Ljubljana.
- Meze, D. 1965: Samotne kmetije v Lučki pokrajini. Geografski zbornik 9. Ljubljana.
- Mihelič, D. 1998: Kolonizacija. Geografski atlas Slovenije. Ljubljana.
- Milan Orožen, A., Perko, D., Kladnik, D. (uredniki) 1995: Krajevni leksikon Slovenije. Ljubljana.
- Natek, K. 1993: Tipi površja v Sloveniji. Geografski obzornik 40–4. Ljubljana.
- Naveh, Z., Lieberman, A. S. 1994: Landscape ecology: theory and application. New York.
- Norton, W. 1989: Explorations in the understanding of landscape: a cultural geography. London.
- Ogrin, D. 1996: Podnebni tipi v Sloveniji. Geografski vestnik 68. Ljubljana.
- Ogrin, D. 1997: Slovenske krajine. Ljubljana.
- Okolje (Leksikoni Cankarjeve založbe). Ljubljana, 1985.
- Pagnini, M. P., 1997: Prospettive di geografia culturale: un'introduzione. Prospettive di geografia culturale. Trento.
- Parker, W. H. 1983: The Soviet Union. World's landscapes. London, New York.
- Perko, D. 1985: Kulturna pokrajina v porečju Kokre. Diplomatska naloga, Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Ljubljana.
- Perko, D. 1992: Zveze med reliefom in gibanjem prebivalstva 1880–1981 v Sloveniji. Doktorska disertacija, Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Ljubljana.
- Perko, D. 1993: Ekspozicije v Sloveniji. Geografski obzornik 40–4. Ljubljana.
- Perko, D. 1997: Slovenija na stiku velikih evropskih pokrajinskih enot. Traditiones 26. Ljubljana.
- Perko, D. 1998a: Ekspozicije površja. Geografski atlas Slovenije. Ljubljana.
- Perko, D. 1998b: Geografija, regija in regionalizacija. Slovenija – pokrajine in ljudje. Ljubljana.
- Perko, D. 1998c: Pokrajine. Geografski atlas Slovenije. Ljubljana.
- Perko, D. 1998c: Prebivalstveni tipi naselij. Geografski atlas Slovenije. Ljubljana.
- Perko, D. 1998d: Prebivalstvo. Geografija Slovenije. Ljubljana.
- Perko, D. 1998e: Regionalizacija Slovenije. Geografski zbornik 38. Ljubljana.
- Perko, D. 1999: O Sloveniji, pokrajinah in ljudeh. Slovenija – pokrajine in ljudje. Ljubljana.
- Perko, D. 2001: Analiza površja Slovenije s stometriskim digitalnim modelom reliefa. Geografija Slovenije 3. Ljubljana.
- Pleterski, A. 1999: Staroslovanska doba. Zakladi tisočletij. Ljubljana.
- Plut, D. 1998: Bela krajina. Slovenija – pokrajine in ljudje. Ljubljana.
- Ress, R. 1978: Landscape in art. Dimensions of human geography. Chicago.
- Rubenstein, J. M. 1999: The cultural landscape: an introduction to human geography. New York.
- Rugg, D. S. 1985: Eastern Europe. World's landscapes. London, New York.
- Ruy, J. H. 2000: Reading the Korean cultural landscape. Seoul.
- Savnik, R. (urednik) 1968: Zahodni del Slovenije. Krajevni leksikon Slovenije, 1. knjiga. Ljubljana.
- Savnik, R. (urednik) 1971: Jedro osrednje Slovenije in njen jugozahodni del. Krajevni leksikon Slovenije, 2. knjiga. Ljubljana.
- Savnik, R. (urednik) 1976: Svet med Savinjskimi Alpami in Sotlo. Krajevni leksikon Slovenije, 3. knjiga. Ljubljana.
- Savnik, R. (urednik) 1980: Podravje in Pomurje. Krajevni leksikon Slovenije, 4. knjiga. Ljubljana.
- Simoniti, V. 1996: Pustota. Enciklopedija Slovenije. Ljubljana.
- Simoniti, V. 1999a: Tabor. Enciklopedija Slovenije. Ljubljana.
- Simoniti, V. 1999b: Turški vpadi. Enciklopedija Slovenije. Ljubljana.
- Sitar, S. 1999: Tovorništvo. Enciklopedija Slovenije. Ljubljana.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika, Ljubljana, 1994.
- Slovenski pravopis. Ljubljana, 2001.
- Small, J., Witherick, M. 1995: A modern dictionary of geography. London.
- Stepančič D. 1984: Tla Slovenije. Atlas Slovenije, tipkopis na Inštitutu za geografijo. Ljubljana.
- Stritar, A. 1990: Krajina, krajinski sistemi, raba tal in varstvo tal v Sloveniji. Ljubljana.

- Terkenli, T. S. 2001: Towards a theory of the landscape: the Aegean landscape as a cultural image. *Landscape and Urban Planning* 57, 3–4. Amsterdam, Oxford, New York, Tokyo.
- Tuan, Y. F. 1970: *China. World's landscapes*. London.
- Turk, I. 1999: *Starejša in srednja kamena doba. Zakladi tisočletij*. Ljubljana.
- Uhlig, H. 1956: *Die Kulturlandschaft – Methoden der Forschung in das Beispiel Nordostengland. Kölner Geographischen Arbeiten*. Köln.
- Urbanc, M. 1996: *Kmetijsko obremenjevanje okolja na Gorenjskih Dobravah v energetske luči: na primeru naselij Goriče, Letence in Srednja vas. Diplomsko naloga, Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani*. Ljubljana.
- Urbanc, M. 2002: *Poskus tipografije podeželskih kulturnih pokrajin v Sloveniji. Magistrsko delo, Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani*. Ljubljana.
- Valvasor, J. W. 1994: *Slava vojvodine Kranjske: izbrana poglavja*. Ljubljana.
- Veliki splošni leksikon 1 do 4. Ljubljana, 1997.
- Veliki splošni leksikon 5 do 8. Ljubljana, 1998.
- Velušček, A. 1999: *Mlajša kamena in bakrena doba. Zakladi tisočletij*. Ljubljana.
- Vojvoda, M. 1965: *Razvoj kulturne pokrajine v Bohinju*. Ljubljana.
- Vrišer, I. 1996: *Regija. Enciklopedija Slovenije* 10. Ljubljana.
- Vrišer, I. 1998: *Uvod v geografijo*. Ljubljana.
- Westerman *Lexikon der Geographie*. Braunschweig 1973, 1975.
- Whittow, J. B. 1986: *The Penguin Dictionary of Physical Geography*. London.
- Zadnikar, M. 1991: *Slovenska znamenja*. Ljubljana.
- Zgonik, M., 1977: *Dravska dolina: novejši razvoj kulturne pokrajine*. Maribor.
- Zupančič, B. 1998: *Padavine. Nacionalni atlas Slovenije*. Ljubljana.
- Zupančič, M. 1996: *Rastlinstvo: gozdne združbe. Enciklopedija Slovenije* 10. Ljubljana.

9 SEZNAM SLIK

Slika 1: Človekov vpliv je segel tudi v visokogorje, zato lahko le še s pridržkom govorimo na naravni pokrajini.	14
Slika 2: Zgradba kulturne pokrajine.	22
Slika 3: Carl Ortwin Sauer, profesor geografije na Kalifornijski univerzi Berkeley, je v knjigi Morfologija pokrajine postavil temelje kulturne geografije in uvedel izraz kulturna pokrajina (University of California, Berkeley).	23
Slika 4: Na položnejšem površju ob vodnih izvirih je človek uredil planinske pašnike, dvignil gozdno mejo in s tem oblikoval antropogeno gozdno mejo.	30
Slika 5: Rečne doline so hrbtenica prometnega omrežja v Sloveniji. Obenem z gospodarskimi in prebivalstvenimi tokovi so po njih prihajale nove ideje, ki so vnašale spremembe v kulturno pokrajino.	31
Slika 6: Delež površine Slovenije po naklonskih razredih (Perko 1999).	32
Slika 7: Delež naselij po naklonskih razredih (Perko 1992).	32
Slika 8: Prodne ravnine so zaradi mnogih porabnikov prostora najbolj obremenjene pokrajine v Sloveniji.	34
Slika 9: Voda je temeljni vir življenja. Rečno omrežje, talna voda in izviri pitne vode so dali temeljni pečat poselitveni sliki Slovenije, količina in razporeditev padavin pa sta usmerjali kmetijsko pridelavo, vplivali na dinamiko del ter soustvarjali arhitekturno podobo dežele.	35
Slika 10: S kozolcem je kmet rešil vprašanje sušenja sena in žita v snopih, kar je v dobro namočeni Sloveniji močno olajšalo pridobivanje krme za zimo. Zaradi požarno-varnostnih razlogov so ga v dobi razsvetljenstva prestavili iz naselja na polje.	35
Slika 11: Na Krasu se je razvila posebna prst terra rosa, na kateri rase trta refošk, ki daje znamenito vino teran.	38
Slika 12: Hmelj, ki so ga omenjali že srednjeveški urbarji, se je močno razširil v drugi polovici 19. stoletja obenem z razvojem pivovarske industrije in spremenil podobo Savinjske doline.	39
Slika 13: Temperaturni obrat in z njim povezana megla sta pogosta pojava v dnu dolin in ravnin v mirnih in jasnih nočeh. Pobočja nad njim pa se že kopajo v soncu.	40
Slika 14: Veter oziroma boj proti njemu sta usmerjala človekovo življenje in delo na Krasu in v Vipavski dolini. Moč burje se kaže tudi v preoblikovanosti drevja.	41
Slika 15: V dobro namočeni Sloveniji so se razvili raznoliki načini sušenja sena in žita.	42
Slika 16: Naselja so se izognila območjem rednih poplav, ki so na kraških poljih dokaj predvidljive, mirne in dolgotrajne.	42
Slika 17: Oblikovanje kulturne pokrajine (medmrežje 4).	44
Slika 18: Poljska delitev je povezana z obdelovalnimi tehnikami. Uporaba železnega pluga, ki se je v Evropi razmahnila od 11. stoletja dalje, je tedanje široke grudaste njive preoblikovala v ozke in dolge, saj so se tako izognili prepogostemu obračanju težkega pluga.	45
Slika 19: Kmečko prebivalstvo hribovitih in odročnih predelov je večinoma ostarelo. S kmetijstvom se ukvarja zaradi tradicionalne navezanosti na zemljo in tako še vzdržuje kulturno pokrajino. Mladi ljudje – tudi če so ostali na podeželju – te navezanosti ne čutijo več. Poleg tega jim izobrazba omogoča drugačno zaposlitev, ki pa zaradi evropskega delovnega časa in modernejšega načina življenja ne dopušča popoldanskega obdelovanja zemlje.	48
Slika 20: Znamenja ob poti in cerkve na vrhovih gričev so sestavni del podeželske kulturne pokrajine v Sloveniji.	51

Slika 21: Naselitvene zahteve človeka so se spreminjale v skladu z njegovim načinom življenja in s stopnjo tehnološkega razvoja. Dokler je bil še lovec in nabiralec, so bili najprivlačnejši svetli bukovi gozdovi z bogato podrastjo, ki so prehranjevali velike živali.	55
Slika 22: Rimljani so prinesli vinsko trto v slovenske dežele in tako korenito spremenili sredozemske in panonske gorice. V času cesarja Probusa se je razširila povsod, kjer so bili zanj ugodne možnosti. Latinski izraz vinum je prišel v vse romanske, slovanske in germanske jezike. Preseljevanje narodov je novo dejavnost sicer prizadelo, ni je pa uničilo.	56
Slika 23: Z rimskimi vojaki, trgovci in uradniki, ki so se iz vzhodnih provinc vračali domov, je v naše kraje prišlo skrivnostno čaščenje boga Mitre. Eden redkih mitrejev je v dobro skritem opuščenem kamnolomu pri Rožancu v Beli krajini.	57
Slika 24: Za obrambo pred Turki so ljudje utrdili cerkve na ugodnih strateških legah. V kasnejših stoletjih so nekatera obzidja propadla, nekatera pa so se lepo ohranila vse do današnjih dni.	66
Slika 25: V 15. in 16. stoletju se je zaradi turških vpadov spremenila prebivalstvena podoba Bele krajine. Hrvaški in srbski priseljenci so vse do danes ohranili svoje jezikovne, verske in etnološke posebnosti.	67
Slika 26 in slika 27: Kulturno pokrajino lahko razumemo kot kultivirano pokrajino, ki jo je iz naravne ustvarila in negovala človeška družba, in pokrajino s kulturo, ki je zaradi svoje oblikovanosti in negovanosti kulturna dobrina in zgodovinska dediščina preteklih generacij.	72
Slika 28: Vzdrževanje pestre in drobno razčlenjene kulturne pokrajine je zagotovilo ekološkega ravnovesja, vendar je težko združljivo s tržno naravnanim kmetijstvom.	73
Slika 29: Moderna kmetijska pokrajina ima velik gospodarski pomen, vendar zanemarljivo ekološki in kulturno-čustven vidik.	74
Slika 30: Širjenje gozda je največja grožnja kulturni pokrajini, obenem pa to pomeni vračanje k naravni pokrajini, ki zagotavlja ekološko ravnovesje. V naših podnebnih razmerah se gozd hitro širi, tako da ponekod že skoraj popolnoma prerašča tudi vrhove, na katerih stojijo cerkve.	76
Slika 31: Stara in opuščena kmečka hiša v Savinjskih Alpah ne ustreza zahtevam, potrebam in predstavam sodobnega človeka. Za ohranitev stavbnih posebnosti slovenskih pokrajin bi bilo nujno vključevanje regionalnih arhitekturnih prvin v moderne objekte.	77
Slika 32: Interpretacija nekaterih DOF-ov je bila zaradi nejasnih mej med raštri, ki kažejo določeno rabo tal, zahtevna in zamudna ter povezana z obsežnim terenskim delom.	103
Slika 33: Izbrani tipi kulturnih pokrajin v Sloveniji.	104–105
Slika 34: Digitalni aeroposnetek Krnice (DOF 5 F2633).	107
Slika 35: Krniške samotne kmetije so nastale na pobočnih uravninah.	108
Slika 36: Na največji uravnavi, ki je v drobnem močno razgibana, je nastala kmetija Moličnik. Po drugi svetovni vojni se je zaradi grožnje z zaplembo premoženja razdelila na tri dele.	108
Slika 37: Kmečki dom ene najvišje ležečih kmetij v Krnici na vznožju Velikega Rogatca je zapuščen že dolga leta in kmalu ga bo drevje povsem preraslo. Zemljišče je obdelano, saj se njeni lastniki še ukvarjajo s kmetijstvom, vendar živijo na drugi kmetiji nižje v dolini.	109
Slika 38: Nadmorske višine površja v Krnici.	110
Slika 39: Nakloni površja v Krnici.	111
Slika 40: Ekspozicije površja v Krnici.	112
Slika 41: Raba tal v Krnici.	114
Slika 42: Precejšnje strmine otežujejo kmetovanje v Krnici in okolici. Kljub temu pa imajo v bližini doma manjše njive, kjer poleg zelenjave pridelajo še nekaj koruze.	115

Slika 43: Gibanje števila prebivalcev Krnice med letoma 1869 in 2000.	115
Slika 44: Starostna sestava prebivalstva Krnice.	116
Slika 45: Tloris dela naselja Krnica.	117
Slika 46: Na najvišji točki obdelovalnih zemljišč v Krnici stoji kapela.	118
Slika 47: Digitalni aeroposnetek Velike vasi (DOF 5 F2421, F2422).	119
Slika 48: Nadmorske višine površja v Veliki vasi.	120
Slika 49: Nakloni površja v Veliki vasi.	121
Slika 50: Ekspozicije površja v Veliki vasi.	122
Slika 51: Velika vas leži na južnem pobočju Ciclja in Svetega Miklavža.	122
Slika 52: Z juga je naselje skrito za gostim sadnim drevjem.	123
Slika 53: Razgibano in nagnjeno površje nudi le skromne možnosti za kmetijsko rabo tal.	124
Slika 54: Raba tal v Veliki vasi.	124
Slika 55: Gibanje števila prebivalcev Velike vasi med letoma 1869 in 2000.	125
Slika 56: Starostna sestava prebivalstva Velike vasi.	125
Slika 57: Tloris Velike vasi.	126
Slika 58: Starejše hiše se ponašajo z lepimi detajli.	126
Slika 59: Večina kozolcev v Veliki vasi še služi svojemu namenu.	127
Slika 60: Digitalni aeroposnetek Voklega (DOF 5 E2531).	129
Slika 61: Sklenjene njivske površine na Kranjskem polju prekinjajo pasovi gozda, ki so se ohranili večinoma na manj rodovitnih prsteh na konglomeratu.	130
Slika 62: Kljub zmanjšanju površin s krompirjem Kranjsko polje ohranja sloves tako imenovane krompirjeve dežele.	131
Slika 63: Raba tal v Voklem.	132
Slika 64: Velike kmetije se iz vaškega jedra širijo navzven na polje in dobivajo videz modernih industrijskih obratov.	133
Slika 65: Gibanje števila prebivalcev Voklega med letoma 1869 in 2000.	133
Slika 66: Starostna sestava prebivalstva Voklega.	134
Slika 67: Tloris naselja in poljska delitev v Voklem.	135
Slika 68: Tehnološki razvoj v kmetijstvu je močno zmanjšal uporabno vrednost kozolcev, ki postajajo le še etnografski relikviji preteklega kmetijstva.	136
Slika 69: V zadnjih letih so začeli gojiti zelenjavo v velikih količinah.	136
Slika 70: Digitalni aeroposnetek Sel pri Hinjah (DOF 5 F2247).	137
Slika 71: Sela ležijo na položnem pobočju Vrhunskega kucija, ki se dviga nad močno zakraselo okolico.	139
Slika 72: Nadmorske višine površja na Selih pri Hinjah.	140
Slika 73: Nakloni površja na Selih pri Hinjah.	141
Slika 74: Ekspozicije površja na Selih pri Hinjah.	142
Slika 75: Površje v okolici Sel je močno kamnito, kar poleg strmin dodatno onemogoča strojno obdelavo.	143
Slika 76: Kapnice kažejo na način oskrbe z vodo v preteklosti.	143
Slika 77: Raba tal na Selih pri Hinjah.	144
Slika 78: Gibanje števila prebivalcev na Selih pri Hinjah med letoma 1869 in 2000.	145
Slika 79: Starostna sestava prebivalstva Sel pri Hinjah.	145
Slika 80: Postopki v kmetijstvu, s katerim se ukvarjajo samo starejši, se v zadnjih desetletjih niso dosti spremenili.	146
Slika 81: Kozolci še služijo svojemu prvotnemu namenu.	146
Slika 82: Tloris naselja Sela pri Hinjah.	147
Slika 83: Digitalni aeroposnetek Podzemlja (DOF 5 G2020).	149
Slika 84: Podzemelj leži na stiku Kolpske doline in griča Kučar s prazgodovinskim nahajališčem.	150

Slika 85: Nadmorske višine površja v Podzemlju.	151
Slika 86: Nakloni površja v Podzemlju.	152
Slika 87: Ekspozicije površja v Podzemlju.	153
Slika 88: Na pobočjih Kučarja so majhni vinogradi, ki so v lasti okoliških kmetov ne samo iz Podzemlja, pač pa tudi Gribelj in Krasinca.	155
Slika 89: Južno in zahodno od Kučarja je valovito, plodno in intenzivno obdelano polje, ki se rahlo spušča proti Kolpski dolini.	155
Slika 90: Raba tal v Podzemlju.	156
Slika 91: Gibanje števila prebivalcev Podzemlja med letoma 1869 in 2000.	157
Slika 92: Starostna sestava prebivalstva Podzemlja.	157
Slika 93: Cesta in že dolgo opuščeni kmečki dom tečeta vzporedno s plastnicami Kučarja.	158
Slika 94: Štorklja je dokaz panonskih podnebnih vplivov v Beli krajini.	158
Slika 95: Tloris naselja in poljska delitev v Podzemlju.	160
Slika 96: Digitalni aeroposnetek Vinskega Vrha (DOF K2742).	162
Slika 97: Nadmorske višine površja na Vinskem Vrhu.	163
Slika 98: Nakloni površja na Vinskem Vrhu.	164
Slika 99: Ekspozicije površja na Vinskem Vrhu.	165
Slika 100: Vinski Vrh leži na vršnem delu slemen Veliki in Mali Vinski Vrh, posamezni domovi pa so nastali tudi v pobočju ali na robu dolin.	166
Slika 101: Raba tal kaže izrazito navezanost na potek slemen oziroma vmesnih dolin. V najnižjih delih so gozdovi in travniki, na odcednih delih njive, na zgornjem delu pobočja vinogradi in na vršnem razložene hiše, ki jih obdaja veliko sadno drevje.	166
Slika 102: Raba tal na Vinskem Vrhu.	168
Slika 103: Gibanje števila prebivalcev Vinskega Vrha med letoma 1869 in 2000.	169
Slika 104: Starostna sestava prebivalstva Vinskega Vrha.	169
Slika 105: Poleg nekdanjih viničarskih hiš nastajajo počitniške hiše.	170
Slika 106: Propadajoče viničarske hiše so ostanek preteklih družbenih razmer v Slovenskih goricah.	170
Slika 107: Delitev denacionaliziranega vinograda.	171
Slika 108: Tloris naselja in poljska delitev na Vinskem Vrhu.	172
Slika 109: Digitalni aeroposnetek Predanovcev (DOF 5 J2880).	174
Slika 110: Predanovci ležijo sredi odprtega ravnega polja, ki ga v vlažnih delih prekinjajo pasovi gozda.	175
Slika 111: Med posameznimi poljskimi skupinami tečejo široki jarki za odvodnjavanje.	176
Slika 112: Raba tal v Predanovcih.	177
Slika 113: Gibanje števila prebivalcev v Predanovcih med letoma 1869 in 2000.	178
Slika 114: Starostna sestava prebivalstva v Predanovcih.	178
Slika 115: Hiše so z daljšo stranjo postavljene ob cesti in se s čelno stranjo odpirajo na polje.	179
Slika 116: Posamezne poljske skupine povezujejo manjši zidani mostovi.	179
Slika 117: Tloris naselja in poljska delitev v Predanovcih.	180
Slika 118: Digitalni aeroposnetek Slapa pri Vipavi (DOF 5 C2224).	182
Slika 119: Slap leži na prehodu iz Vipavske doline v Vipavska brda.	184
Slika 120: Nadmorske višine površja na Slapu pri Vipavi.	185
Slika 121: Nakloni površja na Slapu pri Vipavi.	186
Slika 122: Ekspozicije površja na Slapu pri Vipavi.	187
Slika 123: Raba tal na Slapu pri Vipavi.	188
Slika 124: Sadjarstvo na Slapu pri Vipavi pridobiva večji pomen, kar kažejo tudi moderni sadovnjaki z namakalnim sistemom.	189
Slika 125: Gibanje števila prebivalcev Slapa med letoma 1869 in 2000.	190

Slika 126: Starostna sestava prebivalstva Slapa.	190
Slika 127: V okolici Slapa so v vinograde namesto zidanic postavili le preproste lesene kolibe.	191
Slika 128: Smer latnikov se popolnoma prilagaja površju.	191
Slika 129: Kamnit zid varuje dom pred burjo.	192
Slika 130: Tloris naselja in poljska delitev na Slapu.	193
Slika 131: Na meji med vinogradi oziroma na ježah teras rasejo češnjeva, smokvina in orehova drevesa.	194
Slika 132: Digitalni aeroposnetek Skopega (DOF 5 B2250).	195
Slika 133: Nadmorske višine površja na Skopem.	197
Slika 134: Nakloni površja na Skopem.	198
Slika 135: Ekspozicije površja na Skopem.	199
Slika 136: Skopo leži na zakraselem ravniku.	200
Slika 137: Od zgraditve vodovoda kal ne služi več svojemu namenu.	200
Slika 138: Suhi zidovi ščitijo plodno zemljo pred vetrom.	201
Slika 139: Obenem z opuščanjem živinoreje in posledičnim zaraščanjem so suhi zidovi, ki odražajo napore preteklih generacij, marsikje prepuščeni propadu.	201
Slika 140: Raba tal na Skopem.	202
Slika 141: Naraščanje števila prebivalcev v Skopem med letoma 1869 in 2000.	203
Slika 142: Starostna sestava prebivalstva v Skopem leta 2000.	203
Slika 143: Temeljna značilnost kraške hiše je poleg gradbenega materiala velik vhod porton.	204
Slika 144: Tloris naselja Skopo	205
Slika 145: Procesi v kulturni pokrajini.	209

10 SEZNAM PREGLEDNIC

Preglednica 1: Primer kontingenčne preglednice.	27
Preglednica 2: Kontingenčna preglednica za računanje povezanosti med nadmorskimi višinami in rabo tal na primeru Krnice.	27
Preglednica 3: Vrednosti zemljiških kategorij, izraženih v ornih ekvivalentih (Radinja 1990; Slesser 1975).	28
Preglednica 4: Spremembe v kulturni pokrajini.	75
Preglednica 5: Kulturne pokrajine v Rusiji (Parker 1983).	80
Preglednica 6: Kulturne pokrajine v Jugoslaviji (Lichtenberger in Bobek 1956).	81
Preglednica 7: Tipi kulturnih krajin v Prekmurju (Marušič in ostali 1998b).	82
Preglednica 8: Tipi kulturnih krajin v Osrednjeslovenski ravnini (Marušič in ostali 1998a).	82
Preglednica 9: Prvi kriterij tipizacije – naravnogeografske makroregije.	83
Preglednica 10: Drugi kriterij tipizacije – pokrajinski tipi.	83
Preglednica 11: Tretji kriterij tipizacije – reliefne enote.	83
Preglednica 12: Četrti kriterij tipizacije – raba tal.	84
Preglednica 13: Peti kriterij tipizacije – poljska delitev.	84
Preglednica 14: Šesti kriterij tipizacije – tip naselja.	85
Preglednica 15: Sedmi kriterij tipizacije – prebivalstveni tip naselja.	85
Preglednica 16: Osmi kriterij tipizacije – tip hiše.	85
Preglednica 17: Kulturne pokrajine alpskih gorovij.	86
Preglednica 18: Kulturne pokrajine alpskih hribovij.	87–88
Preglednica 19: Kulturne pokrajine alpskih ravnin.	89
Preglednica 20: Kulturne pokrajine dinarskih planot.	90–92
Preglednica 21: Kulturne pokrajine dinarskih podolij in ravnikov.	93–94
Preglednica 22: Kulturne pokrajine panonskih gričevij.	95–96
Preglednica 23: Kulturne pokrajine panonskih ravnin.	96
Preglednica 24: Kulturne pokrajine sredozemskih gričevij.	97
Preglednica 25: Kulturne pokrajine sredozemskih planot.	98
Preglednica 26: Skupine tipov kulturnih pokrajin v Sloveniji in njihove prvine.	100–101
Preglednica 27: Povezanost rabe tal z nekaterimi naravnimi prvinami v Krnici.	116
Preglednica 28: Povezanost rabe tal z nekaterimi naravnimi prvinami v Veliki vasi.	123
Preglednica 29: Povezanost rabe tal z nekaterimi naravnimi prvinami na Selih pri Hinjah.	148
Preglednica 30: Povezanost rabe tal z nekaterimi naravnimi prvinami v Podzemlju.	159
Preglednica 31: Povezanost rabe tal z nekaterimi naravnimi prvinami na Vinskem Vrhu.	173
Preglednica 32: Povezanost rabe tal z nekaterimi naravnimi prvinami na Slapu pri Vipavi.	192
Preglednica 33: Povezanost rabe tal z nekaterimi naravnimi prvinami v Skopem.	204
Preglednica 34: Pomen naravnih prvin za razvoj kulturne pokrajine po reliefnih enotah.	213
Preglednica 35: Primerjava Voklega in Predanovcev.	214
Preglednica 36: Primerjava Vinskega Vrha in Slapa pri Vipavi.	214

Seznam knjig iz zbirke Geografija Slovenije

Milan Natek, Drago Perko: 50 let Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU

Jerneja Fridl: Metodologija tematske kartografije nacionalnega atlasa Slovenije

Drago Perko: Analiza površja Slovenije s stometrskim digitalnim modelom reliefa

Uroš Horvat: Razvoj in učinki turizma v Rogaški Slatini

Mimi Urbanc: Kulturne pokrajine v Sloveniji

Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU

Naslov: Gosposka ulica 13, 1000 Ljubljana, Slovenija

Faks: +386 (0)1 425 77 93

Telefon: +386 (0)1 470 63 50

E-pošta: gi@zrc-sazu.si

Medmrežje: <http://www.zrc-sazu.si/giam>

Inštitut je leta 1948 ustanovila Slovenska akademija znanosti in umetnosti in ga leta 1976 poimenovala po akademiku dr. Antonu Meliku. Od leta 1981 je sestavni del Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Ima oddelke za geoekologijo, regionalno geografijo, naravne nesreče, geografski informacijski sistem in tematsko kartografijo, knjižnico, geografske zbirke in kartografsko zbirko ter sedež Komisije za standardizacijo zemljepisnih imen Vlade Republike Slovenije. Izdaja znanstveno revijo Geografski zbornik in znanstveno zbirko Geografija Slovenije. Ukvarja se predvsem z geografskimi raziskavami Slovenije in njenih pokrajin ter pripravljanjem temeljnih geografskih knjig o Sloveniji. Leta 1998 je za znanstveno delo prejel Zlato plaketo Zveze geografskih društev Slovenije.

GEOGRAFIJA SLOVENIJE 5

ISBN 961-6358-64-2

9 789616 358644